

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Лехнюк Роман Олегович

УДК 94:329.11](477.83/.86)«19»(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**Українські консервативні середовища в Галичині
у першій чверті ХХ століття: національно-політичний аспект**

Спеціальність 07.00.01 – Історія України

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Лехнюк Р. О.

Науковий керівник: Мудрий Мар'ян Михайлович, кандидат історичних наук,
доцент.

Львів – 2018

АНОТАЦІЯ

Лехнюк Р. О. Українські консервативні середовища в Галичині у першій чверті ХХ століття: національно-політичний аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2018.

Дисертаційне дослідження присвячено комплексному аналізу теорії і практики українських консервативних середовищ у Галичині першої чверті ХХ ст. Протягом цього періоду консервативна думка і світогляд були невід'ємною складовою українського національно-політичного життя краю. Можна виокремити три середовища консервативної думки в українському суспільстві Галичини: русофілів, християнсько-суспільний рух і Греко-католицьку церкву. Хоча в досліджуваний період усі вони переживали складні часи з огляду на кризу власних консервативних засад, їхній внесок в інтелектуальний спадок доби не можна зігнорувати як при історичних студіях, так і в контексті сьогодення.

При аналізі головних дилем, пов'язаних з дефініцією понять «консерватор», «консерватизм» і «український консерватизм» найбільшу увагу, з врахуванням специфіки українських консервативних середовищ у Галичині першої чверті ХХ ст., приділено питанням (не)ідеологічності консерватизму та визначенню базових критеріїв і засадничих принципів, за якими можна визначити консервативний характер досліджуваних осередків. Встановлено, що український консерватизм у Галичині в першій чверті ХХ ст. не можна трактувати як ідеологію з огляду як на невідповідність традиційним критеріям «ідеологічності», так і через його неоднорідний та радше практичний, а не теоретичний, характер. Водночас, приклад досліджуваних українських консервативних середовищ засвідчує умовність існуючих класифікацій і типологій консервативної думки – як в монархії Габсбургів ХІХ – початку ХХ ст., так і загальних. Серед інших методологічних аспектів варто

наголосити на важливості таких проаналізованих понять, як «традиція», «модерність», «криза» і «консервативне середовище».

Перша чверть ХХ ст. поставила русофільський рух, що базувався на консервативній «всеруській» ідеї, перед обличчям глибокої світоглядної й ідейної кризи. Ідентичність русофілів, базована на домодерних засадах, що не вимагали чіткої національної самоідентифікації, швидко втрачала актуальність перед викликами модерних ідеологій, насамперед націоналізму. Теза про єдність усього «русского народа», а отже непримиренність з українським модерним національним рухом, була перепоною на шляху перетворення домодерного консерватизму русофілів у новочасний український консервативний світогляд. Ці труднощі поглиблювались організаційною кризою, що полягала в труднощах адаптації до зростаючої масовості політичних процесів.

Світоглядна криза змушувала русофілів шукати нові відповіді на посталі виклики. Цей пошук характеризувався внутрішніми дискусіями, що переходили в гострі суперечності й поставили під сумнів консервативне підґрунтя русофільського світогляду. Зростаюча популярність Української національно-демократичної партії становила для русофілів у добі модерних ідеологій як ідейно-світоглядний виклик, так і пряму загрозу політичному майбутньому. У цій ситуації значна частина русофілів йшла всупереч власній традиційній антипольськості й уклала напередодні сеймових виборів 1908 р. політичний союз з польськими консерваторами зі Східної Галичини, ідейний світ яких також опинився під загрозою внаслідок розвитку модерного українського руху і його радикалізації. Виборчий союз з польськими східногалицьким консерваторами, хоча й приніс русофілам тимчасовий електоральний успіх, спричинив подальше падіння впливу цього середовища і призвів до їх офіційного розколу на «новокурсників» і «старокурсників». Попри всі намагання «старокурсників» налагодити функціонування власного середовища, вони зазнали невдачі й напередодні війни консервативне крило русофілів втратило фактично будь-яке політичне значення. Винятком був лише М. Король, якому вдалося трансформувати русофільський консерватизм у новочасний український консервативний світогляд. Попри існування консервативних русофілів у міжвоєнну

добу, вони, будучи дітищем передусім світу австрійської Галичини, з крахом цієї епохи і фундаментальних засад свого світогляду, не змоги запропонувати нових ідей.

Друге досліджене середовище – український християнсько-суспільний рух – був консервативною силою, яка намагалася пристосувати традиційні цінності – клерикалізм, соціальну структуру суспільства, повагу до авторитетів, досягнення змін шляхом неквапливих рішень і компромісів, відкидання конфронтації як методу й самоцілі – до викликів часу. Ідейна платформа цього середовища ґрунтувалася на засаді «органічної праці» – щоденної кропіткої роботи в освітній і економічній галузях, спрямованої на виховання готового до економічної й політичної боротьби суспільства. Однією з головних засад цієї політики мав бути пошук прийнятних компромісів задля розвитку українського суспільства, а не ведення безоглядної опозиційної політики, яку О. Барвінський вважав неефективною. Також це середовище гостро засуджувало радикальний націоналізм і соціалізм, а отже дії (як з українського, так і польського боку), що вели до загострення міжнаціональних і соціальних відносин у Галичині.

Упродовж кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст. було здійснено три спроби інституалізації християнсько-суспільного середовища – заснування в 1896 р. Католицького русько-народного союзу, політичного товариства «Руська громада» в 1901 р. і Християнсько-суспільного союзу в 1911 р. Кожна з них не увінчалась успіхом, як і намагання О. Барвінського реанімувати діяльність ХСС після 1918 р. Перша причина – несприятлива суспільно-політична кон'юнктура, адже в тогочасному галицькому політичному дискурсі схильність до компромісу робила середовище в баченні українського загалу «угодовим» і пропольським. Не менш важливою за зовнішні обставини причиною невдач християнських суспільників стало їх невміння і небажання підлаштовуватися до вимог політичної боротьби нової доби. Найяскравіше це проявилось в ігноруванні ними масових політичних й агітаційних заходів і нездатності створити структуровану й ефективну політичну організацію модерного зразка. Історія часопису «Руслан» – його організаційні й фінансові труднощі, взаємини редакції з українським суспільством, насамперед

представниками духовенства – значною мірою відображають загальні труднощі, з якими зіткнувся консервативний християнсько-суспільний рух у Галичині. Усі разом, несприятливі чинники спричинились до того, що вагомий інтелектуальний потенціал консервативного українського християнсько-суспільного руху в першій чверті ХХ ст. значною мірою залишився нереалізованим.

Греко-католицька церква як консервативна інституція в першій чверті ХХ ст. постала, як і світські українські консерватори, перед рядом викликів. Головними з-поміж них стали модерні ідеології націоналізму і соціалізму. Окрім цього, ГКЦ зіткнулася з хвилею секуляризації і демократизації, яку ще більше посилила Перша світова війна, тому загальна ідейно-політична ситуація не була сприятливою для Церкви. За цих обставин у церковному середовищі виникали різні варіанти подолання кризи – від компромісів з модерністю до вкрай консервативного ультрамонтанства.

У результаті аналізу моделей поведінки очільників церковної структури – митрополита Андрея Шептицького, єпископів Константина Чеховича і Григорія Хомишина – вдалося виокремити три способи реагування на новочасні виклики: активна протидія шляхом втручання в політичні процеси єпископом Хомишином, пасивність владики Чеховича і поміркований шлях митрополита Шептицького. Попри відмінності, усі означені моделі поведінки представників вищої церковної ієрархії є зразками консервативної поведінки в кризовий час.

Складною в досліджуваній час була ситуація парафіяльного духовенства. Становище часто єдиного представника українських освічених верств на місцях робило парохів стійкішим до утримання впливу на суспільство, ніж світських консерваторів. Утім, це призводило до надмірного захоплення священиків українською політикою, розмиваючи межу між християнським консерватизмом і націоналізмом. Як активний учасник партійного життя парафіяльне духовенство не могло абстрагуватися від нього задля зміцнення себе як окремого громадського чинника. Попри це, активне відстоювання священиками ролі провідників українського руху на місцях і наявність власних форм самоорганізації зберігали

потенціал для поєднання парохами функцій захисників традиції, душпастирів і громадських активістів уже в міжвоєнний час.

Роль ідей і практик польських консерваторів Галичини в національно-політичній, соціально-економічній і церковній сферах у контексті вивчення українських консервативних середовищ полягає насамперед у їх щоденному співіснуванні й прямій чи опосередкованій взаємодії. Так, польські консерватори, насамперед «станьчики», ставали зразком для наслідування. Найкращий приклад – очевидна схожість концепції «органічної праці» українських християнських суспільників до такої ж успішно втілюваної краківськими консерваторами моделі. А важливість розгляду в цьому дослідженні «подоляків» зумовлена схожістю частини їхніх дилем з труднощами русофілів. Наслідком цього була спроба порозуміння в 1908 р. Досвід польських консерваторів, чії ідеї й практичні дії часто були різночасними, показує, що й українські консервативні осередки не були унікальними у власному різноманітті. Зважаючи на багату інтелектуальну традицію польської консервативної думки, її ігнорування суттєво звузило б перспективу вивчення українських консерваторів.

Вплив словенського й чеського консерватизму на ідеї й практики українських консервативних середовищ був меншим, ніж польських, але також важливим. Насамперед йдеться про словенський католицький рух, чії практичні досягнення варто вважати за успішний зразок для ідейно дуже споріднених з ним українських християнських суспільників. Тим-то й можна пояснити прагнення О. Барвінського переймати цей досвід, зокрема в межах практичної співпраці в Державній раді. Водночас історія консервативної українсько-словенсько-хорватської фракції Слов'янський християнсько-народний союз (СХНС) в австрійському парламенті є прикладом консервативного стилю в політиці, коли дії О. Барвінського суттєво різнилися від гострої опозиційності решти українських сил. Чеські консерватори мали найменший вплив на ідеї й практики досліджуваних українських середовищ. Але бодай короткий їх огляд дає змогу ширше розглянути історію й дилеми консерватизму в Цислейтанії в першій чверті ХХ ст.

Грунтовний аналіз і порівняння досвіду українського консерватизму в імперіях Габсбургів і Романових дає змогу простежити як спільні, так і відмінні риси. Відмінності найчастіше були продиктовані різними суспільно-політичними ситуаціями в двох імперіях, як і несхожим становищем і досвідом українців. Схожими ж були національні дилеми русофілів і носіїв малоросійської ідентичності, а листування Андрея Шептицького з графом М. Тишкевичем і О. Барвінського з О. Кониським свідчить про подібність консервативного бачення соціальних і політичних питань. Контакти між українськими консерваторами в Австро-Угорщині й Російській імперії були важливими як з огляду на обмін ідеями й досвідом, так і в ширшому контексті уявлень про українську націю. А відносини між О. Барвінським і В. Липинським можна вважати за символічний перехід від однієї доби в історії українського консерватизму до іншої.

Усі досліджувані консервативні середовища були витвором політичного, соціального і культурного клімату габсбурзької монархії. Тому крах цього світу став і кінцем консерватизму в тій формі, в якій він існував у тогочасному українському суспільстві Галичини. Хоча початок ХХ ст. (аж до вибуху Першої світової війни) характеризується поступовим ослабленням політичної ролі українських консервативних середовищ, саме у поствоєнному світі вони остаточно занепадають, за винятком Церкви. Причин цього можна знайти чимало, але найважливішою з них була непристосованість консервативного способу мислення про політику до нових обставин. Попри це, русофільство, християнсько-суспільний рух і Греко-католицька церква продовжували діяти в міжвоєнний період. Ефективність їх діяльності вирішальним чином залежала від успішності відповідей цих середовищ на виклики першої чверті ХХ століття.

Ключові слова: консерватизм, Галичина, галицькі русофіли, християнсько-суспільний рух, Греко-католицька церква, Центрально-Східна Європа.

SUMMARY

Lekhniuk R. O. Ukrainian conservative environments in Galicia in the first quarter of the XX century: national and political aspects. – On the rights of the manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Ph.D. in History. Specialty 07.00.01. – The History of Ukraine – Ivan Franko National University of Lviv. – Lviv, 2018.

The dissertation is devoted to the complex analysis of the theory and practice of Ukrainian conservative environments in Galicia in the first quarter of the XXth century. During this period, conservative thought and outlook were an integral part of the Ukrainian national-political life. It is possible to distinguish three environments of conservative thought in the Ukrainian society in the region: Russophiles, the Christian-social movement, and the Greek Catholic Church. Although during this period, they all faced difficult times because of the crisis of their own conservative foundations, their contribution to the intellectual legacy of the age cannot be ignored either in historical studios or in the context of the present.

In the analysis of the main dilemmas associated with the definition of the concepts of conservative, conservatism and Ukrainian conservatism, the main attention is devoted to questions of (not)ideological character of conservatism and the definition of basic criteria and principles upon which the conservative character of the researched environments of the Ukrainian conservative thought can be determined. It was established that Ukrainian conservatism in Galicia in the first quarter of the XXth century cannot be interpreted as an ideology because of its incompatibility with the traditional criteria of ideology and heterogeneous and rather practical than theoretical nature. At the same time, the example of the studied Ukrainian conservative environments shows the conventionality of existing classifications and typologies of conservative thought – both in the Habsburg monarchy of the XIXth and early XXth centuries and in general. Among other methodological aspects, it is worth to emphasize the importance of such concepts as «tradition», «modernity», «crisis» and «conservative environment».

In the first quarter of the XXth the Russophile movement, based on a conservative «oldruthenian» idea, faced a deep ideological crisis. The identity of Russophiles, based on premodern principles, which did not require a clear national identity, was losing its relevance due to challenges of modern ideologies. The thesis of the unity of Ukrainian (Ruthenian), Russian and Belorussian folk led to the irreconcilability with the Ukrainian modern national movement and was an obstacle to the transformation of the premodern Russophiles conservatism into the modern Ukrainian one. These difficulties became even more complicated because of the organizational crisis and difficulties in adapting to the growing mass of political processes.

The ideological crisis of Russophiles conservatism forced them to seek answers to the new challenges. This search was characterized by internal discussions, which questioned the conservative foundation of the Russophile worldview. In this situation, a large part of the Russophiles went against their own anti-Polish tradition and concluded before the 1908 Sejm elections a political alliance with the Polish Eastern Galician conservatives, whose ideological world at that time was also at risk. This electoral alliance, although it brought the temporal electoral success to the Russophiles, led to their official split into the «new» and «old» movements. All attempts of the «old» party to establish the functioning of their own political structures failed. As the result, before the First World War conservative wing of the Russophiles lost any political significance. The only exception was M. Korol, who managed to transform Russophile conservatism into the modern Ukrainian conservative worldview. Conservative Russophiles existed also during the interwar period. But, as the product of the Austrian Galicia world, with the collapse of this era and the foundations of their worldview, Russophiles were unable to offer new ideas.

The second environment, the Ukrainian Christian social movement, was a conservative force that tried to adapt traditional values (clericalism, social structuring of society, respect for authority, the achievement of change through leisurely decisions and compromises) to the conditions of the time. The ideological platform of this environment was the principle of the «organic labor» – a daily work in the educational and economic fields for preparing a society, ready to the economic and political struggle. One of the main principles of this policy was to seek compromise solutions for the development of

Ukrainian society, rather than providing an opposing policy, which Oleksander Barvinsky, the leader Christian-social movement, considered ineffective. Also, this environment opposed radical nationalism and socialism, and actions, both from the Ukrainian and the Polish sides, which led to the escalation of national and social relations in Galicia.

During the late XIXth and first quarter of the XXth century, there were three attempts to institutionalize the Christian-social environment – the founding in 1896 of the Catholic Ruthenian People's Union, the political organization «Ruska Hromada» (Ruthenian Community) in 1901 and the Christian-social Union in 1911. Each of them failed to succeed, as well as attempts of O. Barvinsky to renew the activity of the CSU after 1918. The first reason was the unfavorable socio-political conjuncture – radicalization of the Galician political discourse. Another important reason for the failure of Christian-socials was their inability and unwillingness to modify themselves to the demands of the new age's political struggle. This was manifested in their ignoring of mass political actions and in the inability to create a well-structured and effective political organization. The history of the «Ruslan» newspaper – its organizational and financial difficulties, relationship with Ukrainian society, primarily clergy – reflects the general problems encountered by the conservative Christian-social movement in Galicia. This unfavorable situation led to the fact that the significant intellectual potential of the conservative Ukrainian Christian-social movement in the first quarter of the XXth century remained mostly unfulfilled.

Greek Catholic Church as a conservative institution in the first quarter of the XXth century faced, as well as secular Ukrainian conservatives, a couple of challenges. The main ones were the modern ideologies of nationalism and socialism. In addition, the Church faced a wave of secularization and democratization, which became even stronger during and after the First World War. Therefore the ideological and political climate was not favorable for the Church. Under these circumstances, inside this environment various types of conservatism were created – from the search for compromises with modernity to extremely conservative ultramontanism.

Analysis of the behavior of the Greek Catholic Church's leaders – Metropolitan Andrey Sheptytsky, Bishops Konstantyn Chekhovych and Hryhoriy Khomyshyn – helps to distinguish three different examples of responding to modern challenges: bishop

Khomyshyn active opposition through interference in political processes; the passivity of Bishop Chekhovych and the moderate path of Metropolitan Sheptytsky. Despite the differences, all types of behavior of the higher Church hierarchy give an example of conservative posture in times of crisis.

The situation of the parish clergy was complicated. Often being the only educated representative of Ukrainian society in the village, they had better opportunities to keep the impact on society than secular conservatives. However, this fact often led to priest's excessive political activity and removed the border between Christian conservatism and nationalism. As an active participant of political life, the parish clergy could not abstract from it in order to strengthen their position of a separate public force. But the important role of the parish clergy in the Ukrainian movement and the existence of its own forms of self-organization retained the potential for the combination of protectors of tradition, pastors and public activists functions in the interwar period.

The role of the ideas and practices of the Polish conservatives in Galicia in the context of studying Ukrainian conservative environments is in their daily co-existence and direct or indirect interaction. For example, they could become a model for imitation – the same as of “organic labor” concept of the Ukrainian Christian-socials to a well-executed model of Krakow conservatives. The importance of studying Eastern Galician conservatives in this research, among other things, lies in the fact that some of their dilemmas are similar to the difficulties of the Russophiles, what led to the logical consequence – an election alliance in 1908. At the same time, the experience of two Polish conservative environments, whose ideas and practical actions were often different, demonstrates that the Ukrainian conservative groups were not unique in their own variety. Taking into consideration the rich intellectual tradition of the then Polish conservative thought, ignoring it would significantly narrow the perspective of studies of the Ukrainian conservatism in Galicia.

The influence of Slovenian and Czech conservatism on the ideas and practices of Ukrainian conservative environments was also important. For example, the Slovenian Catholic movement and its practical achievements should be considered a successful example for ideologically related Ukrainian Christian-socials. Therefore, it is not

surprising that O. Barvinsky wished to use the Slovenian experience, in particular within the framework of practical cooperation in the State Council. The history of the conservative Slavic Christian-People's Union faction in the Viennese Parliament is an example of a conservative style in politics when the actions of O. Barvinsky significantly differed from the sharp opposition of the rest of Ukrainian politicians. The Czech conservatives had the slightest influence on the ideas and practices of the studied Ukrainian groups. But even their brief review opens the broader perspective of the history and dilemmas of conservatism in Cisleithania in the first quarter of the XXth century.

If to analyze and compare the experience of Ukrainian conservatism in the Habsburgs and Romanovs empires, similarities and differences can be easily traced. Differences were mostly dictated by various socio-political situations in the two states, as well as different experience of Ukrainians. Similarities include the national dilemmas of the Russophiles and the bearers of the Little Russian identity. The correspondence between Andrey Sheptytsky and Count M. Tyshkevych and between O. Barvinsky and O. Konysky shows the similarity between the conservative vision of social or political problems on both sides of the Austrian-Russian border. Contacts between the Ukrainian conservatives in Austria-Hungary and the Russian Empire were important in terms of the exchange of ideas and experiences, as well as in the broader context of the ideas about the Ukrainian nation. At the same time, the relationship between O. Barvinsky and V. Lypynsky can be considered as a symbolic transition from one era in the history of Ukrainian conservatism to another.

All studied conservative environments were the product of the political, social and cultural climate of the Habsburg monarchy. Therefore, the collapse of this world was also the end of conservatism in his traditional for that time Ukrainian society of Galicia form. Although the beginning of the twentieth century. (up to the explosion of the First World War) is characterized by the gradual weakening of the political role of Ukrainian conservatives, in the post-war world, they completely collapsed, except the Greek Catholic Church. A lot of reasons can be found, but the most important was the inappropriateness of the conservative way of thinking about politics to the new circumstances. Despite this, Russophiles, the Christian-social movement and the Greek-Catholic Church continued their activities during the interwar period. The effectiveness of this activity decisively

depended on how successful they responded to the challenges of the first quarter of the XXth century.

Key words: conservatism, Galicia, Galician Russophiles, Christian-social movement, Greek Catholic Church, Central-Eastern Europe

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лехнюк Р. Газета «Руслан» як джерело до вивчення середовища Католицького русько-народного союзу (1896–1901 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль, 2015. Вип. I. Ч. 1. С. 150–159.

2. Лехнюк Р. Соціальні та політичні дилеми греко-католицького духовенства в Галичині на початку XX століття (у світлі публіцистичної спадщини о. Онуфрія Волянського). *Українознавчий альманах.* Київ, 2015. Вип. 18. С. 181–185.

3. Лехнюк Р. Спогади графа Михайла Тишкевича як джерело до вивчення українського консерватизму. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії.* Харків, 2015. Вип. 18. С. 143–155.

4. Лехнюк Р. Українські консервативні середовища у ідейному просторі Львова початку XX століття. *Львів: місто – суспільство – культура: Зб. наук. праць.* Львів, 2016. Т. 10: Львів / Lwów / Lemberg як міські простори: уявлення, досвіди, практики / за ред. О. Аркуші, О. Вінниченка, М. Мудрого. Част. 1. (*Вісник Львівського університету. Серія історична.* Спеціальний випуск'2016). С. 310–345.

5. Кліш А., Лехнюк Р. Співпраця слов'янських депутатів християнсько-суспільного напрямку в австрійській Державній раді наприкінці XIX – на початку XX ст. (за українськими джерелами). *Проблеми слов'янознавства.* Львів, 2016. Вип. 65. С. 167–177.

6. Лехнюк Р. Суспільно-політичні дилеми греко-католицького парафіяльного духовенства в Галичині на початку XX століття. *Наукові записки Тернопільського*

національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: *Історія* / за заг. ред. І. Зуляка. Тернопіль, 2017. Вип. 2. Ч. 1. С. 75–82.

7. Лехнюк Р. Контакти між українськими консерваторами Галичини і Наддніпрянщини в першій чверті ХХ століття. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2017. Ч. 28. С. 341–348.

8. Лехнюк Р. Криза русофільського консерватизму напередодні Першої світової війни: політичне товариство «Галицько-руська рада». *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / гол. ред. В. Вашкевич. Київ, 2017. Вип. 127 (12). С. 36–42.

Статті, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Лехнюк Р. Граф Михайло Тишкевич: від «крайовства» до модерного українства. *Intermagnum: історія, політика, культура: Матеріали міжнародної наукової конференції «В єдності сила. Україна–Польща: спільні шляхи до свободи»*. Житомир, 2014. С. 162–172.

2. Лехнюк Р. Поняття «християнсько-католицького світогляду» в ідейно-політичних дискусіях Галичини початку ХХ ст. (на прикладі публіцистичної спадщини о. Онуфрія Волянського). *Держава і Церква в новітній історії України. Збірник наукових статей за матеріалами V Всеукраїнської наукової конференції «Держава і Церква в новітній історії України»* (19–20 листопада 2015 р.). Полтава, 2015. С. 296–304.

3. Лехнюк Р. Дилеми українського консерватора – приклад Олександра Барвінського. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» / за заг. ред. І. Зуляка. Тернопіль, 2017. С. 66–72.

Статті, які додатково відображають результати дослідження:

1. Лехнюк Р. Греко-католицька церква в Галичині у першій чверті ХХ століття: між інституційним консерватизмом і новочасними викликами. *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*. Львів, 2015. С. 350–358.

2. Лехнюк Р. Постать митрополита Андрея Шептицького у висвітленні газети «Руслан». *Соціогуманітарні проблеми людини*. Львів, 2015. № 8. С. 62–70.

3. Лехнюк Р. Церква в баченні українських консервативних середовищ у Галичині на початку ХХ століття. *Історичні та культурологічні студії* / відп. ред. М. Литвин. Львів, 2014–2015. Вип. 6–7. С. 217–236.

4. Лехнюк Р. «Лише під проводом нашого ВПр. Єпископату може нарід наш двигнути ся з занепаду»: взаємини представників українського християнсько-суспільного руху з вищими ієрархами Греко-католицької церкви в Галичині на початку ХХ століття. *Історія релігій в Україні: науковий збірник світлій пам'яті професора Ярослава Дашкевича (1926–2010)* / за ред. М. Капралю, О. Киричук, І. Орлевич. Львів, 2016. Част. 1: Церковна історія. С. 483–496.

5. Лехнюк Р. Українсько-польські відносини в Галичині на зламі ХІХ–ХХ століть у висвітленні газети «Руслан». *Intermarum: історія, політика, культура*. Житомир, 2015. Вип. 2. С. 92–105.

ЗМІСТ

Вступ	17
Розділ 1. Методологія, історіографія і джерела дослідження	24
1.1. Понятійний апарат і методологічні засади.....	24
1.2. Історіографія.....	38
1.3. Джерельна база.....	48
Розділ 2. Галицькі русофіли	59
2.1. Ідея «всеруськості» та її криза.....	59
2.2. Консервативне підґрунтя польсько-русофільського союзу 1908 року і розкол на «старокурсників» і «новокурсників».....	68
2.3. «Старокурсники» і перехід у нову добу.....	78
Розділ 3. Християнсько-суспільний рух	95
3.1. Світоглядні засади.....	95
3.2. Інституційні дилеми і масова політика.....	106
3.3. Газета «Руслан».....	123
Розділ 4. Греко-католицька церква: між інституційним консерватизмом і новочасними викликами	133
4.1. Ідейно-політична ситуація.....	133
4.2. Вища ієрархія.....	147
4.3. Світ цінностей парафіяльного духовенства.....	160
Розділ 5. Ідеї і практики українських консерваторів Галичини в контексті консервативних рухів у Центрально-Східній Європі	174
5.1. Польські консерватори.....	174
5.2. Словенські і чеські консервативні середовища.....	186
5.3. Український консерватизм у Наддніпрянській Україні.....	195
Висновки	207
Список використаних джерел та літератури	213
Додатки	257

ВСТУП

Актуальність теми. Консерватизм є складним для дефініцій і аналізу ідейним і політичним феноменом, що одноставно відзначають усі його дослідники. Неможливість окреслити єдиний ідейний стандарт для консерватизму робить вивчення його локальних варіантів найефективнішим шляхом студій над цим стилем мислення про світ. У цьому контексті виникає потреба цілісно дослідити історію українського консерватизму в Галичині як елемент ширшого інтелектуального явища – консервативного мислення. Консервативні середовища Галичини були важливою (поряд з такими ідейними течіями, як націоналізм і соціалізм) складовою частиною українського руху на початку ХХ ст., відіграли істотну роль в українському націєтворенні.

Перша чверть ХХ ст. – переломним період в історії консерватизму і світу загалом. У випадку консервативних середовищ важливість цього історичного періоду полягає в пошуку способів реагування на дилеми націоналізму й соціалізму і зумовлені ними суспільні зміни. Ці ідеології суперечили консервативним засадам і уявленням, фактично позбавляли консерваторів майбутнього. Найважливішим наслідком поширення націоналізму й соціалізму, а також лібералізму, який не менш гостро критикували консерватори, стало залучення широких мас людей до суспільно-політичних процесів. Це вело як до створення добре організованих і масових політичних партій, невластивих консервативному стилю політики, так і до зниження рівня політичної культури.

Криза, з якою зіткнулися українські консерватори в Галичині в першій чверті ХХ ст., не була локальним явищем, її не можна зрозуміти без урахування ширших контекстів. Злам століть – так звана епоха *Fin de siècle* – прискорив політичні, культурні й суспільні зміни у світі, що створювало проблеми не лише українським, а й ґрунтованим на чіткіших теоретичних засадах англійським, французьким чи американським консерваторам. Еволюція (або революція) світу в досліджуваний період активно впливала на українські консервативні середовища. Серед найважливіших для українських галицьких консерваторів тем були агресивна

секуляризаційна політика французьких урядів, революційні події в Китаї, Мексиці, Португалії тощо. Великий вплив на українські консервативні середовища мали події 1905–1907 рр. у Російській імперії. Ще одним явищем, що похитнуло традиційні уявлення про світ, стало поширення політичного тероризму. Найдраматичнішим для консерваторів Австро-Угорщини стало вбивство в 1898 р. італійським анархістом Луїджі Люччені імператриці Єлизавети Баварської. Подією ж, що фактично зруйнувала світ звичних традицій, уявлень і відносин, стала Перша світова війна.

Українські консервативні середовища Галичини першої чверті ХХ ст. як частина місцевої національної політичної культури ще не ставали об'єктом спеціального і комплексного історичного дослідження. Певною мірою це можна пояснити самою природою консерватизму: за привабливістю він не міг рівнятися з націоналізмом чи соціалізмом, адже апелював до складних і малопопулярних на початку ХХ ст. понять традиції, авторитету, поміркованості. Тоді консерваторам щонайбільше була відведена роль конструктивної опозиції. Але з позицій нинішнього часу увага до інтелектуальної спадщини та національно-політичної практики українського консерватизму, в тому числі його галицьких варіантів, бачиться як потрібний досвід для творення новочасного суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідницьких тем на кафедрі новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка: «Громадсько-політична та професійна діяльність української інтелігенції в ХІХ–ХХ століттях» (номер державної реєстрації 0112U004043) і «Суспільно-політичні та національно-етнічні процеси на західноукраїнських землях (остання третина ХVІІІ – ХХ ст.)» (0115U003557).

Метою дослідження є проаналізувати середовища української консервативної думки і практики в Галичині в контексті етносоціальних і національно-політичних перетворень, а також інтелектуально-культурних течій у Центрально-Східній Європі в першій чверті ХХ ст. Реалізація цієї мети вимагає виконання таких завдань:

дослідити:

– зміст поняття «український консерватизм» в Галичині першої чверті ХХ ст.;

– українські консервативні середовища Галичини в контексті наявних типологій консерватизму;

– теоретичне підґрунтя консервативного світогляду в українському суспільстві Галичини;

– головні ідеї консерваторів у соціально-економічній сфері;

– політичні практики українських консервативних угруповань;

– діяльність і світогляд ключових постатей консервативного руху;

– взаємозв'язки українських консервативних середовищ Галичини і Наддніпрянщини;

– консервативні середовища Галичини в контексті інтелектуального простору австрійської частини монархії Габсбургів (зокрема в порівнянні з польськими, чеськими і словенським консервативними середовищами);

– вплив Першої світової війни і геополітичних змін у Центрально-Східній Європі на світогляд і політичну практику українських консерваторів Галичини.

Об'єктом дослідження є українські консервативні середовища в Галичині в першій чверті ХХ ст.: русофіли, християнсько-суспільний рух і Греко-католицька церква (далі – ГКЦ).

Предметом дослідження є консерватизм як стиль мислення, світоглядні засади українських консерваторів, їхні уявлення про традицію, політику, національні й соціальні процеси; практична діяльність консервативних осередків і пов'язане з цим питання інституалізації українського консерватизму в Галичині досліджуваної доби; місце українських консерваторів на тогочасній інтелектуальній мапі Центрально-Східної Європи.

Хронологічними межами роботи є перша чверть ХХ ст. Конкретні нижні й верхні часові межі для різних досліджуваних середовищ можуть різнитися. Для русофілів знаковим був 1900 р. – спроба створення політичної партії новітнього зразка, а рубежем з наступною добою – середина 1920-х рр., коли формально відбулась інституалізація цього середовища в міжвоєнній Польщі. Аналіз християнсько-суспільного руху варто розпочинати зі створення його першої політичної інституції – Католицького русько-народного союзу – в 1896 р. Верхньою

межею для цього середовища можна вважати дві події: смерть його лідера Олександра Барвінського в 1926 р. та утворення роком раніше Української християнської організації – діяльність якої спиралася на новий, сформований уже в умовах міжвоєнної Польщі досвід національно-політичної активності українців Галичини. У випадку ГКЦ нижньою межею є 1901 р., коли митрополитом став Андрей Шептицький – постать, яка найбільше вплинула на еволюцію інституційного консерватизму Церкви. Як верхню межу в ситуації ГКЦ можна вважати повернення митрополита Андрея до Галичини в 1923 р., що символічно започаткувало нову добу в історії Церкви. Водночас 1923 р. можна вважати за визначальну дату для всіх трьох середовищ з огляду на остаточне визнання Радою послів держав Антанти суверенітету Польщі над Галичиною, що визначально вплинуло на подальший політичний та ідейний клімат регіону.

Географічними межами роботи є східна частина коронного краю Королівства Галичини і Лодомерії в складі Австро-Угорської імперії, а згодом територія Львівського, Станиславівського і Тернопільського воєводств міжвоєнної Польщі. Саме звідси походили і насамперед тут діяли представники українських консервативних середовищ і саме в українському суспільстві Галичини вони шукали опору. Однак активність українських консерваторів не обмежувалася східною частиною краю. Тому в межах дослідження розглянуто їх діяльність у Державній раді у Відні або ж взаємозв'язки з представниками українського консерватизму Наддніпрянщини. Окремим аспектом є необхідність порівняльного аналізу досліджуваних середовищ з іншими консервативними рухами Цислейтанії, а отже до Східної Галичини долучається не лише її західна частина з центром у Кракові, а й інші частини монархії Габсбургів, такі як Богемія чи словенські землі. Варто зазначити, що для роботи в руслі інтелектуальної історії географічні межі є умовними.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в комплексному аналізі українських консервативних середовищ у Галичині першої чверті ХХ ст.

У дисертації *вперше*:

– проаналізовано погляди українських консерваторів на традицію, суспільство, роль Церкви, а також спроби їх практичного втілення;

– визначено місце українського консерватизму в Галичині в наявних класифікаціях консерватизму (зокрема тих, що стосуються його історії в Австро-Угорщині);

– окреслено (у порівняльному контексті) характерні риси українського консерватизму в Галичині першої чверті ХХ ст., подано його визначення;

– розглянуто історію консервативного крила русофілів, зокрема причини, перебіг і наслідки кризи русофільського консерватизму на початку ХХ ст.;

– вивчено історію ГКЦ з точки зору її інституційного консерватизму (у контексті діяльності як вищої ієрархії, так і парафіяльного духовенства);

– проведено порівняльний аналіз українських консервативних середовищ у Галичині першої чверті ХХ ст. і тогочасних консервативних рухів і течій серед українців Наддніпрянщини, поляків, словенців і чехів.

Отримали подальший розвиток:

– дослідження з історії русофільського руху в Галичині;

– висвітлення практичної діяльності християнсько-суспільного середовища;

– з'ясування ролі ГКЦ у становленні новочасного українського суспільства.

Доповнено й уточнено:

– типологію консервативних рухів у Центральній та Східній Європі першої чверті ХХ ст.;

– критерії для визначення консервативних середовищ і груп у народів (до них належали й українці), які на початку ХХ ст. переживали період боротьби за національну державність.

Практичне значення дослідження. Результати дисертаційної роботи і застосовані в ній методологічні підходи можуть бути використані:

– для студій з історії українського консерватизму (як загальних, так і присвячених окремим консервативним групам Галичини і Наддніпрянщини);

– при дослідженні інших ідейних і політичних течій, які в певні періоди історії переживали зміни, пов'язані з глибокими суспільними перетвореннями;

– у написанні синтез з історії України, адже досі в більшості з них ця тема відсутня;

– під час біографічних студій, присвячених чільним постатям українських консерваторів у Галичині;

– для включення українського матеріалу в широку палітру історії консервативних рухів і середовищ Центральної та Східної Європи, а відтак поглиблення розуміння процесів новочасного українського націєтворення.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї й тези дисертаційного дослідження представлено на ряді наукових конференцій: II Міжнародна наукова конференція «Польща – Україна: спільні шляхи до свободи», яка мала тематику «Балто-Чорноморський регіон та Україна у сусідніх просторах та пограничних епохах» (Житомир, 2015 р.); Всеукраїнська наукова конференція «Духовність. Культура. Пам'ять». До 150-річчя від дня народження митрополита Андрея Шептицького (Львів, 2015 р.); XXV Міжнародна наукова конференція «Історія релігій в Україні» (Львів, 2015 р.); Міжнародна наукова конференція «Українство в контексті світових цивілізаційних процесів» (Київ, 2015 р.); П'ята Всеукраїнська наукова конференція «Держава і Церква в новітній історії України» (Полтава, 2015 р.); XXVI Міжнародна наукова конференція «Історія релігій в Україні» (Львів, 2016 р.); Наукова конференція «Досліджуючи минуле: методологічне оновлення історіографії в Україні» (Київ, 2017 р.); Третя Міжнародна науково-практична конференція «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (Тернопіль, 2017 р.). Частина роботи було апробовано на наукових семінарах кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка (у 2016–2017 рр.) і кафедри історії XIX століття Інституту історії Педагогічного університету в Кракові (у 2016 р.).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено в 16 публікаціях, з яких 8 – у фахових виданнях, а 3 – у виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз.

Структура дослідження. Структура роботи побудована за проблемним принципом. В окремих параграфах дисертації, зокрема при аналізі групи русофілів-«старокурсників» і політичних практик християнсько-суспільного руху, застосовано проблемно-хронологічний підхід. Основна частина дисертації складається зі вступу, п'яти розділів, які містять 15 підрозділів, і висновків. У першому розділі окреслено теоретичну природу українського консерватизму в Галичині першої чверті ХХ ст., розглянуто використаний у роботі методологічний інструментарій, проаналізовано представленість проблематики галицького консерватизму в історіографії, визначено джерельну базу. У другому розділі йдеться про консервативний світогляд русофілів і труднощі, перед якими він постав у досліджуваний період. У третьому розділі розглянуто дилеми, що визначали ідеї й практики християнсько-суспільного руху. Четвертий розділ слугує спробою аналізу напрямів еволюції інституційного консерватизму ГКЦ, несприятливого їй ідейно-політичного клімату та шляхів реагування на нього як вищими ієрархами, так і парохами. У п'ятому розділі українські консервативні середовища розглянуто в контексті консервативних рухів тогочасної Центрально-Східної Європи, що дає змогу простежити ідейні взаємозв'язки й запозичення. Основну частину дисертації доповнює список використаних джерел і літератури (625 позицій) і 40 додатків. Основний текст дисертації викладений на 196 сторінках, загальний обсяг роботи – 301 сторінка.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Понятійний апарат і методологічні засади

Для дослідження консерватизму найвідповіднішим є жанр інтелектуальної історії, що є наступницею історії ідей. Ця спадковість оформилась у 1970-х роках, коли традиційний інструментарій історії ідей переосмислено на основі включення її у відповідні соціальні, політичні й релігійні контексти. Завдяки цьому полегшилось завдання вивчення історії ідей у тісному зв'язку з реаліями певної епохи. За внутрішньою класифікацією інтелектуальної історії це дослідження належить до проблемно-орієнтованого напрямку, що вивчає розвиток «великих ідей», до яких слід зараховувати консерватизм. Попри те, що консерватизм прийнято відносити до цієї когорти разом із лібералізмом, націоналізмом чи соціалізмом, він суттєво різниться від перелічених ідеологій. «Бути Консерватором на перший погляд не є складно. Статус-кво є простим символом віри – ви не повинні нічого відкривати, ані нічого винаходити»¹. Такою позірно простою може здаватися суть консерватизму. Насправді ж складно віднайти у політичній й інтелектуальній історії поняття чи явище, яке було б складніше охарактеризувати. Певного роду обов'язком дослідника цієї філософсько-політичної системи уже стало зазначення методологічних проблем її вивчення, адже ця теза присутня в абсолютній більшості тематичних праць. Тому два фундаментальні методологічні й термінологічні питання – *хто* є консерватором і *що* є консерватизм?

З огляду на залежність консервативного мислення й світогляду від місця і часу його функціонування, відповіді на питання *хто* може вважатися консерватором не просто, адже середовища прихильників цієї ідеї можуть суттєво різнитися своїми поглядами і водночас не переставати бути консерваторами. Тому самі консерватори, зазвичай, неохоче вдаються до характеристики своїх поглядів у конкретних гаслах, а

¹ Bagehot W. Intellectual conservatism. *The Works and Life of Walter Bagehot*. Vol. 9 (Essays from the Economist, the Saturday Review). London: Longmans, Green, and Co., 1915. P. 254.

нерідко взагалі скептично дивляться на можливість таких окреслень². Як зазначає Роджер Скратон, цей скептицизм не є наслідком непевності в собі чи безпорадності, але ключової теоретичної засади консерватизму – віри в те, що людський світ є занадто складним феноменом для пояснення його абстрактними теоріями³.

Проблеми дефініцій інколи породжують парадоксальні визначення. Один з найавторитетніших дослідників американського консерватизму після Другої світової війни Джордж Неш висловив думку, що консерватором є кожен, хто так себе окреслює, або кого таким вважають⁴. Не більш помічним є погляд на консерваторів як на тих, хто лише хоче зберегти наявний стан речей. За такого підходу ними є всі правлячі еліти, в тому числі й успішні революціонери на зразок Робесп'єра чи Сталіна⁵. Ці приклади є достатнім аргументом проти ситуативного трактування консерватизму⁶. То кого ж тоді можна вважати консерватором? «Бути консерватором означає віддавати перевагу знайомому перед незнайомим, випробуваному перед невиконаним, фактові перед загадкою, дійсному перед можливим, обмеженому перед безмежним, близькому перед далеким, достатньому перед надмірним, зручному перед досконалим, теперішнім веселошам перед утопічним блаженством» – це версія Майкла Оукшота⁷. Навіть це є лише натяком на можливість існування спільних для всіх консерваторів світоглядних засад, які б унеможливили ситуативне трактування консерватизму.

Окреслити засадничі принципи консерватизму, значною мірою притаманні всім консерваторам, досить реально, адже «визначальним є те, що ми обстоюємо, а не те проти чого ми виступаємо»⁸. Варто лише пам'ятати, що навіть найзагальніші принципи не можуть вважатись фундаментом певного «єдиного правильного» консерватизму, якого не існує. Переліки є різними. Одним з найкращих, на нашу думку, є запропонований Расселом Кірком: віра в трансцендентний моральний

² Приклад такого підходу: Lord Cecil Hugh. *Konserwatyzm*. Warszawa, 1915. 211 s.

³ Scruton R. *Co znaczy konserwatyzm*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2014. S. 20.

⁴ Skarzyński R. *Konserwatyzm. Zarys dziejów filozofii politycznej*. Warszawa, 1998. S. 11.

⁵ Epstein K. *The genesis of German conservatism*. Princeton, New Jersey: Princeton university press, 2015. P. 5.

⁶ Див. також: Schuettinger R. Introduction. *The Conservative Tradition in European Thought / An Anthology Selected and Edited by Robert Lindsay Schuettinger*. New York: Capricorn Books, 1971 P. 11.

⁷ Оукшот М. Що означає бути консерватором. *Консерватизм: Антологія*. 2-ге вид. / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. С. 44.

⁸ Тетчер М. Виміри консерватизму. *Там само*. С. 26.

порядок (найчастіше в Божественне провидіння), який визначає засади існування суспільства і наголошує на потребі моральних авторитетів;

– принцип суспільної безперервності: суспільство є плодом довготривалого досвіду і пошуків. Звідси впливає віра в органічний, а не механічний характер суспільства;

– принцип припису, або ж віра в мудрість предків. Сучасне покоління є лише маленькою вершиною великої гори, якою є мудрість попередніх поколінь. А, отже, нерозумно безоглядно відкидати здобутки минулого. Найкращим зразком є одна з найвідоміших цитат з «Роздумів про революцію у Франції...» Едмунда Берка, що суспільство є договором, але не в трактуванні Жана Жака Руссо, а як партнерство «між тими, хто живий, хто помер і хто ще не народився»⁹;

– принцип розсудливості, що проявляється в ґрунтовному зважуванні ризиків нововведень та відсутності віри в теоретичні ідейні конструкції, що обіцяють вирішення всіх чи більшості суспільних проблем;

– принцип варіативності, який наголошує на потребі існування різних соціальних верств, матеріальних, культурних та інших відмінностей;

– принцип недосконалості, що трактує людину як апріорі недосконалу істоту (наприклад – поняття «первородного гріха»), а тому відкидає віру в утопічні проекти чи абсолютну досконалість¹⁰.

Більшість дослідників погоджуються, що труднощі дефініції консерватизму полягають у відсутності чітко артикульованих догм і канонів. Між дослідниками консерватизму (як і консерваторами) давно дискутується, чи він є ідеологією. Позитивну відповідь дає Семюел Гантінгтон, який трактував поняття «ідеологія» як систему ідей, пов'язаних із розподілом соціально-політичних цінностей і визнаних значною соціальною групою¹¹. Водночас С. Гантінгтон є прихильником погляду на

⁹ Берк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж. London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. С. 175

¹⁰ Kirk R. What Is Conservatism... P. 7–9. Альтернативні переліки див. у: Гантінгтон С. Консерватизм як ідеологія... С. 124; Schuettinger R. Introduction... P. 12; Wielomski A. Konserwatyzm... S. 26–29.

¹¹ Гантінгтон С. Консерватизм як ідеологія. *Консерватизм...* С. 122.

консерватизм як ситуативне явище – систему ідей, що використовуються для виправдання будь-якого усталеного соціального порядку, незалежно від часу і місця його існування¹².

Захисник іншого погляду – найпомітніша постать в американському консерватизмі ХХ ст. – Р. Кірк. На його думку, консерватизм не є ні ідеологією, ні політичною системою, а радше «запереченням ідеологій»¹³. Саме цей погляд характерний для англо-американської консервативної традиції з її еволюціонізмом і уявленням про консерватизм не як про політичну філософію, а радше про філософію політики¹⁴. На думку Р. Кірка, характерною відмінністю консерватизму від інших «великих ідей» є те, що він не пропонує універсальних політичних моделей для повсюдного застосування, а навпаки – утверджує самотність і різноманітність, пов'язану з акцентом на ролі традицій й інституцій у конкретно взятих часових і просторових рамках¹⁵. Ще лаконічнішим був Джон Адамс: «Ідеологія – це наука про ідіотизм»¹⁶.

Герхард Німесер і Брюс Фронен пояснюють таке ставлення британських і американських консерваторів до ідеології насамперед перипетіями ХХ ст., коли це явище набрало тоталітарних масштабів у вигляді комунізму, фашизму й націонал-соціалізму. Відмежування від такого досвіду стало для консерваторів способом підкреслити власне несприйняття, а водночас відображало загальну недовіру консервативного світогляду до теоретичних конструкцій, що обіцяють «земний рай»¹⁷.

Ключове значення при вивченні питання не/ідеологічності консерватизму у контексті дослідження природи українських консервативних середовищ в Галичині першої чверті ХХ ст. має зміст, який закладається у сам термін «ідеологія». Ґрунтуючись на працях Карла Мангайма, Володимир Потульницький, пишучи про

¹² Там само. С. 123.

¹³ Kirk R. What Is Conservatism. *The essential Russel Kirk. Selected essays* / edited by George A. Panichas. 1st ed. Wilmington, DE.: ISI Books, 2007. P. 6.

¹⁴ Wielomski A. *Konserwatyzm: główne idee, nurty i postacie*. Warszawa: Fijor Publishing, 2007. S. 19.

¹⁵ Kirk R. What Is Conservatism... P. 7.

¹⁶ Miner B. *Zwięzła encyklopedia konserwatyzmu*. Poznań, 1999. S. 118.

¹⁷ Niemeyer G., Frohnen B. Ideology. *American conservatism: an encyclopedia* / edired by Bruce P. Frohnen, Jeremy Beer, and Jeffrey O. Nelson. I st ed. Wilmington, Del.: ISI Books, 2006. P. 418–419.

ідеологію українського монархізму міжвоєнної доби, зазначає, що для виникнення ідеології необхідними є три елементи: 1) коли специфічна соціальна ситуація спонукає відобразити соціальні корені знання; 2) коли ідеолог належить до певної соціальної групи й бачить світ і декотрі речі в контексті розуміння цієї групи, а його концепція постає як кристалізація досвіду цієї групи; 3) коли люди в певних групах розвивають специфічний стиль думання як остаточну серію відповідей на певні типові ситуації, що характеризують їх спільну позицію¹⁸. Варто відзначити, що В. Потульницький є чи не єдиним українським дослідником, що звернув увагу на ключову проблему не/ідеологічності консерватизму. Більшість ж істориків чи політологів вживають на його адресу означення «ідеологія» не пояснюючи свого вибору¹⁹. Не ідеологією консерватизм вважає Іван Лисяк-Рудницький, трактуючи його як «духовну настанову, що бачить особливу цінність у традиційному ладі й у традицією освячених установах і формах життя»²⁰. Але і тут відсутнє обґрунтування. Навіть В. Потульницький, попри увагу до цієї методологічної проблеми, у своїх працях вживає щодо консерватизму як термін «ідеологія»²¹, так і поняття «стиль мислення»²².

Консерватизм українських середовищ Галичини першої чверті ХХ ст. згідно трьох вище наведених передумов можна вважати ідеологією лише частково. Якщо перший і третій пункти можна прийняти, то з другим пунктом пов'язані дискусійні моменти. Проблема полягає у розумінні поняття «група». Українські галицькі консерватори не становили окремого соціального класу, а представники різних історіософських і методологічних шкіл найчастіше трактують цей пункт саме у контексті окремої соціальної групи з власними інтересами. Таке трактування притаманне, зокрема, українській і польській традиції дослідження консерватизму²³.

¹⁸ Потульницький В. Дипломатія Павла Скоропадського. Військово-дипломатичні стосунки гетьмана з острівними монархіями у 1926–1943 рр. Харків: Акта, 2014. С. 22–23.

¹⁹ Див. Гелей С. Консервативна течія в суспільно-політичній думці України ХІХ ст. Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. С. 3; Голобуцький О., Кулик В. Консерватизм – ідеологія порядку, стабільності і добробуту. К.: УРП, 1995. 41 с.

²⁰ Лисяк-Рудницький І. Консерватизм. Його ж. *Історичні есе: у 2 т.* К.: Основи, 1994. Т. 2. С. 125.

²¹ Потульницький В. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). К.: Либідь, 1992. С. 108.

²² Потульницький В. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії ХVІІ–ХХ століть. К.: Либідь, 2002. С. 337.

²³ Потульницький В. Дипломатія Павла Скоропадського... С. 27.

Польський дослідник Пьотр Ярошинський наводить два визначення ідеології. Перше з них звучить так: «Система, що лежить в основі політичної доктрини, ціллю якої є реалізація певної утопії»²⁴. За таким критерієм український консерватизм в Галичині досліджуваного часу аж ніяк не є ідеологією, адже виступав проти будь-яких утопічних проєктів. Більший інтерес становить друге визначення, згідно якого ідеологія є «цілістю поглядів і оцінок, що трактують історично-суспільну, господарську і політичну ситуацію певної групи з огляду на її інтереси»²⁵. Це визначення не годиться, якщо критерієм групи є соціальні ознаки. Але за умов визначення її меж на основі ідей, поглядів і практик учасників український консерватизм в Галичині першої чверті ХХ ст. може набувати рис ідеології.

Суттєвий акцент на проблемі «інтересів групи» у цьому аналізі зроблено з огляду на те, що лише одне досліджуване консервативне середовище становило окрему соціальну групу – греко-католицьке духовенство, яке, у межах власного інституційного консерватизму, було зацікавлене у збереженні status quo. Натомість ні русофіли, ані християнські суспільники не становили окремої верстви, а мали типову для українських політичних осередків у Галичині соціальну структуру. Тому лише критерій ідей і практик для визначення меж «групи за інтересами» є придатним для трактування теоретичних засад досліджуваних середовищ як ідеології.

Окрім проблеми соціальної структури, існує ще одна суттєва перешкода для означення українського консерватизму в Галичині першої чверті ХХ ст. як ідеології – відсутність чітко виражених ідеологів. Український консерватизм протягом ХІХ ст. у Галичині й на підросійській Наддніпрянщині не мав чітко виражених ідейних засад і, що важливіше, теоретиків. Напередодні Першої світової війни розпочав активну діяльність В'ячеслав Липинський (1882–1931), проте його фундаментальні праці з теорії українського консерватизму були написані вже за інших історичних і суспільно-політичних умов. У випадку Галичини слід назвати теоретичні праці русофільського автора Осипа Мончаловського (1858–1906), однак

²⁴ Jaroszyński P. *Ideologia. Powszechna encyklopedia filozofii*. URL: <http://www.ptta.pl/pef/pdf/i/Ideologia.pdf> (дата звернення: 25.11.2017).

²⁵ Ibid.

їх важко трактувати як повноцінний теоретичний фундамент. Нарисом консервативної програми ГКЦ можна вважати пастирські послання митрополита Андрея Шептицького (1865–1944). Утім, у досліджуваний період церковне середовище не було цілісним у підході до вирішення проблем, що постали перед ним внаслідок модернізаційних процесів в українському суспільстві Галичини. Погляди митрополита були надважливим, але не єдиним варіантом церковного консерватизму. Тому єдиним способом окреслити риси українського галицького консерватизму досліджуваного часу є виведення його теоретичних засад із практик відповідних середовищ, що не вписується у традиційні уявлення про ідеології.

Останньою перепоною для трактування досліджуваного явища як ідеології є різнорідність консерватизму в українському суспільстві Галичини першої чверті ХХ ст. Попри наявність спільних найзагальніших консервативних принципів, світогляди русофілів і християнських суспільників, як і окремих груп всередині Церкви, часто були не просто відмінними, а й взаємозаперечними. Тому можна стверджувати, що український консерватизм у Галичині досліджуваного періоду, з огляду на це, як і на вищенаведені причини, в досліджуваний час не функціонував як цілісна ідеологія.

На рівні окремих середовищ ситуація є іншою. Тут знову ключове значення має те, який зміст вкладати в поняття. Якщо використовувати трактування терміну «ідеологія» британськими чи американськими дослідниками, то окремо взяті ідеї русофілів, християнсько-суспільного руху і ГКЦ не мали рис ідеології. Втім, досвід європейського континентального консерватизму різнився від англо-американського. Так, ідеї французьких традиціоналістів першої половини ХІХ ст., зокрема Жозефа де Местра (1753–1821), мають риси ідеології, у тому числі й віру в утопію, лише не майбутню, а минулу. У випадку досліджуваних середовищ варто використати підхід польського дослідника Міхала Яскульського, який упроваджує ієрархію трьох понять – ідеології, політичної доктрини і політичної програми²⁶. Якщо взяти до уваги його трактування «консервативної ідеології» як системи цінностей, що

²⁶ Jaskólski M. *Kaduceus polski: myśl polityczna konserwatystów krakowskich 1866-1934*. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2014. S. 23–25.

охоронялись консерватизмом і мали значною мірою універсальний для консервативних доктрин характер, то можна говорити про присутність в українських консервативних середовищах в Галичині першої чверті ХХ ст. елементів ідеології за умови виділення цих осередків не за соціальними, а за ідейними критеріями. Можна говорити про наявність достатньо сформованих політичних доктрин, що відображали світоглядні засади конкретного середовища і виражались у національно-політичних, культурних і соціально-економічних програмах. Оптимальним ж варіантом бачиться означення українського консерватизму в Галичині першої чверті ХХ ст. як стилю мислення, що відображає його недогматичність і неартикульованість.

Хоча витoki консервативного стилю мислення дослідники простежують аж до античності й філософії Платона, Аристотеля чи Цицерона²⁷, загальноновизнаною є думка, що як модерна ідея він з'являється у формі реакції на Велику французьку революцію, а його «батьком» був Едмунд Берк (1729–1797), чий трактат «Роздуми про революцію у Франції» вважається першим консервативним маніфестом²⁸. Понад два століття, що минули від появи «Роздумів...» продемонстрували хибність розуміння консерватизму лише як реакційного чи архаїчного. Найкращим прикладом є історія британської Консервативної партії, що демонструє здатність консерватизму до еволюції, адаптації і внутрішніх перетворень згідно викликів часу. Підтвердженням є і теза про консерватизм не як погляд у минуле, а як про програму завтрашнього дня²⁹. Тривала й відмінна історія консервативної думки знала різні приклади й ситуації – успішні й невдалі – як знала і відмінні типи консерватизму. Починаючи з кінця ХVІІІ ст. було декілька переломних моментів в історії консервативних середовищ Європи. Одним із них став злам ХІХ і ХХ ст. – час піднесення національних рухів, поширення соціалістичних ідей, набуття політичними процесами масового характеру. Ці складові руйнували усталений світ цінностей і уявлень тогочасних еліт, усталені ієрархії й моральні принципи. Кожна з

²⁷ *The Conservative Tradition in European Thought...* 383 p.

²⁸ Kirk R. *The Conservative Mind From Burke to Eliot*. Seventh Revised Edition. Washington D.C.: Regnery Publishing, Inc., 2001. P. 6.

²⁹ Kosiakiewicz W. *Idea konserwatywna. Próba doktryny*. Warszawa, 1913. S. 14.

великих тогочасних держав по-своєму переживала кризову добу. Навіть у Великій Британії чи США, де політична й інтелектуальна консервативна традиція була традиційно сильною, вона наприкінці XIX – на початку XX ст. переживала кризу³⁰. Особливо цікавою є історія тогочасних консервативних середовищ у монархії Габсбургів. Її багатонаціональний характер ще більше драматизував тогочасні проблеми, адже національні ідентичності співіснували з династичною вірністю – поєднання, яке творило нові ускладнення. Однією з складових консервативної традиції в Австро-Угорщині були українські консервативні середовища в Галичині.

Крім терміну *консерватизм*, необхідно з'ясувати зміст і суть інших ключових понять. Одним з них є *традиція*. Апелювання до неї є звичним методом дебатів для прихильників різних ідейних систем. Але ніхто не надає їй такого значення, як консерватори. Аналіз пропонованих змін на несуперечність традиційним уявленням чи інституціям найчастіше визначає їх ставлення до пропонованих інновацій³¹. Водночас, неоднорідна природа консерватизму характерно для нього робить традицію залежною від часових і просторових рамок. Це цілком притаманно і українським галицьким консерваторам.

Інше важливе поняття – *модерність*. У випадку українських консерваторів у Галичині в першій чверті XX ст. його слід розуміти як сукупність викликів, перед якими постали носії консервативного світогляду. Вони ставили під сумнів і загрозу традиції, на якій ґрунтували свій світогляд консерватори та яка формувала уявлення про історію, культуру, політику й суспільство. Окреслення цих викликів є ключем до розуміння проблем тогочасного українського консерватизму в Галичині. Досліджувані середовища шукали шляхи реагування й відповіді насамперед на дилеми секуляризації, націоналізму й соціалізму та спричинені ними зміни в суспільстві в масштабі як краю, так і ширшому. Серед найважливіших наслідків поширення цих ідеологій, а також лібералізму, стало залучення широких мас людей до суспільно-політичних процесів. Це вело як до потреби створення невластивих

³⁰ Kirk R. The Conservative Mind... P. 337–374; Blake R. The Conservative Party from Peel to Major. London: Heinemann, 1997. P. 167–199.

³¹ Henrie M. Tradition. *American conservatism: an encyclopedia...* P. 867.

консервативному стилю політики масових політичних партій, так і до падіння рівня політичної культури.

Виклики, продиктовані модерністю, призвели до ідейної й організаційної кризи в українських консервативних середовищах, оскільки радикальні зміни є загрозою для консервативної ідентичності, фактично – емблемою зникнення³². Тому це поняття червоною ниткою проходить крізь усі розділи дослідження. Водночас криза зазвичай сприяє активізації консерватизму, новим ідейним пошукам і практикам. На думку Гантінгтона, найповнішою мірою цей феномен проявляється на прикладі захисту традиційних інституцій³³. У досліджуваному випадку добрим зразком каталізуючої ролі кризи для захисту інституцій є реакція українських консерваторів на загрози позиціям Греко-католицької церкви в ідейно-політичному кліматі першої чверті ХХ ст.

Термінологічним завданням також є з'ясувати суть поняття *консервативне середовище*. Інтелектуальні середовища, або ж співтовариства, були важливою складовою історії України ХІХ – початку ХХ ст. При їх вивченні у випадку консервативних груп використано методологічні розробки Ірини Колесник. Її твердження, що біля витоків українських інтелектуальних співтовариств стояли або організаційний лідер, або організаційне ядро (часопис чи інституція) цілком відповідають досвіду українських консервативних осередків у Галичині³⁴. Для християнсько-суспільного руху можна застосувати й запропонований дослідницею алгоритм, згідно якого організаційне ядро поступово трансформувалось на гурток чи групу за інтересами³⁵. У випадку галицького консерватизму наступним кроком могло стати творення політичної інституції. Така організаційна еволюція є також прикладом переходу від добровільних об'єднань до інститутів з внутрішнім примусом – партійною карністю³⁶. Водночас модель родинних осередків, або культурних харизматичних кланів, може бути застосована при аналізі парафіяльного

³² Оукшот М. Що означає бути консерватором. *Консерватизм...* С. 45.

³³ Гантінгтон С. Консерватизм як ідеологія. *Там само*. С. 126–127.

³⁴ Колесник І. Інтелектуальне співтовариство як засіб легітимації культурної історії України ХІХ століття. *Український історичний журнал*. 2008. № 1. С. 186–187.

³⁵ Там само. С. 187.

³⁶ Там само. С. 188–189.

духовенства, де представники кількох родин часто могли домінувати в житті цілого краю³⁷.

Ключовим принципом, на який опирається дослідження, є *історизм*. Пишучи про консерватизм першої чверті ХХ ст., варто остерігатися використання досвіду подій, що мали місце після хронологічних рамок даної роботи. Чимало праць, присвячених консерватизму, насамперед беруть до уваги саме цей, менш давній досвід, а дискусії ХІХ і початку ХХ ст. опиняються на маргінесі³⁸. Тому окремий акцент слід зробити на працях сучасників досліджуваних у цій роботі українських консерваторів. З огляду на географічну, політичну й культурну пов'язаність, цінним є приклад польського консерватизму. Так, для Вінцентія Козакевича (1863–1918) ключовими проблемами були криза класичного лібералізму й демократизму ХІХ ст., місце людини в суспільстві, роль традиційних інституцій, а насамперед родини, рівності й суспільної ієрархії³⁹. Схожим був погляд і представника краківської школи польського консерватизму Станіслава Естрайхера (1869–1939), хоча він додатково наголошував на необхідності християнської віри й моральності⁴⁰.

Природа українських консервативних середовищ у Галичині досліджуваного часу, як і необхідність використання принципу історизму, зумовлюють набір застосованих методів, зокрема фундаментальну роль *порівняння*. Цей метод застосовується на трьох рівнях. Перший – внутрішні порівняння в рамках трьох досліджуваних консервативних середовищ – дає змогу простежити різноманітність українського консерватизму в Галичині. Другим рівнем є зовнішнє порівняння в рамках українського консерватизму загалом. Йдеться про співставлення світоглядних засад і досвіду українських консервативних середовищ Галичини і Наддніпрянщини. Третім рівнем є порівняння в масштабі австрійської половини

³⁷ Колесник І. Інтелектуальне співтовариство... С. 188. Приклад таких розгалужених священничих родів подає у своїх спогадах представник одного з них – Олександр Барвінський: Барвінський О. Споми́ни з мого життя. Т. 1. / Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. К.: Смолоскип, 2004. С. 62–78.

³⁸ Напр.: Scruton R. Co znaczy konserwatyzm... 352 s.

³⁹ Kosiakiewicz W. Idea konserwatyzmu... 86 s.

⁴⁰ Estreicher S. Konserwatyzm. *Estreicher S. Konserwatyzm krakowski*. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2012. S. 8. Натомість в англійському консерватизмі значно сильніше, ніж в польському чи загалом у Центрально-Східній Європі була присутня економічна політика, що стало загальною тенденцією для західного консерватизму після Другої світової війни, особливо для «неоконсерваторів»: Lord Cecil Hugh. *Konserwatyzm*. Warszawa, 1915. S. 100–132.

монархії Габсбургів – Цислейтанії. В її рамках відбувались як опосередковані ідейні взаємовпливи, так і прямі контакти у формі співпраці чи протистоянь.

Застосовані в роботі критерії порівняння варто окреслити, ґрунтуючись на засадничих принципах консерватизму і викликах, що поставали перед консервативними середовищами внаслідок модернізаційних процесів. Першим з них була масовість політичних і суспільних процесів, остаточно втілена в Цислейтанії ліквідацією у 1907 р. куріальної системи при виборах до Державної ради у Відні. Залучення значно ширших, аніж раніше, мас людей до політики змушувало консерваторів грати на чужому для них полі, незрівнянно відмінному від високих урядових і парламентських кіл. Ця ситуація вимагала і налагодження чітких організаційних структур, традиційно невластивих консерваторам цього часу. Зростання кількості залучених до суспільних процесів розкривало широкі перспективи модерним ідеологіям, що апелювали насамперед до емоцій людини, а отже краще пристосованих до нової ситуації – націоналізму і соціалізму. Реагування консерваторами по обидва боки австрійсько-російського кордону на зростання впливів цих ідей є добрим маркером для простеження еволюції їх свідомості. Критерій ж ставлення до Церкви дозволяє простежити різниці в ролі духовенства серед слов'янських консервативних середовищ австрійської частини монархії. Союзи і компроміси, спровоковані викликами початку ХХ ст. добре ілюструють різні шляхи пошуку відповідей на нові умови. Спільним досвідом були і події Першої світової війни, а для українських консерваторів – і Української революції – які, разом із повоєнними змінами, призвели до руйнування традиційного світу і переходу в нову добу, в тому числі в історії консерватизму в Центрально-Східній Європі.

Іншим аспектом застосування порівняльного методу є врахування при дослідженні українських консервативних середовищ в Галичині першої чверті ХХ ст. існуючих класифікацій консерватизму в монархії Габсбургів, що також сприяє кращому розумінню їх місця в інтелектуальному просторі свого часу.

Відсутність основної «державної» нації⁴¹ унеможлиблювала творення єдиного консервативного руху в державі⁴². Натомість, витворились відмінні між собою національні консервативні середовища, що, попри ґрунтування на спільних загальних теоретичних принципах, на практиці суттєво різнились, а подекуди і були взаємозаперечними⁴³. Наслідком є складність типологізації консерватизму в Габсбурзькій монархії, а дехто вважає її неможливою⁴⁴. Серед існуючих класифікацій слід виокремити дві найважливіші. Авторами першої є Ернст Ганіш і Петер Урбаніч, які також виділяють три типи консерватизму: романтичний, прагматичний і католицький⁴⁵. Останній з них цікавий тим, що відображає тезу про особливо тісну пов'язаність консервативного мислення з Католицькою церквою в межах Австро-Угорщини⁴⁶. Своєю чергою, німецько-американський дослідник Клаус Епштайн (1927–1967) виділяє три інших типи консерваторів⁴⁷: захисники статус-кво, які воліли радше задовольнитись існуючим станом речей, аніж прагнути нового (наприклад, князь Клеменс Меттерніх (1773–1859) чи цісар Франц-Йосиф I (1830–1916)); реформатори, що вважали необхідними поступові й обережні перетворення. Їх основним аргументом була потреба таким шляхом зменшити вплив радикалів, а отже запобігти великим потрясінням; реакціонери, які, на думку Епштайна, не є в повному розумінні консерваторами, оскільки бажають не зберегти існуючий лад і цінності, не «змінювати заради збереження»⁴⁸, а повернути час назад, що робило їх інтелектуальними послідовниками деяких французьких ультраконсерваторів, насамперед Ж. де Местра.

⁴¹ Австрійські німці, попри власні прагнення, не могли виконувати цієї ролі, адже становили станом на 1910 р. лише 35,6 відсотка населення Цислейтанії: Цольнер Е. Історія Австрії. Львів: Літопис, 2001. С. 431.

⁴² Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band VIII: Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. 1. Teilband. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006. S. 69.

⁴³ Про труднощі в справі творення консервативними групами парламенту спільної політики добре свідчить практика їх протистояння ліберальному централізму протягом 1860–1870-х років: Pijaj S. Opozycja w Wiedeńskiej Radzie Państwa w latach siedemdziesiątych XIX w. (skład-organizacja-funkcjonowanie). Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica», 2011. 208 s.

⁴⁴ Наприклад, Роберт Рілл і Ульріх Зелленберг: Барсуков Н. Чешский политический консерватизм в конце XIX – начале XX вв. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Специальность 07.00.03 – Всеобщая история (Новое и новейшее время). Москва, 2015. С. 71.

⁴⁵ Die Habsburgermonarchie 1848-1918... S. 65–79.

⁴⁶ Kirk R. What Is Conservatism... P. 16.

⁴⁷ Epstein K. The genesis of German conservatism. P. 7–11.

⁴⁸ Одне із найвідоміших висловлювань Е. Берка.

З використанням порівняння пов'язана необхідність звернення до *біографічного методу*, що пояснюється характером досліджуваних середовищ, багато в чому залежних від своїх чільних постатей. Ця залежність загалом є характерною для консервативних рухів доби. У випадку українських середовищ від ідей і вчинків таких постатей, як Михайло Король (1856–1925, див. дод. 1), Олександр Барвінський (1847–1926 див. дод. 4) чи Андрей Шептицький часто залежала доля представлених ними осередків чи інституцій. Окрім цього, залучення біографій представників інших консервативних середовищ – Павла Скоропадського (1873–1945), Михайла Тишкевича (1857–1930, див. дод. 15), Міхала Бобжинського (1849–1935 див. дод. 13), Тадеуша Ценьського (1856–1925) чи Івана Шустершіча (1863–1925 див. дод. 14) – слугують додатковим засобом розширення уявлень про об'єкт дослідження.

Невід'ємною складовою історичного дослідження є *критичний метод*. Особливої актуальності йому надає використання в роботі великої кількості особових джерел – листування, мемуарів тощо. Ці різновиди джерел несуть у собі суттєву суб'єктивну складову, зумовлену світоглядом чи партійною приналежністю їх авторів. Великий обсяг різноманітного джерельного матеріалу зумовлює застосування методу *співставлення*. Без поєднання інформації, уміщеної в приватній кореспонденції, періодиці, публіцистиці й офіційній документації не є можливим комплексне дослідження українських консервативних середовищ у Галичині першої чверті ХХ ст. Так, періодика дає вкрай мало інформації про внутрішні процеси в досліджуваних осередках. Натомість приватне листування головних діячів або редакційна кореспонденція провідних консервативних часописів дає змогу розкрити дане питання. Завдяки *генетичному методу* вдалось прослідкувати історичні та культурні корені традицій консервативного світосприйняття в українському суспільстві Галичини та їх роль у виникненні різних типів консерватизму.

Методологічний інструментарій дослідження був би неповним без використання *міждисциплінарного підходу*. Обрана тема насамперед спонукає до використання здобутків таких дисциплін, як політологія, релігієзнавство. Найповніше це проявляється при розгляді самого поняття «консерватизм» крізь

призму творів класиків політичної думки. Поєднання інтелектуальної історії з історією релігії дозволяє не лише переконатись у традиційній консервативності інституту Церкви, а й досягнути багатоаспектності її консерватизму та вплив на нього протягом досліджуваного періоду викликів модерної доби.

Проаналізовані методи дослідження сукупно дають змогу ґрунтовно і різнопланово дослідити історію ідей і практик українських консервативних середовищ в Галичині в першій чверті ХХ ст. Наведений інструментарій не є вичерпним, і навряд чи може бути. Це зумовлено самою природою консерватизму з його багатоманітними теоретичними і практичними проявами.

1.2. Історіографія

В українській історіографії консерватизм не є популярною тематикою у порівнянні з іншими напрямками суспільно-політичної думки. Це досить логічно з огляду на саму природу консерватизму, який не є надміру популярною і масовою концепцією. Український досвід ХХ ст., а особливо час після досліджуваних подій, ще більше увиразнив домінуюче становище радикальних правих і різного типу лівих ідей в українському суспільстві. Це відобразилось і на увазі дослідників. Єдиним винятком є історія українського монархізму, насамперед численні праці, присвячені постатям В. Липинського і П. Скоропадського. У цьому контексті найчастіше постали і теоретичні студії про український консерватизм, насамперед В. Потульницького⁴⁹.

Існуючих досліджень недостатньо для виділення окремих напрямів в історіографії даної проблематики, тому їх тематичний розподіл є оптимальним варіантом. У випадку українських консервативних середовищ в Галичині першої чверті ХХ ст. відсутність теоретичних студій є найбільшою проблемою. В існуючих

⁴⁹ Потульницький В. Дипломатія Павла Скоропадського. Військово-дипломатичні стосунки гетьмана з острівними монархіями у 1926–1943 рр. Харків: Акта, 2014. 312 с.; Потульницький В. Роль польської шляхти у формуванні світоглядних та ідеологічних засад українського монархізму в другій половині ХІХ-на початку ХХ ст. URL: <http://prima.lnu.edu.ua/slavytyka/n51/07.pdf> (дата звернення: 26.10.2017); Потульницький В. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії ХVІІ-ХХ століть. К: Либідь, 2002. 480 с.

дослідженнях робиться акцент або на ХІХ ст., як у студіях Степана Гелея⁵⁰, або ж фокусуються на постаті Вільгельма Габсбурга⁵¹. Акцент на ХІХ ст. характерний і для політологічного дослідження Наталії Козак, де галицька тематика представлена або цим періодом, або вже в контексті історії монархічної ідеї в міжвоєнний час⁵². Такі акценти характерні і для розвідки Івана Лисяка-Рудницького⁵³. Це контрастує з польською історіографією, де є чимало праць і щодо теорії й історії консерватизму в світі, і присвячених польській консервативній традиції початку ХХ ст. Причиною меншої уваги дослідників історії Галичини до консерватизму можна вважати його кризовий стан протягом першої чверті ХХ ст. Ще одним чинником, який одночасно споріднює українських консерваторів Галичини з наддніпрянськими, є чільна роль інтелігенції в українському суспільстві. Хоча в Галичині вона, на відміну від Наддніпрянщини, була кістяком консервативних середовищ на рівні з духовенством, провідні націонал-демократичне і радикальне середовище трактували консерватизм як неприйнятну для селянської української нації ідею.

Наслідком такої ситуації є відсутність комплексних досліджень українського консерватизму в Галичині цього часу. З огляду на відсутність методологічних праць, його теоретичні засади необхідно окреслити спираючись на зарубіжні дослідження. За основу в цій роботі взято трактування консерватизму американським дослідником Р. Кірком, зокрема його бачення засадничих консервативних принципів⁵⁴. Окрім цього, теоретичні засади дослідження спираються на праці У. Беджета⁵⁵, А. Вєломського⁵⁶, С. Гантінгтона⁵⁷, К. Епштайна⁵⁸, М. Оукшота⁵⁹, Р. Скратона⁶⁰ і Р. Шуттінгера⁶¹.

⁵⁰ Гелей С. Консервативна течія в суспільно-політичній думці України ХІХ ст. ... Наголос на традиції ХІХ ст. робив і Юрій Терещенко: Терещенко Ю. Причинки до історії галицького консерватизму. *Його ж. Скарби історичних традицій*. К.: Темпора, 2011. С. 236–309;

⁵¹ Терещенко Ю. Причинки до історії галицького консерватизму. *Його ж. Скарби історичних традицій*... С. 236–309.

⁵² Козак Н. Український консерватизм: історія і сучасність: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2001. 18 с.

⁵³ Лисяк-Рудницький І. Консерватизм. *Його ж. Історичні есе. В 2 т.* Том 2. К.: Основи, 1994. С. 125–129.

⁵⁴ Kirk R. What Is Conservatism. *The essential Russel Kirk. selected essays* / edited by George A. Panichas. 1st ed. Wilmington, DE.: ISI Books, 2007. P. 4–22.

⁵⁵ Bagehot W. Intellectual conservatism. *The Works and Life of Walter Bagehot*. Vol. 9... P. 254–258.

⁵⁶ Wielomski A. Konserwatyzm: główne idee, nurty i postacie. Warszawa: Fijor Publishing, 2007. 348 s.

⁵⁷ Гантінгтон С. Консерватизм як ідеологія. *Консерватизм*... С. 122–141.

⁵⁸ Epstein K. The genesis of German conservatism... 748 p.

⁵⁹ Оукшот М. Що означає бути консерватором. *Консерватизм*... С. 43–61.

Попри відсутність комплексних студій з історії українських консервативних середовищ у Галичині досліджуваного часу, різні їх аспекти неодноразово ставали об'єктом вивчення істориками. Німецька дослідниця Анна Вероніка Вендланд є авторкою ґрунтовної монографії про історію русофільства, де простежує його ідейні витoki й еволюцію, історію товариств й інституцій, взаємовідносин із державними і краєвими органами влади, активізацію православної пропаганди напередодні Першої світової війни, долі русофілів під час війни і роль цього конфлікту в остаточному занепаді середовища⁶². Попри комплексність дослідження, початок ХХ ст. й ідейна криза русофільського консерватизму цього часу в цій праці висвітлені суттєво менше, ніж процеси ХІХ ст. Важливою тезою А. В. Вендланд є наголошування на необхідності розгляду русофільства як невід'ємної частини українського руху, альтернативного проекту національного розвитку⁶³. На ідейному й інституційному становленні русофільського руху, його ідеях і практиках періоду найбільших політичних впливів у галицькому українському суспільстві акцентує увагу Олексій Сухий⁶⁴. Олена Аркуша і Мар'ян Мудрий розглянули найважливіші етапи історії галицького русофільства від його зародження до занепаду – ідейні витoki і еволюцію, світоглядні засади, інституції й політичну активність. Важливим є внесок цих дослідників у термінологічну дискусію навколо русофілів: запропонований ними підхід до вживання термінів «старорусини», «русофіли» і «москвофіли» варто визнати за найбільш обґрунтований⁶⁵. Найновішим дослідженням є монографія Віталія Гайсенюка про русофілів під час Першої світової війни⁶⁶. Хоча світоглядні питання тут знаходяться на другому плані, ця книга дозволяє краще зрозуміти наслідки ідейних пошуків русофілів напередодні війни.

⁶⁰ Scruton R. Co znaczy konserwatyzm... 352 s.

⁶¹ Schuettinger R. Introduction . *The Conservative Tradition in European Thought*. P. 11–33.

⁶² Вендланд А. В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією і Росією, 1818–1915. Пер. з нім. Х. Назаркевич; наук. ред. М. Мудрий. Львів: Літопис, 2015. 688 с.

⁶³ Вендланд А. В. Русофільство: ще один український проект? Зауваги про невітлене прагнення. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/wendland.htm>. (дата звернення: 06.02.2015).

⁶⁴ Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті). Львів, 2003. 498 с.

⁶⁵ Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині ХІХ–на початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Вип. 34. Львів, 1999. С. 231–268.

⁶⁶ Гайсенюк В. Початок кінця. Москвофіли у Великій війні (1914–1918). Чернівці: Друк Арт, 2017. 304 с.

Окремий пласт історіографії русофільського руху в Галичині складають праці Ірини Орлевич. У статті «„Отцы и дѣти“: ідеологічні розбіжності чи боротьба за домінування в Русській народній партії? (До питання розколу в русофільській течії на початку ХХ століття)» аналізуються передумови розколу русофілів на «старокурсників» і «новокурсників». Зазначається, що він значною мірою полягав у поколінневих розбіжностях⁶⁷. В іншій праці проаналізовано історію русофілів під час Першої світової війни, зокрема їх моделі поведінки під час російської окупації Галичини, участь в діяльності окупаційної адміністрації, її мотиви і розчарування⁶⁸. Звертала увагу авторка і на повоєнну долю русофілів⁶⁹. Окремо І. Орлевич розглянула питання взаємовідносин між греко-католицькою ієрархією і русофільськими товариствами⁷⁰.

Однією з перших спроб дослідити християнсько-суспільний рух стала розвідка Тараса Антошевського. Автор подав нарис головних ідей середовища, але використання лише періодичних матеріалів без залучення рукописної спадщини, насамперед архіву О. Барвінського, обмежило його можливості⁷¹. Але й до сьогодні ця спроба залишається єдиною. Інші дослідники звертали увагу на окремі етапи в історії християнських суспільників або ключові постаті осередку. Період формального існування Католицького русько-народного союзу (далі – КРНС), є у центрі зацікавлень Андрія Кліша⁷². На основі неопублікованих мемуарів О. Барвінського він розглянув історію створення КРНС і його організаційні дилеми⁷³. Інша праця підкреслює значну увагу християнсько-суспільного

⁶⁷ Орлевич І. «Отцы и дѣти»: ідеологічні розбіжності чи боротьба за домінування в Русській народній партії? (До питання розколу в русофільській течії на початку ХХ століття). *З історії західноукраїнських земель* / [наук. редактор і упорядник Іри-на Орлевич]: Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'кевича НАН України. Львів, 2015. Вип. 10–11. С. 166–183.

⁶⁸ Орлевич І. Галицьке русофільство під час Першої світової війни. *Вісник Львівської комерційної академії: збірник наукових праць*. Серія гуманітарні науки. Випуск 10: Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея. Львів: Львівська комерційна академія, 2011. С. 235–249.

⁶⁹ Орлевич І. Русофільська течія на початку 1920-х років у Галичині. *Галичина*. 2013. Ч. 22–23. С. 200–208.

⁷⁰ Орлевич І. Взаємини греко-католицької ієрархії та русофільських товариств Галичини (XIX – початок ХХ століть). *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник*. Львів, 2007. Кн. I. С. 672–684.

⁷¹ Антошевський Т. До історії християнсько-суспільного руху в Галичині (90-і рр. XIX ст. – 1914 р.). Львів, 1997. 36 с.

⁷² Кліш А. Політична діяльність християнсько-консервативної течії наприкінці XIX – на початку ХХ ст. URL: <http://nauka.uagate.com/wp-content/uploads/2014/04/Klish.pdf>. (дата звернення: 02.12.2016).

⁷³ Кліш А. Заснування Католицького русько-народного союзу в «Споминах з мого життя» Олександра Барвінського. *Наукові записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 2. Ч. 3. С. 56–60.

середовища до соціально-економічних проблем, зокрема аграрної⁷⁴. Будучи дослідником постаті Кирила Студинського (1868–1941, див. дод. 6), він розглядає його роль у діяльності цього середовища⁷⁵.

О. Аркуша дослідила становлення і функціонування другої спроби інституційного оформлення християнсько-суспільного руху – товариства «Руська громада». На основі неопублікованих матеріалів вона простежила організаційні труднощі і несприятливі зовнішні обставини, що суттєво впливали на успішність починань середовища⁷⁶. М. Мудрий проаналізував рукописні матеріали з фонду Барвінських у Львівській національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника (далі – ЛННБУ ім. В. Стефаника), що висвітлюють історію партії Християнсько-суспільний союз (далі – ХСС). На основі цих джерел він реконструював творення інституції, її організаційні особливості та політичний напрям⁷⁷. Також ці дослідники звертались до біографістики – М. Мудрий є автором єдиної наукової розвідки про важливого представника середовища – Тита Реваковича (1846–1919, див. дод. 8)⁷⁸, а О. Аркуша – про О. Барвінського⁷⁹. Її праця, поруч із статтями Ігоря Чорновола, який аналізує різні аспекти діяльності цієї постаті⁸⁰, є найгрунтовнішою пробою аналізу лідера християнських суспільників. Інші дослідження або зосереджуються на дуже вузьких елементах життя очільника середовища⁸¹, або носять радше популярний характер⁸².

⁷⁴ Кліш А. Селянське питання у політиці християнських суспільників наприкінці XIX–на початку XX ст. (за матеріалами газети «Руслан»). *Вісник аграрної історії*. Вип. 13–14. Київ, 2015. С. 54–68.

⁷⁵ Кліш А. Кирило Студинський: життя та діяльність: монографія. Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. 220 с.; Його ж. Кирило Студинський та християнсько-суспільний рух у Галичині (кінець XIX–початок XX ст.). *Наука. Релігія. Суспільство*. Донецьк, 2006. № 1. С. 30–36.

⁷⁶ Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку XX століття: політичне товариство «Руська громада». *Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка. На пошану професора Костянтина Кондратюка*. Львів, 2004. С. 63–99.

⁷⁷ Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу в Галичині. *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Київ; Львів, 2004. Т. I. С. 421–440.

⁷⁸ Мудрий М. «Згадки з життя свого і своєї родини»: Спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини XIX століття. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2006. Т. ССЛІІ: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 708–762.

⁷⁹ Аркуша О. Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження). Львів, 1997. 34 с.; Її ж. Олександр Барвінський. *Західно-Українська народна республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті* / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; гол. ред. ради Ярослав Ісаєвич; упор.: Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. Львів, 2009. С. 48–66.

⁸⁰ Чорновол І. Тягар прагматизму, або Олександр Барвінський у світлі сучасності. Барвінський О. Спомини з мого життя. Т. I. / Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. К.: Смолоскип, 2004. С. 17–35; його ж. Рівні раціоналізму, або О. Барвінський й І. Франко в контексті політики «нової ери». *Його ж. Нариси з історії Галичини*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2017. С. 308–324.

⁸¹ Олександр Барвінський 1847–1927. Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського. Львів. 14 травня 1997 р. Львів, 2001. 205 с.; Романюк С. Олександр Барвінський –

Загалом, багатогранна постать О. Барвінського ще чекає на свого дослідника. Також варто виокремити статтю Назара Кіся, присвячену особливостям «західницької» течії в суспільному житті Галичини початку ХХ ст., зокрема християнським суспільникам⁸³. Простежити окремі елементи діяльності представників цієї групи в добу Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР) дозволяє праця Миколи Литвина і Кіма Науменка⁸⁴. Історію християнсько-суспільного руху в перехідний період до нової, міжвоєнної доби, вивчав Михайло Москалюк⁸⁵. Попри наявність такої кількості публікацій, їх автори насамперед зосереджуються на інституційно-організаційних, а не ідейних аспектах діяльності християнсько-суспільного середовища, цілісного аналізу яких наразі не здійснювалось.

Історіографія історії ГКЦ є, з одного боку, дуже багатою, зокрема і стосовно досліджуваного періоду. Проте, слід констатувати фактичну відсутність праць, що розглядали б цю інституцію не крізь призму історії окремих її аспектів, а як середовище, консерватизм якого змушений був реагувати на виклики доби і мав власні особливості на різних рівнях прояву – від вищих ієрархів до парафіяльного духовенства. Серед праць, що є актуальним при дослідженні еволюції консерватизму ГКЦ, варто виокремити дві підгрупи. До першої належать біографічні студії, зокрема стаття Василя Расевича про роль митрополита Андрея Шептицького в національно-політичних процесах українського галицького суспільства до кінця існування монархії Габсбургів⁸⁶. Олег Єгрешій є автором монографічного дослідження про станіславівського єпископа Григорія Хомишина (1867–1945, див. дод. 11)⁸⁷. Перша частина цієї праці, присвячена періоду до 1918 р., висвітлює суспільно-політичну активність владики в контексті його

публіцист, редактор, видавець. Національна академія наук України, Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Львів, 2009. 373 с.

⁸² Павлишин С. Олександр Барвінський. Львів: Академічний Експрес, 1997. 148 с.

⁸³ Кісь Н. Західництво в Галичині початку ХХ століття: клерикальна група – політична доктрина – цивілізаційний вибір. *З історії західноукраїнських земель* / [Гол. редколегії Микола Литвин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2013. Вип. 9. С. 25–38.

⁸⁴ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. 368 с.

⁸⁵ Москалюк М. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. ХХ ст. К.: Стило, 1998. 56 с.

⁸⁶ Расевич В. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблема національно-політичної консолідації українців (1900-1918 роки). *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Число 2. Львів: Інститут історії Церкви ЛБА, 2000. С. 212–223.

⁸⁷ Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ, 2006. 168 с.

консервативного світогляду. Спроби політичної активності митрополита Сильвестра Сембратовича (1836–1898) проаналізувала Ірина Антоняк⁸⁸. Цю ж постать, як і фактично забутого історіографією митрополита Юліана Сас-Куїловського (1826–1900), вивчав І. Чорновол⁸⁹.

Другу підгрупу становлять студії, присвячені парафіяльному духовенству з його моделями поведінки й надважливій функції і як консервативного елемента, і для українського руху загалом. Роль у ньому греко-католицького духовенства з акцентом насамперед на парахах комплексно вивчила польська дослідниця Бернадетта Войтовіч-Губер⁹⁰. У центрі її уваги історія боротьби духовенства за збереження традиційних елементів обряду, таких як трираменні хрести, участь кліру в русофільському русі, проблема пропаганди православ'я і поширення модерних ідеологій. Праці Наталії Колб, хоча і присвячені парафіяльному духовенству 1890-х років, але допомагають краще зрозуміти історичні й організаційні особливості цього середовища⁹¹. Андрій Сороковський простежує зміни в ментальності парохів упродовж 1900–1939 рр., пов'язані з викликами модерності⁹². Грунтовна стаття В. Расевича і Андрія Заярнюка присвячена впливу на греко-католицьких парохів подій Першої світової війни і викликаним нею змінам у психології кліру⁹³. Зрозуміти ж ширші інтелектуальні дискусії всередині всієї Католицької церкви, частиною яких

⁸⁸ Антоняк І. Політичні дилеми Греко-католицької церкви в Галичині в останній чверті XIX століття (на прикладі діяльності митрополита Сильвестра Сембратовича). *Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць* / За редакцією Олени Аркуші, Олексія Вінниченка, Мар'яна Мудрого. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2012. Т. 8. Ч. 2: Культура, освіта, наука, церква. [Вісник львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск, 2012]. С. 70–94.

⁸⁹ Чорновол І. Незбагнений митрополит. Кардинал Сильвестр Сембратович. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/events_people/60504/; Чорновол І. Святий Юр на зламі століть: митрополит Юліан Куїловський. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/events_people/60572/

⁹⁰ Wojtowicz-Huber B. «Ojcowie narodu». *Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918)*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. 333 s.

⁹¹ Колб Н. Греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині на зламі XIX–XX століть: соціальна характеристика, майновий стан, спроби самоорганізації. *Галицька Митрополія 1303–1807–2007: Статті і матеріали* / Ред. кол.: З. Білик, В. Гаюк, Я. Дашкевич та ін. Львів, 2008. С. 17–30; Колб Н. «З Богом за Церкву і Вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XX століття / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2014. 324 с.

⁹² Sorokowski A. Z dziejów przemian mentalności greckokatolickiego duchowieństwa parafialnego w Galicji, 1900–1939. *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały* / red. A. Zięba. Kraków 1994. S. 69–74.

⁹³ Заярнюк А., Расевич В. Галицьке греко-католицьке духовенство у Першій світовій війні: політичні, культурні і соціальні аспекти. *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Число 6. Львів: Видавництво УКУ, 2012. С. 160–192.

було і греко-католицьке духовенство, дозволяє монографія Ліліани Гентош, в якій висвітлене протистояння модерністів й антимодерністів⁹⁴.

Для порівняльного аналізу українських консервативних середовищ у Галичині в контексті консервативних рухів у Центрально-Східній Європі досліджуваного часу необхідно залучити праці як українських, так і зарубіжних істориків. Добре дослідженою є історія польському консерватизму⁹⁵. Ґрунтовно вивченим є феномен краківського консерватизму, насамперед у працях Міхала Яскульського і Александри Косіцької-Паєвської⁹⁶. Вальдемар Лазуга є автором біографії найпомітнішої постаті цього середовища досліджуваного часу – Міхала Бобжинського⁹⁷. Його ж праця, присвячена політичним кар'єрам поляків у монархії Габсбургів, є джерелом інформації про діяльність польських консервативних політиків⁹⁸. У дослідження «станьчиків» зробила вагомий внесок і О. Аркуша⁹⁹. Меншу увагу привертали східногалицькі консерватори, хоча в посткомуністичний період простежується тенденція до зростання зацікавлення цим середовищем¹⁰⁰ і відходу від класичного трактування їх як винятково архаїчного середовища, яке бере початок ще в працях Вільгельма Фельдмана¹⁰¹. Також ряд досліджень присвячено провідним постатям цього середовища, зокрема Тадеушу Ценьському¹⁰².

⁹⁴ Гентош Л. Ватикан і виклики модерності: східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923). Львів, 2006. 456 с.

⁹⁵ Król M. Konserwatyści a niepodległość. *Studia nad polską myślą konserwatywną XIX wieku.* – Warszawa, 1985; Szlachta B. *Z dziejów polskiego konserwatyzmu.* Kraków, 2000. 254 s.; Szlachta B. *Szkice o konserwatyzmie.* Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2008. 438 s.

⁹⁶ Jaskólski M. *Kaduceus Polski. Myśl polityczna konserwatystów krakowskich 1866–1934.* Warszawa–Kraków, 1991. 334 s.; Kosicka-Pajewska A. *Zachowawcza myśl polityczna w Galicji w latach 1864–1914.* Poznań, 2002. 300 s.

⁹⁷ Łazuga W. *Ostatni stańczyk. Michał Bobrzyński – portret konserwatysty.* Toruń, 2005. 264 s.;

⁹⁸ Łazuga W. *Kalkulować... polacy na szczytach C. K. Monarchii.* Poznań, 2013. 457 s.

⁹⁹ Аркуша О. Краківський консерватизм та проблема українсько-польських взаємин у Галичині на початку ХХ століття. *Записки Наукового товариства імені Шевченка.* Т. ССLVI: Праці Історично-філософської секції / Редактор тому Олег Купчинський. Львів, 2008. С. 282–315; її ж. Польські політичні середовища Львова та Кракова на зламі ХІХ–ХХ століть: спроба порівняння. *Львів: місто – суспільство – культура: Зб. наук. праць /* За ред. М. Мудрого. Львів: Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, 1999 [*Вісник Львів. ун-ту. Сер. істор.* Спец. вип.]. С. 362–377; її ж. Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Вип. 35–36. Львів, 2000. С. 168–206.

¹⁰⁰ Arkusza O., Mudryj M. XIX-wieczna arystokracja polska w Galicji Wschodniej wobec ruskich (ukraińskich) aspiracji narodowych. *Krakowskie Pismo Kresowe,* 2012. Nr. 4: Galicja jako pogranicze kultur. S. 145–171; Górski A. *Podolacy. Obóz polityczny i jego liderzy.* Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013. 340 s.; Ustrzycki M. *Pomiędzy konserwatyzmem a nacjonalizmem. Podolacy wobec kwestii narodowej na wsi wschodniogalicyskiej na przełomie XIX i XX wieku (do roku 1908).* *Przegląd Wschoni.* Т. VI, Z. 3 (23). S. 477–498.

¹⁰¹ Feldman W. *Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846–1906.* Tom 1. Kraków, 1907. 248 s.

¹⁰² Wątor A. *Ziemiańin-polityk Tadeusz Cieński 1856–1925.* Szczecin: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Szczecińskiego, 1997. 148 s.

Історії чеського консервативного дворянства присвячена монографія Їржі Георгієва¹⁰³. У контексті розвитку політичних рухів і партій у чеських землях ХІХ–ХХ ст. консервативні середовища досліджували Їржі Малір¹⁰⁴ і Павел Цибулька¹⁰⁵. Історії чеського політичного консерватизму кінця ХІХ – початку ХХ ст. присвячено дисертаційне дослідження російського історика Нікити Барсукова¹⁰⁶. Словенська історіографія акцентувала увагу на постаті лідера католицького руху Івана Шустершіча¹⁰⁷. Інформацію про виборчі процеси в словенських землях і діяльність словенських політиків, у тому числі консервативних, містять дослідження Васілія Меліка¹⁰⁸. Роль духовенства в розвитку словенського і хорватського рухів в Істрії аналізує Антоній Цетнарівіч¹⁰⁹, а Пауліна Бобіч охарактеризувала історію Католицької церкви в словенських землях у часі Першої світової війни¹¹⁰.

Про теоретичні аспекти малоросійської ідентичності йдеться в статті Зенона Когути¹¹¹. Дослідник простежив ідейні витoki малоросійської свідомості в козацьку добу, проаналізував її головні складові (уявлення про територію, історичну традицію та ін.) та простежив еволюцію до середини ХІХ ст. Вагомий внесок у вивчення коренів і суті малоросійства зробив Володимир Кравченко, зосередивши увагу насамперед на історії назви «Мала Русь», «Малоросія»¹¹². Кризу малоросійської ідентичності під впливом наступу модерних національних ідентичностей та види відповідей на цей виклик дослідили Ернест Гийдел і Рікарда

¹⁰³ Georgiev J. Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848. Praha, 2011. 376 s.

¹⁰⁴ Malír J. Od spolků k moderním politickým stranám : vývoj politických stran na Moravě v letech 1848-1914. Brno, 1996. 375 s.

¹⁰⁵ Cibulka P. Národní strana. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*. Jiří Malír, Pavel Marek a kolektiv. I díl 1861-1938. S. 109–138.

¹⁰⁶ Барсуков Н. Чешский политический консерватизм в конце ХІХ – начале ХХ вв. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Специальность 07.00.03 – Всеобщая история (Новое и новейшее время). Москва, 2015. 275 с.

¹⁰⁷ Grdina I. Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Sušteršič. *Zgodovinski časopis*. Letnik 50. Leto 1996. Številka 3 (104). S. 369–382; Pleterski J. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma. Ljubljana, 1998. 500 s.; Rahten A. Zadnji slovenski avstrijakant. Prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šusteršiča. *Zgodovinski časopis*. Letnik 53. Leto 1999. Številka 2 (115). S. 195–208.

¹⁰⁸ Melik V. Slovenci v Državnem zboru 1893–1904. *Zgodovinski časopis*. Letnik 33. Leto 1979. Številka 1. S. 49–66; Melik V. Volitve na Slovenskem 1861–1918. Ljubljana, 1965. 439 s.

¹⁰⁹ Cetnarowicz A. Odrodzenie narodowe w Istrii w latach 1860–1907. Kraków: Historia Iagellonica, 2010. 264 S.

¹¹⁰ Bobić P. War and Faith. The Catholic Church in Slovenia, 1914–1918. Leiden-Boston, 2012. 261 s.

¹¹¹ Когут З. Розвиток малоросійської свідомості і українське національне будівництво. *Його ж. Коріння ідентичности: студії з ранньомодерної та модерної історії України*. Київ: Критика, 2004. С. 80–101.

¹¹² Кравченко В. Ім'я для України. *Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії*. К.: Критика, 2011. С. 11–44.

Вульпіус. У своїх публікаціях вони демонструють існування паралельних і конкуруючих між собою реакцій носіїв малоросійської ідентичності на новочасні виклики¹¹³.

Явище крайовства розглянула Наталія Черкаська¹¹⁴. Ідейні витoki цього явища дослідниця пов'язує з ментальним спадком Речі Посполитої і встановлює взаємозв'язок між польсько-українськими та польсько-литовськими крайовцями. Саме останнім присвячено книгу білоруського дослідника Алєся Смалянчука¹¹⁵. Увага до цієї праці необхідна через роль польсько-литовських крайовців як зразка для аристократії правобережної України. Найбільшу ж увагу дослідників привертає постать графа Михайла Тишкевича. Слід наголосити на незбалансованості вивчення цієї постаті української історії. Його практичній діяльності як дипломата Української Народної Республіки (УНР) присвячено ряд студій¹¹⁶, натомість еволюція його ідентичності від крайової до модерної української залишається занедбаною темою в історіографії.

Огляд історіографії засвідчує відсутність комплексних досліджень українських консервативних середовищ у Галичині першої чверті ХХ ст., як і брак уваги до методологічних засад. Прикладом до наслідування можна вважати праці польських дослідників, що робить ще важливішим розгляд українського консерватизму в Галичині у ширшому контексті. Наявність ж студій, присвячених окремим із досліджуваних середовищ є важливим для вивчення русофілів, християнських суспільників і ГКЦ як консервативних осередків і допомагають краще розуміти як загальні чи конкретні явища, так і джерельний матеріал, що його покладено в основу дослідження.

¹¹³ Гыйдел Э. Об «украинофильстве» Георгия Вернадского, или вариация на тему национальных и государственных лояльностей. *Ab imperio*. 2006. № 4. С. 329–346; Вульпиус Р. Слова и люди в империи: к дискуссии о «проекте большой русской нации», украинно – и русофилах, наречиях и народностях. *Ab imperio*. 2006. №1. С. 353–358.

¹¹⁴ Черкаська Н. Польська шляхта на Правобережній Україні початку ХХ століття: національна ідея чи крайова ідеологія? *Український археографічний щорічник*. Вип. 12. К., 2007. С. 186–206.

¹¹⁵ Смалянчук А. Паміж краєвасцю і національною ідеєю: Польські рух на беларуских і літоўських землях. 1864–1917. Гродна: ГрДУ, 2001. 322 с.

¹¹⁶ Василенко В. Вітчизна як імператив буття. *Вірити в Україну. Зі спадщини графа Михайла Тишкевича*. Львів: Друкарські куншти, 2009. С. 59–115; Господин А. Три визначні дипломати: Граф М. Тишкевич, князь І. Токаржевський-Карашевич і барон М. Василько. Вінніпег, 1989. 40 с.; Тичка Г.-М. Діяльність Михайла Тишкевича на чолі української дипломатичної місії у Парижі (1919–1921 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 2. Ч. 1. С. 145–152.

1.3. Джерельна база

Джерела, використані при написанні дисертації, є різноманітними за типом походження і вміщеної в них інформації. З огляду на це необхідно розділити їх на кілька груп. Основний поділ проходить між неопублікованими і опублікованими матеріалами. В середині кожної з цих груп варто виділити окремі підгрупи.

Першою групою неопублікованих матеріалів є документи, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у Львові (далі – ЦДАЛ України). У фонді 129 (Ставропігійський інститут, м. Львів) міститься інформація стосовно русофільського руху. Листування дирекції інституту з редакцією газети «Галичанин» (див. дод. 21) дозволяє простежити матеріальний стан редакції. Тут знаходяться чернетки статей і праць, серед яких увагу привертають роботи Семена Бендасюка (1877–1965). Серед колекції документів, зібраної Д. Марковим, знаходяться матеріали австрійських військових властей з 1914 р., що висвітлюють репресивні заходи проти русофілів на початку війни.

У фонді Греко-католицької митрополичої консисторії (ф. 201) міститься її листування з державними органами влади і деканатами й парафіями на місцях у різноманітних справах, що торкаються життя кліру. Часто це є дисциплінарні провадження через висунуті світською владою звинувачення, конфлікти між парохом і громадою або ґрунтовані на політичних поглядах уособиці між священиками. Окрему групу складають матеріали церковного суду. Тут вирізняються матеріали судових процесів у справах священиків, що під час російської окупації Галичини 1914–1915 рр. перейшли на православ'я. Ці документи дають змогу реконструювати моделі поведінки консервативно налаштованих парохів в екстремальних умовах.

Серед матеріалів, що зберігаються в особовому фонді Андрея Шептицького (ф. 358), найважливішою є вхідна кореспонденція. Листи єпископів Григорія Хомишина і Константина Чеховича (1847–1915, див. дод. 10) дозволяють доповнити знання про погляд цих владик на різні суспільно-політичні процеси, а кореспонденція від О. Барвінського сприяє розширенню уявлень про відносини між

ним і митрополитом, не висвітлені в пресі, а водночас відтворює очікування християнських суспільників, які вони мали до Андрея Шептицького. Значне за обсягом листування митрополита з графом Михайлом Тишкевичем є одним з головних джерел до історії контактів та ідейних взаємовпливів між представниками українського консерватизму по різні боки австрійсько-російського кордону. Ці матеріали доповнюються листами Андрея Шептицького до графа з фонду 681 (Михайло Тишкевич). Джерелами з історії християнсько-суспільного руху є документи особових фондів К. Студинського (ф. 362) і Анатолія Вахнянина (1841–1908) (ф. 818). У першому з них зберігається статут «Руської громади», а в другому – протоколи засідань Руського клубу в Державні раді у Відні, зокрема цінні матеріали з історії співпраці українських і словенських консервативних середовищ.

Найбільший пласт архівних матеріалів здобуто завдяки пошукам у відділі рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Фонд родини Барвінських (ф. 11) є головним вмістилищем джерел з історії християнсько-суспільного руху. Родинне листування О. Барвінського дозволяє розкрити внутрішній світ діяча і містить інформацію про його життя під час Першої світової війни. Серед об'ємної вхідної кореспонденції О. Барвінського варто виокремити листи від К. Студинського, Осипа Маковея (1867–1925, див. дод. 7), о. Миколи Герасимовича, Євгена Гузара і Т. Реваковича. Тривале листування з К. Студинським і О. Маковеєм висвітлює внутрішні й зовнішні процеси, що стосувались християнсько-суспільного середовища. Листи о. Герасимовича є головним джерелом інформації про методи провадження кампаній О. Барвінським і про проблеми адаптації до масової політики. Епістолярна спадщина Є. Гузара є джерелом з історії «Руської громади». Політичні розбіжності в середовищі християнських суспільників найкраще висвітлюють листи Т. Реваковича, зокрема дискусії щодо проблеми українсько-польських відносин в Галичині. Окрему групу творить кореспонденція від церковних ієрархів – митрополита Андрея Шептицького і єпископів Григорія Хомишина й Константина Чеховича. Вона дає змогу відтворити як особисті стосунки фондоутворювача з ієрархами, так і їх ставлення до очолюваного ним консервативного руху. Своєю чергою, листи Олександра Кониського (1836–1900) є складовою його активних

взаємовідносин з О. Барвінським і частиною ширших контактів між українськими консерваторами.

Окремими збірками у фонді Барвінських є матеріали партії Християнсько-суспільний союз і редакції газети «Руслан» (див. дод. 32). Збірка ХСС містить фрагмент першого зібрання членів, ряд офіційних документів – прокламації, відозви, список членів, касову книгу та ін. Листування з членами організації на місцях висвітлює проблему укорінення ХСС поза межами Львова і активної протидії йому зі сторони інших партій. Матеріали редакції «Руслана» є важливими з огляду на роль часопису як найбільш тривалого і успішного проекту християнських суспільників. Тут знаходяться листи як до редакторів газети, так і до О. Барвінського, за яким завжди було останнє слово у видавничих справах і політиці редакції. Листи від читачів і дописувачів «Руслана» демонструють розмір впливів часопису та переваги й хиби його політики. Натомість листи К. Студинського і Василя Тисовського (1851–1919) містяться інформацію щодо «внутрішньої кухні» редакції. Також джерела до історії християнських суспільників містяться в особовому фонді Тита Реваковича (ф. 93). Найбільшу цінність тут становлять листи від О. Барвінського і єпископа К. Чеховича.

У фонді 159 (Глинські) відділу рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаніка знаходиться особистий архів родича О. Барвінського – о. Ісидора Глинського (1860–1931). У цій збірці привертають увагу зібрані ним матеріали з життя Церкви: протоколи деканальних соборчиків, повні тексти виголошуваних на них рефератів. Один із таких рефератів авторства о. Романа Добровольського є важливим джерелом для розуміння ставлення духовенства до соціалізму. Особовий фонд чільного представника русофільського середовища і багаторічного редактора видаваних ним часописів – Осипа Маркова (1849–1909, див. дод. 2) (ф. 168) – розкриває декілька аспектів з історії русофільства. Рукописи власних статей О. Маркова, наприклад, проливають світло на питання оцінки русофілами постаті Т. Шевченка з консервативних позицій. Листи від русофільських діячів, таких як Мар'ян Глушкевич (1877–1935), Юліан Яворський (1873–1937) чи Володимир Дудикевич

(1861–1922), розкривають внутрішні дискусії всередині середовища, що призвели до його розколу.

Важливі документи містяться в польських архівах. Серед матеріалів очільника створеного «станьчиками» Сторонництва національної правниці (пол. *Stronnictwo Prawicy Narodowej*) – графа Здіслава Тарновського (1862–1937), що знаходяться в Державному архіві в Кракові, є статут цієї організації, а також вхідна кореспонденція її правління. Серед особистих матеріалів М. Бобжинського, що зберігаються у відділі рукописів Ягеллонської бібліотеки в Кракові, вирізняються листи до нього від українських консервативних діячів – К. Студинського, М. Короля, Миколи Глібовицького (1876–1918).

Серед опублікованих джерел можна виділити такі групи: збірники документів, мемуари, документи політичних організацій, публіцистику, матеріали періодичних видань. Більшість використаних збірників документів відносяться до історії Церкви. Серед протоколів конференцій греко-католицького єпископату за 1902–1937 рр. міститься важлива інформація для відтворення світогляду ієрархів, їх оцінки тих чи інших політичних і соціальних процесів в українському суспільстві Галичини¹¹⁷. Цінні відомості вміщено в листах до перемиського єпископа Чеховича від представників польських і українських середовищ¹¹⁸. Найбільшу кількість цього типу опублікованих джерел присвячено Андрею Шептицькому. Це видання його індивідуальних¹¹⁹ і спільних з іншими ієрархами¹²⁰ пастирських послань до вірних і духовенства. У цих текстах розкрито погляд митрополита і єпископів на проблеми масової політики, загального виборчого права, участі духовенства у політичних акціях, поширення православної пропаганди, українсько-польських відносин в Галичині тощо. Інший збірник, присвячений митрополиту – книга 2 другого тому серії «Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність: Документи і матеріали

¹¹⁷ Конференції Архиперейв Української Греко-католицької Церкви (1902–1937) / Ред. А. Кравчук. Львів: Монастир Монахів Студійського уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1997. 106 с.

¹¹⁸ *Konstantyn Czechowicz: korespondencja greckokatolickiego biskupa przemyskiego z lat 1897–1914* / Wyd. Anna Krochmal. Przemyśl, 1998. 180 s.

¹¹⁹ Шептицький Андрей. *Пастирські послання 1899–1914 рр.* Т. 1. Львів: Вид-во «Артос», 2007. L + 1014 с.

¹²⁰ Шептицький Андрей. *Пастирські послання 1905–1944 рр.* Т. 4: спільні пастирські послання. Львів: Видавництво «Артос», 2013. XIV + 1194 с.

1899–1944»¹²¹. Тут вміщено листування Андрея Шептицького з різними діячами, а також його виступи на суспільно-політичну тематику. Серед збірників, що відносяться до історії русофільського руху варто назвати підбірку документів, упорядковану О. Сухим.¹²² Щодо першої чверті ХХ ст., то найбільше тут представлені документи, що стосуються «новокурсників» і поширення православ'я в Галичині. Ці документи необхідні для кращого розуміння процесів всередині різних, не лише консервативних відламів русофільства. Кількатомний збірник документів з історії ЗУНР містить інформацію про діячів християнсько-суспільного руху у період 1918–1923 рр.¹²³ Останнім із використаних у роботі збірників є перший том листування В. Липинського¹²⁴. Тут містяться його листи до О. Барвінського – важливий елемент для реконструкції зовнішніх зв'язків галицьких українських консерваторів.

Значну роль у відтворенні біографій і світогляду окремих представників консервативних середовищ відіграють мемуари. Найбагатшими за вміщеною інформацією є «Спомини з мого життя» О. Барвінського¹²⁵. Хоча перший з виданих томів охоплює 1850–1880-ті роки, він є важливим для кращого розуміння чинників і обставин, які впливали на формування консерватора. Варто згадати неопубліковану частину «Споминів...», що охоплює період з кінця 1895 по 1908 р. і зберігається у відділі рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України (Далі – ІЛ ВР). Ці рукописи містять інформацію про заснування й діяльність КРНС, «Руської громади», газети «Руслан», політичну діяльність О. Барвінського, оцінку ним сучасників.

Важливі свідчення про ментальність парафіяльного духовенства на початку ХХ ст. містять мемуари двох греко-католицьких священиків – Олекси Пристая

¹²¹ Митрополит Андрей Шептицький: *Життя і Діяльність: Документи і матеріали 1899–1944*. Том II: Церква і суспільне питання. Кн. 2: Листування. Львів: Місіонер, 1999. С. 571–1096.

¹²² *Москвофільство: Документи і матеріали* / Вступна стаття, коментарі та добірка документів Сухого О. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 236 с.

¹²³ *Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали*. Том 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. 712 с.; *Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали*. Том 3. Книга 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. 680 с.

¹²⁴ *Листування В. Липинського* / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. Т. 1. К.: Смолоскип, 2003. 960 с.

¹²⁵ Барвінський О. Спомини з мого життя. Т. 1. / Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. К.: Смолоскип, 2004. 526 с.

(1863–1944, див. дод. 12)¹²⁶ і Филимона Тарнавського (1862–1948)¹²⁷. На їх прикладі вдалося простежити дилеми парохів у модерну добру, насамперед пов'язані з конфліктом між душпастирськими обов'язками і необхідністю виконувати роль провідників схильного до наростаючого радикалізму українського національного руху в Галичині. Допоміжним джерелом є написані на основі особистих спогадів і вражень праці Костя Левицького (1859–1941)¹²⁸. При розгляді досліджуваних середовищ у ширшому порівняльному контексті продуктивним є звернення до спогадів П. Скоропадського¹²⁹ і М. Тишкевича¹³⁰.

Окрему групу друкованих джерел становлять різноманітні матеріали діяльності консервативних політичних товариств і партій. Перебіг першого з'їзду мужів довіри русофільської Русько-народної партії (далі – РНП), засвідчують труднощі, з якими зіткнулося це середовища за умови необхідності адаптації до масовості політичних процесів¹³¹. Ці матеріали, як і аналогічний звіт з другого з'їзду мужів довіри РНП¹³², також містять головні положення русофільської програми в різних сферах. Значний пласт матеріалів зберігся внаслідок діяльності ХСС. Першу групу становлять т. зв. «листи» – видання, що призначалися як для популяризації організації серед суспільства¹³³, так і зміцнення внутрішньої структури¹³⁴. Другим різновидом матеріалів ХСС є звіти з загальних зібрань, які висвітлюють і програмні засади партії, і її труднощі у пошуках власного місця на політичній мапі Галичини¹³⁵.

¹²⁶ Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів: спомини з минулого й сучасного. Том I / Репринт. вид. Дрогобич, 2010. 254 с.; Том II. Львів–Ньюйорк, 1935. 366 с.

¹²⁷ Тарнавський Ф. Спогади. Торонто: Українське видавництво «Добра книжка», 1981. 266 с.

¹²⁸ Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Частина друга. Львів: Друкарня оо. Василян у Жовкві, 1929. 495 с.; Його ж. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: На підставі споминів. Львів, 1926. 736 с.

¹²⁹ Скоропадський П. Спогади: кінець 1917–грудень 1918 / упор. Ігор Гирич. К.: Наш формат, 2016. 480 с.

¹³⁰ Тишкевич М. Уривки з спогадів. *Літературно-науковий вісник*. 1928. Кн. III. С. 229–241; 1928. Кн. V. С. 29–36; 1928. Кн. VII–VIII. С. 250–260; 1928. Кн. IX. С. 52–58; 1929. Кн. III. С. 224–230.

¹³¹ Съездъ мужей довѣрія русско-народной партіи и ея організація. Львов: изд. полит. Общества «Русская Рада» во Львове, 1900. 41 с.

¹³² Второй съездъ мужей довѣрія Русско-народной партіи во Львовѣ 2 н. ст. февраля 1903. Издание полит. Общества «Русская Рада» во Львовѣ. Львовъ: Изъ ипографіи Ставропигійского Института подъ управленіемъ О. Данилюка, 1903. 19 с.

¹³³ До Руского Народа. Християнско-суспільний Союз. 4 лист. Львів, [1913]. 15 с.

¹³⁴ Вказівки і спис членів для відпоручника. Християнско-суспільний Союз. 1 лист. Львів, б. д. 8 с.

¹³⁵ Довірочні збори членів «Християнсько-суспільного союзу» у Львові дня 26. грудня 1911. Християнско-суспільний Союз. 2 лист. Львів. б. д. 32 с.; Довірочні збори членів «Християнсько-суспільного союзу» у Львові дня 26. грудня 1912. Християнско-суспільний Союз. 3 лист. Львів. б. д. 48 с.; Довірочні збори членів «Християнсько-суспільного союзу». Львів, 1914. 62 с.

Вагому групу джерел становить публіцистика досліджуваного періоду. Ці тексти публікувались в періодичних виданнях і окремими виданнями, а політичні дискусії між авторами становили невід'ємну складову інтелектуального клімату доби. Серед русофільських авторів найважливішими є публікації О. Мончаловського¹³⁶ і Д. Маркова¹³⁷. Праці першого з них є нечастим прикладом аналізу власних консервативних світоглядних засад. Тексти Д. Маркова розкривають особливості цивілізаційних уявлень русофілів. Активним публіцистом був О. Барвінський, найчастіше на шпальтах «Руслана», а згодом – на сторінках часописів «Відродженне» і «Український голос». Серед окремих його публікацій варто назвати видану під псевдонімом «Veraх» працю про українське питання в Першій світовій війні, яка була орієнтована на урядові кола Німеччини й Австро-Угорщини¹³⁸ (див. дод. 31). Прикладом суперечок між християнськими суспільниками і українськими націонал-демократами є дві брошури: авторства анонімого публіциста з газети «Діло» з переліком звинувачень на адресу О. Барвінського, О. Маковей і К. Студинського¹³⁹ та їх відповідь на ці (переважно необґрунтовані й надміру суб'єктивні) закиди¹⁴⁰. Активними були публіцисти з середовища греко-католицького духовенства. У такий спосіб вони реагували на часті антицерковні виступи. Серед авторів варто виокремити о. Миколу Садовського з його публікаціями щодо проблеми антирелігійних настроїв серед молоді¹⁴¹. Публікації о. Онуфрія Волянського (1880–1911) є зразком вкрай консервативного ультрамонтанського світогляду¹⁴². Окремо варто винести працю о. Гавриїла

¹³⁶ Мончаловській О. Главныя основы русской народности. Львовъ: Типографія Ставропігійскаго Института подь упр. Михаила Рефця, 1904. 22 с.; Мончаловській О. Святая Русь. Львовъ: Изъ типографіи Ставропігійскаго Института подь управленіємъ Михаила Рефця, 1911. 110 с.

¹³⁷ Марковъ Д. Письма публициста. Львовъ: Типографія Ставропігійскаго Института подь упр. Михаила Рефця, 1905. 101 с.; Марковъ Д. Послѣднее слово передь австрійскимъ военнымъ судомъ / Изданіе газеты «Русскій голосъ». Львовъ, 1938. 59 с.

¹³⁸ Veraх. Der Weltkrieg und das ukrainische Problem. Berlin, 1915. 64 s.

¹³⁹ Наші християнські суспільники. Львів: Накладом редакції «Діла», 1910. 77 с.

¹⁴⁰ Барвінський О., Маковей О. Студинський К. В обороні правди і чести. Львів, 1911. 99 с.

¹⁴¹ Садовський М. Антірелігійна резолюція академічної молодіжи в світлі науки. Жовква: Печатня ОО. Василян, 1909. 29 с.; Його ж. Дві науки та котрої з них держати ся нам? Львів: Накладом Редакції «Основи», 1910. 21 с.; Його ж. Нинішня Молодіж або новітна культура а щасте людства. Львів, 1912. 32 с.; Його ж. Студентский конгрес у Львові в липці 1913 р. Львів, 1913. 14 с.; Його ж. Хто є ворогом католицького світогляду? Львів, 1910. 22 с.

¹⁴² Волянський О. Апольоґетично-социальна діяльність руского душпастира в наших часах. Львів, 1908. 14 с.; серед публікацій у «Ниві» найбільш знаковими є: його ж. Начерк християнсько-католицького світогляду. *Нива*. 1908. Ч. 5. 1 березня; його ж. Про ересь модернізму. *Там само*. 1908. Ч. 6. 15 березня; Ч. 7. 1 квітня; його ж. Церков а держава. *Там само*. 1906. Ч. 16. 15 серпня.

Костельника (1886–1948) «Границі демократизму», в якій автор старався адаптувати християнське віровчення до зміненого модернізацією і війною світу¹⁴³.

Серед публіцистики представників інших консервативних середовищ варто акцентувати увагу на польських авторах, насамперед із середовища «станьчиків». Непересічним явищем в історії польської політичної думки, а водночас маніфестом краківських консерваторів на довгі роки стала «Тека станьчика», яка в сатиричній формі висміювали чимало явищ польського суспільно-політичного життя¹⁴⁴. Важливим джерелом до розуміння їх філософії є також праці представників цього напрямку польського консерватизму – Юзефа Шуйського (1835–1883)¹⁴⁵, М. Бобжинського¹⁴⁶, С. Естрайхера¹⁴⁷, Юзефа Мілевського (1859–1916)¹⁴⁸. Для дослідження реформістських ідей у середовищі старочехів велику вагу мають праці Альбіна Брафа (1851–1912)¹⁴⁹.

Останньою групою джерел є періодика, яка відіграла головну роль у поширенні ідей, в тому числі й консервативних. Найважливішим з русофільських видань був «Галичанин», на сторінках якого висвітлювались різноманітні аспекти теорії і практики цього середовища. Особливістю часопису є висвітлення фактично всіх суперечок в момент гострої внутрішньої кризи і розколу серед русофілів. Те саме можна сказати і про часопис «Русское слово», який, як і «Галичанин» аж до своєї смерті редагував О. Марков. Натомість газету «Русь» (див. дод. 22) – недовговічний, але важливий проект «новокурсників» – одразу створювали як засіб дискредитації старшого покоління русофілів. Попри очевидний суб'єктивізм, це робить її цінним джерелом до вивчення розколу в русофільському середовищі. Своєю чергою, часопис «Призыв» у 1917 р. виходив у Ростові-на-Дону і

¹⁴³ Костельник Г. Границі демократизму. Львів, 1919. 220 с.

¹⁴⁴ Teka Stańczyka. Oprac. Andrzej Dziadzio. Kraków: Universitas, 2007. 185 s.

¹⁴⁵ Szujski J. Kilka prawd z dziejów naszych. Ku rozważeniu w chwili obecnej. Kraków, 1867. 20 s.

¹⁴⁶ Bobrzyński M. Zasady i kompromisy. Wybór pism. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2001. 324 s.

¹⁴⁷ Estreicher S. Konserwatyzm krakowski. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2012. 507 s.

¹⁴⁸ Milewski J. Zdobycze i iluzje postępu. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2013. 434 s.

¹⁴⁹ Bráf A. Almužna a mzda. *Bráf A. Život a dílo*. D. III. Výbor statí z hospodářské a sociální politiky. Praha, 1923. S. 125–147; Bráf A. Národohospodářské potřeby české. Přednáška dne 10. Prosince 1904 ve Dvoře Králove n. L. *Bráf A. Život a dílo*. D. IV. Rozličné statí. Praha, 1923. S. 168–179; Bráf A. Listy politického kacíře. *Bráf A. Život a dílo*. D. V. Výbor statí z politiky a samosprávy. Praha, 1924. S. 5–72.

висвітлював діяльність організованої русофілами – біженцями з Галичини – «Русской Народной Организации Прикарпатской Руси».

Якщо русофільська періодика значною мірою висвітлювала не тільки ідейні засади і реагувала на зовнішні події, а й не надто приховувала внутрішнє життя свого середовища, то зовсім інша картина постає на шпальтах «Руслана». Будучи єдиним періодичним виданням християнсько-суспільного напрямку, він фактично не подавав інформації про життя КРНС і «Руської громади», або ж про внутрішні дискусії, що існували всередині середовища. Лише зі створенням ХСС часопис почав активніше висвітлювати внутрішнє життя середовища. Натомість в «Руслані» вміщувались статті, присвячені різним аспектам життя Галичини і світу. Велася полеміка з ідейними опонентами, яка є добрим засобом для реконструкції поглядів християнських суспільників. Цінним джерелом для вивчення уявлень християнських суспільників і особисто О. Барвінського про засади будівництва незалежної української держави є матеріали газети «Відродження», що виходила у квітні-липні 1918 р. у Відні. Натомість його тексти у перемиському часописі «Український голос» дають змогу скласти уявлення про погляди діяча в останні роки життя.

Рупорами церковного середовища були часописи «Нива» і «Основа» (див. дод. 37). Перший з них містив як політичні тексти, так і специфічно церковні, будучи найвпливовішим з усіх часописів, що видавало духовенство. Особливістю «Ниви» була відкритість до прихильників різних точок зору, за виключенням священиків-русофілів, які відсутні на шпальтах часопису з огляду на виразну українську національну ідентифікацію редакції. Водночас духовенство різних партійних симпатій спільними зусиллями активно намагалось поборювати антицерковні виступи в суспільстві. Якщо цільовою аудиторією «Ниви» було освічене духовенство, то «Основа» закладалась як періодичне видання для селян, що пояснює суттєво простіший характер матеріалів. Попри це, цей часопис також слугував важливим інструментом захисту Церкви і релігії в суспільстві. Представники численної когорти русофілів-священиків гуртувалися навколо журналу «Церковный Востокъ» – органу Товариства імені св. Іоанна Златоустого (див. дод. 24).

Для розуміння несприятливого для консерваторів ідейно-політичного клімату доби необхідно залучити періодичні видання їх опонентів – українських націонал-демократів і радикалів. Непослідовне у своїй редакційній політиці, націонал-демократичне «Діло» було головним рупором ліберальних і демократичних ідей в українському суспільстві, а деколи виступало зі статтями соціалістичного або атеїстичного характеру. Водночас, статус найпопулярнішої української щоденної газети в Галичині робив «Діло» законодавцем інтелектуальної моди в суспільстві, з чим мусіли рахуватись консерватори. З лівих позицій критикували консерваторів радикали на шпальтах офіційного органу своєї партії – «Громадського голосу». Матеріали з нього, як і з «Діла», дозволяють простежити думку опонентів консерваторів й пропонують інший вектор оцінки досліджуваних середовищ. У свою чергу, рупором модерних ідеологій, насамперед лівого спектру, серед українського студентства був часопис «Шляхи». Саме тут було вміщено оголошення про започаткування у Львові «Безвіроісповідної громади», що стало шоком не лише для консерваторів, а й для поміркованої частини націонал-демократів.

Серед польських часописів найважливішими були «Czas» і «Gazeta Narodowa» – основні періодичні видання західногалицьких і східногалицьких консервативних груп відповідно. Вони дозволяють простежити головні напрями думки і політики відповідних середовищ. Аналіз матеріалів, вміщених у «Gazet-i Narodow-ій» є важливим з огляду на поступову еволюцію частини «подоляків» до націоналістичних поглядів польських націонал-демократів. Їх офіційний періодичний орган добре відображає зміну риторики, що, поміж іншим, призвела і до польсько-русофільського союзу під час сеймових виборів 1908 р. Важливу для дослідження інформацію містять також часописи «Przegląd Polski» – найдавніше видання «станьчиків» – і «Ruch Społeczny», який представляв ідеї неоконсервативної групи всередині цього середовища.

Джерельна база дослідження показує різноманітність проявів консервативної думки в українському суспільстві Галичини, а значна кількість різних типів джерельного матеріалу робить вивчення теми методологічно вимогливим і актуальним. Водночас, відкривається перспектива для подальших досліджень як

української консервативної думки в Галичині першої чверті ХХ ст. загалом, так і окремих аспектів теми. Зокрема, фактично незаповненою є ніша біографічних студій, де відсутність ґрунтовних біографій таких постатей як О. Барвінський чи О. Марков при великому обсязі їх джерельної спадщини пропонує широкі можливості для майбутніх дослідників. Значно доповнити дослідження консерватизму може подальше залучення матеріалів, що походять від його ідейних опонентів – соціал-демократичного, радикального чи націонал-демократичного середовищ. Вивчення критики консерватизму їх представниками може значно розширити можливості дослідника, так само як консервативні студії мають шанси прислужитися при вивченні українського лібералізму, націоналізму чи соціалізму

РОЗДІЛ 2

ГАЛИЦЬКІ РУСОФІЛИ

2.1. Ідея «всеруськості» та її криза

Русофіли були найдавнішим світським українським консервативним середовищем у Галичині, яке сформувалося в 1850–1860-х роках і до 1880-х років залишалося найвпливовішою силою в українському русі. Фундаментом русофільської ідентичності на початку ХХ ст. залишалися ті самі консервативні засади, що й при виникненні цього політичного середовища в середині ХІХ ст. Першою з них була теза про «національное и культурное единство всего русского народа»¹⁵⁰, яка ґрунтувалася на ідеї «всеруськості». Суть цієї ідеї оформлена насамперед у наукових студіях Дениса Зубрицького (1777–1862). Це поняття не слід трактувати з точки зору модерного націоналізму з його чіткими розрізненнями і критеріями. Виріши на антипольському ґрунті, русофіли бачили себе і галицьких українців як частину східнослов'янського «русского» простору, який ототожнювали не з Росією і росіянами як народністю чи нацією, а з історичною і культурною спадщиною Київської Русі. Її традиції, як і Галицько-Волинської держави, лежали в основі русофільського бачення минулого, теперішнього і майбутнього¹⁵¹. З цієї спільної східнослов'янської спадщини витікало усвідомлення русофілами «племенного единства всего русского народа»¹⁵² з тисячолітнім культурним простором і надбаннями¹⁵³, де «малороси» (українці) або «москалі» (росіяни) були лише складовими частинами єдиного організму, поєданого історією і культурою¹⁵⁴.

Про неправильність ототожнення уявлення русофілів про історичну традицію з Росією свідчить розмитість їхніх уявлень про територіальні межі спільного

¹⁵⁰ Мончаловській О. Главныя основы русской народности. Львовъ: Типографія Ставропігійскаго Института подъ упр. Михаила Рефца, 1904. С. 9.

¹⁵¹ Докладніше див.: Мончаловській О. Святая Русь. Львовъ: Изъ ипографіи Ставропігійскаго Института подъ управленіємъ Михаила Рефца, 1911. 110 с.

¹⁵² Второй съѣздъ мужей довѣрія Русско-народной партіи во Львовѣ 2 н. ст. февраля 1903. Изданіе полит. Общества «Русская Рада» во Львовѣ. Львовъ: Изъ ипографіи Ставропігійскаго Института подъ управленіємъ О. Данилюка, 1903. С. 14.

¹⁵³ Мончаловській О. Главныя основы русской народности. С. 9.

¹⁵⁴ Наша програма и тактика. *Галичанинъ*. 1907. Ч. 172. 2 (15) серпня.

культурного й національного простору. О. Мончаловський писав: «Русская Земля – это тѣ географическія условія, въ которыхъ живеть русскій человекъ... это русскій народный геній, это духовныя творческія силы русскаго народа...»¹⁵⁵ див. дод. 18). Цей фрагмент підтверджує загальну аморфність русофільської ідентичності, її радше духовний, метафізичний характер. Доброю ілюстрацією прив'язаності русофілів до близьких їм духовних засад і неприйняття модерного раціонального світу є текст Д. Маркова, в якому він описує Захід як світ матеріалізму, гедонізму і диктату сильного над слабким, що прикривається гаслами «модерної свободи». Заходу він протиставляв «Славянскую Русь», що зберегла примат духовного над матеріальним, людську гідність і розуміння ціни духовного життя людини¹⁵⁶.

Такі погляди перегукувалися з російським консервативним слов'янофільством. Тому не дивно, що втіленням чеснот «Славянской Руси» для русофілів була саме Росія. В силу наявності великої територіально і позірно могутньої держави, вона була притягальним чинником і певною мірою ідеалом, що не в останню чергу можна пояснити слабкою обізнаністю з російськими реаліями. Цим пояснюється значна увага в газетах і публіцистиці русофілів до подій у Російській імперії. Особливо це проявилось під час революції 1905–1907 рр. Публіцист-русофіл Ю. Яворський, перебуваючи в охопленому національними і соціальними рухами Києві, з відчаєм описував ситуацію в державі, називаючи її гіршою за «смутное время» зі зламу XVI–XVII ст.¹⁵⁷

В рамках історичної традиції другою опорою русофільської ідентичності був східний християнський обряд і звична складова консервативного мислення в християнському світі – важлива роль Церкви в житті суспільства. Шанування традиції в цьому випадку поєднувалося з бажанням утримати недавній досвід XIX ст., коли духовенство перебувало біля керма національного руху. Русофіли, значна частка яких була представниками або ж вихідцями з цього соціального стану й ототожнювала себе з усією українською політикою в Галичині другої половини

¹⁵⁵ Мончаловській О. Главныя основы русской народности. С. 15.

¹⁵⁶ Марковъ Д. Письма публициста. Львовъ: Типографія Ставропігійскаго Института подъ упр. Михаила Рефца, 1905. С. 5–6.

¹⁵⁷ ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 168. Спр. 460 / п. 15. Арк. 17–17 зв. (лист Ю. Яворського до О. Маркова, 22 лютого 1906 р.)

XIX ст., хоч і визнавали окремі помилки церковного проводу, вважали, що роль Церкви в Галичині має бути ключовою¹⁵⁸.

Надважлива роль Церкви відповідала як русофільській ідентичності, так і традиції, що сукупно складала ідеальний консервативний образ ролі кліру в житті суспільства. Він творився з низки складових: виховання молоді відповідно до норм християнської моралі, базування на традиціях східного церковного обряду, активна праця парафіяльного духовенства. Питання захисту східного обряду від латинізації до кінця існування русофільства залишалось ключовим пунктом їх світогляду, проявляючись і в художній літературі¹⁵⁹. Русофіли прагнули активно долучати до навчального процесу священників, обґрунтовуючи це історичними заслугами духовенства у справах освіти¹⁶⁰. Складовою «ідеалу» була також переконаність у потребі для парафіяльного духовенства брати участь у культурному і громадському житті краю. Священицька верства відігравала ключову роль як джерело формування інтелігенції протягом тривалого часу, що було однією з причин гострих виступів русофілів проти ідеї запровадження celibату поміж греко-католицьким духовенством¹⁶¹. У питанні участі парохів в економічному житті русофіли навіть виступали в опозиції до розпоряджень папи Пія X, який закликав духовенство не брати активної участі в роботі кредитних установ¹⁶². Виконання папських побажань, на думку русофілів, завдало б шкоди товариствам, чю роботу часто підтримували представники кліру¹⁶³.

Із двох попередніх основ витікала третя – захист етимологічного правопису і церковнослов'янської мови в літургії. Для русофілів вони були символами нерозривності культурної традиції. Етимологічний правопис вважався єдиною можливою формою для поєднання в собі історичної мови високої культури і народної розмовної, а писане ним «язичіє» – зрозумілою для всіх елементів

¹⁵⁸ Українській языкъ въ церкви. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 254. 12 (25) листопада.

¹⁵⁹ Див. напр. Глѣбовицкій Н. За вѣру батьковъ. Львів, накладом Гр. Гануляка, 1911. 23 С.

¹⁶⁰ Николаевичъ. Школа а религія. *Галичанинъ*. 1905. Ч. 33. 11 (24) лютого.

¹⁶¹ Безбрачіе духовенства. *Галичанинъ*. 1903. Ч. 37. 15 (28) лютого; Николаевичъ. Самооплеваніе . *Галичанинъ*. 1904. Ч. 267. 26 листопада (9 грудня).

¹⁶² Обѣ участіи духовенства въ кредитнихъ обществахъ. *Галичанинъ*. 1910 (1911). Ч. 287. 23 грудня (5 січня).

¹⁶³ Там само.

«всеруського» світу мовою¹⁶⁴. Натомість запровадження і поширення фонетики таврувалось як шлях до загальної неграмотності¹⁶⁵. Про міцність етимології як історичного і культурного символу також свідчить прихильність до неї осіб, що були русофілами лише поверхнево¹⁶⁶.

Грунтована на таких домодерних засадах «всеруська» ідея не могла витворити монолітну систему, залишаючи простір для різночитань і трактувань. Тож попри консервативність самої ідеї і її головних засад, не всі русофіли були консерваторами, насамперед серед молодшого покоління. Ця дилема актуалізувалась тим, що теоретична й світоглядна система русофілів не могла зберігати на початку ХХ ст. ту ж стрункість, що й раніше, насамперед через активний розвиток модерних національних ідентичностей, що не залишали місця для аморфних самоозначень. Найяскравіше це проявилась у неможливості сприйняття русофілами модерного українського національного руху з його чіткою самоідентифікацією як такого, що суперечить фундаментальним основам ідентичності. Тому вони трактували модерне українство як «сепаратизм» стосовно «общерусской» культури і відмовляли українству в праві бути окремою самодостатньою культурою¹⁶⁷. Русофіли звинувачували українські партії в радикалізації суспільства, підштовхуванні молоді до бунту проти старшого покоління¹⁶⁸. Так, другий з'їзд мужів довіри РНП (див. дод. 17) засудив українських націонал-демократів за активність під час селянських страйків влітку 1902 р. Причиною цього було як неприйняття консерваторами радикального характеру таких шляхів боротьби¹⁶⁹, так і перетворення страйків на маніфестацію українських національних вимог¹⁷⁰.

¹⁶⁴ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 168. Спр. 297 / п. 9. Арк.14 зв.–15 (лист Б. Дідицького до О. Маркова, 29 березня 1905 р.).

¹⁶⁵ Мончаловскій О. Главныя основы русской народности. С. 11

¹⁶⁶ Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів: спомини з минулого й сучасного / Репринт. вид. –Дрогобич, 2010. С. 199.

¹⁶⁷ Мончаловскій О. Главныя основы русской народности. С. 8–9.

¹⁶⁸ Див., напр.: Николаевичъ. Недостатки педагогіки. *Галичанинъ*. 1903. Ч. 105. 11 (24) травня; Молчите, безстыдники! *Там само*. 1907. Ч. 121. 31 травня (13 червня); Причины и послѣдствія убійства намѣстника. *Там само*. 1908. Ч. 75. 1 (14) квітня.

¹⁶⁹ Второй съѣздъ мужей довѣрія Русско-народной партіи... С. 8.

¹⁷⁰ Там само. С. 11.

Добрим прикладом світоглядних відмінностей між українським модерним рухом і консервативними русофілами є оцінка постатей Івана Мазепи і Тараса Шевченка. Для націонал-демократів, радикалів чи представників християнсько-суспільного руху Мазепа символізував боротьбу за самостійність України від Росії, а творчість Шевченка була фундаментом усього національного руху. Натомість для русофілів гетьман був однозначно негативною постаттю, оскільки намагався розірвати єдність «руської» народності. У творчості ж Шевченка увагу русофілів привертала не так його роль як національного пророка (теж неприйнятна для цього середовища), а соціально-релігійні погляди. Найпоширенішим було звинувачення поета в нігілізмі, відвертій неприхильності і насмішках над релігією й духовенством, зневазі державних інституцій і авторитету монарших осіб¹⁷¹. Його постать ставала предметом гострих дискусій навіть у часи співпраці русофілів і народовців¹⁷².

Намагаючись конкурувати з динамічністю українського модерного руху, русофіли пробували модернізувати власні організаційні структури. Реакцією на партійну інституалізацію народовців у формі Української націонал-демократичної партії (далі – УНДП) було заснування Русько-народної партії у 1900 р. (див. дод. 16). Із матеріалів установчого з'їзду помітно, що це була дія всупереч звичці діяти в рамках політичних і культурно-просвітницьких товариств, а не чітко структурованої партії з широкою мережею осередків. Причиною виникнення РНП прямо називався відхід народовців від співпраці з русофілами і творення УНДП. Партійну диференціацію галицького українського суспільства один із лідерів русофілів Іван Добрянський (1842–1919) вважав «весьма сожалѣнія достойнымъ» явищем і шкідливим для народної справи в Галичині¹⁷³.

З огляду на таке бачення ситуації виглядає логічним, що інституційна реорганізація русофільського руху радше була видозміною форми при збереженні змісту. Попри утворення партії, провідну роль продовжувало відігравати товариство

¹⁷¹ Марков О. Культ Шевченка . ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 168 (Осип Марков). Спр. 10 / п. 1. Арк. 1–2. Найгрунтовніше русофільська оцінка постаті Тараса Шевченка представлена у праці Ф. Свистуна «Чемъ есть для насъ Шевченко? Критическое рассуждение». Львів, 1901. 162 С.

¹⁷² ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 168. Спр. 302 / п. 12. Арк. 2 зв. (лист І. Добрянського до О. Маркова, 11 квітня 1898 р.).

¹⁷³ Съѣздъ мужецъ довѣрія русско-народной партіи и ея организація. Львів, 1900. С. 11–12.

«Руська рада», яка була постійним представництвом РНП¹⁷⁴. Найвищим органом влади в партії були з'їзди мужів довіри. Вони мали скликатися лише за особливих обставин¹⁷⁵. Про збереження впливу «Руської ради» свідчить і принцип формування виконавчого органу РНП – «Народного совѣта». Його автоматично очолював голова «Руської Ради», а також належали як члени три інших представники цього товариства, до яких додавали 12 діячів, обраних загальним з'їздом. Певна організаційна заплутаність РНП, переплетення повноважень «Руської ради» і «Народного совѣта» показують неготовність русофілів до модерних форм політичної діяльності. До складу «Народного совѣта» входили і два представники редакцій друкованих органів русофілів. Організаційні проблеми й тиск зі сторони насамперед українських націонал-демократів проявлявся в результатах виборчих кампаній, де розрив між результатами стабільно зростав на не користь консервативних русофілів. Найкраще співвідношення сил проявилось під час перших парламентських виборів із застосуванням загального виборчого права в 1907 р.

Складність ситуації для русофільського середовища поглиблювалася традиційною для консерваторів проблемою адаптації до масового характеру політичних процесів. Головною дилемою було поєднання консервативного погляду на політику з відсутністю соціальних еліт і необхідністю розвитку українського національного руху, що міг опиратися майже виключно на селянську верству. Русофіли розуміли потребу активної роботи серед населення, яку вони намагались здійснювати через свої освітньо-культурні й економічні товариства («Товариство ім. Михайла Качковського», «Ризниця» та ін.). Але ці заходи втілювались без активного залучення селянства до політики¹⁷⁶. Подекуди проявлялось зверхнє ставлення до селян, що видно у формуванні заголовків газетних дописів, як от «Честолюбіє нашого крестьянства»¹⁷⁷ чи «Неопрятность крестьянь»¹⁷⁸. Траплялося і

¹⁷⁴ Второй съѣздъ мужей довѣрія. С. 15.

¹⁷⁵ Там само.

¹⁷⁶ Див., напр.: Простыя пожеланія съ Новым годомъ. *Галичанинъ*. 1906 (1907). Ч. 284. 31 грудня (13 січня); Пора организовать. *Галичанинъ*. 1908. Ч. 72. 28 березня (10 лютого); Работа среди народа. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 15. 20 січня (2 лютого).

¹⁷⁷ Николаевичъ. Честолюбіє нашего крестьянства. *Галичанинъ*. 1903. Ч. 89. 23 квітня (6 травня).

¹⁷⁸ Неопрятность крестьянь. *Галичанинъ*. 1904. Ч. 7. 10 (23) січня.

зверхне ставлення духовенства або ж вихідців з-поміж нього до представників селянської верстви¹⁷⁹. На закиди в аристократизмі русофіли реагували ствердно, окреслюючи свій аристократизм як «ідейний», ґрунтований на моральних ідеалах¹⁸⁰. За умов переходу до масової політики вони скептично оцінювали ефективність таких політичних інструментів, як віча і зберігали погляд на політику як «справу еліт»¹⁸¹. В умовах загального виборчого права такі позиції ставали заздалегідь програшними. З огляду на це, парадоксально виглядає підтримка русофільською пресою самої ідеї загального і рівного виборчого права. Попри усе, такий шлях видавався єдиним можливим для збільшення чисельності русофільських послів, а отже і для втілення власних програм¹⁸².

Ситуація ускладнювалась також звичною для багатьох тогочасних консервативних середовищ Австро-Угорщини слабкістю соціально-економічної програми. Ця проблема була особливо загрозливою з огляду на поширення соціалістичних ідей, що повністю заперечували консервативні принципи і засади. Попри це, для русофілів економічні проблеми були менш важливими за ідейно-політичні й національні¹⁸³. У резолюціях Другого з'їзду мужів довіри РНП хоча і присутній економічний блок, втім вимоги і пропозиції щодо цієї сфери обмежуються загальними фразами без конкретних і деталізованих проектів реформ на зразок пропонованих християнськими суспільниками¹⁸⁴. До головних проблем русофіли справедливо відносили аграрну як найгострішу загалом у Галичині, а тим паче для українського селянства, яке проголошувалось основою і суспільства, і самої РНП¹⁸⁵. Також озвучувались проблеми доступу селян до лісів і пасовиськ¹⁸⁶, надмірних податків¹⁸⁷. Але заходи з втілення загальних лозунгів у практику були недостатніми. Спроби реорганізації русофілами своїх економічних товариств були

¹⁷⁹ Николаевичъ. Въ дѣлѣ школьной молодежи. *Галичанинъ*. 1903. Ч. 151. 8 (21) липня.

¹⁸⁰ Украинские голоса о русскомъ манифестѣ *Галичанинъ*. 1908. Ч. 15. 18 (31) січня.

¹⁸¹ Новый «подвигъ» пайдократовъ. *Галичанинъ*. 1904. Ч. 180. 12 (25) серпня.

¹⁸² Всеобщее право голосованія. *Галичанинъ*. 1905. Ч. 227. 9 (22) жовтня.

¹⁸³ Навіть озвучуючи скарги галицькій владі на економічне становище українців, русофільські діячі на перший план висували національні і політичні теми: Рѣчь посла Короля *Галичанинъ*. 1907. Ч. 217. 28 вересня (11 жовтня).

¹⁸⁴ Второй съѣздъ мужей довѣрія... С. 10–13.

¹⁸⁵ Сущность, задачи и цѣли русско-народной партіи. *Галичанинъ*. 1907. Ч. 146. 3 (16) липня.

¹⁸⁶ Там само.

¹⁸⁷ Второй съѣздъ мужей довѣрія... С. 10.

половинчасті і непослідовні¹⁸⁸, а більш дієвих просвітницьких щодо селян акцій¹⁸⁹ було недостатньо для зміни загальної тенденції.

Одночасно з політичними проблемами русофіли зіткнулися з кризою наукових засад, що підважувало стабільність усієї конструкції русофільства. Активний розвиток історичної науки в Галичині, насамперед діяльність Михайла Грушевського (1866–1934) і його історичні концепції, підважували традиційні історичні схеми русофільських дослідників. Цей факт, хоч і непрямо, визнавали вони самі. Коли М. Грушевський піддав ґрунтовній критиці науковий доробок провідного історика русофільського напрямку Антонія Петрушевича (1821–1913), висловлені Филипом Свистуном (1844–1916) на його захист аргументи зводилися не до фахової полеміки, а до виправдань щодо відсутності в А. Петрушевича історичної освіти і звинувачення М. Грушевського в неповазі до старшого покоління вчених¹⁹⁰.

Надважливу роль у загостренні кризи «всеруської» ідеї в досліджуваній період відіграли зміни всередині Греко-католицької церкви в Галичині. Активна націоналізація ГКЦ зумовлювала протиріччя між русофільською традицією активної ролі Церкви у житті суспільства і їх ідентичністю, що безапеляційно відкидала модерне українство. Ознакою наростаючого протиріччя стала відсутність в авторів «Галичанина» чіткого розуміння ролі в політичних питаннях духовенства. Акцентуючи на ключовій ролі Церкви в житті суспільства, русофіли виступали проти «партійності» кліру, якою вважали дії духовенства в межах модерної української ідентичності¹⁹¹. Показовою є ситуація з «доповнюючими» виборами до Галицького сейму в 1904 р. на Бродівщині, де проти лідера християнсько-суспільного руху О. Барвінського русофіли висунули кандидатом о. Теодозія Еффиновича (1839–1924). Під час візиту в часі виборчої кампанії до округу митрополита Андрея Шептицького видавці «Галичанина» надіялися, що чутки про підтримку владику О. Барвінського неправдиві, оскільки такі дії йшли би «врозріз

¹⁸⁸ Реорганизация русско-народных обществъ. *Галичанинъ*. 1907. Ч. 175. 5 (18) серпня.

¹⁸⁹ Просвѣтительно-экономическая работа во Жолковщинѣ. *Галичанинъ*. 1909. Ч. 268. 29 листопада (12 грудня).

¹⁹⁰ Тельвак В., Тельвак В. «По долгу історика»: конфлікти в середовищі українських інтелектуалів наприкінці XIX – на початку XX ст. *Scriptorium nostrum*. 2016. № 2 (5). С. 16–17.

¹⁹¹ Атеизмъ въ гимназій. *Галичанинъ*. 1903. Ч. 70. 27 березня (9 квітня).

бажання громади» бачити депутатом русофільського кандидата. Отож, втручання очільника Церкви подано як недоцільне, а водночас до політичного представництва просувається кандидатура священника¹⁹².

Позаяк націоналізація ГКЦ відбувалася при підтримці вищих ієрархів, гостра критика їх з боку русофілів стала буденним явищем. У центрі уваги знаходився митрополит Шептицький. Спочатку русофіли мали надію, що він відверне духовенство від неприйняттого для них курсу митрополита Сильвестра Сембратовича¹⁹³. Протягом перших років владика Андрей провадив обережну політику, не бажаючи посилювати міжпартійні суперечки усередині Церкви, що давало надію русофілам. Але після того як митрополит зайняв чітку проукраїнську позицію, він перетворився на об'єкт критики. Насамперед русофіли сумнівалися в доцільності участі митрополита в політичних процесах, зокрема в перемовинах українських сил з поляками і Віднем¹⁹⁴. Стверджувалося, що всі дії митрополита спрямовані на підтримку «українофільської» партії й ігнорують потреби значної частини його пастви¹⁹⁵. Показовою стала реакція на заборону митрополитом політичної діяльності священників поза межами парафій. Це рішення викликало різко негативну оцінку з боку націонал-демократів і трактувалось ними як вигідне русофілам. Утім, «Галичанин» написав, що рішення лише позірно корисне русофільському середовищу, бо його будуть застосовувати вибірково – строго щодо парохів-русофілів і значно вільніше щодо священників-українофілів¹⁹⁶.

Порівняно з митрополитом Сильвестром Сембратовичем і станиславівським єпископом Григорієм Хомишином, критика митрополита Андрея була поміркованою. «Галичанин» захищав його від польських атак і групи «молодих» русофілів на чолі з Володимиром Дудикевичем¹⁹⁷. Натомість владика Сембратович і Хомишин були об'єктами гострих нападів. Діяльність останнього йшла врозріз з русофільською ідентичністю й з традицією, адже єпископ Хомишин був

¹⁹² Посольській виборь Барвинского и митрополить. *Галичанинъ*. 1904. Ч. 81. 13 (26) квітня.

¹⁹³ Благословень грядый. *Галичанинъ*. 1900. Ч. 252. 7 (20) листопада.

¹⁹⁴ Митрополить въ роли политика. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 21. 27 січня (9 лютого).

¹⁹⁵ Там само.

¹⁹⁶ «Діло» атакуеть митрополита. *Галичанинъ*. 1908. Ч. 179. 9 (22) серпня.

¹⁹⁷ Митрополить Андрей въ воображені новокурсниковъ. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 51. 5 (18) березня.

прихильником наближення ГКЦ до західного обряду. Тому постать єпископа була найчастішим об'єктом критики на шпальтах русофільської преси¹⁹⁸. Аналіз публікацій «Галичанина» творить стійке враження, що єпископ, був головним ворогом русофільства. Жодного співчуття не викликав і замах о. Камінського на життя єпископа в 1911 р. Ця подія стала лиш ще однієї нагодою для русофільських публіцистів розкритикувати станіславівського владику¹⁹⁹. Однаково негативним, хоча і значно рідше висловлюваним, було ставлення русофілів і до перемиського єпископа Константина Чеховича²⁰⁰. «Прозахідність» і «зрада східного обряду» також були причинами для критики Василянського чину²⁰¹.

Світоглядна криза русофільства, що охопила три стовпи їх консервативної ідентичності – історичну традицію, погляди на роль Церкви і етимологічний правопис – у поєднанні з організаційними труднощами змушувала русофілів шукати нові відповіді на посталі виклики. Цей пошук характеризувався внутрішніми дискусіями, що переходили в гострі суперечності і поставили під сумнів консервативне підґрунтя русофільського світогляду. Їх результати мали визначити подальшу долю цього консервативного середовища в Галичині.

2.2. Консервативне підґрунтя польсько-русофільського союзу 1908 року і розкол на «старокуреників» і «новокуреників»

Наростаюча криза русофільського руху і його консервативних засад поступово проявлялася на шпальтах преси, де можна зауважити неодноразові заклики до активізації роботи серед селян, інтелігенції, молоді, поміж яких зростав вплив УНДП і Радикальної партії. До радикалів ставлення було однозначно негативним, зважаючи на соціалістичний характер їх ідей, порушення консервативних засад

¹⁹⁸ Напр.: Єпископъ одной партіи. *Галичанинъ*. 1907. Ч. 58. 14 (27) березня; Камо грядете? *Там само*. 1908. Ч. 74. 30 березня (12 квітня); Походъ Станиславовского владыки противъ русской печати. *Там само*. 1910. Ч. 270. 1 (14) грудня.

¹⁹⁹ Покушеніє священника на еп. Хомышина. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 217. 29 вересня (12 жовтня); По поводу покушенія о. Каминского. *Там само*. 1911. Ч. 221. 4 (17) жовтня.

²⁰⁰ Див напр.: Изъ царства перемышльскаго владыки. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 31. 8 (21) лютого.

²⁰¹ Василянє латинизаторами. *Галичанинъ*. 1903. Ч. 30. 24 квітня (7 травня); Опека іезуитовъ надъ василянскими. *Там само*. 1904. Ч. 162. 21 липня (3 серпня).

соціального спокою, поваги до авторитету й традиції, антиклерикальність²⁰². Натомість, з націонал-демократами, попри світоглядні суперечності, в перші роки ХХ ст. русофіли пробували укласти політичні союзи. Втім, прірва між двома партіями швидко зростала – поки русофіли намагались вирішити незвичні для них світоглядні дилеми, націонал-демократи утвердились як провідна українська партія. Присутність у лавах УНДП як правого націоналістичного, так і лівого радикального крила робило її втіленням загроз як націоналізму, так і соціалізму. Обидва аспекти отримали яскраве втілення під час сільськогосподарських страйків у Східній Галичині 1902 р., коли до їх соціального підґрунтя українські націонал-демократи активно долучали національні лозунги. Зростаюча популярність УНДП та її ідей тепер становила для русофілів не тільки ідейно-світоглядний виклик, але й пряму загрозу політичному майбутньому цього консервативного середовища.

Події 1902 року, як й інші прояви зростання українського національного руху і радикалізації його гасел через напруження українсько-польських відносин у Галичині, суттєво загрожували і польським східногалицьким консерваторам («подолякам»). Це середовище творили аристократи-землевласники, для яких звичним було патерналістське трактування руського селянства. Вони вважали себе, в силу історичних і соціальних обставин, заступниками всієї людності, не лише польської. Їх світогляд насамперед ґрунтувався на посіданні землі, яка була категорією духовною не меншою мірою, ніж матеріальною. Це робило «подоляків» вкрай вразливими перед загостренням соціальних питань і зростанням національної свідомості українського селянства, зарівно як і перед загостренням соціальних антагонізмів. А саме останнє й мало місце в досліджуваній час.

Тож і русофіли, і «подоляки» були консервативними групами, чийй ідентичності і традиції суттєво загрожував модерний український націоналізм разом з його соціальною складовою. За таких умов відбувся збіг інтересів двох консервативних груп, які мали за мету ослабити модерний український рух. Пріоритети «реальної політики» переважили для русофілів основи і традицію руху й

²⁰² Церковъ и «Січи». *Галичанинъ*. 1910. Ч. 246. 2 (15) листопада; Борьба духовенства съ социализмомъ. *Там само*. 1903. Ч. 13 і 14; Додаток. 18 (31) січня.

привели їх до союзу з традиційним супротивником – поляками. Такий розвиток подій додатково підтверджує тезу про глибоку ідейну кризу русофільського консерватизму. Спільність інтересів русофілів і «подоляків» втілювалась у домовленостях напередодні виборів до Галицького сейму в 1908 р. Переважання страху перед модерним українським рухом над давнім антагонізмом ілюструє допис у газеті «Русское слово», де автор не надто сумує з приводу провалу кандидата від РНП на виборах до сейму, натомість втішається тим, що вдалося не допустити перемоги «українофіла»²⁰³.

Кость Левицький стверджував, що ідея такого союзу виникла ще за намісника-«подоляка» Леона Пінінського (1898–1903)²⁰⁴, хоча спочатку русофіли поставилися до нового очільника краю з осторогою²⁰⁵. Задовго до 1908 р. протегування поляками русофілів фіксували в християнсько-суспільному середовищі²⁰⁶, а також митрополит Андрей Шептицький²⁰⁷. На думку О. Аркуші, підтримка русофілів поляками, зокрема намісником Анджеєм Потоцьким (1861–1908), спрямовувалася не так на протегування їх як таких, як на розпалювання ворожнечі всередині українського табору в політичних цілях польських еліт²⁰⁸.

Хоча русофіли публічно заперечували угоду з польськими колами з огляду на потенційні іміджеві втрати²⁰⁹, аналіз періодики дозволяє виявити сигнали, що свідчили про домовленості. Передвиборча відозва «Руської ради» демонструвала непригаманне для русофілів запрошення поляків до співпраці, водночас утверджуючи безкомпромісність боротьби з «українофілами»²¹⁰. Іншими ознаками досягнутих домовленостей була позитивна оцінка русофільською пресою постаті

²⁰³ Изъ львовского повѣта. *Русское слово*. 1908. Ч. 8. 22 лютого (6 березня).

²⁰⁴ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: На підставі споминів. Львів, 1926. С. 367.

²⁰⁵ ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 168. Спр. 302 / п. 12. Арк. 2 (лист І. Добрянського до О. Маркова, 11 квітня 1898 р.).

²⁰⁶ У 1898 р. початки сприяння русофілам з боку крайової влади фіксував, посилаючись на слова одного з лідерів краківських консерваторів Міхала Бобжинського, О. Барвінський: ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 69–70. Священик із Бродівщини М. Герасимович в 1901 р. фіксував підтримку в повіті русофілів поляками: ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 886 / п. 70. Арк. 35 (Лист М. Герасимовича до О. Барвінського, 7 вересня 1901 р.).

²⁰⁷ Там само. Спр. 2201 / п. 135, Арк. 51–51 зв. (Лист Т. Реваковича до О. Барвінського, 24 листопада 1905 р.).

²⁰⁸ Аркуша О. Анджей Потоцький: біографія політика на тлі українсько-польських відносин. Частина друга: галицький намісник. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2010. Вип. 45. С. 244.

²⁰⁹ Иванъ Политика. Безпотребно безпокоятся. *Русское слово*. 1908. Ч. 3. 18 (31) березня; Якъ випадуть виборы? Там само. Ч. 5. 1 (14) лютого; Кто держаль при виборахъ съ поляками? Там само. Ч. 8. 22 лютого (6 березня).

²¹⁰ До Русского народа Галицкой земли. *Русское слово*. 1908. Ч. 4: Додаток. 25 січня (7 лютого).

намісника А. Потоцького²¹¹ і відносно велика кількість отриманих мандатів, яка перевершила навіть очікування самих русофілів²¹².

Заперечували наявність будь-яких домовленостей і «подоляки». Втім, їх позиція під час передвиборчої кампанії і реакція на успішний результат русофілів є красномовною. Офіційний часопис цього середовища – «Gazeta Narodowa» – провела масштабну кампанію зі звинувачення українських націонал-демократів у радикалізмі й анархізмі²¹³. Постійною в огляді виборчого руху стала рубрика «Terror ruski», де описувалась агітація українофільських партій, яка в очах редакції мала надзвичайно радикальний і антипольський характер²¹⁴. Часопис «подоляків» із задоволенням відзначав успіх русофільської партії, яка, на думку автора, не вела шовіністичної національної та класової боротьби і з якою є можливою співпраця в економічній та суспільній сферах²¹⁵.

Польсько-русофільський консервативний союз 1908 р. є прикладом співпраці, яка з обох сторін була неприродною з точки зору їх засадничих ідей та принципів. Окреслене співробітництво було для русофілів скоріше винятком з правил ще й тому, що інші приклади їх співпраці з консервативними рухами в Габсбурзькій монархії відшукати складно. Вони, особливо молодше покоління, орієнтувались радше на консервативних російських слов'янофілів й ідеї неославізму. Найактивнішим прибічником цього напряму серед русофілів був Д. Марков²¹⁶, а його однодумцями були не консерватори, а чеський націоналіст Вацлав Клофач (1868–1942), чия партія стояла на виразно антикатолицьких засадах, і словенський ліберал Іван Грібар (1851–1941)²¹⁷.

²¹¹ Обманщики народа. *Русское слово*. 1908. Ч. 14. 4 (17) квітня. Позитивна оцінка А. Потоцького контрастувала зі ставленням «Русского слова» і «Галичанина» до його наступника М. Бобжинського (Протестъ. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 128. 10 (23) червня).

²¹² Перед виборами «Русское слово» писало, що їх результат передбачуваний і русофіли отримають вісім мандатів: Якъ випадуть выборы? *Русское слово*. 1908. Ч. 5. 1 (14) лютого. Натомість, уже інформуючи про результати виборів, часопис писав, що депутатами обрано 21 руського кандидата, з них 11 українофілів і 10 представників «Руської ради»: Якая для насъ наука изъ теперышнихъ выборовъ? *Там само*. Ч. 7. 15 (28) лютого.

²¹³ Ukrainofilstwo i propaganda anarchizmu. *Gazeta Narodowa*. 1908. Nr. 30. 6 lutego.

²¹⁴ Terror ruski. *Gazeta Narodowa*. 1908. Nr. 39. 16 lutego; Terror ruski. *Ibid*. 1908. Nr. 45. 23 lutego.

²¹⁵ Wynik wyborow. *Gazeta Narodowa*. 1908. Nr. 48. 27 lutego.

²¹⁶ Про погляди Д. Маркова найкраще свідчить його збірник статей «Письма публициста»: Марков Д. Письма публициста...

²¹⁷ Мацевко І. Слов'янська ідея в інтерпретації та політичній діяльності Дмитра Маркова. *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка*. Зб. наук. праць. Львів: ЛНУ ім. Франка, 2000. Вип. 3. С. 99–100.

Згаданий Д. Марков був виразником ідей молодшого покоління русофілів, які в кризових для середовища умовах вирішення проблем вбачали у відмові від застарілого консерватизму старшого покоління. Ці розбіжності проявились і при дискусіях щодо окресленого виборчого союзу. Найбільшу опірність цим домовленостям проявили не консерватори, які за логікою речей мали би оберігати традицію, а представники молодшого покоління²¹⁸, які засуджували укладену старшими лідерами руху угоду як зраду ідеї²¹⁹.

Виборчий союз із польськими східногалицьким консерваторами, хоча й приніс русофілам результат, що значно перевищував їхні можливості без польської підтримки, спричинив подальше падіння впливу цього середовища і призвів до їх офіційного розколу на «новокурсників» і «старокурсників» (або ж «молодих» і «старих»), що оформився протягом 1909 р. Безпосереднім приводом стала промова русофільського депутата М. Короля в Галицькому сеймі, де він висловив власне бачення русофільської ідей й традиції та їх перспективи: «Я узнаю єдинство руського народа, однак єдинство культурне, що однак, не виключає зовсім того, що я чувствую себе малорусом, що чувствую себе Русином. Я ніколи не був і не буду великоруссом, чи як то звичайно називають Росіянином, чи Москалем... Як не хочем з одної сторони назвати себе Українцями, бо то назва не наша, она нам чужа, так з другої сторони, не хочемо вирікатись того, що ми Малоруси задержати свій язык народний руський, прекрасну нашу бесіду, котра кождому Русинові мусить бути дорогою... Я не беруся зовсім рішати тої спорної квестії, чи ми Малоруси становимо окремий нарід...бож до рішення того уважаю себе некомпетентним, а з другої сторони, не хочу випереджати фактів історичних, бож вірю в тоє, що історія іде безпощадно наперед... тому уважаю тую борбу партійну, яка межи нами

²¹⁸ ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 168. Спр. 362 / п. 15. Арк. 6–6 зв. (лист Д. Маркова до О. Маркова, 7 липня 1907 р.).

²¹⁹ Орлевич І. «Отцы и дѣти» ідеологічні розбіжності чи боротьба за домінування в Русській народній партії? (До питання розколу в русофільській течії на початку ХХ століття). *З історії західноукраїнських земель* / [наук. редактор і упорядник Іри-на Орлевич]: Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'кевича НАН України. Львів, 2015. Вип. 10–11. С. 175.

розгорілась... за непотрібну... для нас, яко народа, для нашого розвою... за впрост шкідливу, а може даже убійчу»²²⁰ (див. дод. 20)..

Такі слова викликали обурення і заперечення В. Дудикевича²²¹ та багатьох представників «молодих». Їх часопис «Русь» звинуватив М. Короля в зраді «русскої» програми, підігруванні українофілам і полякам²²². Локальні з'їзди мужів довіри РНП у прихильних В. Дудикевичу округах – бродівському і коломийському – одноставно висловили йому довіру і категорично засудили «Народний Совѣтъ» за лояльне ставлення до сеймової промови М. Короля. Водночас піддано критиці і провідні русофільські часописи за їх нечітку позицію в цьому питанні²²³.

Після проби сил у провінції, «новокурсники» здійснили спробу перебрати під своє керівництво центральні політичні товариства. На з'їзді мужів довіри РНП на початку 1909 р. відбувся конфлікт між, з одного боку, В. Дудикевичем, Д. Марковим і прихильниками, а з іншого – більшістю русофільських сеймових і парламентських послів – М. Королем, о. Василем Давидяком (1850–1922, див. дод. 3), М. Глібовицьким та ін. Завдяки присутності незапрошених учасників В. Дудикевич зумів встановити контроль над «Народним совѣтом» і «Руською радою»²²⁴. На знак протесту означені депутати вдалися до сецесії. «Старокурсникам» вдалося зберегти часопис «Галичанинъ», попри активні намагання В. Дудикевича взяти під контроль найвпливовішу русофільську газету. Розраховуючи на раніше висловлене бажання О. Маркова відійти від справ, В. Дудикевич хотів здобути опіку над газетою шляхом формування «Русского Издательского Общества»²²⁵. Втім, О. Марков зайняв щодо «новокурсників» і персонально В. Дудикевича різко неприхильну позицію, внаслідок чого став об'єктом фактично відкритих погроз зі сторони останнього²²⁶.

²²⁰ Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 26. posiedzenia I. Sesi IX peryodu z dnia 24. października 1908. Sprawozdania z pierwszej sesji dziewiątego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomerji z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1908. T. I. Od 15. września do 5. listopada. S. 1341–1342.

²²¹ Орлевич І. «Отцы и дѣти»... С. 176.

²²² Правда въ очи . Русь. 1909. Ч. 1. 1 (14) січня.

²²³ Резолюція з'їзду мужів довір'я Русько-народної партії у Бродах, 7 грудня 1908 р. ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 168. Спр. 173 / п. 7. 2 арк.; Кореспонденція про з'їзд мужів довір'я «русько-народної» партії коломийського виборчого округу. Там само. Спр. 179 / п. 7. 3 арк.

²²⁴ Съѣздъ мужей довѣрія. *Галичанинъ*. 1909. Ч. 17. 22 січня (4 лютого); Заявленіє на «заявленіє». Там само. Ч. 18. 23 січня (5 лютого).

²²⁵ Отъ Русского Издательского Общества. *Русь*. 1909. Ч. 14. 3 (16) квітня.

²²⁶ ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 168. Спр. 311 / п. 9. Арк. 6 зв.–7 зв. (лист В. Дудикевича до О. Маркова, 19 березня (1 квітня) 1909 р.).

Для вираження позиції «новокурсників» протягом січня-серпня 1909 р. функціонувала газета «Русь», а з осені цього ж року розпочалось видавництво «Прикарпатской Руси» і «Голоса народа».

Слова М. Короля висвітлили одну з головних причин розколу: пошук молодшим поколінням русофілів на чолі з Д. Марковим, В. Дудикевичем і Маріяном Глушкевичем (1877–1935) виходу з ідейної кризи, в яку все глибше поринало русофільство через домодерність власного світогляду. Новітня доба диктувала необхідність чіткої національної самоідентифікації, а покликання на аморфний «всеруський простір» не могли відповідати цим вимогам²²⁷. З огляду на неприйнятність українського «сепаратизму», єдиним варіантом ставало чітке (у межах австрійського законодавства і складних австро-російських відносин) ідентифікування себе з модерною російською нацією, її культурою і мовою.

На ідейну і світоглядну кризу накладався поколіннєвий конфлікт всередині русофільського середовища. Симптоми цього протистояння були помітні ще з перших років ХХ ст.²²⁸ Першою причиною незадоволення молодшого покоління русофілів було ставлення до нього чільних діячів середовища. Погляди О. Мончаловського й І. Добрянського характеризувались як «высокомѣрно-пренебрежительніе» і такі, що хочуть придушувати активність молоді насильно й деспотично²²⁹. Прикладом такого ставлення можна вважати події на загальному засіданні «Товариства ім. М. Качковського» у вересні 1902 р. Представники «молодих» Дмитро Вергун (1871–1951), Іларіон Свенціцький (1876–1956) і Лев Алексеевич висловилися за те, щоб діяльність товариства була більш «живою і доцільнішою», для чого варто поставити на чолі товариства когось з молодших діячів на зміну Богдану Дідицькому (1827–1909). Отець І. Решетило й І. Полянський сприйняли це як недовіру й докір усім старшим членам і цілковиту неповагу до них. У результаті керівництво залишилось у попередньому складі²³⁰.

²²⁷ Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Вип. 34. Львів, 1999. С. 263.

²²⁸ ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 168. Спр. 460 / п. 15. Арк. 7 (лист Ю. Яворського до О. Маркова, 21 квітня 1900 р).

²²⁹ Там само. Арк. 7–7 зв. (лист Ю. Яворського до О. Маркова, 21 квітня 1900 р).

²³⁰ Орлевич І. «Отцы и дѣти»... С. 173–174.

Одним з головних об'єктів критики з боку молодих русофілів став консервативний характер середовища, зумовлений його ідейними основами. У досліджуваний час усе більшого поширення серед молоді, в тому числі й русофільської, набували ідеї соціалізму і лібералізму. Прикладом ліберально-консервативної конфронтації двох поколінь є оцінка ними російської революції 1905–1907 рр. Уже наводилися слова Ю. Яворського, який, хоч належав до «молодих», у своїй оцінці цих подій займав консервативне становище²³¹. Натомість молодша генерація критикувала традиційне слов'янофільство (і прихильність до нього «старих») за архаїчність і відсталість від Заходу, ідеалізацію Росії, відданість самодержавству, вірі, деспотизму, православному бюрократизму і загальнонародній темноті й нужді, Росії вкрай консервативній і сповненій духовним застоєм²³². Своєю чергою, «молоді» покладали надії на народжувану, на їх думку, в 1905 р. реформовану Росію²³³.

У сфері соціально-економічній молодим русофілам імпонував еволюційний реформістський проект соціалізму, що передбачав парламентський шлях суспільних перетворень. На їх переконання, відсутність просвітництва серед селянства, яке в масі своїй «невежественное», може стати причиною того, що підбурюване різними демагогами, воно рушить шляхом анархії та руйнування держави. Уберегти від цього може тільки просвітництво серед народу²³⁴. Добрим прикладом є ставлення до сільськогосподарських страйків 1902 р. в Галичині. «Галичанин» негативно поставився до цього явища²³⁵. У відповідь, представник молодшого покоління Роман Алексієвич звинуватив редакцію в нерозумінні реальних потреб галицьких селян. На його думку, страйк став логічним наслідком соціально-економічної ситуації і був найважливішою суспільною подією за тривалий час²³⁶. У соціальному контексті

²³¹ Загалом, середовище «новокурсників» не було монолітним, а поділялося на дві групи – «радикалів» і «прогресистів». Перша група, до якої належав і Ю. Яворський, акцентувала увагу на національно-політичній сфері, тоді як «прогресисти» – на потребі активної соціально-економічної діяльності і лібералізації.

²³² Святицькій І. Рутенство. *Живая мысль*. 1905. Ч. 25. Жовтень. С. 122.

²³³ Там само. С. 123.

²³⁴ Орлевич І. «Отцы и дѣти»... С. 172.

²³⁵ Спасаймо селянь-хлѣборобовъ. *Галичанинъ*. 1902. Ч. 153. 17 (30) липня.

²³⁶ ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 168. Спр. 88 / п. 5. Арк. 1–2 (лист Р. Алексієвича до редакції газети «Галичанин», 18 серпня 1902 р.).

також виявляється різюча відмінність у трактуванні «молодими» постаті Т. Шевченка, який для них уже не «нігіліст», а «поет селянського горя»²³⁷.

Уособленням усіх вад старшого покоління для «молодих» став термін «рутенство». Під ним насамперед малось на увазі надмірне себелюбство, гордовитість, прихований «аристократизм-панство», вузькоглядність і відсталість, прислужливість, показне народолобство і пристосуванство²³⁸. Старше покоління звинувачувалось у відданості пустим традиційним формам, давно позбавлених змісту – «произвольнаго уродливаго дѣтища рутенскаго опортунизма и невѣжества, чѣмъ непремѣнно были и «языкъ» и «правописаніе»²³⁹. Надмірне акцентування на цих питаннях вело, на думку «молодих», до відсутності справжнього розуміння «русской идеи»²⁴⁰.

Предметом суперечок став також традиційний консервативний принцип важливої ролі Церкви в суспільстві. «Клерикально-консервативне рутенство» вважали пережитком, що не викликає більше жодного співчуття серед народу²⁴¹. Великий резонанс викликала стаття Богдана Глушкевича «Дві науки», в якій автор порівнював традиційне релігійне бачення світу з останніми досягненнями науки, насамперед у контексті питання виникнення світу і людини. Автор вважав біблійну теорію створення світу хибною, а загальну прихильність релігійному баченню – шкідливою для розвитку суспільства в новітню добу. Втім, він не відкидав релігійності як такої, а вважав, що віра, поєднана з наукою, може бути запорукою успіху молоді і суспільства²⁴².

Така оцінка старшого покоління русофільських діячів створювала нерідко суб'єктивний образ винятково їхньої вини за проблеми русофільства. Часопис «Русь» стверджував, що діяльність «старокурсників» призвела до занепаду народної організації, падіння активності товариств²⁴³. Адресовані М. Короліо закиди,

²³⁷ Святитській І. Т. Г. Шевченко – поэт крестьянскаго горя. *Жывая мысль*. 1903. Ч. 7. 19 березня (11 квітня). С. 194–199.

²³⁸ Святицькій І. Рутенство. *Жывая мысль*. 1905. Ч. 25. Жовтень. С. 121.

²³⁹ Святитській І. Наши культурныя задачи. *Жывая мысль*. 1903 Ч. 5. 19 січня (1 лютого). С. 124.

²⁴⁰ Къ торжеству 10-лѣтія студенческаго о-ва «Другъ». *Жывая мысль*. 1905. Ч. 25. Жовтень. С. 127.

²⁴¹ ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 168. Спр. 362 / п. 15. Арк. 16 (лист Д. Маркова до О. Маркова, б.д. (1909 р.)).

²⁴² Глушкевич Б. Двѣ науки. *Жывая мысль*. 1903. Ч. 8. 1 травня (18 квітня). С. 241–248.

²⁴³ Съѣздъ мужей довѣрія русско-народной партіи. *Русь*. 1909. Ч. 3. 16 (29) січня.

вочевидь, стосувалися всього старшого покоління: «Люди, котри займаються публичною дѣятельностью, котри любять свой народъ и дорожатъ своимъ личнымъ достоинствомъ, если увидятъ, що не могутъ ийти на встрѣчу новому теченію народной жизни, не могутъ держати кроку до цѣли, котру собѣ народъ намѣтивъ и до неї стремится, – такіи люди уступають мѣстце другимъ, прогресивнимъ людямъ, стоячимъ въ тѣсной связи съ народомъ и его душевными чаяніями и желаньями»²⁴⁴. Ще одним докором було ігнорування «народу». Характерний вислів депутата о. В. Давидяка на з'їзді початку 1909 р. про те, що він не буде звітувати перед невідомими людьми, складеними з «хапугъ и распутій»²⁴⁵ (йшлося про осіб без запрошення).

Наслідком негативних тенденцій і дискусій перших років ХХ ст. були міркування, висловлювані з обох сторін, про необхідність розділу РНП на окремі організації²⁴⁶. Вони підкріплювались усе більшою відчуженістю молоді, налаштованої на взяття контролю над русофільським рухом²⁴⁷. Тому події межі 1908–1909 рр. були логічним наслідком кризи консервативного фундаменту русофільського світогляду.

Починання «новокурсників» не мали успіху в довоєнний час. Хоча ця група стояла на супротивних консерватизму позиціях, її вивчення є важливим для студій з історії українського консерватизму в Галичині, зокрема для розуміння й ілюстрації того, яким чином багатолітня консервативна традиція в кризовий момент може еволюціонувати в сторону радикалізму. Спроба прийняти чітку національну самоідентифікацію неминуче вела до утвердження поширених зразків. Злиття з течією часу в цьому випадку потребувало розриву з традиціоналізмом, особливо ґрунтованим на домодерних засадах, усталеними авторитетами. За цих умов різка радикалізація ідей і методів була найпростішим кроком. Прапор радикалізму

²⁴⁴ Политичный «гоноръ» д-ра Короля передъ судомъ. *Русь*. 1909. Ч. 23. 6 (19) червня.

²⁴⁵ Заявленіе на «заявленіе». *Галичанинъ*. 1909. Ч. 18. 23 січня (5 лютого).

²⁴⁶ «Новокурсник» М. Глушкевич вважав існуючу РНП «організаційним залишком», з якого у майбутньому могли розвинутиь окремі консервативна, клерикальна, демократична і соціалістична партії: ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 168. Спр. 98 / п. 1. Арк. 2 (лист М. Глушкевича до редакції газети «Галичанин»).

²⁴⁷ ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 168. Спр. 276 / п. 11. Арк. 10 зв.–11 зв. (лист М. Глушкевича до О. Маркова, 5 травня 1906 р.).

«новокурсники» вивісили з самого початку²⁴⁸, ним же огорнувся й один з лідерів групи Д. Марков, якого «Русь» величала «національним радикалом»²⁴⁹. Про запозичення зовнішніх радикальних зразків свідчить використання Д. Марковим на судовому процесі проти себе як позитивного прикладу діяльності «паннімецької» партії Георга фон Шьонерера (1842–1921), відомої крайнім націоналізмом, антисемітизмом і антикатолицизмом²⁵⁰.

Водночас, розкол серед русофілів на практиці висвітлив світоглядні й організаційні дилеми всередині середовища, чийм додатковим каталізатором став контрверсійний виборчий союз 1908 р. «Молоді» обрали для себе шлях націоналізму й радикалізму, але це не було вирішенням проблеми для «старокурсників», а лише її загостренням. Адже їх доля після розколу залежала від здатності знайти відповіді на виклики доби без відходження від консервативних принципів.

2.3. «Старокурсники» і перехід у нову добу

Першим викликом, що стояв перед середовищем русофілів-«старокурсників» після розколу руху був аналіз глибинних причин поділу. Від розуміння світоглядних проблем і спроб модернізації власного консерватизму мала залежати життєздатність цієї групи. Справитись із цим завданням їм не вдалося. Ігноруючи, або ж не розуміючи, що до розколу перш за все призвели поколіннєві й ідейні причини, «старокурсники» пояснювали події майже винятково особистими амбіціями окремих представників «молодих», насамперед В. Дудикевича²⁵¹. Регулярною рубрикою в «Галичанині» були персональні напади (що не виключає їх

²⁴⁸ Отъ редакції. *Русь*. 1909. Ч. 1. 1 (14) січня.

²⁴⁹ Дума державная. *Русь*. 1909. Ч. 8. 20 лютого (5 березня).

²⁵⁰ Марковъ Д. Послѣднее слово передъ австрійскимъ военнымъ судомъ / Изданіе газеты «Русскій голосъ». Львовъ, 1938. С. 11–12. Найповніше погляди радикальних русофілів на західний і східний обряди й питання унії відображено у статтях Семена Бендасюка «Западно-римская чужина» і «Подальше від Рима». Див.: ЦДІАЛ України. Ф. 129. Оп. 3. Спр. 259. Арк. 1–13.

²⁵¹ Вторая рѣчь деп. д-ра М. П. Короля произнесенная во время бюджетныхъ дебатовъ въ галицкомъ сеймѣ 7 (20) января 1910 г. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 8. 12 (25) січня.

достовірності) на В. Дудикевича²⁵² і Д. Маркова²⁵³. Натомість в ідейній сфері проголошувалась теза про сумісність двох фракцій на ґрунті програми РНП і думки про єдність «русского народа»²⁵⁴. Однією з небагатьох суттєвих теоретичних відмінностей між «старими» і «молодими» перші вважали неповагу послідовників В. Дудикевича до заслуг старших діячів і давніх інституцій²⁵⁵. Варто відзначити, що і «новокурсники» не надто різнилися від колишніх товаришів по РНП у розумінні мотивів опонентів. На сторінках свого часопису «Прикарпатская Русь» ці мотиви в основному зводились до особистісного фактору: М. Королю і о. В. Давидяку приписували зраду «русскої» ідеї, а М. Глібовицькому надмірні й честолюбні амбіції²⁵⁶.

Постійна полеміка і боротьба з «новокурсниками» була великою перешкодою для успіху починань «старих». З консервативних позицій вони виступали проти ідеї активного впровадження російської літературної мови в краї²⁵⁷. Підточувала сили обох фракцій відкрита конкуренція за право володінням Народним домом, яка переростала у відкриті сутички на загальних зборах цієї установи²⁵⁸. Регулярне публічне з'ясування стосунків двох фракцій, завдавали суттєвих репутаційних ударів і «ново»-, і «старокурсникам».

Нерозуміння, або ж небажання розуміти, широким загалом «старокурсників» глибоку кризу власної ідентичності, свідомості і традиції проявилось у їх програмі, запропонованій реальним і потенційним однодумцям. Маніфест їх політичного товариства – «Галицько-руської Ради» – містив ті ж старі гасла про наслідування традицій «Головної руської ради» 1848 р. і «Руської ради» (до переходу її під владу «молодих»), про заповіти батьків і єдність «русского народа», піклування про

²⁵² Новокурсний первомученикь. *Галичанинь*. 1910. Ч. 84. 14 (27) квітня; Кудя дѣвались пожертвованія на бурси? *Там само*. Ч. 266. 26 листопада (11 грудня).

²⁵³ Грязная сдѣлка деп. Д. А. Маркова. *Галичанинь*. 1910. Ч. 275. 8 (21) грудня.

²⁵⁴ Вторая рѣчь деп. д-ра М. П. Короля произнесенная во время бюджетныхъ дебатовъ въ галицкомъ сеймѣ 7 (20) января 1910 г. *Галичанинь*. 1910. Ч. 8. 12 (25) січня.

²⁵⁵ Русскиеб0. *Галичанинь*. 1910. Ч. 245. 31 жовтня (13 листопада).

²⁵⁶ Галицко-русская Рада. *Прикарпатская Русь*. 1911. Ч. 432. 8 (21) березня; Ч. 433. 9 (22) березня; Ч. 435. 11 (24) березня.

²⁵⁷ Головним аргументом була незрозумілість цієї мови для простолюду: Не слишкомъ-ли рано? *Галичанинь*. 1911. Ч. 219. 1 (14) жовтня.

²⁵⁸ Собрание членовъ института «Народный Домъ». *Галичанинь*. 1911. Ч. 279. 16 (29) грудня.

потреби народу, насамперед селян²⁵⁹. Ця програма була позбавлена конкретики і не пропонувала шляхів виходу з кризи. У подальшому «старокурсники» намагались деталізувати свій маніфест, акцентуючи на прихильності до «здорового, не канібальського, націоналізму», зваженому демократизмі на протигагу популістській охлократії. Традиційне для «всеруської» ідеї акцентування на культурних аспектах проявилось у пункті про прогрес – він мав ґрунтуватись на історичних началах і результатах культурно-національних трудів попередніх поколінь²⁶⁰. Кидається у вічі відсутність намагань відповісти на головний виклик доби, що стояв перед русофільським консерватизмом – проблему національної самоідентифікації.

Уникання чіткого окреслення власної національної приналежності прирікало «старокурсників» на подальшу неґацію модерного українського руху й боротьбу з ним. Окрім ґрунтованих на «всеруському» консерватизмі закидів у сепаратизмі лунали звинувачення українофілів в анархізмі²⁶¹. У практичній площині опонування «старокурсників» українським партіям звелось до боротьби за збереження контролю над Народним домом (взяття його під свій контроль не одне десятиліття було серед головних цілей народовського руху), засудження ідеї відкриття українського університету і критики проектів виборчої реформи, що активно дискутувалась у політичних сферах Галичини як частина ширших польсько-українських домовленостей. У баченні «старих» реформа була вигідна в українському суспільстві лише українофілам, а отже мала сприяти розширенню масштабів їхнього радикалізму²⁶². Тож з відвертою радістю було зустрінуте звістку про провал навесні 1913 р. проекту реформи внаслідок демаршу польського католицького єпископату²⁶³.

Важливим елементом оцінки дій польських ієрархів було їх протиставлення діям митрополита Андрея Шептицького, який підтримував проект. Це було зумовлено ще більшим загостренням протиріч між русофільською традицією

²⁵⁹ «Галицко-русская Рада» до галицко-русского Народа. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 49. 2 (15) березня.

²⁶⁰ Просимъ пожаловать! *Галичанинъ*. 1911. Ч. 50. 3 (16) березня.

²⁶¹ Гангрена въ украинскомъ обществѣ. *Галичанинъ*. 1912. Ч. 14. 18 (31) січня.

²⁶² Д-ръ Н. П. Глѣбовицкій о польско-украинскомъ соглашеніи. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 229. 13 (26) жовтня; Свой. Русско-народная партія и сеймовая реформа. *Там само*. 1913. Ч. 77. 4 (17) квітня.

²⁶³ Два єпископата. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 79. 6 (19) квітня; Завидуемъ полякамъ єпископовъ! *Там само*. 1913. Ч. 85. 14 (27) квітня.

орієнтування на вагому роль Церкви в суспільстві і реаліями церковного життя, де ГКЦ усе виразніше набирала ознак української (у модерному національному розумінні) інституції. «Галичанинъ», який протягом першої половини 1900-х років ще визнавав потребу впливу Церкви в політиці, переходить на позицію абсолютного заперечення «політиканства» всередині ГКЦ²⁶⁴. Окремо преса «старокурсників» наголошувала на ситуації зі слухачами Духовної семінарії у Львові, де звучали вимоги мінімізації русофільського елемента в межах цього навчального закладу²⁶⁵. Загалом, опір «старокурсників» викликала українізація будь-яких аспектів церковного життя, оскільки це вело до відмови від етимологічного правопису і запровадження народної мови в літургії²⁶⁶. Такий стан справ сприяв поширенню серед русофілів негативної оцінки унії і загалом усіх елементів, пов'язаних із Римом, що напередодні війни вело до поширення пропаганди православ'я в краї²⁶⁷.

Показовим прикладом протистоянням русофільської частини греко-католицького кліру з вищою ієрархією стала історія з «Пропамятним письмом руського духовенства» в 1910 р. Це було звернення русофільського духовенства до митрополита Андрея Шептицького, спровоковане обнародуванням у «Ниві» звинуваченням у ширенні православ'я. Русофіли не заперечували факту існування проблеми православ'я, але відмежовувались від власної дотичності до цього явища, водночас намагаючись переконати усіх у примарності загрози державі зі сторони російської версії східного християнства²⁶⁸. Також у «Пропамятному письмі...» вони представили своє бачення роботи Духовної семінарії у Львові, зокрема звертали увагу на поширення радикальних настроїв серед вихованців і вказували на потребу встановити квоту 36 % для представників русофільського середовища. Священики-русофіли, визнаючи деякі власні хиби, натякали митрополиту на можливість

²⁶⁴ Побольше политического благоразумия. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 184. 18 (31) серпня; Митрополитъ въ роли политика. *Там само*. 1911. Ч. 21. 27 січня (9 лютого).

²⁶⁵ Кандидаты духовнаго званія или хулиганы? *Галичанинъ*. 1912. Ч. 38. 17 лютого (1 березня); Что творится въ львовской духовной семінарії? *Там само*. 1912. Ч. 139. 21 червня (4 липня).

²⁶⁶ Покушеніе на нашъ обрядъ. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 91. 25 квітня (8 травня).

²⁶⁷ Детальніше див.: Вендланд А. В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією і Росією, 1818–1915. Пер. з нім. Х. Назаркевич; наук. ред. М. Мудрий. Львів: Літопис, 2015. С. 541–553.

²⁶⁸ Притворный страхъ предъ православіемъ. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 40. 20 лютого (5 березня).

повторити долю Сильвестра Сембратовича, який, як стверджувалось, через хибну політичну позицію втратив підтримку духовенства²⁶⁹.

«Пропамятне письмо...» було виявом виразно оборонних позицій, на яких стояло як русофільське духовенство в останні роки перед Першою світовою війною, так і політичний провід «старокурсників». За таких умов було здійснено спроби консолідації серед цієї частини кліру шляхом створення «Товариства ім. св. Іоанна Златоустого»²⁷⁰. Водночас лунали пропозиції організувати загальні збори священників-русофілів у Львові або ж ряд менших зборів у провінції, а також про необхідність створення окремого часопису²⁷¹.

Проблема православної пропаганди була одним із чинників, що зумовив погіршення ставлення до русофільського руху зі сторони Відня і, насамперед, крайової влади в Галичині в особі намісника М. Бобжинського. «Старокурсники» намагались здобути його прихильність, зокрема для свого економічного товариства «Рільничий Союз». У листі до намісника М. Глібовицький переконував, що «Рільничий Союз» представляє наміри поміркованого середовища²⁷². М. Король також обґрунтовував М. Бобжинському безпечність для держави і вірність їй «Галицько-руської Ради»²⁷³ і одночасно сам активно застерігав намісника перед загрозою російської та православної пропаганди зі сторони «новокурсників»²⁷⁴. Паралельно «старокурсники» дистанціювались від активності очільника «Галицько-руського благотворительного общества» графа Володимира Бобринського (1867–1927), стверджуючи, що його підтримкою користується виключно фракція В. Дудикевича²⁷⁵. Втім, як відзначав сам М. Бобжинський у Галицькому сеймі, він

²⁶⁹ Пропамятне письмо львовского духовенства русско-народной партии къ митрополиту Андрею. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 24. 30 січня (12 лютого).

²⁷⁰ По поводу учреждения «О-ва св. Іоанна Златоустаго». *Галичанинъ*. 1910. Ч. 105. 12 (15) травня.

²⁷¹ Іерей Іоаннъ. Отъ словъ къ дѣлу! *Галичанинъ*. 1910. Ч. 37. 17 (30) лютого.

²⁷² Biblioteka Jagiellońska. Oddział rękopisów. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8093 III. K. 357–358 (лист М. Глібовицького до М. Бобжинського, 18 вересня 1910 р.).

²⁷³ Заперечував будь-який зв'язок своєї політичної організації із Росією і стовідсоткову вірність Габсбургам і М. Глібовицький: Рѣчь деп. д-ра Н. П. Глѣбовицкаго произнесенная въ австрійскомъ парламентѣ во время бюджетныхъ преній. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 127. 9 (22) червня.

²⁷⁴ Biblioteka Jagiellońska. Oddział rękopisów. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8093 III. K. 416–421 (лист М. Короля до М. Бобжинського, 8 грудня 1910 р.).

²⁷⁵ Проваль гр. Бобринскаго. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 172. 3 (16) серпня; Ч. 174. 5 (18) серпня; Ч. 175. 6 (19) серпня; Ч. 176. 9 (22) серпня; Послѣдствія работы гр. Бобринскаго 2-го для Галицкой Руси. *Там само*. 1912. Ч. 214. 22 вересня (5 жовтня).

«втратив віру в існування так зв. “старорусинів”»²⁷⁶. Передчуття наближення війни з Росією і активна підготовка до неї намісника, погляди Бобжинського-історика на Росію як цивілізаційного й традиційного опонента Польщі, активна діяльність пропагандистів православ'я, насамперед Максима Сандовича (1888–1914) й Ігнатія Гудими (1882–1941), ставка намісника на порозуміння з УНДП, врешті-решт нездатність «старокурсників» чітко ідентифікуватись національно в поєднанні з радикалізмом «новокурсників» зумовили зростання підозри до русофілів, що напередодні війни вилилось у масштабну антирусофільську акцію і, на думку А. В. Вендаланд, «шпигунофобію» влади²⁷⁷.

«Старокурсники» намагались виправити похибки попередніх років, активізувавши соціально-економічну і просвітницьку діяльність у провінції²⁷⁸. Найбільші надії покладалися на новозасноване товариство «Рільничий Союз» на чолі з о. Іоанном Костецьким, чиїм завданням було координувати і захищати селян, провадити серед них просвітню роботу щодо найновіших досягнень у сільському господарстві, влаштовувати землеробські і промислові з'їзди, курси і виставки, надавати юридичну допомогу тощо²⁷⁹. На початок березня 1913 р. товариство налічувало 7.228 членів і 36 філій²⁸⁰. Втім, через фінансово-матеріальні труднощі «Рільничий Союз» не виправдав покладених на нього сподівань²⁸¹. Схожа доля спіткала також інше господарське товариство під орудою «старокурсників» – «Захист Землі». Труднощі спіткали й «Товариство ім. М. Качковського», чий і без того усе слабший матеріальний стан підкосило відібрання Галицьким сеймом щорічної субвенції²⁸².

Добре ілюструє процеси, що їх переживало середовище русофілів-консерваторів після розколу 1909 р. доля газети «Галичанинъ», що був одним із символів середовища. Фінансовий стан редакції протягом кількох років постійно

²⁷⁶ Разочарование нам. Бобжинскаго. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 70. 27 березня (9 квітня).

²⁷⁷ Вендланд А. В. Русофіли Галичини... С. 558–577.

²⁷⁸ Работа среди народа. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 15. 20 січня (2 лютого); Экономический трудъ. *Там само*. 1912. Ч. 221. 30 вересня (13 жовтня).

²⁷⁹ Отзывъ. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 77. 6 (19) квітня.

²⁸⁰ «Рольничій Союзъ». *Галичанинъ*. 1913. Ч. 53. 6 (19) березня.

²⁸¹ Там само.

²⁸² Къ отнятію краевой субсидіи Обществу им. М. Качковскаго. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 160. 20 липня (2 серпня).

погіршувався і мав характер повільної агонії. Станом на 5 лютого 1910 р. заборгованість редакції перед друкарнею Ставропігійського інституту становила 4 052 корон²⁸³, а до наступного року зростає ще на 2 400 корон²⁸⁴. Редакція не приховувала важкої матеріальної ситуації часопису, але щоразу лунали оптимістичні нотки про майбутнє²⁸⁵. Втім, у липні 1913 р. «Издательській Комітетъ», що відповідав за випуск газети після смерті в 1909 р. О. Маркова, через великі борги був змушений тимчасово, за словами редакції, припинити вихід «Галичанина»²⁸⁶. Викликає сумніви, що, навіть якби невдовзі не розпочалась Перша світова війна, вихід газети було б відновлено.

Усі проаналізовані вище проблеми «старокурсників» наочно проявились у практичному функціонуванні їх політичного товариства «Галицько-руська Рада». Про політичну і організаційну кваліфікацію «старокурсників» свідчить вже той факт, що минув рік від офіційного розколу русофілів до прийняття рішення про створення власної організації, а потім ще рік до введення «Галицько-руської Ради» в життя. «Галичанинъ» обґрунтовував такі затримки сподіваннями на «просвітління» «новокурсників» і відновлення єдності руху.

Головними пробами сил для «Галицько-руської Ради» стали парламентські вибори 1911 р. і сеймова кампанія 1913 р. Вибори 1911 р. перш за все показали жорсткість конкуренції між двома русофільськими фракціями, особливо агресивними були «новокурсники». Первісно «Галицько-руська Рада» планувала виставити лише трьох кандидатів, своїх лідерів – М. Короля, о. В. Давидяка і М. Глібовицького, які мали захистити здобуті в 1907 р. мандати. «Новокурсники» виставили контркандидатів. У підсумку, «старокурсники» вирішили збільшити кількість кандидатів до шести, хоча жодного позитивного впливу це не дало. Усі кандидати, навіть популярний серед селян Жовківщини М. Король, навіть близько не претендували на перемогу, тому, фактично в переддень виборів, М. Глібовицький, о. І. Костецький, М. Король і О. Крушинський заявили про зняття

²⁸³ ЦДІАЛ України. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 965. Арк. 24.

²⁸⁴ Там само. Арк. 25.

²⁸⁵ Див. напр.: Будущее «Галичанина». *Галичанинъ*. 1909. Ч. 92. 26 квітня (9 травня); «Галичанинъ» будетъ издаваться! *Там само*. 1910. Ч. 256. 14 (27) листопада.

²⁸⁶ На прощаніє. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 142. 14 (27) липня.

своїх кандидатур²⁸⁷. Головну вину «Галичанин» приписав «новокурсному терору» і, дещо меншою мірою, виборчим махінаціям, організованим, на їх думку, галицькою владою²⁸⁸. Як наслідок, «старокурсники» одночасно втратили усе своє представництво у Відні, що додатково підкосило консерваторів.

Ще більш промовистими в контексті безпорадності і слабкої організованості «Галицько-руської Ради» стали сеймові вибори 1913 р. На початку виборчої кампанії товариство видало заклик до всіх прихильників активно організовувати виборчі комітети на місцях заради успішного проведення правиборів. Одразу ж з'явилися повідомлення про начебто виборчі союзи, спрямовані проти консервативних русофілів²⁸⁹. Втім, на шпальтах «Галичанина» можна знайти важливішу причину проблем – слабку активність на місцях²⁹⁰. Пригнічений настрій панував і на загальних зборах «Галицько-руської Ради»²⁹¹. Саме внутрішні, а не зовнішні причини стали ключовими в рішенні товариства не виставляти власних кандидатів (хоча офіційний комунікат «Галицько-руської Ради» стверджував, що якраз радикалізм і аморальність кампанії зумовили такий крок)²⁹². Тож у підсумку вся виборча акція звелась до пасивної підтримки в золочівському окрузі кандидатури о. Теофіла Петровського, який здобув 7 голосів із загальних 341²⁹³.

Примітний факт, що мандат на цих виборах здобув М. Король, проте офіційний орган «Галицько-руської Ради» жодного разу не виступив на його підтримку і, підводячи підсумки виборів, зазначав, що в Східній Галичині серед русофілів обох фракцій мандат здобув лише Д. Марков. Далі йшло повідомлення про 15 польських, 30 «мазепинських» мандатів і окремим пунктом, поза згадкою про русофілів, про здобуття мандату М. Королем²⁹⁴. Цей факт свідчить про ідейну диференціацію, яку переживало середовище «старокурсників» навіть після розколу 1909 р. Вона була

²⁸⁷ Протестъ. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 128. 10 (23) червня; Послѣ перваго сраженія. *Там само*. 1911. Ч. 127. 9 (22) червня.

²⁸⁸ *Там само*. Зокрема, «новокурсну» фракцію звинувачували у союзі з українськими партіями, спрямованому на знищення «Галицько-руської Ради»: Новокурсно-українській блокъ. *Там само*. 1911. Ч. 83. 15 (28) квітня; Союзъ украинфиловъ и дудыкевичевцевъ. *Там само*. Ч. 1911. Ч. 105. 12 (25) травня.

²⁸⁹ Отъ «Галицко-русской Рады». *Галичанинъ*. 1913. Ч. 102. 8 (21) травня.

²⁹⁰ Предвыборное движеніе. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 106. 12 (25) травня.

²⁹¹ Собрание членовъ «Галицко-русской Рады». *Галичанинъ*. 1913. Ч. 109. 16 (29) травня.

²⁹² Русскіе Избиратели! *Галичанинъ*. 1913. Ч. 127. 13 (26) червня.

²⁹³ Выборы въ сеймъ изъ сельской куріи. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 130. 19 червня (2 липня).

²⁹⁴ Послѣ выборовъ. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 130. 19 червня (2 липня).

логічним наслідком невдач у політичній й ідейній сфері, що супроводжували русофілів-консерваторів. Ще на початку 1910 р. до фракції В. Дудикевича перейшов депутат Державної ради В. Курилович²⁹⁵. У подальшому простежується серйозна розбіжність між діями і думками М. Короля і М. Глібовицького. Останній брав активну участь у неослов'янському русі і активно пропагував його, критикував потенційний польсько-український компроміс в Галичині²⁹⁶.

Натомість М. Король підтримував реформу сеймової виборчої ординації²⁹⁷ і, за словами М. Бобжинського, фактично перейшов до українофільського табору²⁹⁸. І хоча «Галичанинъ» це заперечував, схоже, що правда була на стороні намісника. Один з лідерів УНДП Кость Левицький писав, що «Михайло Король... причислював себе до старорусинів, але русофілом ніколи не був. (...) Король був одним із типових чесних русинів свого часу, що в своєму патріотизмі боялися всяких новин, які могли б захитати національною душею нашого громадянства і повести її в круги «перекинчиків», значить, відступників рідного народу»²⁹⁹. Важко сказати, чи ця характеристика повністю вірна, але вона дозволяє краще зрозуміти окремі вчинки М. Короля, зокрема його сеймову заяву кінця 1908 р. Слова К. Левицького проливають більше світла і на мотиви, що спонукали М. Короля ще в 1906 р. запропонувати очільнику «Руської ради» І. Добрянському переглянути програму РНП в бік «малоруської» консервативної основи, яка, можливо, була єдиним варіантом реорганізації русофільського світогляду з його поступовим зближенням з українською національною ідеєю і без втрати консервативного характеру³⁰⁰ (див. дод. 19). Доказом поступового зближення М. Короля з середовищем УНДП є його

²⁹⁵ Заявлення деп. Куриловича. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 48. 2 (15) березня.

²⁹⁶ Програма неославизма. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 48. 1 (14) березня; Д-рь Н. П. Глібовицькій о польско-українскомъ соглашеніи. *Там само*. 1911. Ч. 229. 13 (26) жовтня.

²⁹⁷ Рѣчь деп. д-ра М. П. Короля произнесенная въ галицком сеймѣ 9 (22) октября 1910 г. въ дебатахъ по дѣлу избирательной реформы. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 232. 15 (28) жовтня; Ч. 233. 16 (29) жовтня.

²⁹⁸ Разочарованіе нам. Бобжинскаго. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 70. 27 березня (9 квітня).

²⁹⁹ Цит. за: Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів: Тріада плюс, 2010. С. 142–143.

³⁰⁰ «Булобы може на часъ поддати ревизіи програму нашої партіи, станути на ґрунтѣ чисто малорускомъ, та въ томъ дусѣ змѣнити предовѣсѣмъ языкъ Галичанина, та всѣ газеты и книжочки общества Качк. печатати на чисто малорускомъ языкѣ. Думаю... дотеперѣшна политика нашої партіи муситя змѣнити, бо въ противномъ случаю мусить та партія упасти, а змѣнивши ту политику, станувши на ґрунтѣ малорускомъ, можемъ сотворити сильну консервативну партію, котра моглабы мати сильное вліяніе на Украину, та противстати партіи т. зв. украинской, котра чимъ разъ больше переходитъ въ таборъ соціалистичный. За такою консервативною рускою партією мусѣлобы пойти духовенство, пошлабы велика часть партіи народовской, а така партія моглабы отограти дуже важну роль подъ теперѣшну хвилю»: Галицко-русская Рада. Львів, 1911. С. 39.

входження протягом 1913–1914 рр. до українського сеймового клубу на правах члена-гостя («госпітанта»)³⁰¹. Його приклад був винятком, оскільки останні статті «Галичанина» напередодні припинення виходу газети значною мірою свідчать про прагнення возз'єднання з радикальними «новокурсниками»³⁰².

Проаналізовані тенденції, насамперед підозріливість влади до русофілів й ідеологічна диференціація «старокурсників» отримали логічне і трагічне продовження під час Першої світової війни. Ще напередодні владними інстанціями Галичини було підготовано списки «неблагонадійних», до яких можна було потрапити навіть за просте формальне членство в «Товаристві ім. М. Качковського» чи передплату русофільських газет³⁰³. Із початком бойових дій розпочались масові репресії підозрюваних у проросійських симпатія. У тому числі ув'язнено і чимало українських діячів, попри те, що австрійське Оберкомандо (генеральний штаб) володіло інформацією про поділ українського руху в Галичині на українофілів і русофілів³⁰⁴. Репресії австрійської влади і війська проти українського населення Галичини стали однією з найчорніших сторінок в діяннях цісарсько-королівського війська під час війни нарівні з його поведінкою в Сербії і викликали обурення самого Франца Йосифа I³⁰⁵. Місцем ув'язнення більшості арештованих став концентраційний табір «Талергоф» у Штірії, де протягом часу його існування від голоду, виснаження і хвороб загинуло 1800 українців з Галичини і Буковини³⁰⁶. У міжвоєнний період трагедія жертв цього табору стала одним з наріжних каменів русофільської ідеї шляхом видання спеціалізованих альманахів, де активно експлуатувався образ «мучеників «Талергофу».

Наближення більшості «старокурсників» до радикальної фракції В. Дудикевича напередодні війни отримало своє практичне підтвердження з російською окупацією Галичини, коли обидві фракції активно долучилися до розбудови окупаційної адміністрації. До відновленого у вересні 1914 р. «Народного Совѣту» увійшли

³⁰¹ Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. С. 142.

³⁰² Возможно-ли объединение? *Галичанинъ*. 1913. Ч. 133. 26 червня (9 липня).

³⁰³ Вендланд А. В. Русофіли Галичини... С. 587.

³⁰⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 129. Оп. 4. Спр. 83. Арк. 7.

³⁰⁵ Вендланд А. В. Русофіли Галичини... С. 587–588, 591.

³⁰⁶ Там само. С. 595.

як»новокурсники» В. Дудикевич, М. Глушкевич і С. Лабенський, так і представники консервативного крила – о. І. Давидович і о. І. Костецький³⁰⁷. Русофіли розраховували відігравати важливу роль у «возз'єднаній» з Росією Галичині, а часто переслідували не лише загальні цілі, а й мотиви особистої відплати. Насамперед йшлося про українофільських діячів й інституції. Втім, за цих умов проявився і відвертий антисемітизм окремих радикальних русофілів, насамперед Р. Геровського, який запропонував ліквідувати «єврейське засилля» в Галичині фактично організацією легального погрому³⁰⁸. Головні ж репресії нова адміністрація розгорнула проти українського руху і не без допомоги русофілів, насамперед Ю. Яворського³⁰⁹.

За сприятливих обставин російської окупації русофіли відкрито видозмінили свою термінологію з «Русь», «русский» на «Росія» і «російський»³¹⁰, тим самим остаточно пориваючи з деклараціями вірності Габсбурзькій династії і класичним консервативним русофільським світоглядом. У контексті русифікації краю русофіли відкрито розгорнули прапор православ'я³¹¹. Втім, далеко не всі ідейні пункти русофільської програми військового часу вдалося втілити в життя. На перешкоді найчастіше стояла окупаційна адміністрація на чолі з Георгієм Бобринським (братом уже згаданого голови «Галицко-руського благодотворительного общества») та військові, для яких на першому місці стояли завдання організації порядку в тилу і постачання армії, а не проекти русофілів. Зокрема, русофілам не вдалося посісти важливих посад в адміністрації. Хоча М. Глушкевич і став бургомістром Перемишля, він був позбавлений будь-яких реальних важелів впливу³¹².

Після відступу російських військ зі Львова і більшої частини Галичини русофіли розділилися на дві групи. Перша, на чолі з В. Дудикевичем і М. Глушкевичем мала своїм осідком Ростов-на-Дону, де зосередилась велика

³⁰⁷ Орлевич І. Галицьке русофільство під час Першої світової війни. *Вісник Львівської комерційної академії: збірник наукових праць. Серія гуманітарні науки*. Випуск 10: Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея. Львів: Львівська комерційна академія, 2011. С. 237.

³⁰⁸ Вендланд А. В. Русофіли Галичини... С. 602–603.

³⁰⁹ Там само. С. 598.

³¹⁰ Орлевич І. Галицьке русофільство під час Першої світової війни... С. 238.

³¹¹ Там само... С. 239–242.

³¹² Вендланд А. В. Русофіли Галичини... С. 601.

кількість галицьких біженців. Ростовська група організувалась у «Русскую Народную Организацию Прикарпатской Руси» (РНОПР) і протягом другої половини 1917 р. видавала власний часопис «Призыв». Його шпальти висвітлюють основні питання, якими переймалась організація. Найбільшою проблемою були фінанси, внаслідок чого було оголошено збір пожертв на потреби як газети, так і «Народный Фондъ Прикарпатской Руси»³¹³. Втім, без особливих успіхів³¹⁴. Русофіли зустрілись з проблемами в стосунках як з ліберальною російською пресою, так і українофільською³¹⁵. Головним завданням організації була допомога біженцям, з чим виникали суттєві матеріальні проблеми³¹⁶. Для кращої організованості і взаємодопомоги селян-емігрантів було засновано «Карпаторусскій Крестьянскій Союзъ»³¹⁷. Непростими були взаємовідносини з революційною російською владою. РНОПР відстоювала ідею включення Галичини і Буковини до складу Росії, а тому з обуренням зустріла висунутий більшовиками лозунг про «мир без анексій і контрибуцій»³¹⁸. За такого ставлення до більшовизму русофіли на території, що в підсумку стала частиною комуністичної Росії були приречені. Так, В. Дудикевич у 1922 р. помер у більшовицькій тюрмі.

Інша частина русофілів залишилась у Галичині, активізувавшись з розпадом Австро-Угорщини, і засвідчила фактичну неможливість для русофілів адекватно відреагувати на змінений світ. Більшість консерваторів-«старокурсників» разом з «молодими», що залишились у краї, об'єднались 24 листопада 1918 р. навколо В. Куриловича і Д. Маркова в «Русский Исполнительный Комитет» (РИК). Вони вимагали приєднання до Росії і, ображені ігноруванням їх українськими партіями при проголошенні ЗУНР, зосередились над поверненням під свій контроль Ставропігійського інституту, Народного дому й інших давніх інститутів³¹⁹.

³¹³ Русская Народная Организация. *Призыв*. 1917. Ч. 4–5. 16 вересня.

³¹⁴ Помогите малымъ симъ. *Призыв*. 1917. Ч. 14–15. 9 грудня.

³¹⁵ Сумасброды. *Призыв*. 1917. Ч. 16–17. 23 грудня; *Призыв*. 1917. Ч. 9. 14 жовтня.

³¹⁶ Важно для бѣженцевъ. *Призыв*. 1917. Ч. 8. 7 жовтня.

³¹⁷ Карпаторусскій Крестьянскій Союзъ. *Призыв*. 1917. Ч. 3. 2 вересня.

³¹⁸ О мирныхъ условіяхъ революціонной демократіи. *Призыв*. 1917. Ч. 10–11. 28 жовтня; Судьба Галичини. *Там само*. 1917. Ч. 14–15. 9 грудня.

³¹⁹ Орлевич І. Галицьке русофільство під час Першої світової війни. С. 244.

Серед галицьких русофілів у міжвоєнний час знову проявились традиційні для них суперечності. Попри те, що в період війни запанувала єдність на ґрунті програми «новокурсників», відмінності нікуди зникли, видозмінилась лише лінія розлому. Якщо у 1909 р. відбувся розкол на поміркованих консервативних «старокурсників» і категоричніших перш за все національно «новокурсників», то тепер і «старі», і колишні «молоді» національні радикали склали «праву», консервативну течію в русофільському русі. Їхніми опонентами у боротьбі за контроль над РИК стали переважно молоді прихильники соціалістичних поглядів³²⁰. Це становить яскравий контраст з М. Королем, який продовжив рух на зближення з модерним українським рухом, в часи ЗУНР був комісаром Жовківського повіту³²¹, а у 1921 р. отримав запрошення на перший Міжпартійний з'їзд українських галицьких політиків³²²

Фракція «лівих» конструктивно відносились до українських сил і взаємодіяла з ними в рамках Міжпартійної ради та під час бойкоту перепису 1921 р. і виборів 1922 р.³²³ Ідейні витоки лівого крила РИК можна віднайти в середовищі «прогресистів» – частини згаданих вище довоєнних «молодих», які не без симпатії сприймали соціалістичні ідеї. Саме ідеї цієї групи на початку ХХ ст. представляв часопис «Жывая мысль» (див. дод. 23). Продовженням розвитку лівих ідей стало радянофільство і інституційне оформлення у формі партії «Народна Воля», яка в 1926 р. стала частиною «Сельробу»³²⁴. Це середовище влилось у модерні ідейні течії, повністю розірвавши з русофільським консерватизмом.

Представники правого крила РИК надалі чіплялися за анахронічну «всеруськість». У 1923 р. вони відновили «Русскую Народную Организацию» (РНО), в її програмі якої знаходимо фразу, що в добу розквіту радикального націоналізму звучала як ехо з минулого століття: «Исходя изъ фактовъ тысячелѣтней исторіи русскаго народа, Русская Народн. організація стоить непоколебимо за національное

³²⁰ Орлевич І. Русофільська течія на початку 1920-х років у Галичині. *Галичина*. 2013. Ч. 22–23. С. 200–201.

³²¹ Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. С. 142.

³²² Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Том. 3. Книга 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. С. 342

³²³ Орлевич І. Русофільська течія на початку 1920-х років у Галичині. С. 201.

³²⁴ Там само. С. 205.

и культурное единство всѣхъ русскихъ племень...»³²⁵. Не дивно, що на чолі партії став «старокурсник» о. І. Костецький. Зустрічаємо тут й інших давніх лідерів русофілів – В. Куриловича, і Ю. Яворського. Останній символізує несуперечність на даному етапі розвитку русофільства між його консервативною основою і національними поглядами частини колишніх «новокурсників».

«Праве» крило русофілів у своїх програмних засадах у міжвоєнну добу відмовилось від активної політичної діяльності і концентрувалось на культурно освітніх і соціально-економічних питаннях. Вони зосередили свою увагу насамперед на поверненні у власні руки Ставропігійського інституту, Народного дому, Товариства ім. Качковського та інших установ і товариств, які контролювали раніше. Майже одразу за сприяння польської влади було відновлено контроль русофілів над Товариством ім. Качковського і Галицько-руською матицею³²⁶. Тривалішою була боротьба за Ставропігійський інститут, який з 1916 р. керувався українофілами. Аж у квітні 1924 р. львівський воєвода ухвалив рішення про обрання нової, русофільської, управи Ставропігії³²⁷.

Підтримка польською владою русофілів у їх боротьбі за інституції була логічною з огляду на те, що головним політичним посилом програми РНО було прагнення автономії в межах Польщі³²⁸, що тоді вважалось різко угодовою позицією. Ця підтримка мала й інші прояви. Традиційним явищем міжвоєнної Галичини була участь у виборах представників «правого» крила русофілів у коаліції з польськими проурядовими партіями³²⁹. Іншим зразком є допомога влади в культивуванні русофілами образу «Талергофських мучеників». Під час II Талергофського з'їзду в 1934 р. газета «Наш Лемко» відзначала, що серед 2 тисяч учасників події заради її візуально більшої чисельності марширували члени

³²⁵ Русская Народная Организация. Программа. Львов, 1926. С. 2.

³²⁶ Орлевич І. Русофільська течія на початку 1920-х років у Галичині. С. 202.

³²⁷ Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1914–1925). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. Вип. 18. С. 164–165.

³²⁸ Русская Народная Организация. Программа. С. 2.

³²⁹ Матюшко Л. Галицьке москвофільство міжвоєнного періоду: автореФ. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 – історія України. Львів, 2007. С. 7.

польських стрілецьких організацій, а польські урядники в Галичині отримували накази доставити якомога більше людей на ці урочистості³³⁰.

Попри таку підтримку, варто погодитись з тезою І. Орлевич, що жодна політична течія не може існувати лише завдяки зовнішній підтримці³³¹. Під час сеймових виборів 1928 р. «Русская Селянская Орагнизація» (РСО, наступниця РНО), зібрала, за даними русофіла В. Ваврика, від 80 до 100 тисяч голосів, що свідчило про збереження русофілами впливів у суспільстві, хай і суттєво менших, ніж до Першої світової війни. РСО у регіоні мала популярність у традиційних русофільських повітах (Зборівщина, Жовківщина, Бродівщина, Каменеччина, Турчанщина, Сяноччина, Перемишлянщина, Радехівщина, Равщина, Самбірщина, Золочівщина)³³². Така географія накладається на розташуванням філій «Товариства ім. Качковського» в Бродах, Жовкві, Самборі і Сяноку (загалом товариство на 1928 р. налічувало 209 читалень і понад 4,5 тисяч членів)³³³. Збереженню впливів русофілів сприяв і консервативний характер селянства. Ці явища відображено в художніх творах русофільських авторів, зокрема в одному з нарисів вищезгаданого В. Ваврика, який в уста своєї героїні вкладає характерні слова: «Ой, не добре дѣється теперенька на селѣ; тверда и честна старина валится в безодню, ни правды, ни вѣри нема. Бога не хотят знати... За моих часов, коли я дѣвувала, сивый волос був в пощановку, господари и господини любились, дѣтей на людей выводили. А нинѣ?»³³⁴.

Консолідуючою ідеєю міжвоєнного русофільства став уже згаданий образ «Талергофських мучеників». Його суть полягала в намаганні русофілів виставити себе як єдиних жертв австрійських репресій, заперечуючи присутність і українофільських діячів у «Талергофі» й інших таборах. Цей образ був необхідним кроком у пошуку морального виправдання відродження русофільства у міжвоєнну

³³⁰ Ваврик В. Значеніє Талергофа. *2-ой Талергофскій Съѣздъ. Рѣчи, привѣтствія, отзывы*. Львовъ, 1934. С. 39.

³³¹ Орлевич І. Русофільська течія на початку 1920-х років у Галичині. С. 206.

³³² Матюшко Л. Галицьке москвофільство міжвоєнного періоду... С. 7.

³³³ Ваврик В. Справка о русскомъ движеніи въ Галичинѣ съ библиографіей за 1929 годъ. Львовъ: Типографія Ставропигійскаго Института подъ управленіемъ М. Г. Мацана, 1930. С. 9.

³³⁴ Ваврик В. Селянска доля. Розказы, подслушани подчас роз'ѣздов по случаю выборов до сойма. Львов: Типографія Ставропигійскаго Института подъ управленіемъ А. И. Яськова, 1928. С. 22.

добу і власного самоутвердження в новій епосі³³⁵. Піком його розвитку стало видання в чотирьох частинах «Талергофського альманаху» (1924–1932), де було зібрано докладні свідчення про репресії в кожному із повітів і статті на ширшу суспільно-політичну й історичну тематику. «Талергоф» і загалом репресії австрійської влади періоду війни активно були присутні і в художній літературі. У творчій спадщині В. Ваврика можна виокремити повість «Як Богданъ Черемха умиравъ за правду», де антигероями є вчитель-українофіл Олекса Чума, котрий намагався односельчан головного героя завести на «якусь нову дорогу» зі звичної прихильності до «всеруської ідеї», та друг учителя – вахмістр Павло Проць, який уособлював для автора як «зрадливість» українофілів, так і репресивність австрійської влади³³⁶. Поширення образу жертв австрійських і німецьких репресій та мучеників за «віру і народ» у міжвоєнний період географічно не обмежувалося Галичиною. Доказом цього є видані книгарнею імені Івана Наумовича в Нью-Йорку поштівки, де вміщено сцени страт русофілів у Галичині і репресій вояків Центральних держав на території Наддніпрянщини в 1918 р. (див. дод. 25).

Перша чверть ХХ ст. поставила русофільський рух, що базувався на консервативних засадах «всеруської» ідеї, перед обличчям глибокої світоглядної, ідейної і організаційної кризи. Ідентичність русофілів, базована на домодерних засадах, що не вимагали чіткої національної самоідентифікації швидко втрачала актуальність перед викликами модерних ідеологій, насамперед націоналізму. Теза про єдність усього «русского народа», а отже непримиренність з українським модерним національним рухом, була перепоною на шляху до трансформації домодерного консерватизму русофілів в модерний український на зразок шляху, що ним пішов М. Король. Його виняток лише підтверджує тенденцію – русофіли не могли вчасно реагувати на виклики світу, що швидко змінювався. Намагання адаптувати світогляд до вимог часу без його докорінного перегляду не мав шансів на успіх. Марні пошуки виходу з кризи призвели до розбіжностей всередині

³³⁵ Матюшко Л. «Образ Талергофа» в Західно-українській пресі міжвоєнного періоду. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. VIII, 2004. С. 308–310.

³³⁶ Ваврик В. Якъ Богданъ Черемха умиравъ за правду. Картина народного життя въ 1914 році . *Ваврик В. Якъ Богданъ Черемха умиравъ за правду. Картина народного життя въ 1914 році. Свящ. о. К. Н. Чайковскіи. Дуклянскій переваль на Лемковщинѣ. Картина лемковскаго села подчасъ войны*. Львовъ, 1929. С. 7–59.

русофілів з їх подальшим розколом, до втрати позицій у політичному і культурному житті на користь українських партій. За винятком М. Короля, консервативна спроба «старокурсників» була не намаганням адаптації до епохи, а спробою уникнути будь-яких змін. Такий підхід зумовив фактичне возз'єднання русофілів в період російської окупації Галичини. Попри суттєві втрати у воєнні роки, як матеріальні, так людські й репутаційні, їм вдалося певною мірою відновити свою діяльність у міжвоєнний час і, не без сприяння польської адміністрації, зберігати вплив у деяких районах Галичини та відновити діяльність своїх ключових культурно-просвітницьких товариств. Втім, будучи дітищем передусім світу австрійської Галичини, з крахом цієї епохи і фундаментальних засад свого світогляду, консервативні русофіли не змогли, та й навряд чи могли, запропонувати нові ідеї. Тому вони мали або злитись з модерними ідеологіями, або залишитись анахронізмом у новій добі. Традиційно для себе, вони спробували різні шляхи, жоден з яких не міг забезпечити їх виживання у подальших буремних подіях.

РОЗДІЛ 3

ХРИСТИЯНСЬКО-СУСПІЛЬНИЙ РУХ

3.1. Світоглядні засади

Український християнсько-суспільний рух сформувався в Галичині протягом 90-х років XIX ст. внаслідок розколу народовців через оцінку «нової ери» – політики польсько-українського порозуміння у 1890–1894 рр. Більшість народовців на чолі з Юліаном Романчуком (1842–1932) перейшли на опозиційне щодо польської більшості Галицького сейму становище і уклали союз із русофілами – т. зв. «консолідацію». Натомість прихильники «реальної», чи, як її називали противники, «угодової», політики зосереджувались навколо постаті О. Барвінського і А. Вахнянина. Упродовж першої чверті XX ст. важливими членами цього руху були такі відомі постаті як К. Студинський, О. Маковей, Ярослав Гординський (1882–1939) та ін. Саме з цього «правого» крила народовців виникло християнсько-суспільне середовище.

В ідейній сфері християнські суспільники були консервативною силою, яка намагалася пристосувати традиційні цінності – клерикалізм, соціальну структуру суспільства, досягнення змін шляхом неквапливих рішень і компромісів, відкидання конфронтації як методу й самоцілі – до умов і викликів часу. Це середовище намагалася підхопити загальноєвропейську хвилю, розпочату енциклікою папи Лева XIII «*Rei Novarum*», що започаткувала створення партій християнсько-суспільного (християнсько-соціального) спрямування в багатьох європейських країнах. Однією з найуспішніших була австрійська християнсько-соціальна партія на чолі з Карлом Люегером (1844–1910), яка була важливим зразком для наслідування групою О. Барвінського (за винятком антисемітизму Люегера і його послідовників)³³⁷. Концепції християнських суспільників, попри спільність консервативних засад, ґрунтувалися на інших основах, ніж русофільські, що пов'язувалося з опорою прихильників О. Барвінського на західну культурну

³³⁷ Ще одна замітка про «Християнсько-суспільний Союз». *Руслан*. 1911. Ч. 162. 25 (12) липня.

традицію³³⁸. Ця відмінність зумовлювала безальтернативний антагонізм двох світських консервативних середовищ: для християнських суспільників і особисто О. Барвінського русофіли були «ренегатами» і ворогами українства, тоді як для русофілів окциденталізм християнсько-суспільного руху означав ворожість стосовно «всеруської ідеї».

З кінця ХІХ ст. християнські суспільники невтомно критикували націонал-демократів за періодичні контакти з русофілами і опозиційну політику в сеймі та парламенті. Причиною насамперед була ідейна платформа консерваторів, що ґрунтувалась на засаді «органічної праці» – щоденної кропіткої праці в освітній і економічній галузях, спрямованої на виховання готового до економічної і політичної боротьби суспільства. Слово «виховання» вжито не випадково, оскільки воно найкраще передає сутність ідей цього середовища. До віч як інструменту політичної агітації, широко застосовуваного українськими націонал-демократами, християнські суспільники ставились скептично. Хоча це середовище не виступало відкрито проти масових віч, але закликала перетворити їх з трибуни для порожніх гасел на політичну і культурну школу³³⁹. На думку О. Барвінського, «наша суспільність одурена дневниками... нам треба менше оглядатись на популярність. треба суспільність обучити. Політика вся опирає ся на компромісах»³⁴⁰. Також лідер християнських суспільників остерігався «дикого духу давної «черни», який, на його думку, неодноразово ставав на перешкоді розвитку державного життя українців³⁴¹. Тож важко уявити, щоб О. Барвінський міг підписатись під адресованими йому словами одного з чільних діячів УНДП Євгена Олесницького (1860–1917) «не можуть и не повинні рускі послы дѣлати рішучого кроку безъ порозумѣня зъ

³³⁸ Культурна боротьба на європейськiм Заході. *Руслан*. 1906. Ч. 188. 27 серпня (9 вересня); Блуд карає блудячих. *Там само*. 1903. Ч. 58. 12 (25) березня.

³³⁹ По вічу. *Руслан*. 1897. Ч. 243. 25 жовтня (6 листопада).

³⁴⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 72 зв. Подібним чином висловлювався й однодумець О. Барвінського Іван Гробельський: «Треба зрозуміти, що наших людей треба доперва виховувати»: ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 1015 / п. 76. Арк. 60 зв. (лист І. Гробельського до О. Барвінського, 12 жовтня 1896 р.).

³⁴¹ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5386 / п. 333. Арк. 4 (лист О. Барвінського до Ю. Романчука, 12 січня 1915 р. (чернетка)).

цѣлимъ народомъ, безъ его голосу а авторитету»³⁴² – це не був консервативний шлях ведення політики і це не був шлях О. Барвінського.

Необхідними атрибутами політики «органічної праці» мало стати розширення мережі українських навчальних закладів, відкриття нових університетських кафедр з українською мовою викладання та ін. На думку О. Барвінського, найкращим шляхом досягнення цих цілей була ґрунтована на компромісах прагматична співпраця з сеймовою і парламентською більшістю. Прикладом цієї політики, є його діяльність у Державній раді каденції 1897–1900 рр., коли очолювана лідером християнських суспільників група українських послів утворила спільний клуб із словенськими і хорватськими католицькими депутатами та увійшла до парламентської більшості. Хоча тогочасні обставини фактично унеможливлювали нормальну діяльність парламенту, навіть за таких обставин «реальна політика» принесла результат у вигляді відкриття української гімназії імені Франца Йосифа в Тернополі³⁴³.

Опозиційну політику О. Барвінський вважав неефективною для тогочасного українського суспільства в монархії Габсбургів. На його думку, опозиція могла б досягти успіху лише маючи за собою свідоме і незалежне суспільство, як угорці. Втім, навіть ці умови, як і наявність власної аристократії, не гарантували успішності опозиційної політики, чому прикладом наводилась історія чеської багаторічної неучасті в засіданнях парламенту³⁴⁴. Зразком оцінки газетою «Руслан» політики українських опозиційних депутатів є статті, присвячені першій сесії обраного в 1907 р. згідно загального виборчого права парламенту. Часопис вказує, що опозиційною «політикою розпуки» націонал-демократи і радикали не досягнули жодних здобутків, окрім власної ізоляції в Державній раді. Вказувалось, що українським депутатам варто приєднатись до коаліції більшості на чолі з

³⁴² ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2012 / п. 212. Арк. 24 (лист Є. Олесницького до О. Барвінського, 1901 р.).

³⁴³ ІЛ ВР. Ф. 135. Од. зб. 37. Арк. 130–136.

³⁴⁴ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5387 / п. 332. Арк. 1–2. (виступ О. Барвінського на довірочних зборах товариства «Руська Громада» у Львові, 1903 р.).

австрійською християнсько-соціальною партією (попри наявність у цій коаліції Польського кола)³⁴⁵.

На думку О. Аркуші, між націонал-демократами і християнськими суспільниками, окрім питань політичної тактики і допустимості угод з русофілами, на межі XIX–XX ст. не існувало принципових ідейних розбіжностей³⁴⁶. Ця теза вірна лише стосовно перших років XX ст., оскільки вже в середині першої декади цього століття можна простежити протиріччя, що виходили поза рамки традиційної дилеми «політика реальна чи опозиційна?».

Головною причиною був націоналізм. Український християнсько-суспільний рух, на відміну від русофілів, не мав проблем з модерною українською ідентичністю. Так, О. Барвінський належав до ініціаторів додавання до давньої самоназви «Русь» терміну «Україна»³⁴⁷. Втім, націоналізм вмщував у собі не лише національну самоідентифікацію. «Руслан» піддав цю ідеології критиці за радикалізацію суспільства і як таку, що «породжує вузькоглядний шовінізм»³⁴⁸. Найгіршими зразками націоналізму в Габсбурзькій монархії редакція вважала «паннімецьку» («alldutsche») партію Георга фон Шьонерера і польських націонал-демократів³⁴⁹. Християнські суспільники піддавали гострій критиці негативні, на їх думку, прояви як українського, так і польського націоналізмів³⁵⁰. Це не було перепорою для його швидкого поширення Галичиною і загострення міжнаціональних відносин. Найяскравішими проявами антагонізму стали боротьба за український університет, сільськогосподарські страйки 1902 р., вбивство намісника А. Потоцького, дискусії щодо реформи сеймової виборчої ординації та ін.

У поєднанні з усе більшою масовістю політичних процесів ці тенденції спричинили радикалізацію дискусій і сприяли популізму, зниженню рівня

³⁴⁵ Становище руских послів в державній раді а обективність «Діла». *Руслан*. 1907. Ч. 180. 11 (24) серпня.

³⁴⁶ Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку XX століття: політичне товариство «Руська громада». *Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка. На пошану професора Костянтина Кондратюка*. Львів, 2004. С. 70.

³⁴⁷ Детальніше див.: Чорновол І. Галицькі війни за історію. URL: <http://zbruc.eu/node/5444> (дата звернення: 22.01.2016)

³⁴⁸ Переписка учеників. *Руслан*. 1903. Ч. 20. 25 січня (7 лютого).

³⁴⁹ Національно-політична загорілість. *Руслан*. 1907. Ч. 54. 8 (21) березня.

³⁵⁰ Дурделла Гр., о. Ще кілька заміток про націоналізм і Церкву. *Руслан*. 1913. Ч. 57. 14 (1) березня; Шестий лист до людей доброї волі. *Там само*. 1913. Ч. 279. 16 (3) грудня.

політичної культури та «героїзації» політики, коли навіть необдумані і позбавлені сенсу вчинки ставали запорукою популярності. Негативну реакцію на такий стан справ легко відстежити в кореспонденції представників консерваторів. Доброю ілюстрацією ставлення християнських суспільників до політики УНДП і Радикальної партії та їх курсу на загострення конфлікту є лист О. Маковея до О. Барвінського: «Чи вже ті, що не стріляють других, або самі не гинуть від багнета, не гідні й доброго слова? Чи... plebs є тільки на те, щоби «герої» робили з ним свої божевільні досьвіди?»³⁵¹ Найкращим ж шляхом до розуміння оцінки прихильниками О. Барвінського політичної культури українського суспільства досліджуваного часу є поема усе того ж О. Маковея «Ревун» – гостра сатира на тогочасних українських опозиційних політиків³⁵².

Причини глибшого ідейного розходження між націонал-демократами і християнськими суспільниками, що ще більше підкреслювали консервативність останніх, багато в чому полягали у зміні поколінь всередині УНДП. Хоча Ю. Романчук, Є. Олесницький і К. Левицький все ще були провідними діячами своєї партії, усе більший вплив у націонал-демократичному середовищі здобували молодші, радикальніші і безкомпромісніші В'ячеслав Будзиновський (1868–1935), Л. Цегельський, Михайло Лозинський (1880–1937) та ін. Ці три постаті об'єднує активна залученість до редакції «Діла» і те, що вони були улюбленими мішенями критики з боку християнських суспільників. В одній із статей «Руслан» зазначив, що в період великого впливу цих осіб на редакцію, «Діло» фактично було соціалістичним чи й анархістським часописом³⁵³. Попри певні перебільшення, така точка зору мала підґрунтя. «Божевільна», за власним означенням автора³⁵⁴, промова В. Будзиновського в парламенті в травні 1908 р., коли він фактично схвалив вбивство А. Потоцького, чи стаття Л. Цегельського «Ad maiorem Poloniae gloriam» (див. дод. 38) зі звинуваченням митрополита Андрея у зраді українства є

³⁵¹ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11 Спр. 1802 / п. 113. Арк. 105 (лист О. Маковея до О. Барвінського, 17 листопада 1909 р.)

³⁵² Там само. Арк. 21 зв. (лист О. Маковея до О. Барвінського, 30 серпня 1910 р.)

³⁵³ Другий лист до людей доброї волі. *Руслан*. 1913. Ч. 275. 11 грудня (28 листопада).

³⁵⁴ Будзиновський В. По смерті Потоцького : «божевільна» промова Вячеслава Будзиновського в палаті послів державної ради виголошена дня 22-го мая 1908 «на замовлене Поляків!». Львів, 1909. 60 с.

прикладми дій, схожих до яких важко віднайти в попередній історії народовського руху. Такі дії молодшого покоління і їх оцінка християнськими суспільниками дають змогу провести розмежування між ставленням консерваторів до Ю. Романчука, К. Левицького і Є. Олесницького з одного боку та В. Будзиновського, Л. Цегельського й М. Лозинського з іншого. Якщо останні викликали винятково негативні емоції, то до перших трьох, попри багаж взаємних образ³⁵⁵, простежується повага як до політичних опонентів³⁵⁶. Тому «Руслан» радше співчутливо реагував на напади, яких все частіше зазнавали з боку молодших діячів лідери УНДП за недостатню войовничість і безкомпромісність³⁵⁷.

Виховання молоді і пов'язане з цим питання авторитету старшого покоління було одним з ключових аспектів консервативного світогляду християнських суспільників. Вони, як і русофіли, негативно висловлювались щодо участі молоді в політичних процесах, акцентуючи, що її першочергове завдання – здобуття необхідних знань і кваліфікації, щоб у майбутньому перебрати до своїх рук народні справи³⁵⁸. Ілюструє ставлення християнських суспільників до «політикування» молоді питання українського університету. О. Барвінський вважав, що найголовнішою передумовою його створення є наявність достатніх наукових сил в суспільстві і що саме на цю мету слід спрямувати усі сили, а не витратити їх на безрезультатні маніфестації³⁵⁹. Це пояснює скептичне ставлення О. Барвінського і К. Студинського до сецесії українських студентів Львівського університету 1901 р.³⁶⁰

Визначальну роль у питаннях виховання молоді християнські суспільники відводили вчителів. Образ «досконалого» вчителя мав включати релігійність і

³⁵⁵ Однією із найбільших і найтриваліших у пам'яті була образа О. Барвінського на націонал-демократів загалом і особисто на Є. Олесницького за поразку на сеймових виборах 1904 р., коли він, за власною гадкою, став «телцем жертвним кацапії» і розмінною фігурою у взаємовідносинах націонал-демократів з русофілами: ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 236. Арк. 6 зв. (лист О. Барвінського до К. Студинського, 12 травня 1905 р.). Ця образа не втратила актуальності для О. Барвінського навіть через десятиліття: ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5386 / п. 333. Арк. 4 (лист О. Барвінського до Ю. Романчука, 12 січня 1915 р. (чернетка)).

³⁵⁶ Барвінський О. Ще кілька слів. *Руслан*. 1913. Ч. 103. 13 травня (30 квітня).

³⁵⁷ Дух руїни. *Руслан*. 1913. Ч. 288. 28 (15) грудня.

³⁵⁸ Задачи рускої шкільної молодіжи. *Руслан*. 1905. Ч. 184. 18 (31) серпня; Ч. 185. 19 серпня (1 вересня).

³⁵⁹ ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5387 / п. 332. Арк. 9–10. Виступ О. Барвінського на довірочних зборах товариства «Руська Громада» у Львові, 1903 р. (друга промова).

³⁶⁰ Про погляд на справу К. Студинського див.: ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2483 / п. 149. Арк. 54 зв. (Лист К. Студинського до О. Барвінського, 5 грудня 1901 р.), 56 (Лист К. Студинського до О. Барвінського, 15 лютого 1902 р.).

дотримання церковних обрядів, співпрацю в освітніх справах з духовенством, повагу до авторитету дідичів, Крайової шкільної ради. Результатом діяльності такого вчителя мало стати покоління моральних християн, що поважають суспільні устої³⁶¹. Значною мірою це повинно було досягатись за рахунок «християнізації» системи освіти, насамперед шкільної. Передбачалося закріплення за Церквою викладання не лише науки релігії, а й ряду світських предметів. Право ГКЦ на таку роль в освіті обґрунтовували історичною традицією³⁶².

Така оцінка ролі Церкви у вихованні молоді є складовою ширших поглядів християнських суспільників на роль цієї інституції та релігії загалом у житті суспільства. Як і у випадку з русофілами, цінування цим середовищем ГКЦ можна трактувати як класичний приклад прив'язаності консерваторів до традиції й авторитету давніх інституцій. Багато в чому така увага до цього питання була пов'язано з сильною особистою релігійністю О. Барвінського, який з самого дитинства, будучи сином священика, спостерігав важливу роль кліру не лише як політичних провідників, але і як порадників та помічників народу в повсякденному житті³⁶³. Тому він боляче сприймав недооцінку українською молоддю початку ХХ ст. заслуг минулих поколінь представників духовенства на ниві народного розвитку³⁶⁴.

Християнські суспільники активно використовували поняття «клерикалізм», утверджуючи його позитивний зміст³⁶⁵. Важливість цього явища, що було засадничим принципом християнсько-суспільного руху, неодноразово відстоювали в дискусіях з іншими ідейними середовищами³⁶⁶. Сильний акцент на самому терміні є проявом окциденталізму християнсько-суспільного середовища. З огляду на такий вектор, звичним для редакції «Руслана» було відстежувати процеси в європейських країнах, зокрема гостро критикувати заходи європейських урядів, спрямовані на

³⁶¹ «Учитель». Школа а церков. *Руслан*. 1905. Ч. 70. 26 березня (8 квітня); Ч. 71. 29 березня (11 квітня).

³⁶² Школа, церква і держава. *Руслан*. 1897. Ч. 92. 25 квітня (7 травня).

³⁶³ Барвінський О. Спомини з мого життя. Т. 1./ Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. К.: Смолоскип, 2004. С. 62–78.

³⁶⁴ Там само. С. 74.

³⁶⁵ «Клерикал – клерикалізм». *Руслан*. 1909. Ч. 221. 3 (16) жовтня.

³⁶⁶ Див., напр.: Барвінський О. Страх перед «клерикальною» партиєю. *Руслан*. 1911. Ч. 106. 16 (2) травня; Звідки взяв ся і що означає «клерикалізм»? *Там само*. Ч. 18. 26 (13) січня.

обмеження впливу Церкви. Найчастіше у фокусі опинялася Франція, де на початку ХХ ст. було прийнято декілька законодавчих актів, які обмежували роль і права кліру³⁶⁷.

Ставлення до клерикалізму є елементом ширших поглядів. У прем'єрному числі «Руслана» видавці проголошували опору на християнську традицію в «народній праці»³⁶⁸. Також заперечувалось трактування релігії як приватної справи кожної людини. Поширення цієї ідеї приписували намірам «соціалістичного інтернаціоналу» відірвати народ від Церкви задля його використання в побудові утопічних соціалістичних конструкцій³⁶⁹, а також лібералізму з його гаслом тотальної свободи і матеріалізмом³⁷⁰. Прихильники О. Барвінського бачили ці ідеології загрозою для християнського світогляду.

Цікавою сторінкою історії християнсько-суспільного руху щодо аналізу світогляду його представників є дискусія, що розгорнулася в 1911 р. між О. Барвінським і Ю. Романчуком довкола питання ролі церковного обряду і народності. Барвінський заперечував Романчукові, який вважав, що вірність релігії понад вірність народу може довести до фанатизму і піти всупереч інтересам народної справи. Як приклад він вказував на соціал-демократів, які, засліплені класовою ідеєю, ігнорували національне³⁷¹. Своєю чергою, лідер християнських суспільників стверджував, що людина вже при хрещенні стає членом церковної громади, а її національна свідомість формується протягом життя³⁷². Як доказ переваги церковного обряду для національної ідентичності О. Барвінський писав, що люди, які відступились від нього є втраченими і для національної справи³⁷³.

Важливим завданням проголошували активізацію душпастирської та громадської-просвітницької діяльності парафіяльного духовенства. Передумовою

³⁶⁷ Війна Франції з Католицькою Церквою. *Руслан*. 1906. Ч. 268. 5 (18) грудня); Внутрішня сила французьких католиків. *Там само*. 1907. Ч. 188. 22 серпня (4 вересня). Див. також: Бельгійські католики і нові вибори. *Там само*. 1912. Ч. 109. 16 (3) травня.

³⁶⁸ З Різдом Христовим! *Руслан*. 1897. Число на показ.

³⁶⁹ Релігія не є річю приватною. *Руслан*. 1897. Ч. 61. 15 (27) березня; Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Там само*. 1907. Ч. 183. 15 (28) серпня.

³⁷⁰ Наші наміри. *Руслан*. 1897. Ч. 6. 9 (21) січня; Ч. 16. 21 січня (2 лютого); Борба о християнський світогляд. *Там само*. 1912. Ч. 42. 24 (11) лютого.

³⁷¹ Барвінський О. Страх перед «клерикальною» партиєю. *Руслан*. 1911. Ч. 106. 16 (2) травня.

³⁷² *Там само*.

³⁷³ Барвінський О. Чи християнська основа може довести до понехування народної справи? *Руслан*. 1911. Ч. 111. 21 (8) травня.

для цього мало стати покращення матеріального становища священників та їхніх сімей³⁷⁴. Видавці «Руслана» й тут наголошували на історичному аспекті – провідній ролі духовенства в розвитку української культури³⁷⁵. Акцент роблено й на близькості греко-католицького духовенства та селянства. Парохи мали бути зразком не тільки моральності, а й прикладом ефективного господарювання³⁷⁶.

Соціально-економічній програмі християнські суспільники приділяли більше уваги, ніж русофіли. Вона опиралась перш за все на ідеї О. Барвінського й А. Вахнянина, які пропагували успішний досвід інших країв і держав. Найбільшою мірою це виявилось в їх парламентських і сеймових промовах. Одними з основних заходів мало стати створення хліборобських спілок для забезпечення селянства від зубожіння і боргів, а отже й від головної проблеми соціально-економічного життя тогочасної Галичини – масової еміграції³⁷⁷. Цій ж меті О. Барвінський присвятив розлогу статтю в «Руслані», де подав приклади вдалої боротьби з селянською заборгованістю в Європі³⁷⁸. Важливою ініціативою А. Вахнянина було створення в краї позичкових кас системи Райфайзена. Потребу в таких закладах обґрунтувала серія матеріалів у «Руслані» з історії позичкових кас³⁷⁹. Не зважаючи на підтримку крайової влади проект заснування мережі «райфайзенок» через ряд причин, зокрема протидію націонал-демократів, не був втілений повною мірою³⁸⁰. Попри вимушене з точки зору соціальної структури українського суспільства Галичини проголошення міщанства й селянства підвалинами суспільного ладу, християнські суспільники не відходили від консервативних засад. Таку опору пояснювали прив'язаністю українського селянина до традиції³⁸¹. Також вказувалось на важливу роль

³⁷⁴ Суспільне упосліджене духовенства руского. *Руслан*. 1897. Ч. 203. 7 (19) вересня.

³⁷⁵ Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. 1897. Ч. 120. 29 травня (10 червня).

³⁷⁶ Наші наміри. *Руслан*. 1897. Ч. 6. 9 (21) січня; Ч. 16. 21 січня (2 лютого).

³⁷⁷ Берім ся спільно до економічної роботи!. *Руслан*. 1899. Ч. 54. 9 (21) березня; Потреба хліборобської організації і репрезентації. *Там само*. 1897. Ч. 186. 19 (31) серпня; Ч. 187. 20 серпня (1 вересня); Ч. 207. 13 (26) вересня; Ч. 212. 19 вересня (1 жовтня); Ч. 213. 20 вересня (2 жовтня).

³⁷⁸ Барвінський О. Проект віддовження селянської посілоти земельної. *Руслан*. 1905. Ч. 205. 13 (26) вересня; Ч. 206. 14 (27) вересня; Ч. 207. 16 (29) вересня; Ч. 208. 17 (30) вересня; Ч. 209. 18 вересня (1 жовтня).

³⁷⁹ Буде робота реальна! *Руслан*. 1897. Ч. 286. 17 (31) грудня; О сільских касах системи Райфайзена. *Там само*. 1899. Ч. 57. 12 (24) березня.

³⁸⁰ Кліш А. Селянське питання у політиці християнських суспільників наприкінці XIX–на початку XX ст. (за матеріалами газети «Руслан»). *Вісник аграрної історії*. Вип. 13–14. Київ, 2015. С. 59.

³⁸¹ Принцип національності. *Руслан*. 1897. Ч. 21. 26 січня (7 лютого).

аристократії (в українців її не було), а підґрунтям суспільного ладу визнавали майновий стан і авторитет³⁸².

Консервативність групи О. Барвінського добре простежується в реакції на загострення українсько-польських відносин у Галичині. Хоча на перші роки ХХ ст. припав час, коли християнсько-суспільний рух шукав порозуміння з українськими націонал-демократами, а отже активізував критику польських акцій, його позиція у справі сільськогосподарських страйків 1902 року була поміркованішою, ніж УНДП. Видавці «Руслана» наголошували на соціально-економічних причинах заворушень³⁸³, натомість про національне підґрунтя писали мимоволі й ситуативно³⁸⁴. Видавці ж «Діла» майже одразу акцентували на національному аспекті страйкового руху³⁸⁵. Обидва часописи засудили позицію «Галичанина», який стримано й подекуди критично писав про страйковий рух³⁸⁶, хоча засудження русофілами факту перетворення страйків на національну маніфестацію має спільні риси з позицією «Руслана».

Ще одним проявом загострення міжнаціональної напруги в Галичині, а також прямим наслідком страйків, стала так звана акція Влодзімежа Козловського – агітаційна поїздка заступника голови польського Центрального виборчого комітету, метою якої було зміцнити «польськість» у Східній Галичині, створити масив місцевих осередків і протидіяти зростанню українського руху. Християнські суспільники засудили цю акцію³⁸⁷. Найбільшу увагу редакції «Руслана» привернула активна участь в акції Козловського латинського духовенства. Римо-католицькі священники були учасниками заходів польського Центрального виборчого комітету, підтримували почиання польських політиків щодо спорудження в Східній Галичині нових костелів і каплиць. Це зумовило в українській пресі хвилю протестів і невдоволення. Але й тут «Руслан» виступав з поміркованих позицій. Засуджуючи

³⁸² Листи до рускої інтелігенції. *Руслан*. 1897. Ч. 31. 8 (20) лютого.

³⁸³ Рільні страйки в Галичині. *Руслан*. 1902. Ч. 157. 16 (29) липня.

³⁸⁴ Рільничі страйки. *Руслан*. 1902. Ч. 155. 13 (26) липня.

³⁸⁵ Хлопські страйки. *Діло*. 1902. Ч. 158. 17 (30) липня.

³⁸⁶ Спасаймо селянь-хлѣборобовъ. *Галичанинъ*. 1902. Ч. 153. 17 (30) липня; Кацапи про страйки. *Руслан*. 1902. Ч. 159. 18 (31) серпня.

³⁸⁷ Агітатор др. В. Козловский. *Руслан*. 1903. Ч. 3. 4 (17) січня; Агітаційна поїздка д-ра Козловського. *Там само*. Ч. 48. 28 лютого (13 березня).

польські наміри, християнські суспільники на шпальтах «Руслана» атакували радше польські часописи, ніж Церкву³⁸⁸. Українські ж націонал-демократи, разом з русофілами, відверто оскаржували в шовіністичних намірах римо-католицьке духовенство, зокрема львівського архієпископа Юзефа Більчевського (1860–1923)³⁸⁹.

Поміркованість, порівняно з іншими українськими середовищами, підходу християнських суспільників до польсько-українського конфлікту можна пояснити тим, що ідеалом цієї групи було міжнаціональне порозуміння за зразком «нової ери». Цю подію часто наводили як зразок для наслідування. З позиції християнських суспільників, польсько-українська угода – вигідна для обох сторін³⁹⁰. Головною умовою порозуміння дописувачі «Руслана» називали розширення мережі українських освітніх закладів. У цьому контексті нетрадиційною для українських політичних сил була позиція «Руслана», супротивна ідеї поділу Галичини. Зазначалося, що поділ – не більше ніж романтична ідея, яка відвертає увагу суспільства від «позитивної роботи»³⁹¹. Важливість останньої обґрунтував О. Маковей у статті «Поляки а ми», яку «Руслан» передрукував за чернівецькою «Буковиною»³⁹². Прагнення до компромісів було не самоціллю, а оптимальним, на думку групи О. Барвінського, способом покращити становище українців Галичини. У відповідь християнські суспільники регулярно зазнавали критики з боку народовської та русофільської преси, мовляв, за «угодовство», прислужництво владі, безпринципність³⁹³. В результаті, це клеймо переслідувало їх упродовж усього досліджуваного періоду, хоча «угодовість» О. Барвінського і його однодумців була лише оптимальною, на їх думку, тактикою для досягнення тих ж цілей, що й у націонал-демократів – усебічного розвитку українського народу в монархії Габсбургів. Переглядаючи часопис «Руслан», можна неодноразово натрапити на

³⁸⁸ Лицеміри. *Руслан*. 1902. Ч. 63. 17 (30) березня; Польска дяка. *Там само*. Ч. 105. 11 (24) квітня.

³⁸⁹ КС. арцибіскуп гакатистом. *Діло*. 1903. Ч. 20. 25 січня (7 лютого); Латинство и деть. *Галичанинь*. 1903. Ч. 15. 19 січня (1 лютого).

³⁹⁰ Поляк о Русинах. *Руслан*. 1898. Ч. 169. 30 липня (11 серпня).

³⁹¹ Поділ Галичини. *Руслан*. 1897. Ч. 116. 24 травня (5 червня).

³⁹² Поляки а ми. *Руслан*. 1897. Ч. 193. 27 серпня (8 вересня).

³⁹³ Наші християнські суспільники. Львів: Накладом редакції «Діла», 1910. 77 с. Спільну відповідь О. Барвінського, К. Студинським і О. Маковея див. у: В обороні правди і чести. Львів, 1911. 99 с.; приклади русофільської критики: Отъ напасти не пропасти! *Галичанинь*. 1900. Ч. 45. 25 лютого (9 березня); Смѣхотворцы. *Там само*. Ч. 136. 17 (30) червня.

критику польських середовищ за антиукраїнську діяльність і подекуди ця критика була не менш гострою, ніж «Діла»³⁹⁴. Влучним є вислів історика І. Чорновола на тему «угодовства» лідера християнсько-суспільного середовища, що О. Барвінський «не був полонофілом, він просто не був полонофобом»³⁹⁵. Втім, цього було достатньо в національно зрадикальованій атмосфері Галичини початку ХХ ст. щоб великою мірою визначити долю спроб інституційного оформлення християнсько-суспільного середовища.

3.2. Інституційні дилеми і масова політика

Історія політичних організацій християнських суспільників є доброю ілюстрацією проблем, з якими зіткнулись консервативні середовища на зламі ХІХ–ХХ ст. не лише в Галичині, а й в усій Австро-Угорщині. Найбільшою з дилем було залучення широких мас населення до суспільно-політичних процесів. Традиційним для консерваторів шляхом вирішення політичних питань у Цислейтанії було функціонування не у формі партій, а радше як політичних клубів за інтересами без чіткої структури. Компроміси, взаємні поступки, використання особистих впливів і контактів – такими були консервативні методи, що впливали з уявлень про політику як справу елітарну. Під елітами не обов'язково розумілись винятково найвищі соціальні прошарки³⁹⁶. Особливо це актуально для позбавленого аристократії українського суспільства, де роль еліти на себе взяло греко-католицьке духовенство, а згодом й світська інтелігенція. Соціальна структура українського суспільства Галичини зумовила те, що християнським суспільникам необхідно було боротись за той самий селянський електорат, що й радикалам, націонал-демократам та іншим партіям. З огляду на це, християнські суспільники, як і русофіли, активно підтримували запровадження загального виборчого права в Цислейтанії, оскільки

³⁹⁴ Насамперед критиці «Руслан» піддавав націоналістичне середовище польських націонал-демократів, а також східногалицьких консерваторів. Напр. див.: Шестий лист до людей доброї волі. *Руслан*. 1913. Ч. 279. 16 (3) грудня.

³⁹⁵ Чорновол І. Тягар прагматизму, або Олександр Барвінський у світлі сучасності. Барвінський О. Спомини з мого життя. Т. 1... С. 27.

³⁹⁶ Król M. Przedmowa. *Stażycy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich / Wybór tekstów, przedmowa i przypisy* M. Król. Warszawa, 1982. S. 20.

такий шлях був єдиним для збільшення чисельності українських послів, а отже для втілення власних суспільно-політичних і соціально-економічних програм³⁹⁷.

Необхідною умовою успішного існування політичного середовища в умовах масової політики було творення модерних партій з чіткою структурою. На зламі ХІХ–ХХ ст. християнсько-суспільним середовищем було здійснено три спроби інституалізації руху. Першою стало заснування Католицького русько-народного союзу (КРНС). Причину створення товариства його засновники вбачали у відсутності організації, яка стояла би на народній основі та спиралася на «новоєрівську» декларацію 1890 року. Ці функції мала виконувати «Народна рада», однак, на думку творців КРНС, вона відійшла від «Народної програми», доказом чого стала спілка з русофілами напередодні парламентських виборів 1897 року³⁹⁸. Це, разом із невпинними атаками зі сторони опозиції, стала останнім знаком для «реалістів» про марність пошуку порозуміння з опозиційними народовцями, попри такі спроби у минулому³⁹⁹. Тому було прийнято рішення про заснування власного політичного товариства.

Офіційно про заснування КРНС було оголошено на довірочних зборах у Львові 14 жовтня 1896 р., на яких були присутні як представники духовенства, зокрема майбутній єпископ перемиський Константин Чехович, митрати о. Білецький і о. Туркевич та ряд крилошан, так і представники світської інтелігенції⁴⁰⁰ (див. дод. 27). Чисельно домінувало духовенство, що свідчило про намагання організації опертись саме на нього. Представником кліру був і перший голова КРНС – крилошанин о. Іван Чапельський (1850–1919). Така політика була логічною з огляду на ідейні засади християнсько-суспільного середовища і на відкриту підтримку проекту митрополитом Сильвестром Сембратовичем⁴⁰¹. Християнські суспільники прагнули заручитись підтримкою греко-католицької ієрархії завжди, але ніколи

³⁹⁷ О виборчу реформу в Австрії. *Руслан*. 1905. Ч. 242. 28 жовтня (10 листопада); Що дальше робити? . *Руслан*. 1906. Ч. 261. 26 листопада (9 грудня).

³⁹⁸ Нове руске товариство політичне у Львові. *Правда*. 1896. Ч. 41. 11 (23) жовтня.

³⁹⁹ ІЛ ВР. Ф. 135. Спр. 32. Арк. 524–533.

⁴⁰⁰ Там само. Арк. 526–527.

⁴⁰¹ Там само. Арк. 528. Втім, не всі були задоволені масштабом підтримки митрополита. Отець І. Гробельський домагався активніших заходів: ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 1015 / п. 76. Арк. 58 зв.–59 зв. (лист І. Гробельського до О. Барвінського, 13 листопада 1896 р.).

ситуація не було настільки сприятлива до них як при створенні КРНС. Майже 20 років потому, в розпал війни, К. Студинський з ностальгією згадував цей час: «Якби так кард. Сембр[атович] був жив! Де були би ми нині!»⁴⁰². Але навіть за таких сприятливих умов християнським суспільникам не вдалося поширити свій вплив на загал духовенства, яке в основному підтримувало опозиційний курс народовців і русофілів.

Статутною метою товариства було «дбати про релігійно-моральні, народні, політичні і економічні справи руского народу в Галичині іменно же про справи руских селян і міщан на основах католицьких». Досягти цього планували піднесенням освітнього рівня суспільства, його правової свідомості, проведенням віч і зборів щодо поточних політичних і економічних питань⁴⁰³. У статуті зазначалось, що членом товариства міг бути кожен повнолітній українець, громадянин Австро-Угорщини. Втім, не усіх представників середовища влаштовували такі широкі рамки. Майбутній депутат Державної ради о. Іван Гробельський, вважав, що норми статуту відкривали можливість вступу до нього і противників християнсько-суспільних ідей – русофілам, радикалам, лібералам – які могли б розвалити КРНС зсередини. Обурення священника викликала і відсутність у статуті чіткого зазначення про необхідність бути вірним Греко-католицької церкви і безапеляційно визнавати національну самостійність українського народу⁴⁰⁴.

КРНС не став впливовою інституцією, насамперед через організаційну слабкість. Фактично, ця організація активно діяла тільки в перші місяці свого існування – до парламентських виборів 1897 року. Хоча до Державної ради й було обрано шістьох депутатів, що стояли на програмних засадах КРНС – О. Барвінського, А. Вахнянина, Модеста Каратницького, Ксенофонта Охримовича, Корнила Мандичевського та І. Гробельського – організація офіційно усунулась від передвиборчої боротьби напередодні кампанії⁴⁰⁵. Фактично, вибори 1897 р. були першою й останньою активною акцією КРНС, який до 1901 р. існував де-юре, але не

⁴⁰² Там само. Спр. 2485 / п. 149. Арк. 17 (лист К. Студинського до О. Барвінського, 20 квітня 1915 р.).

⁴⁰³ ІЛ ВР. Ф. 135. Спр. 32. Арк. 533–534.

⁴⁰⁴ ЛННБУ ім. В. Стефаніка, відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 1015 / п. 76. Арк. 58–58 зв. (лист І. Гробельського до О. Барвінського, 13 листопада 1896 р.).

⁴⁰⁵ Заявлене. *Руслан*. 1897. Ч. 45. 25 лютого (9 березня).

де-факто, а єдиним свідченням подальшого функціонування було видання «Руслана». Значною мірою завинило в ситуації керівництво, зокрема І. Чапельський, який у 1901 р. визнав, що не був здатним у складній політичній ситуації керувати товариством⁴⁰⁶. Тривожні думки про брак активності в КРНС висловлював В. Тисовський⁴⁰⁷. На недієздатність організації вказували й опоненти⁴⁰⁸.

На зміну КРНС прийшло політичне товариство «Руська громада». Перші згадки про нову організацію датуються початком 1901 р., коли ще не був зрозумілий її остаточний характер⁴⁰⁹. Офіційно «Руська громада» заявила про себе в червні 1901 р. на сторінках «Руслана»⁴¹⁰. Її статут і програмні засади були співзвучними з КРНС⁴¹¹. Появу нового товариства один із чільних його діячів Т. Ревакович пояснював неможливістю миритися з русофілами через їх заперечення української ідентичності, з радикалами – через антицерковну позицію, з народовцями – через бажання консолідації з русофілами і відсутність чіткої мети⁴¹². Утім, брак чіткої мети та способів її досягнення характеризував радше саму «Руську громаду», чий статут у цьому плані суттєво програвав УНДП⁴¹³.

Як і КРНС, товариству бракувало активності, масовості, організованості. Не в останню чергу проблеми організації були пов'язані з надмірною зав'язаністю навколо постаті її лідера. Це підтверджується випадком із виступом у Державній раді націонал-демократа Андрія Коса (1860–1918), який заявив, що О. Барвінський не користується в українському суспільстві жодною підтримкою. Лідер середовища очікував від власного товариства активної реакції, але марно⁴¹⁴. Представник Виділу «Руської громади» Є. Гузар писав, що хотів скласти протест, але не вважав себе

⁴⁰⁶ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2720 / п. 163. Арк. 30 (лист І. Чапельського до О. Барвінського, 27 січня 1901 р.).

⁴⁰⁷ Там само. Спр. 5337 / п. 330, Арк. 18–18 зв. (лист В. Тисовського до О. Барвінського, 19 листопада 1897 р.)

⁴⁰⁸ Въ страсъ и трепетъ. *Галичанинъ*. 1899. Ч. 78. 7 (19) квітня; Мудрагелъ зъ офіцины. *Діло*. 1899. Ч. 167. 28 липня (9 серпня).

⁴⁰⁹ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 886 / п. 70, Арк. 5 зв. (лист М. Герасимовича до О. Барвінського, 8 березня 1901 р.).

⁴¹⁰ «Руска Громада». Політичне товариство у Львові. *Руслан*. 1901. Ч. 134. 15 (28) червня.

⁴¹¹ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 196. Арк. 29–33 (Статут політичного товариства «Руска Громада» у Львові, 1901 р.).

⁴¹² Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух... С. 74.

⁴¹³ Там само. С. 73–74.

⁴¹⁴ О. Барвінський дорікав Т. Реваковичу, що «Ти і інші наші товариші так завзято мовчите і тим то хизуєте сьвітови, що з ним [Косом] згоджуєте ся!»: ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 93. Спр. 10 / п. 1. Арк. 36 (лист О. Барвінського до Т. Реваковича, 23 лютого 1901 р.).

достатньо вагомою фігурою і перекладав відповідальність на інших членів правління⁴¹⁵. Не діяв без інструкцій лідера організації і о. Микола Герасимович – довірена особа О. Барвінського в Бродівському повіті і організатор його виборчих кампаній⁴¹⁶.

Постать о. Герасимовича є важливою з огляду на роль інформації, яку він надсилав у кореспонденції до О. Барвінського і яка дозволяє на практиці простежити організаційні проблеми «Руської громади», а також вплив на політичну долю О. Барвінського і його середовища несприятливої кон'юнктури. До першої категорії варто віднести ініціативу о. Герасимовича щодо створення на Бродівщині локального християнсько-суспільного товариства серед селян, адже рівень підтримки руху тут був чи не найвищий у краї. Але боязнь священника брати на себе ініціативу і відсутність конкретних вказівок зі Львова стали на заваді реалізації проекту⁴¹⁷.

Несприятливою для християнських суспільників була і політична кон'юнктура, що полягала у загостренні польсько-українських відносин з приходом на посаду намісника Л. Пінінського. Неприхильне щодо українців ставлення крайової адміністрації та польської більшості Галицького сейму проявилось насамперед під час страйків 1902 р. і прийняттям у 1901 р. закону про рентові оселі. Остання подія викликала сецесію українських депутатів з сейму, оскільки, на їх думку, цей проект відкривав шлях до колонізації Східної Галичини польськими переселенцями із західної частини краю. Символічним було те, що від імені українських політиків заяву про сецесію зачитав саме О. Барвінський. Таким чином він намагався зблизитись з УНДП, але безуспішно – націонал-демократи знову зробили ставку на порозуміння з радикалами і русофілами. Натомість участь лідера християнських суспільників у сецесії налаштувала проти нього польські середовища⁴¹⁸.

Зміна ставлення поляків, насамперед крайової адміністрації, до О. Барвінського, фатально відобразилось під час додаткових сеймових виборів

⁴¹⁵ Там само. Ф. 11. Спр. 1041 / п. 78. Арк. 78 (лист Є. Гузара до О. Барвінського, 1 лютого 1901 р.).

⁴¹⁶ Там само. Спр. 886 / п. 70. Арк. 5–5 зв. (лист М. Герасимовича до О. Барвінського, 8 березня 1901 р.).

⁴¹⁷ Там само. Арк. 3 (лист М. Герасимовича до О. Барвінського, 11 лютого 1901 р.); Арк. 6 (лист М. Герасимовича до О. Барвінського, 8 березня 1901 р.).

⁴¹⁸ Rusini ugodowcy. *Gazeta Narodowa* 1900. Nr. 284. 14 października.

1904 року, де він програв русофільському кандидату о. Теодозію Еффиновичу. Під час передвиборчої кампанії о. Герасимович фіксував зміну настроїв місцевої адміністрації та відзначав різку активізацію русофілів, які користувались у Бродівському повіті суттєвою популярністю. Втім, попри всі застережливі знаки, він не сумнівався в перемозі⁴¹⁹. Лише після поразки о. Герасимович визнав перед О. Барвінським і самим собою факт спілки поляків з русофілами й фінансування провідним політиком з табору «подоляків» Т. Ценьським кампанії о. Еффиновича та підкупу ними виборців⁴²⁰.

Другим ударом, що остаточно підкосив «Руську громаду», став вихід зі складу товариства близького товариша О. Барвінського – Т. Реваковича. Пояснюючи свій вчинок, він вказував на хибність політичної стратегії і тактики християнських суспільників, спрямованої на пошук компромісу з поляками⁴²¹. За умов наростання національної боротьби єдиним шляхом для українців Ревакович вважав «о кілько в его [народу. – *Р. Л.*] силах – вести найзавзятійшу борбу протів своїх вікових гнобителів... Гіднійше чоловіка є в тій борбі відразу умерти, ніж поволи конати»⁴²². Тому він волів співпрацювати з УНДП. Ці події вразили О. Барвінського і похитнули його впевненість у власних силах⁴²³. Ймовірно, що саме вони підштовхнули лідера християнських суспільників до рішення припинити видавництво «Руслана» з 1905 р., про яке він повідомив К. Студинського і попросив його провести усі необхідні розрахунки з членами редакції⁴²⁴. Але з невстановлених причин О. Барвінський змінив думку і вихід газети не припинявся ні на день. Натомість функціонування «Руської громади» після описаних подій фактично

⁴¹⁹ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 887 / п. 70, Арк. 59 зв.–60 (лист М. Герасимовича до О. Барвінського, 13 травня 1904 р.).

⁴²⁰ За словами о. Герасимовича, виборча кампанія о. Еффиновича обійшлася у 10 тисяч золотих ринських, а гроші на підкуп виборців роздавав особисто русофільський кандидат: Там само. Арк. 65–66 (лист М. Герасимовича до О. Барвінського, 13 червня 1904 р.).

⁴²¹ Там само. Спр. 2201 / п. 135. Арк. 40–41 (Лист Т. Реваковича до Виділу політичного товариства «Руська Громада», 24 вересня 1905 р.), 47–48 зв. (Лист Т. Реваковича до О. Барвінського, 7 жовтня 1905 р.).

⁴²² ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2201 / п. 135. Арк. 41 (Лист Т. Реваковича до Виділу політичного товариства «Руська Громада», 24 вересня 1905 р.).

⁴²³ «Я полишений навіть найближчими прихильниками, котрі або усунулися..., або перебігли до нац. демокр. табору: ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 236. Арк. 6 зв. (лист О. Барвінського до К. Студинського, 12 травня 1905 р.).

⁴²⁴ Там само. Арк. 1 (лист О. Барвінського до К. Студинського, 15 грудня 1904 р.).

зупинилося, хоча останні згадки про неї на шпальтах «Руслана» датовані травнем 1905 р.⁴²⁵

Між занепадом «Руської громади» після 1905 р. і створенням Християнсько-суспільного союзу влітку 1911 р. досліджуване середовище не мало інституційного оформлення. Але в 1907 р. О. Барвінський здійснив пробу сил, пов'язану з першими парламентськими виборами на основі загального виборчого права. Він мав намір кандидувати в традиційній для себе Бродівщині, хоча за новим виборчим законом округ охоплював також Радехівщину, Сокальщину і Зборівщину. Першочергово лідер християнських суспільників прагнув залучитись підтримкою духовенства, діючи через добре знайомого о. Герасимовича. Духovenство Бродівщини неприхильно відносилось до намірів О. Барвінського⁴²⁶. Отець Герасимович відзначав, що вплинути на клір може митрополит Андрей Шептицький, але владика обмежився словами про те, щоб О. Барвінський запросив деканів з виборчого округу до Львова. На думку о. Герасимовича, це було нездійсненним⁴²⁷. Невдалими були аналогічні змагання лідера християнських суспільників у Сокальщині. За порадою перемиського єпископа Константина Чеховича він звернувся до іншого давнього знайомого – о. Василя Левицького. Але і в цьому випадку безуспішно, оскільки частина священиків, хоч і підтримувала О. Барвінського, втім вважала висунення кандидатури запізним, адже виборча кампанія була в розпалі. Священики-народовці уже задекларували на той час свою підтримку кандидата від УНДП Євгена Петрушевича (1863–1940) і боялись наразитись на звинувачення в розбитті народних сил⁴²⁸. Як наслідок, попри виступ «Руслана» на підтримку наміру очільника кандидувати до Державної ради, О. Барвінський так і не наважився офіційно взяти участь у виборчих перегонах з огляду на мінімальні шанси на успіх. Цим рішенням він розчарував своїх нечисленних однодумців, зокрема єпископа Константина⁴²⁹.

⁴²⁵ З'їзд мужів довіря. *Руслан*. 1906. Ч. 103. 16 (29) травня.

⁴²⁶ ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 888 / п. 70. Арк. 25 зв. (лист М. Герасимовича до О. Барвінського, 6 березня 1907 р.); Арк. 19 (лист М. Герасимовича до О. Барвінського, 19 квітня 1907 р.).

⁴²⁷ Там само. Арк. 19–19 зв. (лист М. Герасимовича до О. Барвінського, 19 квітня 1907 р.).

⁴²⁸ ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 1619 / п. 108. Арк. 27–27 зв. (лист В. Левицького до О. Барвінського, 7 квітня 1907 р.).

⁴²⁹ Там само. Спр. 2737 / п. 164. Арк. 38 зв. (лист К. Чеховича до О. Барвінського, 3 травня 1907 р.).

Згаданий виступ «Руслана» на підтримку О. Барвінського є показовим з точки зору наведених аргументів на користь лідера християнських суспільників, які добре ілюструють причини невдач цього консервативного середовища за умов масової політики. Автор «Допису з Брідщини» писав: «Деякі навіть підносять сю агітацію [виборчу. – *Р. Л.*] яко заслугу тих політичних комівожерів якими стали кандидати під виборчу хвилю, що мовляв «розрушують» і осьвідомлюють нарід (гарне осьвідомлюванє!), а закидують п. Барвінському, що не робить за собою жадних кроків ... і навіть не покаже ся в свій округ... п. Барвінський тому сорок літ робив тоту саму роботу, що они тепер... але далеко краще, бо не горлав за власним мандатом по вічах, але закладав читальні, їздив з вітчитами і рефератами по цілій Тернопільщині, а навіть заглядав і в брідський повіт. Нехай наші кандидати хоть половину сего часу, хоть яких двацять рочків «порухають» нарід, то справді будуть могли мати оправдані претенсії до мандату. Колиб такі піоніри нашої народної справи, як пп. Романчук або Барвінський... мусіли єще товчи ся по селах та місточках, по страшних, розмоклих дорогах, серед стужі і вохкости промовляти до зборів, нарушуючи своє здоровле та виставляючи часто свої сиві голови на очайдушні атаки і поруганє молоденькими агітаторами... то було би соромом не тільки для них, але і для нас, виборців...»⁴³⁰. У такому погляді на справу чітко помітно відразу до модерних методів політичної агітації, що часто пов'язувались із суттєвим зниженням рівня політичної культури. Цей погляд – небажання і невміння перемагати за рахунок образ супротивника й популізму, зневага до «ревунів» – заслуговує на повагу і водночас співчуття, оскільки абсолютно унеможлиблював політичний успіх на початку ХХ ст.

Після тривалої паузи О. Барвінський і його однодумці здійснили третю спробу створити ефективну і чисельну політичну організацію. Цього разу вони підготувались краще, ніж раніше. Проголошенню в червні 1911 р. створення партії Християнсько-суспільний союз передувало розширення обсягу й інформативності «Руслана» й активна агітаційна кампанія в цьому часописі на підтримку нової організації. Статут ХСС (див. дод. 28) ґрунтовніше, ніж у попередніх випадках,

⁴³⁰ Допись. З Брідщини. *Руслан*. 1907. Ч. 78. 5 (18) квітня.

прописував засади діяльності товариства і його структуру⁴³¹. Доказом відповідальнішого підходу до справи є детальні вказівки членам ХСС на місцях щодо організаційної і популяризаторської діяльності⁴³². У відозві до українського суспільства (див. дод. 30) творці партії проголошували провідними завданнями пробудження і поширення національної свідомості, опору на християнських засадах і оборону прав ГКЦ, розвиток правової свідомості населення, активізацію економічного розвитку⁴³³. Задля популяризації своїй ідей цього разу використовувався не лише «Руслан», а й видавались спеціальні брошури, де обґрунтовувалася потреба заснування ХСС⁴³⁴. Наслідком цих заходів стала вища, аніж у КРНС чи «Руської громади», чисельність організації. Якщо за максимальну кількість членів перших двох товариств можна вважати чисельність присутніх на установчих зборах – 56 присутніх у випадку КРНС (та ще 30 осіб надіслали привітання)⁴³⁵ і кілька десятків в «Руській громаді»⁴³⁶ – то ХСС станом на 1912 рік налічував 253 члени, серед них 152 священники⁴³⁷. Це свідчить про намір засновників опертись насамперед на духовенстві, як це було і у ситуації з КРНС.

Попри таку ґрунтовну підготовчу роботу нова організація одразу зіткнулась із проблемами. Першою з них стала відмова двох давніх партнерів О. Барвінського – Є. Гузара і Т. Реваковича – від участі в партії⁴³⁸. Ревакович обґрунтував таку позицію в листі до свого родича – єпископа Константина Чеховича: «Шкода, що Барв[інський] иде самопас. Він полишить ся з своїми 10 генералами без армії. А шкода го, бо він працювитий чоловік і будь щобудь такій українське серце має. А его надія на уладненє стосунків і з польськими та другими «панами» противоричить

⁴³¹ Статут «Християнсько-Суспільного Союзу» у Львові. Львів, 1911. 10 с.

⁴³² Християнсько-суспільний Союз. Вказівки і спис членів для відпоручника. Львів, б.д. 8 с.

⁴³³ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5153 / п. 324. Арк. 1.

⁴³⁴ До Руского Народа. Львів, [1913-?]. 15 с.

⁴³⁵ Кліш А. Заснування Католицького русько-народного союзу в «Споминах з мого життя» Олександра Барвінського. *Наукові записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 2. Ч. 3. С. 57.

⁴³⁶ Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух... С. 75.

⁴³⁷ Християнсько-Суспільний Союз у Львові. Поазбучний список членів: ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5159. / п. 324. 80 Арк.

⁴³⁸ Свою відмову Є. Гузар висловив у листі до О. Барвінського: ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 1041 / п. 78. Арк. 123 (лист Є. Гузара до О. Барвінського, 24 травня 1911 р.).

цілій нашій історії»⁴³⁹. Він мав рацію, перш за все щодо польсько-українських відносин, які на момент заснування ХСС загострилися ще більше через питання українського університету і виборчої реформи. Хоча християнські суспільники спеціально відклали офіційне заснування партії до кінця парламентських виборів щоб уникнути звинувачень у розбитті українських сил і задекларували бажання співпрацювати з УНДП, вони одразу зіштовхнулися з невпинними атаками «Діла». Цей часопис традиційно таврував консерваторів і їх лідера як «угодовців», кар'єристів, «польську інтригу» і т. п., при чім своєю затятістю ця критика перевищувала аналогічні напади на будь-яку іншу українську політичну силу⁴⁴⁰.

Активна і брутальна кампанія з дискредитації ХСС була успішною. Це добре простежується на прикладі спроб християнських суспільників утвердитись у провінції. Один з членів партії, о. Іван Плав'юк, писав, що його намагання загітувати священиків Товмацького повіту до участі в ХСС зустрілись із «сильною опозицією, упередженнями... а в більшій частині з боязною...»⁴⁴¹. Є підстави розуміти це як небажання наражатись на неприємності з боку націонал-демократів. Схожі явища констатував і О. Маковей, пишучи про існуючий образ християнських суспільників як «чортяк»⁴⁴². Гостру протидію націонал-демократів правління ХСС назвало і як причину відмови від висунення кандидатів під час сеймових виборів 1913 р., хоча християнські суспільники декларували намір виставити своїх представників лише в округах, де не кандидували націонал-демократи⁴⁴³.

Хоча ставлення націонал-демократів до ХСС зіграло надважливу роль у невдачах партії в перші роки її існування, воно не було єдиною причиною. Товариство переслідували ті ж організаційні хиби, що й КРНС і «Руську громаду», а насамперед – безумовна залежність від постаті лідера. К. Студинський – одна з

⁴³⁹ Лист Т. Реваковича до єпископа Костянтина Чеховича, 3 липня 1911 р. *Konstantyn Czechowicz: korespondencja...* S. 114.

⁴⁴⁰ Див. Наші християнські суспільники...; Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу в Галичині. *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Київ; Львів, 2004. Т. I. С. 439–440.

⁴⁴¹ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5292 / п. 329. Арк. 18 зв. (лист І. Плав'юка до О. Барвінського, б.д. [ймовірно – 1911 р.]).

⁴⁴² ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 1803 / п. 113. Арк. 139 зв. (лист О. Маковея до О. Барвінського, 2 червня 1913 р.).

⁴⁴³ Старшина Християнсько-суспільного Союзу у Львові. *Руслан*. 1913. Ч. 139. 26 (13) червня; Наше становище в справі соймових виборів. Там само.

ключових постатей середовища – відверто зізнавався, що без присутності О. Барвінського правління партії не хоче здійснювати активних кроків і що сама організація є життєздатною лише за умови її очолювання давнім лідером⁴⁴⁴. Окрім цього, хоча кістяк ХСС складало духовенство, існувала певна недовіра до нього з боку правління партії, представленого насамперед світською інтелігенцією. Головною причиною були сумніви в твердості переконань священників – членів Союзу⁴⁴⁵. Не менш важливою причиною невдач варто вважати брак досвідчених політиків. Окрім О. Барвінського жоден член ХСС не мав досвіду сеймової чи парламентської діяльності, а отже лише його можна було вважати професійним політиком. У цьому плані ХСС суттєво поступався іншим українським партіям. Нестачу в себе відповідних політичних якостей усвідомлювали і самі члени організації⁴⁴⁶. Навіть важливі представники середовища подекуди характеризувались браком особистих політичних амбіцій. Зокрема, О. Маковей відлякував низький рівень політичних методів і дискусій в українському суспільстві⁴⁴⁷.

Попри вкрай несприятливі зовнішні і внутрішні обставини, члени ХСС докладали зусиль задля розширення своєї партії, бачачи власну перспективу насамперед у «перехопленні» невдоволених надмірним радикалізмом націонал-демократів представників кліру й інтелігенції. Парох Стецева на Снятинщині о. Модест Лукашевич, що раніше був активним організатором УНДП, своєю діяльністю щодо облаштування активного осередку християнських суспільників був добрим прикладом для інших членів партії⁴⁴⁸. Бачив сенс у подальшій боротьбі й О. Маковей, який, обіймаючи посаду директора учительської гімназії в Заліщиках, обіцяв приєднати до ХСС нових членів⁴⁴⁹. Невідомо, як склалась би доля партії в подальшому, якби не початок Першої світової війни, що поклав край активному

⁴⁴⁴ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2484 / п. 149. Арк. 79 зв. (лист К. Студинського до О. Барвінського, 7 грудня 1913 р.).

⁴⁴⁵ Там само. Спр. 973 / п. 77. Арк. 13 (лист Я. Гординського до О. Барвінського, 28 листопада 1913 р.).

⁴⁴⁶ Там само. Арк. 12 зв.

⁴⁴⁷ Там само. Спр. 1801 / п. 118. Арк. 61 зв. (лист О. Маковей до О. Барвінського, 17 листопада 1907 р.).

⁴⁴⁸ ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5134 / п. 323. 4 Арк. (листи М. Лукашевича до О. Барвінського).

⁴⁴⁹ Там само. Спр. 1803 / п. 113. Арк. 139 зв. (лист О. Маковей до О. Барвінського, 2 червня 1913 р.).

функціонуванню Союзу (деякі важливі члени партії, зокрема О. Маковей і редактор «Руслана» Семен Горук (1873–1920) воювали на Східному фронті).

Хоча протягом війни ХСС не проявляв активності як партія⁴⁵⁰, від його імені активну діяльність старався провадити О. Барвінський. З вибухом війни він як делегат Союзу прагнув взяти участь у роботі Головної української ради (ГУР) – спільної репрезентації українських сил Галичини – і звертався з відповідною пропозицією до її голови Костя Левицького⁴⁵¹. Втім, християнським суспільникам було відмовлено з огляду на їх начебто повну непопулярність у суспільстві⁴⁵², хоча соціал-демократична партія, яка також не мала широкої популярності, брала в організації активну участь⁴⁵³. Ю. Романчук пропонував О. Барвінському розформувати ХСС і приєднатися до націонал-демократів у якості правого крила⁴⁵⁴. У відповідь лідер християнських суспільників звинуватив найбільшу українську партію в суперечності декларованим нею ж демократичним засадам, «централістичних і верховладних понуках» у час, коли обставини вимагали об'єднання усіх українських сил. Варто наголосити, що під об'єднанням О. Барвінський мав на увазі не поглинення християнських суспільників націонал-демократами, як цього хотів Романчук і УНДП, а співпрацю на федеративних засадах⁴⁵⁵. Невдачею завершилися і намагання О. Барвінського долучитись до загалу українських політиків влітку 1915 р. На думку К. Студинського, головна вина за відкинення ідеї приєднання лідера консерваторів лежала на Є. Олесницькому⁴⁵⁶.

Попри обставини, до яких додавались і проблеми зі здоров'ям⁴⁵⁷, О. Барвінський намагався провадити активну політичну діяльність. Він брав участь

⁴⁵⁰ К. Студинський писав О. Барвінському про відсутність будь-яких зібрань членів ХСС: Там само. Спр. 2485 / п. 149. Арк. 17 (лист К. Студинського до О. Барвінського, 20 квітня 1915 р.).

⁴⁵¹ Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Частина друга. Львів: Друкарня оо. Василіян у Жовкві, 1929. С. 493–494.

⁴⁵² Там само. Частина перша. Львів, 1928. С. 13.

⁴⁵³ Лідер соціал-демократів М. Ганкевич був заступником голови ГУР

⁴⁵⁴ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2242 / п. 137. Арк. 45 зв. (лист Ю. Романчука до О. Барвінського, 28 грудня 1914 р.).

⁴⁵⁵ Там само. Спр. 5386 / п. 333. Арк. 2–3 (лист О. Барвінського до Ю. Романчука, 12 січня 1915 р. (чернетка)).

⁴⁵⁶ Там само. Спр. 2485 / п. 149. Арк. 9 (лист К. Студинського до О. Барвінського, 10 січня 1915 р.); Арк. 20 (лист К. Студинського до О. Барвінського, 13 червня 1915 р.).

⁴⁵⁷ Перші дні війни О. Барвінський зустрів у санаторії в німецькому містечку Шьонау, туди ж він на декілька тижнів повертався в середині 1916 р.: Там само. Спр. 136 / п. 21. Арк. 4–5 (лист О. Барвінського до В. Барвінського, 22 липня 1916 р.); Арк. 8 (лист О. Барвінського до В. Барвінського, 3 серпня 1916 р.).

у роботі Конституційної комісії⁴⁵⁸, застосовував давні особисті контакти, зокрема з намісником Галичини Вітольдом Коритовським (1850–1923)⁴⁵⁹. Після іменування членом Палати панів цісарем Карлом I у 1917 р., лідер християнсько-суспільного середовища намагався використати своє становище для захисту українських інтересів. Прикладом цього є його промова 29 липня 1918 р., в якій він, у полеміці з «подоляками» Л. Пінінським і С. Стажиньським, звернув увагу на проросійські симпатії певних польських середовищ, заперечував тезу про виключно польський характер Львова і обстоював потребу поділу Галичини (що різнилося від довоєнної точки зору християнських суспільників на це питання)⁴⁶⁰.

Важливим заходом було намагання О. Барвінського популяризувати українську справу серед урядових кіл Австро-Угорщини і Німеччини. Цій меті слугувала видана ним у січні 1915 р. під псевдонімом «Verax» праця «Світова війна і українська проблема», де автор подав короткий нарис української історії, обґрунтовував ворожість русофільства і проросійської орієнтації частини польських середовищ для української справи і інтересів Габсбургів та Гогенцоллернів. Водночас він окреслює основні домагання українців і їх жертвність на полях битв не лише як боротьбу заради майбутнього Австрійської держави, а й України⁴⁶¹. Цю книжечку він, використовуючи знайомства у впливових колах, якими не могли похвалитись інші українські політики, розіслав австрійському міністрові закордонних справ Леопольду Берхтольду (1863–1942), його наступнику Стефану Буріану (1851–1922), колишньому і майбутньому президенту міністрів Цислейтанії Ернсту Керберу (1850–1919), угорському прем'єру Іштвану Тісі (1861–1918) та ін.⁴⁶²

Спалах активності О. Барвінського і частини християнсько-суспільного середовища відбувся у зв'язку з підписанням Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами, згідно якого німецькі й австрійські війська вступили на територію України. 1 квітня 1918 р. вийшло перше число газети

⁴⁵⁸ Там само. Спр. 133 / п. 20. Арк. 22 (лист О. Барвінського до Б. Барвінського, 17 липня 1917 р.).

⁴⁵⁹ Там само. Арк. 32–32 зв. (лист О. Барвінського до Б. Барвінського, 30 липня 1918 р.).

⁴⁶⁰ Там само; 3 Державної Ради. *Діло*. 1918. Ч. 171. 31 (18) липня.

⁴⁶¹ Verax. *Der Weltkrieg und das ukrainische Problem*. Berlin, 1915. 64 s.

⁴⁶² ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 236. Арк. 50 зв. (лист О. Барвінського до К. Студинського, 9 березня 1915 р.).

«Відродження. Часопис для плекання міжнародніх й економічних взаємин між Австрією, Угорщиною й Україною». З численних передовиць авторства О. Барвінського можна зробити висновок, що його вплив на видання і його змістове наповнення був вагомим. Окрім нього найактивнішими авторами, що підписувались під текстами, були син лідера християнських суспільників Богдан Барвінський (1880–1958) і колишній русофіл, директор національного музею у Львові, Іларіон Свенціцький (1876–1956). Часопис виступав за якомога тісніші відносини між УНР і Австро-Угорщиною, наголошував на численних позитивних сторонах австрійської і німецької присутності на території української держави⁴⁶³. Також на його шпальтах спростовувались закиди країн Антанти на адресу Німеччини й монархії Габсбургів у мілітаризмі й імперіалізмі⁴⁶⁴, а головним носієм названих рис називали Велику Британію, часто застосовуючи приклад британського правління в Ірландії⁴⁶⁵.

Головне значення часопису «Відродження» у контексті аналізу консервативної думки християнських суспільників полягає у тому, що на його сторінках можна простежити класичну консервативну візію державного будівництва. Тут бачимо елементи концепції «органічної праці», насамперед у статті О. Барвінського про підвалини самостійної української держави⁴⁶⁶. Лідер християнських суспільників наголошує, що запорукою державної міцності й стабільності України повинні бути внутрішній лад і порядок, сильна армія, упорядковані фінанси, розвиток освіти⁴⁶⁷. Особливу вагу, з огляду на власний професійний досвід, О. Барвінський приділяв останньому аспекту як такому, що, в разі правильного втілення, забезпечить виконання усіх інших передумов⁴⁶⁸. З консервативних позицій критиці піддавалась земельна політика УНР, спрямована на ліквідацію приватної власності⁴⁶⁹. Тому не

⁴⁶³ Визволене чи окупація? *Відродження*. 1918. Ч. 1. 1 квітня (19 березня); Австро-Угорщина й Україна. *Там само*. 1918. Ч. 9. 24 (11) квітня.

⁴⁶⁴ Імперіалізм. *Відродження*. 1918. Ч. 4. 9 квітня (27 березня); Мілітаризм. *Там само*. 1918. Ч. 5. 11 квітня (29 березня).

⁴⁶⁵ Боротьба Ірландії за самостійність. *Відродження*. 1918. Ч. 5. 11 квітня (29 березня); Ірландія в боротьбі за волю. *Там само*. 1918. Ч. 33. 2 червня.

⁴⁶⁶ Барвінський О. Підвалини самостійної української держави. *Відродження*. 1918. Ч. 22. 18 травня.

⁴⁶⁷ Там само.

⁴⁶⁸ Барвінський О. Потреба всенародньої просвіти в Українській Державі. *Відродження*. 1918. Ч. 28. 25 травня; Барвінський О. Значінне рідної школи для самостійности України. *Там само*. 1918. Ч. 35. 6 червня.

⁴⁶⁹ Земельне питання на Україні. *Відродження*. 1918. Ч. 10. 25 (12) квітня.

дивно, що редакція «Відродження», як і особисто О. Барвінський⁴⁷⁰, прихильно оцінила прихід до влади Павла Скоропадського. Загалом, засади державного будівництва з точки зору консервативного християнсько-суспільного руху можна підсумувати цитатою з однієї із статей у «Відродженні», яка відображає проаналізовані вище ідейні засади цього середовища: «Хто хоче мати права, мусить взяти на себе також обов'язки... Гарні слова на вічу ще нічого собою не значать. Вони є й остануться пустою балаканиною кількох героїв фрази, що люблять численну аудиторію та рясні оплески, а яким байдуже, чи й що розумного робить ся... Мусимо раз точно зясувати собі: треба нам ладу... А щоби до сього прийшло, потрібна одна передумовина: дисципліна»⁴⁷¹.

Наступним етапом в історії християнсько-суспільного руху став час існування ЗУНР. Попри попередні непорозуміння, шість членів ХСС було включено до складу тимчасового парламенту – Української Національної Ради: Олександра і Богдана Барвінських, К. Студинського, Я. Гординського, Ю. Дзеровича і С. Кархута⁴⁷². Водночас лідер цього середовища увійшов до складу першого уряду ЗУНР у якості державного секретаря освіти й віросповідань⁴⁷³. Формально він займав цю посаду до 7 січня 1919 р., коли його змінив буковинець Агенор Артимович (1879–1935)⁴⁷⁴. Основні освітні закони ЗУНР було ухвалено в лютому 1919 р., коли О. Барвінський вже знаходився у відставці. Втім, можна погодитись з О. Аркушею, що його участь у розробці законопроектів була надважливою⁴⁷⁵.

Після встановлення польського контролю над Галичиною О. Барвінський намагався відновити діяльність ХСС. Спочатку він прагнув порозумітись із представниками колишньої УНДП, що змінила назву на Українську націонал-трудову партію (УНТП). У 1920 р. виник проект товариства «Український

⁴⁷⁰ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 133 / п. 20. Арк. 37 зв. (лист О. Барвінського до Б. Барвінського, 7 серпня 1918 р.).

⁴⁷¹ Українська основа. *Там само*. 1918. Ч. 38. 12 червня.

⁴⁷² Литвин М. Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. С. 83–87.

⁴⁷³ *Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали*. Том 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. С. 14.

⁴⁷⁴ Там само. С. 156.

⁴⁷⁵ Аркуша О. Олександр Барвінський. *Західно-Українська народна республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті* / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; гол. ред. ради Ярослав Ісаєвич; упор.: Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. Львів, 2009. С. 64.

християнський союз», до Підготовчого комітету якого, окрім О. Барвінського, увійшли й представники УНТП, зокрема Володимир Охримович (1870–1931)⁴⁷⁶. Робота комітету не була успішною через суперечки щодо характеру організації. Якщо лідер християнських суспільників наполягав на творенні виразно політичної партії, то В. Охримович і Т. Галущинський відстоювали принцип аполітичності товариства⁴⁷⁷. У результаті проект виявився мертвонародженим.

Після цього О. Барвінський намагався самотужки відродити політичну організацію християнсько-суспільного середовища. Ним було укладено програму партії під назвою «Програма християнських українських народовців»⁴⁷⁸. Також існує чернетка його листа до митрополита Андрея Шептицького з проханням подбати про апостольське благословення для організації⁴⁷⁹. За свідченнями Б. Барвінського, проект зазнав невдачі через перешкоди зі сторони колишніх націонал-демократів⁴⁸⁰. Попри це, О. Барвінський, а також К. Студинський, брали участь у роботі Міжпартійної ради і I та II Міжпартійних з'їздів. Християнські суспільники солідарно з більшістю українських партій бойкотували перепис населення 1921 р. і вибори до Сейму 1922 р⁴⁸¹. Втім, організаційні невдачі, остаточне приєднання Східної Галичини до Польщі в 1923 р. і подальша радикалізація українського суспільства остаточно завершила політичну кар'єру О. Барвінського, постать якого була символом християнсько-суспільного руху першої чверті XX ст.

Після 1923 р. О. Барвінський зосереджується на науковій діяльності, але, попри відхід від активної політики, продовжує публіцистичну діяльність. Найчастіше його тексти вміщувались у перемиському часописі «Український голос». Серед найпомітніших варто назвати виступ О. Барвінського проти намірів давнього союзника з часів довоєнного ХСС – єпископа Григорія Хомишина – запровадити примусовий целібат серед греко-католицького духовенства своєї єпархії. Окциденталізм лідера християнських суспільників не йшов так далеко, як у

⁴⁷⁶ Москалюк М. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. XX ст. К.: Стило, 1998. С. 7–8.

⁴⁷⁷ Там само. С. 8.

⁴⁷⁸ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 11. Спр. 4371 / п. 287. 10 арк.

⁴⁷⁹ Там само. Спр. 4416 / п. 290. арк. 1. (лист О. Барвінського до Андрея Шептицького в справі відновлення діяльності «Українського християнсько-народного сторонництва», 1923).

⁴⁸⁰ Там само. Спр. 4371 / п. 287. Арк. 5.

⁴⁸¹ Москалюк М. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. XX ст. С. 12–15.

станиславівського владики. Окрім цього, О. Барвінський дивився на цю проблему крізь призму насамперед національно-політичну, а не церковну. Його основним аргументом було те, що право священників на створення сімей є однією з головних заporук національного життя українського суспільства краю. Як приклад О. Барвінський наводив власного батька⁴⁸². Варто зазначити, що антицелібатні тексти очільника християнських суспільників мали куди м'якшу тональність, ніж зазвичай подібні статті на шпальтах «Українського голосу»⁴⁸³. Інші публікації О. Барвінського з останніх років його життя засвідчують вірність давнім ідеям: про завдання молодого покоління⁴⁸⁴, неприйнятність соціалізму⁴⁸⁵, необхідність зміцнення моральних основ суспільства⁴⁸⁶ тощо.

У повоєнний час намагання лідера християнських суспільників реактивувати діяльність цього середовища не увінчались успіхом і через особисту кризу, яку переживав О. Барвінський. Загальну тональність його листів з останніх років життя характеризує песимізм і подекуди ностальгія. Зразком є його листи до о. Ісидора Глинського, який у цей час був однією з найближчих осіб для О. Барвінського. До матеріальних негараздів очільника християнських суспільників, проблем зі здоров'ям власним і родини, додавався болісний процес адаптації до нової доби. Будучи людиною, народженою і сформованою в монархії Габсбургів, О. Барвінський відчував ностальгію, яка проявлялась навіть у таких деталях як вибір паперу для листів⁴⁸⁷. Одним з найболючіших наслідків війни для О. Барвінського можна вважати долю його рідного села Шляхтинці, повністю зруйнованого внаслідок бойових дій. Його лист до о. Глинського, де йдеться про перші відвідини зруйнованого села, сповнений гнітючими, навіть фаталістськими, нотками⁴⁸⁸. Приклад Шляхтинців можна трактувати як квінтесенцію змін і тих нездоланих

⁴⁸² Барвінський О. Образець священничого подружжя. *Український голоС*. 1924. Ч. 37. 14 вересня; Ч. 38. 21 вересня.

⁴⁸³ Порівняй з: Хомишинівська зараза. *Український голоС*. 1922. Ч. 22. 28 травня.

⁴⁸⁴ Барвінський О. Кілька думок про завдання академічної молодіжи. *Український голоС*. 1921. Ч. 31. 31 липня.

⁴⁸⁵ Барвінський О. Занепад соціалізму і безвиглядність соціалістичної господарки в Німеччині і гроза для Європи. *Український голоС*. 1922. Ч. 49. 10 грудня; Барвінський О. Дорога до відродження із занепаду. *Там само*. 1922. Ч. 29. 16 липня.

⁴⁸⁶ Барвінський О. Дорога до відродження із занепаду. *Український голоС*. 1922. Ч. 29. 16 липня.

⁴⁸⁷ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 159. Спр. 49 / п. 2. Арк. 47 (лист О. Барвінського до І. Глинського, 20 листопада 1922 р.).

⁴⁸⁸ Там само. Арк. 27–27 зв. (лист О. Барвінського до І. Глинського, 11 жовтня 1918 р.).

труднощів, які вони несли для носіїв консервативної свідомості – таких, як О. Барвінський.

3.3. Газета «Руслан»

Попри численні труднощі в адаптації до вимог політичного і суспільного життя на початку ХХ ст., в одному аспекті представники християнсько-суспільного середовища чітко усвідомлювали необхідність діяти. Йдеться про потребу видання власного часопису для популяризації їх ідей. Така необхідність була прописана і в статуті КРНС⁴⁸⁹. Так було засновано газету «Руслан», перше число якої з'явилося друком 1 січня 1897 р., а останнє – 29 серпня 1914 р. у зв'язку з мобілізацією редакції до війська. Часопис став найтривкішою інституцією християнсько-суспільного середовища. Цікаво, що в проекті ухвал довірочних зборів, що передували створенню першої християнсько-суспільної організації, О. Барвінський писав, що періодичним виданням середовища має стати чернівецький часопис «Буковина»⁴⁹⁰. Врешті-решт було вирішено організувати нове видання в столиці Галичини.

Як і в інших випадках, ключова роль тут належала О. Барвінському. Він мав багатий досвід роботи у видавничій справі, адже в минулому брав участь у підготовці народовських видань – «Правди», «Діла», видавав популярну «Руську історичну бібліотеку». Завдяки цьому було розуміння важливості якісної періодики в суспільному житті⁴⁹¹. Водночас лідер християнських суспільників докладав чималих зусиль для наповнення часопису актуальною інформацією й аналітикою. Він, спочатку разом з А. Вахнянином, згодом самотужки, був автором більшості програмних статей⁴⁹². Також на шпальтах «Руслана» виходили друком промови та

⁴⁸⁹ Статут політичного товариства під назвою «Католицький руско-народний Союз». *Правда*. 1896. Ч. 41. 11 (23) жовтня.

⁴⁹⁰ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 4411 / п. 289. Арк. 3.

⁴⁹¹ Романюк С. «Функціонуючий мозок суспільности»: думки Олександра Барвінського про українську пресу. *Українська періодика: історія і сучасність. Доп. та повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф.*, Львів, 24–26 жовт. 2003 р. / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. НДЦ періодики; за ред. М. М. Романюка. Львів, 2003. С. 823.

⁴⁹² ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5337 / п. 330. Арк. 20 (Лист В. Тисовського до О. Барвінського, 23 листопада 1897 р.)

законодавчі ініціативи двох депутатів у Державній раді, Галицькому сеймі, в так званих Спільних делегаціях австрійського та угорського парламентів⁴⁹³. За підрахунками Світлани Романюк, за 18 років виходу «Руслана» О. Барвінським було опубліковано в газеті понад 3 тисячі різних за характером матеріалів⁴⁹⁴.

На початковій стадії свого існування видавці «Руслана» зіткнулися з рядом серйозних організаційних і фінансових негараздів. Першою дилемою став вибір формату часопису. Розглядали два зразки: чернівецької «Буковини» та широко знаної віденської «Neue Freie Presse»⁴⁹⁵. Вибір випав на користь австрійського варіанту, про що свідчить редакційне листування⁴⁹⁶. Львівське видання відрізняли від віденського частота виходу та обсяг: «Руслан» виходив щодня о 18 год. у чотиристорінковому форматі вечірнього віденського аналогу, тоді як «Neue Freie Presse» виходила двічі на день, а її ранковий випуск мав 20 сторінок. Очевидно, чотирьох сторінок для україномовної газети бракувало (з редакційного листування в рубриці «Новинки» зрозуміло, що через брак місця публікацію багатьох надісланих до друку дописів і художніх творів доводилося відкладати), проте для видання більшого обсягу бракувало коштів.

Проблеми з фінансуванням редакції і витрат на видавничу справу безперервно переслідували О. Барвінського і його однодумців упродовж перших кількох років виходу часопису. Саме грошовими причинами мотивував перенесення виходу першого числа газети з 1 грудня 1896 р. на 1 січня 1897 р. адміністратор часопису В. Тисовський⁴⁹⁷. Прийняте без відома О. Барвінського, це рішення, викликало його невдоволення. Втрату місяця часу в той момент, коли опозиційні народовці і русофіли повели активну кампанію проти новоутвореного КРНС, він вважав критичною. Одночасно лідер середовища заперечував фінансові проблеми,

⁴⁹³ Промова п. Барвінського в Галицькій соймі для умотивування внесення о засноване рускої гімназії ім. Франца-Йосифа в Тернополі. *Руслан*. 1897. Ч. 290. 24 грудня (5 січня); Промова пос. Барвінського в делегаційній комісії бюджетовій дня 28. Падолиста 1897. *Там само*. 1897. Ч. 264. 20 листопада (2 грудня); Річ пос. Вахнянина виголошена в державній раді 1. Цвітня в розправі над заявою президента кабінету гр. Туна. *Там само*. 1898. Ч. 73. 1 (13) квітня; Ч. 74. 2 (14) квітня.

⁴⁹⁴ Романюк С. До історії створення часопису «Руслан» (за рукописною спадщиною О. Барвінського). *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів, 2004. Вип. 12. С. 55.

⁴⁹⁵ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5337 / п. 330. Арк. 4 (лист В. Тисовського до О. Барвінського, 15 листопада 1896 р.).

⁴⁹⁶ Там само. Спр. 5218 / п. 326. Арк. 1 (лист Давида Дрозікевича до редакції «Руслана», 28 листопада 1896 р.).

⁴⁹⁷ ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5337 / п. 330. Арк. 5 (лист В. Тисовського до О. Барвінського, 2 грудня 1896 р.)

стверджуючи, що надходження від передплатників навіть перевершили його сподівання⁴⁹⁸. Попри такий оптимізм О. Барвінського, проблеми справді мали місце. Нестача коштів призводила до хронічних заборгованостей перед друкарнею Владислава Шийковського. Листи В. Тисовського і К. Студинського до О. Барвінського містять інформацію про борги перед друкарнею та прохання/заклики виправити матеріальне становище редакції⁴⁹⁹. Звертався щодо виплати боргів і систематизації подальших виплат до О. Барвінського й безпосередньо власник друкарні В. Шийковський⁵⁰⁰. Імовірно, з непевною фінансовою ситуацією була пов'язана часта зміна розташування редакції (протягом 1896–1901 рр. було три адреси) і невисокий тираж (500 примірників)⁵⁰¹. Непросте матеріальне становище провокувало фінансові махінації, зокрема у виконанні ключового члена редакції В. Тисовського⁵⁰². За підрахунками К. Студинського, збитки від його діяльності становили тисячі золотих ринських⁵⁰³.

Джерела дають змогу з'ясувати витрати на видання «Руслана». За перші п'ять місяців 1897 р. вони становили 3 829 золотих ринських (гульденів) 40 крейцерів, тоді як доходи – 3 883 зр. 39 кр. Таким чином на поточні видатки адміністрації, як-от: експедиційні марки, нафту для освітлення редакції, зарплату тощо, залишалася недостатня, на думку В. Тисовського, сума⁵⁰⁴. У 1900 р. значилися такі видатки: друкарня 6 300 зр.; щомісячні витрати на адміністрацію: зарплатня редактора Льва Лопатинського (1868–1914) – 60 зр., його помічника С. Горука – 30, редагування – 20, експедиція – 13, оренда помешкання для редакції – 18, слуга – 6 зр. З урахуванням витрат на поштарів, світло, дрова, листування і папір виходило

⁴⁹⁸ ІЛ ВР. Ф. 135. Од. зб. 33. Арк. 593–594.

⁴⁹⁹ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 1. Спр. 5331 / п. 330. Арк. 13 (лист К. Студинського до О. Барвінського, 6 липня 1900 р.); Арк. 17 (лист К. Студинського до О. Барвінського, б/д); Арк. 27 зв. (лист К. Студинського до О. Барвінського, 20 серпня 1900 р.); Там само. Спр. 5337 / п. 330. Арк. 9 (лист В. Тисовського до О. Барвінського, 6 травня 1897 р.); Арк. 17 (лист В. Тисовського до О. Барвінського, 19 листопада 1897 р.).

⁵⁰⁰ Там само. Спр. 5219 / п. 326. Арк. 1 (лист В. Шийковського до О. Барвінського, 28 січня 1898 р.); ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 1 зв. (лист О. Барвінського до А. Вахнянина, 9 липня 1898 р.).

⁵⁰¹ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5337 / п. 330. Арк. 7 зв. (лист В. Тисовського до О. Барвінського, 29 березня 1897 р.).

⁵⁰² Там само. Арк. 25 зв.–26 (лист В. Тисовського до О. Барвінського, 20 квітня 1900 р.).

⁵⁰³ Там само. Спр. 5331 / п. 330. Арк. 7 (лист К. Студинського до О. Барвінського, 18 листопада 1899 р.).

⁵⁰⁴ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5337 / п. 330. Арк. 9 (лист В. Тисовського до О. Барвінського, 6 травня 1897 р.).

щонайменше 200 зр. на місяць, а відтак 2 400 зр. на рік. Сумарно річні витрати на друкарню та адміністрацію з урахуванням податків становили 9 тис. зр.⁵⁰⁵.

Складніше встановити джерела надходжень до бюджету часопису. На початку планувалось, що більшість видатків покриватимуть кошти від передплати і пожертв⁵⁰⁶. Втім, попри окремі внески (наприклад, пожертва Г. Словіцького в розмірі 50 зр.), сподівання на жертводавців були марними, та й заклики до передплати не мали великого успіху⁵⁰⁷. Головне джерело доходів забезпечував через свої зв'язки у Відні О. Барвінський. Це впливає з листів В. Тисовського і К. Студинського⁵⁰⁸. Ці кошти проходили й через Галицьке намісництво. Зокрема, саме скороченням щорічної субвенції від намісника В. Коритовського в 1914 р. з 25 до 15 тис. зр. К. Студинський пояснював виникнення заборгованостей в редакції⁵⁰⁹. Отож, можна стверджувати, що «Руслан» почасти фінансували центральні органи австрійської влади в порозумінні з крайовою польською адміністрацією. Непрозорість коштів була головною причиною підозр Володимира Коцовського (1860–1921) – літературознавця, члена НТШ⁵¹⁰. Його було запрошено задля покращення якості матеріалу, друкованого в «Руслані». В середині 1897 р. В. Коцовський також запідозрив К. Студинського і А. Вахнянина у використанні «Руслана» для власних цілей і відійшов від участі в проекті⁵¹¹. З межі століть редакційну політику великою мірою визначав К. Студинський. Він не тільки публікував власні наукові розвідки й керував адміністрацією, а й уклав покажчик публікацій у «Руслані» за весь час виходу часопису – з 1897 по 1914 р.⁵¹² З початком ХХ ст. фінансовий стан редакції стабілізується, а в березні 1905 р. К. Студинський стверджував, що отримав більше коштів, ніж очікував⁵¹³.

⁵⁰⁵ ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5331 / п. 330. Арк. 27 зв. (лист К. Студинського до О. Барвінського, 20 серпня 1900 р.).

⁵⁰⁶ Там само. Спр. 5337 / п. 330. Арк. 5 (лист В. Тисовського до О. Барвінського, 2 грудня 1896 р.).

⁵⁰⁷ Там само.

⁵⁰⁸ Там само. Арк. 17 (лист В. Тисовського до О. Барвінського, 19 листопада 1897 р.); Арк. 19 зв. (лист В. Тисовського до О. Барвінського, 23 листопада 1897 р.); там само. Спр. 5331 / п. 330. Арк. 13 (лист К. Студинського до О. Барвінського, 6 липня 1900 р.).

⁵⁰⁹ Там само. Спр. 2485 / п. 149. Арк. 7 зв. (лист К. Студинського до О. Барвінського, 30 грудня 1914 р.).

⁵¹⁰ Там само. Арк. 13–13 зв. (лист В. Тисовського до О. Барвінського, 9 травня 1897 р.).

⁵¹¹ Там само. Спр. 5337 / п. 330. Арк. 13 зв.–14 (лист В. Тисовського до О. Барвінського, 9 травня 1897 р.).

⁵¹² ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 57-а (Покажчик до часопису «Руслан», 1897–1907); 57-б (те саме, 1908–1912); 57-в (те саме, 1912–1914).

⁵¹³ Там само. Ф. 11. Спр. 2483 / п. 149. Арк. 84 (лист К. Студинського до О. Барвінського, 20 березня 1905 р.).

Брак коштів позначався на кількісному складі редакції та якості видання. Це не дивно з огляду на роботу єдиних членів редакції у перші два роки виходу «Руслана» В. Тисовського і о. Михайла Світенького (1858–1936) фактично на волонтерських засадах⁵¹⁴. Через три місяці від початку видання газети В. Тисовський скаржився О. Барвінському, що після від'їзду того до Відня ніхто, крім нього самого та о. Світенького, не навідувався до редакції задля допомоги⁵¹⁵. Випуск газети отець готував фактично самотужки, хоча формальним редактором у першому півріччі 1897 р. був Теофіл Барановський (1840–1897) – один із засновників Літературного товариства імені Шевченка, інженер Крайового віділу. Згодом К. Студинський писав, що внаслідок браку фахівців і зумовленого цим недогляду «за Світенького виходил нераз такі нісенітні числа»⁵¹⁶. Попри це, через брак кадрів О. Барвінський навіть розглядав можливість повернути о. Світенького на попереднє місце⁵¹⁷.

Початкові організаційні проблеми «Руслана» добре помітно на прикладі зміни редакторів. Першим був Т. Барановський (помер 18 липня 1897 р). Про його наступника Стефана Кульчицького відомостей обмаль. Певна стабілізація наступила з призначенням на цю посаду Л. Лопатинського. Його рекомендував О. Маковей, хоча саме останнього бажав бачити на чолі редакції О. Барвінський⁵¹⁸. Лопатинський був відомим драматургом й публіцистом і шкільним товаришем К. Студинського. Він публікував у «Руслані» свої п'єси, як-от: «До Бразилії!» (1898 р.), «Свекруха» (1899 р.) та ін. а посаду редактора обіймав двічі. Перше нетривале перебування на ній було припинено через якийсь конфлікт (в одному з листів до О. Барвінського К. Студинський зазначав, що А. Вахнянин через брак охочих пропонує на посаду редактора Л. Лопатинського, який «по 6-місячній науці буде чемнійший і пильнійший»)⁵¹⁹. Імовірно, його зумовили часті

⁵¹⁴ Романюк С. До історії створення часопису «Руслан»... С. 54.

⁵¹⁵ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5337 / п. 330. Арк. 7 (лист В. Тисовського до О. Барвінського, 29 березня 1897 р.).

⁵¹⁶ ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5331 / п. 330. Арк. 5 (лист К. Студинського до О. Барвінського, 25 січня 1900 р.).

⁵¹⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 1 (лист О. Барвінського до А. Вахнянина, 9 липня 1898 р.).

⁵¹⁸ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5260 / п. 328. Арк. 1–1 зв. (лист О. Маковей до О. Барвінського, 4 серпня 1898 р.).

⁵¹⁹ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5331 / п. 330. Арк. 5 (лист К. Студинського до О. Барвінського, 25 січня 1900 р.).

прохання Лопатинського про підвищення платні, адресовані О. Барвінському як прямо, так і за посередництва шкільного товариша⁵²⁰. Навіть у фінансово благополучний для «Руслана» період у середині першої декади ХХ ст. посада редактора цього часопису не було надто привабливою в грошовому плані. Саме цим можна пояснити бажання Л. Лопатинського отримати влітку 1907 посаду в редакції «Діла»⁵²¹. Невідомо чи саме це стало причиною заміни редактора на С. Горука восени 1907 р. Попри періодичні непорозуміння між О. Барвінським і Л. Лопатинським, саме за діяльності останнього на посаді редактора вдалося досягнути стабільності в редакції «Руслана».

Важливо простежити яким чином «Руслан» виконував функцію головного періодичного видання консервативного середовища. Першим шляхом є аналіз дописувачів часопису. Інформативним є перелік прізвищ, що його уклав О. Барвінський⁵²². Треба думати, що це список дописувачів газети. Він дає змогу встановити декотрих дописувачів із середовища духовенства (наприклад, митрат А. Білецький, І. Гробельський, парафіяльні священники). Цікаво, що в списку є чимало авторів, яким видавці «Руслана» активно опонували (Іван Франко, Ю. Романчук, Іван Белей). Чимало своїх праць публікували в «Руслані» К. Студинський і Б. Барвінський. Позитивні відгуки отримували фейлетони О. Маковея⁵²³. Серед представників української інтелігенції, що були регулярними дописувачами «Руслана» в різний час, варто згадати Богдана Лепкого (1872–1941), Я. Гординського, Ярослава Кулачковського (1863–1909) та ін. Великою чисельністю відзначалися й дописи священників, особливо як кореспондентів у провінції. З редакцією співпрацювали й активні церковні публіцисти, як о. Микола Садовський, о. Онуфрій Волянський, о. Стефан Білинський чи о. Юліан Дзерович (активний член ХСС, 1871–1943). Листи від священників домінують і в збереженому архіві редакції «Руслана». Це можна пояснити стараннями видавців газети підкреслити її роль як

⁵²⁰ Там само. Спр. 5255 / п. 327. Арк. 1 (лист Л. Лопатинського до О. Барвінського, 6 грудня 1898 р.); Спр. 5331 / п. 330. Арк. 19 (лист К. Студинського до О. Барвінського, 17 лютого 1901 р.); Арк. 27 (лист К. Студинського до О. Барвінського, 20 серпня 1900 р.).

⁵²¹ Там само. Спр. 2484 / п. 149. Арк. 22. (лист К. Студинського до О. Барвінського, 16 липня 1907 р.).

⁵²² ЛІННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5365 / п. 332. 4 Арк. (О. Барвінський, список прізвищ дописувачів (?) «Руслана»).

⁵²³ Там само. Спр. 5181 / п. 325. Арк. 13–13 зв. (лист Д. Бодревича до редакції «Руслана», 1 червня 1913 р.).

оборонця Церкви і релігії, що було наслідком консервативного світогляду і намагання залучитись підтримкою духовенства.

Найкраще простежити функціонування «Руслана» як консервативного часопису можна на прикладі періоду від заснування ХСС, яке дало новий імпульс часопису. В рамках підготовки до офіційного проголошення партії було збільшено обсяг газети з 1 січня 1911 р., хоча потреба розширення «Руслана» звучала і раніше⁵²⁴. Наприкінці 1907 р. один з найактивніших священиків – дописувачів «Руслана» – о. Данило Бодревич писав: «Виджу з переписки Хв. Редакції що ... «Руслан ... є рішучо малим. Сьвященики невдоволені «Ділом» перестають єго передплачувати, а що без часописи не можуть обійти ся, будуть передплачувати «Руслана», коли він заступить «Діло» об'ємом, вістями. Тепер пора використати хвилю... Прошу не перейти над сим голосом до порядку дневного, бо такої хвилі користої, як тепер не буде. Русь повеличає ся перед сьвітом дневником великим, добрим, правдиво християнським і патріотичним!»⁵²⁵. Наведена цитата чітко вказує на одну з цілей, яку ставив собі «Руслан» і загалом християнські суспільники – використати антицерковні і антирелігійні прояви в «Ділі» щоб переманити невдоволене ним духовенство до власних лав. Не випадково з розширенням формату «Руслан» отримав підзаголовок – «Християнсько-суспільна часопись». Це мало ще сильніше підкреслити контраст між ліберальним і подекуди радикальним «Ділом» та консервативним «Русланом».

Досягти збільшення кількості прихильників редакція старалась і покращенням якості змісту. Адже той самий о. Бодревич відзначав, що чимало його знайомих священиків раді би змінити «Діло» на «Руслан», але лише коли останній стане масштабніше висвітлювати актуальні політичні процеси в краї і світі⁵²⁶. Тому не

⁵²⁴ ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2484 / п. 149. Арк. 23 зв. (лист К. Студинського до О. Барвінського, 16 липня 1907 р.); навіть збільшення формату не вирішило до кінця цієї проблеми: там само. Арк. 79 (лист К. Студинського до О. Барвінського, 7 грудня 1913 р.).

⁵²⁵ Там само. Спр. 5181 / п. 325. Арк. 1–2 (лист Д. Бодревича до редакції «Руслана», 1 листопада 1907 р.).

⁵²⁶ ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5181 / п. 325. Арк. 5 зв.–6 (лист Д. Бодревича до О. Барвінського, 12 лютого 1910 р.).

дивно, що чимало дописувачів, насамперед священників, з радістю зустріли розширення об'єму і змісту часопису та його виступи на захист Церкви⁵²⁷.

У контексті намагань «Руслана» стати репрезентантом духовенства важливим є проект умов, які клір висував редакції задля визнання часопису своїм репрезентантом. Від газети вимагалось: друкуватись фонетичним правописом; уживати означення «русский», а не «руській», «руський» чи «український» для означення народу; уникати партійних чвар; і надалі активно захищати віру й духовенство; стояти на становищі самостійності українського народу; порозумітися з християнським часописом «Основа», який мав би стати популярним доповненням «Руслана». Зі свого боку, духовенство відмовлялось від читання і передплати «Діла» і «Галичанина»⁵²⁸. Під документом стоїть підпис 65 священників, а до О. Барвінського його надіслав о. Ієремія Ломницький ЧСВВ. Наведені в проекті умови дозволяють викреслити ймовірність приналежності до підписантів священників-русофілів. Водночас викликає сумніви, з огляду на загальну політичну ситуацію і успішну кампанію з дискредитації ХСС, щоб значна кількість священників-народовців відмовилась від «Діла» на користь «Руслана». Радше за все цей документ є ініціативою невеликої частини духовенства, невдоволеної політикою націонал-демократів. Попри це, проект є цінним джерелом для розуміння взаємовідносин між консервативним часописом і духовенством.

Попри намагання видавців «Руслана» позиціонувати себе як захисника духовенства, відносини між редакцією і прихильним до християнсько-суспільних ідей кліром (не кажучи вже про інших священників) часто були далекими від ідеальних. Автори «Руслана» нерідко критикували як парафіяльне духовенство, так і єпископів. Для багатьох представників кліру критика своєї діяльності часописом, що позиціонував себе як головна християнська газета і їх оборонець, була не просто незрозумілою, а й проявом несубординації. Про це відверто заявляв

⁵²⁷ Там само. Спр. 5178 / п. Арк. 10 (лист С. Білинського до редакції «Руслана», 12 квітня 1913 р.); Спр. 5225 / п. 326. Арк. 1 (лист Й. Застирця до редакції «Руслана», 9 травня 1913 р.).

⁵²⁸ ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5253 / п. 327. Арк. 1–2 (лист І. Ломницького до О. Барвінського, б.д.).

І. Гробельський⁵²⁹. З огляду на випадки «Руслана» проти своєї особи, єпископ Константин Чехович навіть змушений був попередити, що, попри незмінно дружнє відношення до особи очільника ХСС, при подальших схожих дописах він буде змушений відмовитись від передплати часопису⁵³⁰. Міг «Руслан» ставати і жертвою суперечок між священниками – членами ХСС. Внаслідок обурення діями о. Бодревича, а насамперед його дружини «мабуть кацапки», о. Гробельський відмовився від передплати часопису⁵³¹. Найгучнішим ж випадком конфлікту можна вважати вихід у «Руслані» статті «Допись зпіді Львова», де автор гостро критикував духовенство Львівського повіту, роблячи його головним винуватцем проблем українського руху на цьому терені⁵³². Отець Володимир Виноградський використав нагоду, щоб акцентувати увагу редакції на непатріотичності допису. Також він зазначав, що в «Руслані» нерідко з'являлись статті на національну й політичну тематику, що своєю нечіткістю залишали простір для різночитань⁵³³.

Історія часопису «Руслан» – його організаційних і фінансових труднощів, взаємовідносин з українським суспільством, насамперед представниками духовенства – значною мірою відображає загальні труднощі, з якими зіткнувся консервативний християнсько-суспільний рух в Галичині. Водночас історія газети, яка, попри певні негаразди, змогла успішно проіснувати аж до початку Першої світової війни і бути активним учасником дискусій в суспільстві, є прикладом найуспішнішої інституції, створеної в досліджуваній період О. Барвінським і середовищем його однодумців. Тому, коли К. Левицький називав «Руслан» видимим органом невидимої партії, в його словах була чимала доля істини.

В історії Галичини першої чверті ХХ ст. головна асоціація, яку викликає християнсько-суспільний рух – нереалізовані можливості. Це стосується різних сфер. Пропоновані членами цього середовища, насамперед О. Барвінським, проекти

⁵²⁹ ЛННБУ ім. В. Стефаніка, відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5208 / п. 326. Арк. 1–2 зв. (лист І. Гробельського до К. Студинського, б.д.).

⁵³⁰ Там само. Спр. 2738 / п. 164. Арк. 16–16 зв. (лист К. Чеховича до О. Барвінського, 1 січня 1912 р.).

⁵³¹ ЛННБУ ім. В. Стефаніка, відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5208 / п. 326. Арк. 5–5 зв. (лист І. Гробельського до редакції «Руслана», б.д.).

⁵³² Допись зпіді Львова. *Руслан*. 1912. Ч. 16. 23 (10) січня.

⁵³³ ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5193 / п. 325. Арк. 2–3 (лист В. Виноградського до редакції «Руслана», 4 квітня 1912 р.).

поступових реформ у соціально-економічній сфері, зокрема щодо покращення становища селян, були ґрунтовніші й потенційно ефективніші за русофільську програму, а в дечому й інших партій. Аналогічно у сфері освіти й виховання та загалом в інтелектуальному просторі консерватизм християнських суспільників з його чіткою національною самоідентифікацією міг урівноважувати соціалістичні, націоналістичні й ліберальні впливи Радикальної партії чи УНДП. Виразним проявом консерватизму християнсько-суспільного середовища було прагнення, обстоюючи головні вимоги українського руху, досягти міжнаціонального компромісу в Галичині, яке вирізняло його серед поступової радикалізації більшості українських і польських партій. Опірність агресивному націоналізму з обох сторін була характерною рисою консервативного світогляду цієї групи. Вона ж стала однією з двох головних причин загальної невдачі християнських суспільників, адже в тогочасному галицькому політичному дискурсі схильність до компромісу робила середовище «угодовим» і пропольським для українського загалу та водночас все одно неприйнятним для польського, де, насамперед серед усе впливовішої ендеції, будь-які українські прагнення трактувались як «гайдамацтво». Не менш важливою за політичну кон'юнктуру причиною невдач християнських суспільників стало невміння і небажання підлаштовуватись під вимоги політичної боротьби доби. Найяскравіше це проявилось у їх ігноруванні масових політичних й агітаційних заходів та нездатності створити ефективну модерну політичну організацію. Не останню роль зіграв і той факт, що політичний пік безальтернативного лідера середовища О. Барвінського був уже в минулому. Разом ці чинники спричинились до того, що вагомий інтелектуальний потенціал консервативного українського християнсько-суспільного руху в першій чверті ХХ ст. значною мірою залишився нереалізованим. Після відходу від активної політичної діяльності О. Барвінського це середовище продовжувало існувати, проте вже за інших обставин і з новими лідерами.

РОЗДІЛ 4

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА: МІЖ ІНСТИТУЦІЙНИМ КОНСЕРВАТИЗМОМ І НОВОЧАСНИМИ ВИКЛИКАМИ

4.1. Ідейно-політична ситуація

Серед досліджуваних українських консервативних середовищ в Галичині ГКЦ була найдавнішим і найбільш укоріненим в суспільстві, а отже мала за собою тривалу традицію в різних аспектах життя українців краю. Ця традиція була багатогранною. З точки зору консерватизму найважливішими є такі її елементи: роль Церкви як політичного лідера українського суспільства, оборона існуючого соціального устрою, політичний легалізм, захист суспільної моралі на ґрунті християнських норм. Ставши внаслідок реформ Марії Терезії та Йосифа II елітою галицьких українців, ГКЦ послідовно дотримувалась означених вище засад упродовж ХІХ століття. З огляду на свою позицію в суспільстві, серед духовенства утвердилось уявлення про обов'язок виконання не лише суто душпастирських функцій, а й про необхідність бути «отцями народу», його заступниками і лідерами⁵³⁴.

На початку ХХ ст. ГКЦ опинилася перед внутрішніми і зовнішніми викликами, продиктованими новими ідеями, що ширились українським суспільством Галичини і загалом світом. З огляду на це, важливо розглядати кризові явища в інституційному консерватизмі ГКЦ не як локальне явище, але як складову ширших процесів. Провідною темою в середовищі Католицької церкви початку ХХ ст. були дискусії між модерністами і антимодерністами. Перші не мали цілісної програми, їх єднано переконання в потребі оновлення Церкви, зокрема у відношенні до найновіших наукових досягнень. Натомість антимодерністи виступали з консервативних, а подекуди й ультраконсервативних позицій, заперечуючи можливість порозуміння між християнською доктриною і наукою, а тим паче лібералізмом і

⁵³⁴ Wojtowicz-Huber B. «Ojcowie narodu». Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. S. 241.

секуляризацією⁵³⁵. Найміцнішими позиції антимодерністів були за понтифікату Пія X (1903–1914). Цей папа-консерватор видав 8 вересня 1907 р. буллу «Pascendi Dominici Gregis», у якій засудив світоглядну систему модернізму, а також накреслив шляхи поборення реформістської течії⁵³⁶. Як наслідок, Ватикан розпочав репресивні заходи проти модерністів, що тривали до кінця понтифікату Пія X.

Зовнішнім викликом для Церкви, як і для світських консервативних середовищ, стали модерні ідеології націоналізму і соціалізму, які в цій ролі приєдналися до давнього супротивника консерваторів загалом і Церкви зокрема – лібералізму. Соціалізм тяжів до революційності й мобілізації до активного громадського життя нижчих верств суспільства, а водночас мав відверто антирелігійний характер. Націоналізм апелював до емоцій людини, яка ставала вкрай чутливою до «Інших». В галицьких умовах практичними втіленнями цих тенденцій ставали дії, що йшли врозріз з християнськими цінностями. Окрім цього, поширення в суспільстві радикальних національних гасел, тісно переплєтених з ключовим, в тому числі для греко-католицького духовенства як давнього провідника народу, поняттям «патріотизму», становило загрозу солідарності кліру і ускладнювало маневрування між національною політикою з одного боку та душпастирськими обов'язками й християнськими засадами з іншого. Також супротивним загальним консервативним принципам, як і церковній науці, було висунення на чільну роль людини і розуму як творців і провідників світу, заперечуючи таким чином трансцендентну основу буття⁵³⁷.

Українські періодичні видання християнського спрямування висвітлювали хід боротьби між Церквою і новочасними течіями, передусім у межах Європи. Це свідчило про долученість принаймні певної частини галицького кліру до ширших суспільних процесів і дискусій. Такі дискусії були тим паче актуальними з огляду на

⁵³⁵ Детальніше про модерністські дискусії в Католицькій церкві див.: Гентош Л. Ватикан і виклики модерності: східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923). Львів, 2006. С. 29–96.

⁵³⁶ Пія X. Pascendi Dominici Gregis. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: http://w2.vatican.va/content/pius-x/en/encyclicals/documents/hf_p-x_enc_19070908_pascendi-dominici-gregis.html.

⁵³⁷ Серед представників ГКЦ на це, зокрема, єпископ станіславівський Григорій Хомишин: Посланіє пастырське Григорія Хомышина Епископа Станиславовского до Духовенства и вѣрнихъ своей Епархіи о слѣпотѣ душевной. Станиславовъ, 1912. С. 4–5.

вкрай несприятливі для ГКЦ тенденції, що набирали сили серед українського суспільства. Ще з кінця XIX ст. серед світської інтелігенції все більше невдоволення викликала занадто велика, з їх точки зору, роль Церкви в суспільстві. З одного боку це було пов'язано з бажанням перейняти від духовенства провід в політичних справах, а з іншого – із західними інтелектуальними впливами, які проникали в Галичину і здобували прихильників, особливо серед молодого покоління. Лейтмотивом цих ідей було гасло «поступу», який часто ототожнювався з переміщенням релігії на маргінес політичного і культурного життя. Ліберали і радикали вважали, що церковні догми є неактуальними в модерну добу і стримують суспільство від прогресу. Саме фактом розбіжності між консервативною Церквою і реальними потребами людей пояснювалась криза Католицької церкви в Європі⁵³⁸.

Головними пропагандистами нових ідей в українському суспільстві Галичини на початку XX ст. можна вважати три середовища – ідейно пов'язаних між собою радикалів і соціал-демократів, а також націонал-демократів, чий часопис – «Діло» – регулярно містив матеріали антицерковного характеру. Втім, погляд націонал-демократів на релігію і клір не був консеквентним. Він не міг бути таким з огляду на неоднорідність середовища, що поєднувало релігійних людей і атеїстів, правоцентристів і радикалів. З одного боку був Ю. Романчук, який не виступав проти Церкви, а з іншого – М. Лозинський – відомий в Галичині публіцист і прихильник атеїстичних ідей. Найвагоміший вплив на формування образу націонал-демократів серед духовенства мало «Діло». Його редакційна політика була непослідовною з огляду на вище згадану неоднорідність середовища, а також через суперечності між ідеями, що були домінуючими серед редакції часопису і частини лідерів УНДП, та ключовою роллю священників у діяльності структур партії в Галичині. Не будучи зацікавленими в політичній ролі духовенства як окремої соціальної верстви, редактори «Діла» інструментально підходили до вирішення дилеми, намагаючись втримати загальне духовенство на своєму боці заради міцності власних політичних позицій. Тому не викликає здивування чергування в часописі

⁵³⁸ Провал між церквою та суспільністю в західній Європі. *Діло*. 1907. Ч. 169. 10 серпня.

статей про важливу роль священників (але не Церкви) з критикою клерикалізму і церковних ієрархів⁵³⁹.

З аналізу публікацій «Діла», в тому числі й дописів прихильних до нього священників, вимальовується «ідеальний» образ представника кліру з точки зору редакції, який явно різниться від консервативних зразків – це священник-патріот, що під керівництвом світської інтелігенції працює для користі української політики, яку найчастіше націонал-демократи ототожнювали з власною партією⁵⁴⁰. Простежуються і симпатії до реформаторських починань німецьких і французьких модерністів у межах Католицької церкви. Натомість консервативна політика Пія Х асоціювалась з реакційністю і невідповідністю новим часам⁵⁴¹. У цьому контексті доброю ілюстрацією уявлень ліберальної частини українців Галичини і націонал-демократичного середовища зокрема є ставлення до факультету теології Інсбруцького університету, куди з ініціативи і підтримки митрополита Андрея Шептицького направлялись на студії найкращі слухачі духовної семінарії у Львові. Серед європейських лібералів та католицьких модерністів цей факультет мав славу твердині консервативної теології і догматики. З огляду на це, «Діло» вважало некорисним навчання там українських богословів, оскільки, на думку часопису, інсбруцький досвід не міг дати тих ідей та уявлень, яких потребувало українське духовенство і національна культура⁵⁴².

Безкомпромісну позицію щодо ГКЦ теоретично займали члени Русько-української радикальної партії (РУРП), які намагались адаптувати до галицьких реалій ідеї європейського соціалізму, в тому числі неґацію Церкви і загальної релігії. Для них духовенство було головною перепоною на шляху до «поступу»⁵⁴³. Як і «Діло», періодичне видання Радикальної партії – «Громадський голос» – протиставляло консервативне і «темне» українське духовенство «поступовому»

⁵³⁹ Див. напр.: Голос з кругів духовенства о посліднім посланію владиків. *Діло*. 1908. Ч. 109. 18 (5 травня); Цегельський Л. Ad maiore poloniae gloriā. *Там само*. 1908. Ч. 182. 14 (1) серпня; Наше становище. *Там само*. 1908. Ч. 255. 11 листопада (29 жовтня).

⁵⁴⁰ Священник-українець. По виборах. *Діло*. 1907. Ч. 122. 14 червня.

⁵⁴¹ Енцикліка против модернізму. *Діло*. 1907. Ч. 202. 20 вересня.

⁵⁴² Новий силябус, його генеза та його прийняте серед німецьких католиків. *Діло*. 1907. Ч. 175. 17 серпня.

⁵⁴³ Що діяти народним учителям? *Громадський голос*. 1907. Ч. 8. 29 січня.

(тобто «модерністам») німецькому⁵⁴⁴. Використовуючи часті випадки непорозумінь чи конфліктів між парохами і громадами або випадки незадовільного виконання священниками душпастирських обов'язків, радикали прагнули скласти конкуренцію кліру в селах, де активісти-радикали закладали мережі власних товариств і читалень, провадили антирелігійну пропаганду тощо⁵⁴⁵. Іншим шляхом зниження авторитету і впливів Церкви було позиціонування кліру як байдужого до народних потреб, зокрема в господарських і просвітніх питаннях⁵⁴⁶. Окрім цього, члени Радикальної партії, а насамперед Михайло Павлик (1853–1915), активно перекладали українською мовою праці відомих тогочасних ліберальних чи соціалістичних вчених антирелігійного змісту, зокрема «Історію боротьби між релігією і наукою» американця Джона Вільяма Дрейпера та «Новітня суспільність і церква» чеха Теодора Бартошека⁵⁴⁷. Метою було чітке протиставлення прогресу людства і шкідливого консерватизму, сучасної науки і «забобонної» віри. Найбільшого успіху вони досягли на Покутті й Гуцульщині, використовуючи дезорганізованість духовенства, переважно русофільського, в цих краях, а також низьку освіченість і критичне економічне становище місцевої людності. Втіленням успіху радикалів була популярність товариства «Січ» на чолі з провідним членом РУРП Кирилом Трильовським (1864–1941), відомим своїми антирелігійними і антицерковними виступами.

Але власні політичні практики радикального середовища розмивали його одностайність у тотальному запереченні необхідності Церкви для життя українського суспільства. Попри усі заперечення про шкідливість духовенства і релігії для народу, радикали різко негативно оцінили указ митрополита Андрея Шептицького про заборону парохам втручатись в справи інших парафій. Замість схвалити такий крок владики, «Громадський голос» звинуватив його в намаганні

⁵⁴⁴ Що діяти народним учителям? *Громадський голос*. 1907. Ч. 8. 29 січня.

⁵⁴⁵ Wojtowicz-Huber В. «Ojcowie narodu»... S. 258; Божий слуга. *Громадський голос*. 1908. Ч. 29. 2 травня.

⁵⁴⁶ Піп – воріг просвіти! *Громадський голос*. 1900. Ч. 16. 15 серпня; окрім того випадки участі священників чи вищих ієрархів ГКЦ в урочистих прийомах і т.п. трактувалося як неприйнятні прояви розкоші в умовах бідуючого народу: Єпископ Чехович балує! *Там само*. 1900. Ч. 18. 12 вересня.

⁵⁴⁷ Шкраб'юк П. Ми, українські радикали... Львів, 2012. С. 106.

відірвати священників від народної роботи⁵⁴⁸. Причиною такої неконсеквенції можна вважати той самий факт, що й і у випадку з націонал-демократичним середовищем – духовенство залишалось часто єдиним освіченим елементом на місцях і замінити його власними силами радикалам було не до снаги. Найвідомішим прикладом внутрішньої дискусії щодо ставлення до кліру є історія переходу Івана Франка (1856–1916) з Радикальної партії до УНДП. Свої дії він мотивував у листі до М. Павлика тим, що РУРП є «надто селянською», а націонал-демократична партія є представником усіх верств українського суспільства Галичини, у тому числі й духовенства⁵⁴⁹.

Протягом першої декади ХХ ст. націонал-демократи і радикали фактично здомінували українське суспільство в політичній, культурно-просвітницькій і соціально-економічній сферах, а отже мали вирішальний вплив на ідейний клімат. Це зумовило поширення в українському суспільстві Галичини згаданих західних інтелектуальних впливів. Найбільшу загрозу для консервативного світогляду і церковної традиції несли ідеї розділу держави і Церкви та пов'язана з цим секуляризація освіти. «Розділ церкви від держави в нових часах став ся ідеалом в цивільних кругах, просяклих релігійним індіферентизмом, або атеїзмом. Пруть до сього новітні духові струї, то менше то більше заражені атеїзмом...», – так о. Гавриїл Костельник характеризував виклик, перед яким опинилася ГКЦ на початку ХХ ст.⁵⁵⁰

Найбільшого поширення модерні ідеї набули серед традиційно найменш консервативного молодого покоління, насамперед студентів. Тому не викликає здивування, що саме студентські віча й конгреси регулярно ухвалювали резолюції антирелігійного змісту. Наприклад, з'їзд української академічної молоді австрійських і російських університетів 11–14 липня 1909 р. постановив, що освіта має позбавитись будь-яких релігійних впливів, а ґрунтуватись виключно на емпіричному досвіді. Також студентська молодь проголосила теологію псевдонаукою і вимагала ліквідації теологічних факультетів в університетах⁵⁵¹.

⁵⁴⁸ Непокірний. В справі остатного подвига митрополита гр. Шептицького. *Громадський голос*. 1908. Ч. 53. 11 вересня.

⁵⁴⁹ Голос небіжчика. *Громадський голос*. 1900. Ч. 3 і 4. 1 і 15 лютого.

⁵⁵⁰ Костельник Г. *Границі демократизму*. Львів, 1919. С. 170.

⁵⁵¹ Волянський О. З нагоди зїзду української академічної молодіжи. *Руслан*. 1909. Ч. 148. 5 (18) липня.

Популярною серед соціалістичної української молоді була постать Франсиско Феррера (1859–1909) – іспанського соціаліста, засновника *Escuela Moderna* (Сучасної школи), де навчання відбувалося відповідно до уявлень прихильників «вільної школи». Цей проект набув світового розголосу після розстрілу Феррера, який став мучеником за нову, «поступову» віру. Під час студентського конгресу у Львові 2–5 липня 1913 р. учасник зборів Василь Данилович виступив із закликом створювати в Галичині навчальні заклади за зразком *Escuela Moderna*⁵⁵². І хоча з підсумкових резолюцій згадку про школи Феррера було усунуто (не в останню чергу через зауваги присутнього на конгресі І. Франка, який назвав антирелігійні кличі «дитинством»⁵⁵³), серед них містилося рішення докладати зусиль задля усунення Церкви і релігії від будь-якої участі в освітньому процесі і творення нової, «вільної», школи⁵⁵⁴.

Логічним розвитком неприйнятних для консерватизму ГКЦ тенденцій став озвучений у студентському часописі «Шляхи» залик до утворення «Безвіроісповідної Громади» (див. дод. 39). Це товариство мало об'єднати усіх бажаючих відкрито проголосити власні атеїстичні погляди і формально розірвати відносини з Церквою, що в тогочасних умовах потребувало певної особистої відваги⁵⁵⁵. Ця подія викликала дуже нечасте явище – збіжність позиції усіх українських консервативних середовищ Галичини⁵⁵⁶. Навіть «Діло» виступило з осудом цього починання як необдуманого кроку «гуртка зелених молодиків»⁵⁵⁷. У цій ситуації важливо відзначити роль М. Лозинського, чия стаття стала каталізатором проголошення «Безвіроісповідної Громади». У цьому тексті автор наголошує на «половинчастій» позиції багатьох людей, які відчувають розбіжність між релігійним і власним світоглядом, але не мають сміливості і наполегливості відкрито це проголосити. М. Лозинський пропонує їм перехід на безконфесійність

⁵⁵² Студентський конгрес. *Нива*. 1913. Ч. 18 і 19. 1 жовтня.

⁵⁵³ Там само.

⁵⁵⁴ Наш з'їзд. Резолюції. *Шляхи*. 1913. Ч. 7. 15 липня.

⁵⁵⁵ З Безвіроісповідної Громади. *Шляхи*. 1913. Ч. 8–9. 1 листопада.

⁵⁵⁶ Ідею «Безвіроісповідної Громади» як таку, що ламає традиційні цінності і мораль, однозначно засудили і «Руслан», і «Нива», і русофільський «Церковный Востокъ»: Безвіроісповідна громада у Львові. *Нива*. 1913. Ч. 22–23. 1 грудня; Безвѣроісповѣдная Громада. Церковный Востокъ. 1914. Вып. I і II. С. 11–19.

⁵⁵⁷ Слідами клерикалізму. *Шляхи*. 1913. Ч. 10. 1 грудня.

як шлях до врівноваження власної душі. Водночас, така масова зміна мала би, за думкою автора, сприяти швидшому витісненню релігії з освіти, запровадженню цивільного шлюбу, ослабленню політичної ролі Церкви⁵⁵⁸. Іншим натхненником ліберальної чи соціалістичної молоді на початку ХХ ст. був Томаш Масарик (1850–1937)⁵⁵⁹. Цей факт свідчить про інтегрованість українських суперечок навколо Церкви і релігії в ширший контекст дискусій між консерваторами і їх ідейними опонентами.

Щоб спробувати відповісти на питання як охарактеризований вище несприятливий для консерватизму ГКЦ ідейний клімат впливав на пошук духовенством шляхів подолання кризових явищ, необхідно акцентувати на важливій відмінності Церкви від світських українських консервативних середовищ. Якщо русофіли (до розколу 1909 р.) і християнські суспільники були досить добре внутрішньо інтегрованими середовищами, то ГКЦ, хоч і охоплювала організаційно весь клір, та в межах цієї інституції розвинулись відмінні, а часто і взаємозаперечні різновиди консерватизму. Найпростішим прикладом є приналежність частини духовенства до тих-таки РНП чи ХСС, чиї світогляди діаметрально різнились. Більшість ж священиків була прихильною до націонал-демократичного середовища. Прапором, довкола якого групувались останні був часопис «Нива» (хоча на її сторінках нерідко публікувались також священики, прихильні до «Руслана»). З огляду на це, логічним видається, що пошуки греко-католицьким кліром відповіді на виклики часу призвели до появи відмінних бачень напрямів розвитку ГКЦ – як таких, що включали необхідність змін у Церкві, так і ультраконсервативних, що цілком відповідали духові понтифікату Пія Х. Основними інтелектуальними середовищами всередині галицького духовенства стала вища церковна ієрархія та парафіяльне духовенство. Ідеї генерували й слухачі та керівництво Духовної семінарії у Львові, а також священики – професори гімназій чи вчителі.

Велику роль у реагуванні кліру на виклики модерності відіграла публіцистика, зокрема на шпальтах «Ниви». На початку ХХ ст. питання

⁵⁵⁸ Лозинський М. «Згідність між думкою і життям». *Шляхи*. 1913. Ч. 8 і 9. 1 листопада.

⁵⁵⁹ Волянський О. З нагоди зїзду української академічної молодіжи. *Руслан*. 1909. Ч. 148. 5 (18) липня.

християнського часопису було одним з найгостріших для церковного середовища. Попередні такі періодичні видання – «Прапор» і «Душпастир» – наприкінці ХІХ століття припинили вихід з фінансових причин. Спробами заповнити нішу стало видання у Львові часописів «Нива» й «Основа». Потреба в них ґрунтувалася на усвідомленні важливості використання на користь Церкви новочасних здобутків, насамперед масових періодичних видань, роль яких у формуванні суспільної думки визнавали за критично важливу⁵⁶⁰.

Видавати «Ниву» розпочали в 1904 р. Тематично цей часопис охоплював як вузькі догматичні й літургійні питання, так і актуальні політичні, соціально-економічні й культурні. Редакційна політика часопису не була послідовною. У часі перебування на посаді редактора ультраконсервативного о. Онуфрія Волянського (листопад 1908–листопад 1909 р.) зміст часопису загалом відповідав поглядам його редактора. Натомість за наступних редакторів політика редакції стала поміркованішою і спрямованою на дискусію з опонентами, що викликало невдоволення клерикалів – єпископа Хомишина і християнських суспільників⁵⁶¹. Часопис «Основа» почав виходити в 1906 р. як господарсько-просвітне видання, а його релігійне спрямування оформилося після «перезапуску» в 1909 р. Редактором до кінця 1912 р. був о. Ярослав Левицький (1878–1961), і на цей час припали найкращі роки часопису. Коло питань багато в чому повторювало «Ниву», однак менший обсяг обмежував можливості редакції. З відходом о. Я. Левицького, який паралельно редагував і «Ниву», «Основа» втратила в якості змістового наповнення. Рік 1913 став для часопису останнім. Скрутне матеріальне становище редакцій «Ниви» та «Основи» великою мірою було зумовлене обмеженістю їх впливу. Попри офіційні заохочення священників до читання «Ниви» від митрополичого ординаріату у Львові, лише близько третини духовенства передплачувала часопис⁵⁶². Пасивність

⁵⁶⁰ Будка Н. Вага друкованого слова і способи его ширення. *Нива*. 1910. Ч. 1. 1 січня. Див. також: Вигнанський Й. Голоси з кругів духовенства в справі популярного видавництва для народу. *Там само*. 1908. Ч. 18 і 19. 1 жовтня.

⁵⁶¹ Станиславівський єпископ критикував «Ниву» за «пайдократизм», зарозумілість і вважав часопис зіпсутим: ЛННБУ ім. В. Стефаніка, відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2665 / п. 160. Арк. 57 зв. (Лист Г. Хомишина до О. Барвінського, 19 жовтня 1911 р.). «Руслан» дорікав «Ниві» за прихильну оцінку радикальної брошури, ширення лібералізму й інших ворожих «католицькому світогляду» ідей та виступи проти станиславівського владики: Чернодоля І. о. «Ниві» у заяву. *Руслан*. 1911. Ч. 228. 14 (1) жовтня; Ч. 230. 17 (4) жовтня.

⁵⁶² Ординаріат неодноразово звертав увагу кліру на «Ниву» як часопис, що розглядає актуальні питання і

парохів при передплаті була важливим чинником фінансового неблагополуччя редакцій. Окрім цього, багато передплатників не надсилали вчасно коштів⁵⁶³. Так, «Нива» на кінець 1908 р. тільки друкарні заборгувала 4 тис. корон⁵⁶⁴. Ця проблема була спільною для «Ниви», «Основи», а також для журналу «Церковный Востокъ», який протягом 1911–1914 рр. видавало Товариство ім. св. Іоанна Златоустого, і навколо якого зосереджувалась русофільська частина кліру⁵⁶⁵.

Окрім публікацій в часописах, автори з церковного середовища активно видавали окремі розвідки, зазвичай спрямовані на утвердження важливості релігії в суспільстві і для спростування закидів опонентів. Помітною працею стала публікація о. Стефана Білинського «Материялістичний світогляд в кругах шкільної молодіжи, его причини і наслідки»⁵⁶⁶. Проблема антирелігійних захоплень молодого покоління детально проаналізована в працях о. Миколи Садовського (див. дод. 34). Він активно полемізував із закидами на адресу релігії, доводячи їх безпідставність та можливість поєднання і співіснування християнства й новочасної науки⁵⁶⁷. Німецький досвід трактування проблем взаємовідносин між релігійним світоглядом і наукою поширював о. Левицький⁵⁶⁸. Теорії розвитку, в тому числі дарвінізму, присвятив увагу о. Теодозій Лежогубський (1869–1919)⁵⁶⁹. Важливою проблемою для публіцистів було не просто засуджувати радикальні ідеї, а й пропонувати власну позитивну програму. У соціально-економічній сфері таким найуспішнішим церковним діячем і публіцистом був о. Тит Войнаровський (1856–1938), який чимало зробив для боротьби з радикальними ідеями на «домашній території»

відповідає вимогам християнського часопису: *Львовско-Архієпархіальни вѣдомости*. 1907. Ч. 1. 29 січня; 1908. Ч. 14. 31 грудня; про кількість передплатників див.: Волянський О. «Нива» яка повинна бути, а яка вона є. *Нива*. 1908. Ч. 20 і 21. 1 листопада. С. 609–614.

⁵⁶³ Там само

⁵⁶⁴ О. В. (Онуфрій Волянський) До руского Духовенства! *Нива*. 1908. Ч. 22 і 23. 1 грудня. С. 736–737.

⁵⁶⁵ Отъ Администраціи. *Церковный Востокъ*. 1914. Вип. III. С. 153.

⁵⁶⁶ Білинський С. Материялістичний світогляд в кругах шкільної молодіжи, его причини і наслідки. Львів, 1912. 74 с.

⁵⁶⁷ Садовський М. Антірелігійна резолюція академічної молодіжи в світлі науки. Жовква: Печатня ОО. Василян, 1909. 29 с.; його ж. Дві науки та котрої з них держати ся нам? Львів: Накладом Редакції «Основи», 1910. 21 с.; його ж. Нинішня Молодіж або новітна культура а щасте людства. Львів, 1912. 32 с.; його ж. Студентський конгрес у Львові в липці 1913 р. Львів, 1913. 14 с.

⁵⁶⁸ Віра і Наука. Переробив з німецького о. Ярослав Левицький. Львів, 1905. 12 с.

⁵⁶⁹ Лежогубський Т. Теория розвою а чоловік. Жовква: Печатня ОО. Василян, 1910. 34 с.

останніх⁵⁷⁰. Загалом, тематика публікацій з середовища духовенства немов віддзеркалює ті проблеми, які піднімали їх ліберальні й радикальні опоненти. Тому не є дивним і пильна увага до поєднання віри і науки або виховання молодого покоління, яке, з точки зору Церкви, необхідно було рятувати від новочасних теорій⁵⁷¹.

У дискусії щодо модернізму серед тогочасної української церковної публіцистики не вдалося віднайти текстів, прихильних до реформістської течії⁵⁷². Отець Теодозій Галушинський ЧСВВ (1880–1952) звинувачував модерністів у легковаженні церковної минувшини, традиції і її авторитету, а одночасно в сліпому захопленні раціоналізмом, натуралізмом і суб'єктивністю. Одним з головних «гріхів» модерністів він вважав прагнення розділити віру і науку. Найбільш консервативним варіантом реакції на модернізм у середовищі ГКЦ були погляди о. Онуфрія Волянського⁵⁷³, який не лише засуджував модернізм як єресь⁵⁷⁴ (див. дод. 36), а й у своїх текстах сформулював образ бачення модерності ультраконсервативним представником кліру.

Світогляд о. Волянського можна вважати вкрай консервативним і ультрамонтанським з огляду на його бачення співвідношення церковного й національного⁵⁷⁵. Для цього публіциста важливішими були проблеми Католицької церкви загалом, а не українські національні прагнення. Це значною мірою пояснюється його перебуванням протягом трьох років у конвікті при уже згаданому вкрай консервативному теологічному факультеті Інсбруцького університету. У центрі його публіцистики стояло поняття «християнсько-католицького світогляду»,

⁵⁷⁰ Войнаровський Т. Кого вибирати послом до парламенту? Або котра українська партія для селян шкідлива, а котра корисна? Львів, 1911. 38 с.

⁵⁷¹ Див. напр.: Борба о школу. *Нива*. 1904. Ч. 2. 1 травня; Садовський М. Ратуймо молодіж! *Там само*. 1914. Ч. 1–3. 15 лютого. С. 43; Окрім загрози націоналізму, соціалізму й радикалізму, у церковному середовищі спостерігався і процес падіння зацікавлення молоддю фахом священника, зокрема і серед синів представників духовенства: Вь чомь мы недомагаемь? *Душпастьєрь*. 1897. Ч. 2. 31 січня (12 лютого). С. 25.

⁵⁷² Хоча деякий час під час антимодерністської кампанії Ватикану під підозру в прихильності до модерністів потрапив митрополит Андрей Шептицький: Гентош Л. Ватикан і виклики модерності... С. 67.

⁵⁷³ Очільником запеклих клерикалів його вважало «Діло»: *Testimonium paupertatis animi*, видане «Русланови» його власним співробітником. *Діло*. 1910. Ч. 190. 27 (14) серпня.

⁵⁷⁴ Волянський О. Про єресь модернізму. *Нива*. 1908. Ч. 6. 15 березня. С. 161–171; Ч. 7. 1 квітня. С. 193–199.

⁵⁷⁵ Про теоретичні засади й історію ультрамонтанства див.: Ludwikowski R. R. Ultramontanizm a konserwatywizm polski XIX w. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z nauk politycznych*. 1978. Z. 11. S. 103–115; Ludwikowski R. R. Ultramontanizm galicyjski – rozwój ruchu i główne założenia doktryny. *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*. T. XXVI. Warszawa, 1981. S. 99–116.

основою якого вважалася першість Католицької церкви над державою і культурою. Позаяк «християнсько-католицький світогляд» відводив Церкві головну роль у всіх сферах життя як інструменту втілення Божої волі, то держава повинна їй підпорядкуватися і бути опорою у «веденні суспільности до вічного і дочасного добра»⁵⁷⁶. Зважаючи на важливу роль держави для досягнення Церквою своїх цілей, їх розділення публіцист проголошував проявом атеїзму⁵⁷⁷. Показовим прикладом негативу секуляризаційної політики, на думку Волянського, був сепараційний закон у Франції від 9 грудня 1905 р., який проголошував країну безконфесійною⁵⁷⁸. Підпорядковану роль у «християнсько-католицькому світогляді» Волянський відводив і культурі⁵⁷⁹. Важливим питанням для нього було співвідношення в культурі релігійного (конфесійного) і національного. З погляду «християнсько-католицького світогляду» пріоритет мав належати релігійному. Наприклад, література не повинна була торкатися тем, ворожих церковному вченню⁵⁸⁰.

Публіцистичну спадщину Волянського пронизує ідея дуалізму. Він уважав, що Європа поділена на два табори – католицький і антицерковний. До антицерковного табору відносив усі модерні ідеології – соціалізм, лібералізм, націоналізм – як такі, що ставлять за мету ліквідувати Церкву як вагомий чинник суспільно-політичного життя⁵⁸¹. У контексті цього він гостро критикував українських радикалів, соціал-демократів і націонал-демократів⁵⁸².

Поняття «християнсько-католицького», або ж просто «християнського» світогляду було наріжним каменем у побудові моделей поведінки і розвитку ГКЦ на початку ХХ ст. Погляди о. Волянського поділяли не всі теоретики Церкви. Для збереження суспільного авторитету й політичної ролі потрібна була гнучкіша політика. Так, вище згаданий о. Садовський у брошурі «Хто є ворогом католицького світогляду?» шукав компроміси. На прикладі знань із соціології, історії та

⁵⁷⁶ Волянський О. Церков а держава. *Нива*. 1906. Ч. 16. 15 серпня. С. 466.

⁵⁷⁷ Там само. С. 467.

⁵⁷⁸ Там само; Волянський О. Наука і жите в обороні Католицької Церкви. *Нива*. 1907. Ч. 9. 1 травня. С. 269.

⁵⁷⁹ Волянський О. Начерк християнсько-католицького світогляду. *Нива*. 1908. Ч. 5. 1 березня. С. 134.

⁵⁸⁰ Волянський О. Про відношеня штуки до релігії. *Нива*. 1908. Ч. 7. 1 квітня. С. 200.

⁵⁸¹ Його ж. Апольоґетично-социальна діяльність руского душпастира в наших часах. Львів, 1908. С. 4.

⁵⁸² Його ж. Свьященики а социалїзм. *Нива*. 1908. Ч. 18 і 19. 1 жовтня. С. 595–596; Його ж. До фізіогномії социальной демократії. *Там само*. 1907. Ч. 14. 15 липня. С. 417–420; Його ж. Діло в службі лібералїзму. *Там само*. Ч. 17. 1 вересня. С. 513–518.

антропології він доводив сумісність релігійного і наукового світоглядів, а причиною ворожості Церкви до здобутків науки вважав брак знань⁵⁸³. Там, де Волянський у дусі патерналізму утверджував «християнсько-католицький світогляд», Садовський акцентував не так на вищості «католицького» (як він його називав) світогляду, як на його ролі у формуванні позитивних якостей людини⁵⁸⁴. Подібно трактували релігійний світогляд і деякі автори часопису «Основа»⁵⁸⁵.

На фоні проаналізованих вище ультраконсервативних поглядів о. Волянського яскравим контрастом виглядає книга о. Гавриїла Костельника «Границі демократизму» (див. дод. 35). Ця праця є зразком поміркованого консерватизму і пошуку шляхів примирення Церкви і сучасності, не відступаючи від засад християнської віри. Важливим моментом є час написання книги – 1919 р. У ній знайшли своє відображення тектонічні зміни у свідомості великої частини духовенства, спричинені катастрофою Першої світової війни. На прикладі чотирьох проблем – рівності людей, соціалізації майна, громадянської свободи, взаємовідносин держави і Церкви – автор окреслює власне бачення місця релігії й Церкви у суспільстві. Г. Костельник вважає, що абсолютна рівність є соціалістичною утопією, що суперечить як засадам державного управління, так і самій людській природі. Втім, він наголошує на необхідності трактування усіх за рівною правовою і моральною міркою⁵⁸⁶. Велику увагу автор приділяє проблемі соціальної диференціації. Хоча вона є, на його думку, закономірним явищем, але супротивним християнським засадам є творення закритих каст і штучне загострення соціальних відмінностей⁵⁸⁷.

Зразком поміркованого консерватизму о. Костельника є трактування ним такої засадничої консервативної цінності як традиція: «Історія має своє право – право протягlosti: минувшина хоче дальше жити, шукає для себе місця в теперішности. Але се не є одинокє життєвє право. Теперішність також має своє право, а се є право

⁵⁸³ Садовський М. Хто є ворогом католицького світогляду? Львів, 1910. С. 8–14.

⁵⁸⁴ Там само. С. 18–19.

⁵⁸⁵ Що се таке християнський світогляд? *Основа*. 1909. Ч. 1. 5 січня. Підпис: М. Щ.

⁵⁸⁶ Костельник Г. Границі демократизму... С. 8–9.

⁵⁸⁷ Там само. С. 27–34.

новости. Житє повинно плисти по діагоналі тих двох противних сил.»⁵⁸⁸. За приклад погодження минулого з теперішнім в автора можна вважати трактування ним націоналізму – національну державу він вважає найкращою запорукою успішного розвитку окремих народів⁵⁸⁹. А неодноразові згадки про 14 пунктів президента США Вудро Вільсона (1856–1924) засвідчують вплив на автора останніх подій.

Незвичною є оцінка о. Костельником питання соціалізму. На відміну від багатьох українських і зарубіжних консерваторів, він не засуджує соціалізм апріорі, а лише його «атеїстичні додатки»⁵⁹⁰. Антирелігійну спрямованість соціалістичної ідеології автор вважає явищем негативним, а тим паче комунізм – як крайню форму заперечення і релігії, і людської свободи⁵⁹¹. Втім, коріння цієї ідейної системи, на його думку, лежить в християнській релігії й елементах її традиції – поняттях християнської справедливості, любові та ін⁵⁹².

Проблему взаємовідносин держави і Церкви, як й інші, о. Костельник розв’язує значною мірою інакше, ніж це робили церковні публіцисти до війни. На відміну від концепції о. Волянського, автор «Границь демократизму» відмовляє Церкві в домінуванні над державою, мотивуючи це духом часу. Після війни питання постало навпаки – тепер стверджується, що не держава має бути вільною від клерикалізму (як наполягали ліберали чи соціалісти), а в інтересах Церкви є максимальна незалежність від державної влади⁵⁹³. Втім, не йдеться про повне розділення. Стверджується, що держава повинна симпатизувати Церкві як одній з головних опор ладу в суспільстві⁵⁹⁴.

Таким чином, протягом досліджуваного часу ГКЦ зіткнулась з хвилею секуляризації і демократизації, яку ще більше посилила Перша світова війна. З огляду на домінуючі впливи націонал-демократичної і радикальної партії загальний ідейно-політичний клімат не був прихильним для такої консервативної інституції, як Церква. За цих обставин в церковному середовищі творилися різні варіанти

⁵⁸⁸ Костельник Г. Границі демократизму... С. 34.

⁵⁸⁹ Там само. С. 143.

⁵⁹⁰ Там само. С. 62.

⁵⁹¹ Там само. С. 82–23.

⁵⁹² Там само.

⁵⁹³ Там само. С. 171.

⁵⁹⁴ Там само. С. 188–189.

подолання кризи. Активна публіцистична діяльність духовенства, була невід'ємною складовою інтелектуальних дискусій в українському галицькому суспільстві того часу. Втім, для того, щоб повною мірою проаналізувати виклики, кинуті модерністю консерватизму ГКЦ і шляхи реагування на них, необхідно розглянути моделі поведінки двох ключових елементів церковної структури – вищої ієрархії та парафіяльного духовенства.

4.2. Вища ієрархія

Надважливу роль у намаганнях Церкви зберегти власні консервативні засади відігравали її лідери – митрополити та єпископи. Вони значною мірою формували вектор руху керованої ними інституції і від їх ідей та вчинків часто залежала успішність реагування Церкви на новочасні виклики. Водночас, саме ієрархи були улюбленою мішенню радикальних чи ліберальних часописів, які покладали на них вину за проблеми ГКЦ. У силу свого соціального і політичного становища владики звинувачувались і в аристократизмі, і у відірваності від народу та його потреб. Це доповнювали проаналізовані раніше проблеми у відносинах між Церквою і секуляризаційними прагненнями чільних українських світських середовищ краю.

Особливістю діяльності вищих ієрархів ГКЦ у досліджуваний період було вирішення актуальних проблем Церкви як спільними скоординованими зусиллями, так і поодиночі. Як впливає з протоколів спільних конференцій ієрархів, у суспільно-політичних і національних сферах для них найгостріше стояли питання підняття авторитету Церкви й духовенства, відновлення солідарності кліру, розбитого партійними вподобаннями, утвердження Церкви як оборонця християнських засад суспільства, роль ГКЦ у політичних процесах, боротьба з пропагандою православ'я в Галичині⁵⁹⁵.

Про гостроту проблеми внутрішньопартійних поділів всередині кліру і активного ангажування священиків у політичні акції свідчить те, що саме цій темі

⁵⁹⁵ Конференції Архидієєв Української Греко-католицької Церкви (1902–1937) / Ред. А. Кравчук. Львів: Монастир Монахів Студійського уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1997. С. 8–49.

присвячене перше пастирське послання, видане спільно трьома греко-католицькими ієрархами – митрополитом Андреем Шептицьким, єпископами перемиським Константином Чеховичем і станиславівським Григорієм Хомишиним. У ньому владики наголошують, що лише солідарний клір здатен на успішне виконання своїх функцій в суспільстві⁵⁹⁶. Одним з найгірших проявів розколу духовенства, на думку ієрархів, була практика винесення внутрішніх конфліктів серед парохів в пресу і публічна критика священиками своїх товаришів, ієрархів чи духовних інституцій⁵⁹⁷. У пастирському посланні з грудня 1907 р., при підведенні підсумків діяльності духовенства під час перших виборів згідно загального виборчого права, владики в значно гострішому тоні, ніж раніше звинуватили духовенство в партійності і занедбуванні своїх безпосередніх душпастирських обов'язків. Відзначалося, що попри усі попередні перестороги, чимало священиків не лише не зменшили своєї партійної активності, а навіть працювали на користь радикалів чи соціалістів⁵⁹⁸.

Намагаючись зміцнити стану солідарність священиків і зберегти їх консервативний характер, митрополит та єпископи вдавалась як до заохочувальних, так і заборонних заходів. Заохочувалось насамперед творення нових товариств всередині кліру суто церковного характеру. Хоча працю священиків в світських просвітніх чи економічних інституціях владики часто вважали корисною для народу, але відсутність активних власних станових організацій вважалась однією з причин внутрішньої роз'єднаності⁵⁹⁹. Необхідною проголошувалась активніша неполітична праця серед народу. Митрополит Андрей Шептицький вимагав від духовенства безпосередньої участі в культурних і економічних акціях, а найбільше вітав власну ініціативу таких заходів⁶⁰⁰. Таким чином він намагався спрямувати громадську активність парафіяльного духовенства в прийнятне для вищої ієрархії

⁵⁹⁶ О солідарності. Спільне пастирське послання Митрополита Андрея, єпископів Галицької церковної провінції Константина Чеховича та Григорія Хомишина до духовенства. *Шептицький Андрей. Пастирські послання 1905–1944 рр.* Т. 4: спільні пастирські послання. Львів: Видавництво «Артос», 2013. С. 3–4.

⁵⁹⁷ Там само. С. 8–9.

⁵⁹⁸ Спільне пастирське послання Митрополита Андрея та єпископату Галицької церковної провінції до духовенства про їхню участь у суспільно-політичному житті. *Там само.* С. 39–44.

⁵⁹⁹ О солідарності. Спільне пастирське послання Митрополита Андрея, єпископів Галицької церковної провінції Константина Чеховича та Григорія Хомишина до духовенства. *Там само.* С. 13–14. Активність духовенства в існуючих на той час товариствах ієрархи вважали недостатньою.

⁶⁰⁰ Про достоїнство і обов'язки священика. *Шептицький Андрей. Пастирські послання...* Т. 1. С. 172–173.

русло. Це мало допомогти зберегти Церкві провід у справах віри й моралі. На потребі зміцнення солідарності кліру і активнішої роботи серед народу наполягав і єпископ Григорій Хомишин, наголошуючи, що лише таким чином духовенство зможе протидіяти актуальним викликам⁶⁰¹.

Заклики не приносили достатнього ефекту, тому ієрархи вдавалися до дисциплінарних і обмежувальних заходів. Єпископ Хомишин застосував такі дії щодо відомого борця за покращення соціально-економічного становища гуцулів, пароха в с. Довгополе о. Івана Попеля (1850–1921). Хоча владика і визнавав, що священник діяв з добрими намірами, але порушував існуюче законодавство⁶⁰². Одне з дисциплінарних проваджень ледь не коштувало станиславівському єпископу життя. 10 жовтня 1911 р. о. Павло Камінський здійснив невдалий замах на владика, який мотивував несправедливим, на його думку, дисциплінарним покаранням. Але навіть ця подія не перевершила своїм розголосом наслідки видання митрополитом Андреем Шептицьким указу з дня 27 липня 1908 р. про заборону під загрозою канонічного судового процесу парохам втручатись у справи інших парафій без згоди тамтешнього священника (див. дод. 33). Ця заборона поширювалась як на політичні акції, так і на діяльність щодо читалень, братств чи інших товариств, навіть повністю аполітичних⁶⁰³. Хоча метою митрополита було таким чином подбати про кращий захист авторитету парохів, його дії було потрактовано як змагання до відриву духовенства від національного політичного руху і зрада. Апогеєм цієї реакції стала вже згадувана стаття Л. Цегельського «Ad maiorem Poloniae gloriam».

Бурхлива реакція націонал-демократичного і радикального⁶⁰⁴ середовищ пояснювалась загрозою, яку дії митрополита несли їх інструментальному підходу до духовенства. Націоналізм в українському суспільстві Галичини, трансформував роль священника з просвітителя народу в ключового «бійця національного фронту». Тобто, і світські неконсервативні середовища, і велика частина духовенства

⁶⁰¹ О високомъ званію стану священнического. Посланіе пастырское Григорія Хомышина єпископа станиславовского до Духовенства своей епархіи. Станиславовъ, 1904. С. 5.

⁶⁰² ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2665 / п. 160. Арк. 5 (Лист Г. Хомишина до О. Барвінського, 2 вересня 1905 р.); там само. Арк. 9 зв. (Лист Г. Хомишина до О. Барвінського, 24 жовтня 1905 р.).

⁶⁰³ Львовско-Архієпархіальни вѣдомости. 1908. Ч. VIII. 8 серпня 1908.

⁶⁰⁴ Непокірний. В справі остатного подвига митрополита гр. Шептицького. *Громадський голос*. 1908. Ч. 53. 11 вересня.

вважали, що найвищим пріоритетом для українського греко-католицького священика є участь в національному русі, виконання патріотичного обов'язку⁶⁰⁵. Ієрархи нарікали, що в очах публічної думки добрим священиком є лише той, хто підкорюється партійній субординації і не сміє критикувати світських політиків⁶⁰⁶. Оскільки проблема політичної активності парохів в національному русі була тісно пов'язана з питанням солідарності духовенства, то й шляхи її вирішення ієрархи добачали схожі: «Ми не єємо проти того мніння, що священики не мають виходити з захристії... священики повинні брати участь в життю суспільнім... але... не яко політики і агітатори, агенти яких-небудь партій... Священики повинні іти в народ, щоби єго Христу єднати, а не якій-небудь політичній партії»⁶⁰⁷.

Окрім проблеми надмірної «націоналізації» духовенства, вищі ієрархи ГКЦ виступали і проти націоналізму як теорії, що суперечить базовим консервативним засадам, властивим Церкві як інституції. Єпископ Хомишин вважав, що український націоналізм, який сповідують націонал-демократи й радикали, є «безглуздим, туманним і пустим». «Безглуздий» для інтелігенції через «національно неусвідомлену масу народу»; «туманний» через періодичні пошуки націонал-демократами компромісів з русофілами; «пустим» ж тому, що інтелектуали-націоналісти працювали лише в націоналістичних часописах, а народність вважалася цінністю самою в собі. Крім того, вадою націоналістів владика, як і консерватори з християнсько-суспільного середовища, вважав нетерпимість до альтернативних поглядів та хворобливу реакцію на критику⁶⁰⁸.

Єпископ Чехович також не уникав відвертих оцінок суспільно-політичної ситуації, спричиненої насамперед національним радикалізмом⁶⁰⁹. Найвідомішим ж публічним осудом радикального націоналізму з точки зору християнських цінностей

⁶⁰⁵ Сьвященик-українець. По виборах. *Діло*. 1907. Ч. 122. 14 червня.

⁶⁰⁶ Спільне пастирське послання Митрополита Андрея та єпископату Галицької церковної провінції до духовенства про їхню участь у суспільно-політичному житті. *Шептицький Андрей. Пастирські послання*. Т. 4... С. 46–47.

⁶⁰⁷ Там само. С.41.

⁶⁰⁸ Кісь Н. Західництво в Галичині почату ХХ століття: клерикальна група – політична доктрина – цивілізаційний вибір. *З історії західноукраїнських земель* / [гол. редколегії Микола Литвин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2013. Вип. 9. С. 37.

⁶⁰⁹ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2737 / п. 164. Арк. 38зв. (Лист К. Чеховича до О. Барвінського, 3 травня 1907 р.).

стало звернення митрополита Шептицького до народу з приводу вбивства М. Січинським намісника А. Потоцького. У цьому виступі владика засудив терористичний акт у трьох аспектах – як порушення заповіді «не убий!», як злочин проти державних законів і як проступок проти національної справи. Іншу небезпеку, немов передбачаючи події міжвоєнної доби, митрополит Шептицький вбачав у можливості героїзації злочину молодим поколінням, яке все більше відкидало християнську етику і мораль⁶¹⁰.

Елементом боротьби за збереження позицій було опонування соціалізму, що ставив під сумнів сам факт необхідності Церкви і релігії. У практичній діяльності з цією проблемою гостро зіткнувся станиславівський єпископ, адже в його єпархії Радикальна партія мала найбільшу популярність, а Коломия була осідком К. Трильовського. Важливим досягненням ГКЦ у досліджуваній період стало формулювання власної позитивної програми в соціальному питанні, ґрунтуючись на енцикліці Льва XIII «*Rerum Novarum*»⁶¹¹. Головна заслуга тут належить митрополиту Шептицькому, який найповніше охарактеризував становище Церкви щодо цієї проблеми. Найвідомішим його твором щодо цього питання є пастирське послання «О квестії соціальной», в якому львівський владика з консервативних позицій критикує соціалізм. Соціальна програма митрополита базувалась таких засадах: релігія і моральність – це питання суспільного, а не приватного порядку; приватна власність – природна; люди є рівні від природи, проте абсолютна соціальна рівність – утопія; неприпустимість посягань на традиційну сім'ю, родинні зв'язки; соціалізм – ворожа народу, Церкві й Богу секта⁶¹². Головною зброєю у поборюванні соціалістів мала стати пропагована ієрархами активізація соціально-економічної і просвітньої праці духовенства.

⁶¹⁰ Звернення митр. Андрея Шептицького до народу з приводу вбивства ц.-к. Намісника А. Потоцького. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність: Документи і матеріали 1899–1944*. Том II: Церква і суспільне питання. Кн. 2: Листування. Львів: Місіонер, 1999. С. 582–584.

⁶¹¹ Лев XIII. *Rerum novarum*. URL: http://www.pseudology.org/Documets/Lio13_enciclika.htm (дата звернення: 14.09.2015).

⁶¹² О квестії соціальной. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства, 1904. *Шептицький Андрей. Пастирські послання...* Т. 1. С. 544. Див. також: Чорновол І. Митрополит Шептицький та його послання «О квестії соціальной». URL: https://risu.org.ua/ua/index/studios/materials_conferences/60496/ (дата звернення: 29.04.2017).

Тісно пов'язаним з попередньо згаданими питаннями було бачення митрополитом і єпископами політичної ролі Церкви і своєї власної в складних обставинах початку ХХ ст. Перебування на митрополичому престолі двох останніх владик ХІХ ст. – Сильвестра Сембратовича і Юліана Сас-Куїловського – було прикладом двох діаметрально протилежних підходів до цієї проблеми. Якщо перший з них активно намагався впливати на українську політику, зокрема підтримуючи «нову еру» і християнсько-суспільний рух, то ставлення владики Куїловського передає його фраза, сказана О. Барвінському, що «ksiądz jest do ołtarza i brewiarza» (священик є для вівтаря і Часослова)⁶¹³.

Аналіз підходу до цього питання митрополита Шептицького і єпископів Чеховича й Хомишина дозволяє виокремити три різні моделі поведінки ієрархів – помірковано-зважену, активну і пасивну. Кожна з них є варіаціями консервативної реакції на виклики часу. До першого типу слід віднести поставу митрополита Андрея Шептицького. Його дії є прикладом раціональної програми адаптації ГКЦ до модерності, задля збереження Церквою не ключової, але важливої ролі в суспільстві. Першим кроком стало визнання митрополитом нової реальності й неможливості утримувати перевагу церковної ієрархії в українській політиці⁶¹⁴. Важливим кроком митрополита Андрея Шептицького стала підтримка, хоч і не без непорозумінь, українських націонал-демократів⁶¹⁵. Він відмовився від проекту клерикальної партії, що відстоювала б інтереси Церкви і на створенні якої наполягали християнські суспільники чи о. Волянський⁶¹⁶. Крім врахування непопулярності консервативної клерикальної ідеї в українському суспільстві Галичини, цей підхід відповідав ширшим уявленням Андрея Шептицького про участь Церкви в партійному житті хіба у формі надпартійної організації. Ця візія

⁶¹³ Іл. ВР. Ф. 135. Спр. 43 Арк. 207.

⁶¹⁴ Наша програма. Пастирське послання Єпископа Андрея до духовенства, 1 серпня 1899 р. *Шептицький Андрей. Пастирські послання...* Т. 1. С. 21.

⁶¹⁵ Расевич В. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблема національно-політичної консолідації українців (1900–1918 роки). *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Число 2. Львів: Інститут історії Церкви ЛБА, 2000. С. 212.

⁶¹⁶ Для Волянського, як і для християнських суспільників, прикладом була австрійська Християнсько-соціальна партія: Волянський О. В справі християнсько-соціальної партії. *Нива*. 1907. Ч. 19. 1 жовтня. С. 577–581. Про співпадіння поглядів свідчить і те, що саме цю статтю Волянського опублікував «Руслан» під час кампанії на підтримку Християнсько-суспільного союзу: Ще одна замітка про «Християнсько-суспільний Союз». *Руслан*. 1911. Ч. 162. 25 (12) липня.

повною мірою проявилася уже в міжвоєнний період при створенні Українського християнського союзу⁶¹⁷.

Пасивну модель втілював перемиський єпископ Чехович, який уникав відкритої політичної діяльності. Він часто не з'являвся на сеймові сесії, посилаючись то на небажані додаткові витрати⁶¹⁸, то на втому чи стан здоров'я⁶¹⁹, то на велику кількість справ удома⁶²⁰. Така поведінка єпископа була зумовлена тим, що насамперед він піклувався культурними і освітніми установами у власній єпархії, тому, наприклад, неодноразово звертався до О. Барвінського за допомогою в отриманні бюджетного фінансування для Дівочого інституту і бурси св. Миколая в Перемишлі, василіянського чину тощо⁶²¹. Не дивно, що рідкісний випадок виступу Константина Чеховича в сеймі був пов'язаний саме з культурно-просвітницьким питанням – обговоренні сеймової субвенції для товариства «Просвіта»⁶²². За такі свої дії, як також за будівництво нової будівлі греко-католицької духовної семінарії в Перемишлі й фінансову підтримку постанови 263 нових святинь на території перемиської єпархії в роки управління нею, єпископ отримав ім'я «будівничого українського Перемишля»⁶²³. З огляду на аполітичну модель поведінки особу Константина Чеховича, порівняно з митрополитом Андреем Шептицьким і єпископом Григорієм Хомишиним, украй рідко згадувала преса. Переважно це були згадки про культурно-освітню діяльність або візитації⁶²⁴. Попри власну пасивність, перемиський владики заохочував митрополита до активної політичної ролі⁶²⁵.

Прикладом найактивнішого втручання в політичні процеси був станиславівський єпископ, який вступив у протистояння з сильними у єпархії русофілами і радикалами. Він вбачав опору національної культури в західній

⁶¹⁷ Гентош Л. Митрополит Шептицький 1923–1939: випробування ідеалів. Львів, 2015. С. 186–194.

⁶¹⁸ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2736 / п. 164. Арк. 73 (Лист К. Чеховича до О. Барвінського, 26 грудня 1901 р.).

⁶¹⁹ Там само. Арк. 95 (Лист К. Чеховича до О. Барвінського, 5 жовтня 1903 р.).

⁶²⁰ Там само. Арк. 85 (Лист К. Чеховича до О. Барвінського, 25 грудня 1902 р.).

⁶²¹ Там само. Арк. 93–94 (Лист К. Чеховича до О. Барвінського, 30 вересня 1903 р.).

⁶²² Biskup Konstantyn Czechowicz i jego rządy w diecezji przemyskiej. *Konstantyn Czechowicz: korespondencja greckokatolickiego biskupa przemyskiego z lat 1897–1914* / Wyd. Anna Krochmal. Przemyśl, 1998. S. XXIX.

⁶²³ Szczupak A. Greckokatolicka diecezja przemyska w latach I wojny światowej. Kraków: Towarzystwo wydawnicze «Historia Iagellonica», 2015. S. 17.

⁶²⁴ Преосвященный Епископ Константин Чехович. *Руслан*. 1907. Ч. 1. 1 (14) січня; Преосв. Епископ Чехович виїздить на візит. Потел. деканата. *Там само* 1905. Ч. 98. 3 (16) травня.

⁶²⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 2. Спр. 300. Арк. 42 (лист К. Чеховича до А. Шептицького, 11 жовтня 1901 р.).

клерикальній традиції, а його погляди були наближеними до антимодерністських засад. Ці погляди диктували жорстке ставлення до участі парафіяльного духовенства в політичному житті. Про незадовільний стан єпархії, зокрема про зближення частини парохів з радикалами, писали і русофіли⁶²⁶, і християнські суспільники. Важливим заходом єпископа стало заснування, поряд зі світськими інституціями, підпорядкованих Церкві культурно-просвітницьких товариств. Це мало нагадувати парафіяльним священикам про пріоритетність душпастирських обов'язків, з чим, на думку владики, світські товариства не справлялися через релігійну індиферентність⁶²⁷. Єпископ Хомишин забороняв духовенству передплачувати газети з антицерковними матеріалами, до яких віднесено не лише радикальні часописи, а й «Діло» і «Галичанин»⁶²⁸. Русофіли й націонал-демократи, своєю чергою, звинувачували єпископа в потуранні християнським суспільникам⁶²⁹.

Попри власне не/бажання, траплялись випадки, коли вищі ієрархи були змушені брати участь у політичних акціях під тиском громадської думки і світських політиків. Прикладом є боротьба за якомога сприятливіший для українців проект виборчої реформи до парламенту у Відні. У виданому з цього приводу пастирському посланні владики обережно поставились до перспектив проекту. Схвалюючи факт розширення громадянських прав і його потенційну користь для українців, вони застерігали вірних обирати лише послів, що підтвердили б власну вірність християнським засадам і перед ще більшою небезпекою з боку соціалістів і радикалів, які могли використати нове виборче законодавство на власну користь⁶³⁰. Окрім того, з листа єпископа Чеховича до митрополита Шептицького випливає, що перемиський владики неприхильно ставився до самої ідеї виборчої реформи на засадах загального виборчого права⁶³¹. Попри це, на конференції греко-католицького єпископату було прийнято рішення спільно з світськими політиками

⁶²⁶ Указанія для новаго єпископа. *Галичанинъ*. 1904. Ч. 60. 14 (27) березня.

⁶²⁷ Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ, 2006. С. 22.

⁶²⁸ Травля русско-народной партіи въ станиславовской єпархії. *Галичанинъ*. 1908. Ч. 78. 4 (17) квітня.

⁶²⁹ Камо грядете? *Галичанинъ*. 1908. Ч. 74. 30 березня (12 квітня); Собачий куток. *Руслан*. 1911. Ч. 123. 6 червня (24 травня).

⁶³⁰ О выборах до парламента. Спільне пастирське послання Митрополита Андрея та єпископату Галицької церковної провінції до народу. *Шептицький Андрей. Пастирські послання*. Т. 4... С. 30–38.

⁶³¹ ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 2. Спр. 300. Арк. 62 (лист К. Чеховича до А. Шептицького, 25 грудня 1902 р.).

взяти участь в депутації до Цісаря. Прикметною є ремарка в протоколі конференції, що рішення комітету народного з'їзду про вислання депутації з грудня 1905 р. було прийняте без відома єпископів, і лише постфактум було запрошено владик до участі⁶³².

У контексті різних проявів консервативної реакції ієрархів на виклики доби важливо простежити їх відносини зі світськими українськими консервативними середовищами, які опинились перед схожими дилемами. Клерикальний консерватизм християнських суспільників робив природнім пошук ними підтримки серед кліру, і насамперед серед вищої ієрархії. Таку підтримку вони мали за часів митрополита Сильвестра Сембратовича, але після його смерті ситуація для О. Барвінського і його однодумців ускладнилась. Великі надії християнські суспільники покладали на Андрея Шептицького, сподіваючись, що він підтримає їхні починання⁶³³. Ще в часі буття владика Андрея станиславівським єпископом видавці «Руслана» активно висвітлювали і хвалили його діяльність. Після номінування в митрополичий сан християнсько-суспільний часопис був активним захисником владика від нападів русофілів, націонал-демократів і польських середовищ. Висвітлюючи відносини Андрея Шептицького з цими середовищами, видавці «Руслана» фактично не подавали інформації про взаємини ієрарха з рухом, який самі представили. Така ситуація є свідченням позиції митрополита. Листування О. Барвінського і Андрея Шептицького, а також між християнськими суспільниками, відкривають відмінні від зображеної в «Руслані» гармонії відносини владика і світських консерваторів. Члени християнсько-суспільного середовища неодноразово висловлювали невдоволення надпартійністю митрополита. Найчастіше це безпідставно пояснювали його прихильністю до русофілів⁶³⁴. Листування очільника ГКЦ з О. Барвінським показує обмеженість їх стосунків. Утім, це не означає неприязні між ними. Листи витримані в дусі взаємної поваги:

⁶³² Протокол Конференції єпископату дня 11-го січня 1906 в Перемишлі. *Конференції Архисреїв...* С. 15.

⁶³³ 1700–1900. *Руслан*. 1900. Ч. 222. 1 (14) жовтня).

⁶³⁴ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 886 / п. 70. Арк. 6 зв. (лист М. Герасимовича до О. Барвінського, 8 березня 1901 р.); Спр. 2483 / п. 149. Арк. 90 (лист К. Студинського до О. Барвінського, 13 травня 1905 р.).

митрополит високо оцінював заслуги О. Барвінського для українського руху⁶³⁵. Натомість О. Барвінський писав владиці, що лише той має необхідні якості, аби разом з єпископами «згромадити під своїм світлим проводом всіх здоровомислячих і вірній Христовій Церкві Русинів»⁶³⁶. Відвертістю та емоційністю з-поміж інших вирізняється лист О. Барвінського, написаний невдовзі після вбивства М. Січинським намісника А. Потоцького 12 квітня 1908 р. У листі автор висловлював міркування щодо трагічності ситуації українців Галичини з огляду на пануючий радикалізм, засуджував безвідповідальність деяких депутатів і закликав митрополита очолити боротьбу з цими явищами⁶³⁷. Чи відповів на ці заклики митрополит – невідомо.

Значно прихильніше до християнсько-суспільного руху ставились перемиський і станиславівський владики. Якщо листи митрополита Андрея до О. Барвінського не містять оцінок ситуації та емоційних висловлювань стосовно політичних подій, то в листах єпископів Хомишина і Чеховича здебільшого про це і йдеться. Перемиський єпископ високо цінував Барвінського як людину високих моральних якостей і досвідченого політика⁶³⁸. У 1895 р. лідер християнських суспільників пропонував майбутньому єпископу взяти участь у виборах до Галицького сейму, але той відмовився, посилаючись на брак досвіду⁶³⁹. Загалом, у політичних питаннях він повністю покладався на О. Барвінського. Попри політичну пасивність, єпископ Константин зберігав дуже добрі стосунки з О. Барвінським, а також Т. Реваковичем. Після смерті митрополита Сильвестра Сембратовича «Руслан» агітував за Чеховича як його наступника⁶⁴⁰. У поглядах на стан і перспективи українства в Галичині погляди Чеховича багато в чому співпадали з ідеями християнських суспільників: єпископ з недовірою ставився до участі молоді в політичних акціях⁶⁴¹, опозиційної

⁶³⁵ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2785 / п. 166. Арк. 10 зв. (лист А. Шептицького до О. Барвінського, 3 листопада 1920 р.).

⁶³⁶ ЦДАЛ України. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 214. Арк. 24 зв. (лист О. Барвінського до А. Шептицького, 25 квітня 1908 р.).

⁶³⁷ Там само. Арк. 26 (лист О. Барвінського до А. Шептицького, 30 квітня 1908 р.).

⁶³⁸ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2737 / п. 164. Арк. 34 зв. (Лист К. Чеховича до О. Барвінського, 3 березня 1907 р.).

⁶³⁹ Там само. Спр. 2736. Арк. 8 (Лист К. Чеховича до О. Барвінського, 23 червня 1895 р.).

⁶⁴⁰ Після події! *Руслан*. 1899. Ч. 9. 13 (25) січня.

⁶⁴¹ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2736 / п. 164. Арк. 75 зв. (Лист К. Чеховича до О. Барвінського, 10 лютого 1902 р.).

політики⁶⁴² і підкреслював брак позитивної роботи серед українців⁶⁴³. Емоційністю оцінок вирізняється лист єпископа Чеховича до Т. Реваковича, де єпископ назвав політику націонал-демократів радикальною, антидинастичною, антицерковною і антирелігійною⁶⁴⁴. Попри це, він виступав за порозуміння між УНДП і ХСС⁶⁴⁵.

«Західницький» світогляд Григорія Хомишина робив його природнім союзником християнських суспільників. Він підтримував діяльність «Руської громади»⁶⁴⁶ і Християнсько-суспільного союзу⁶⁴⁷, намагався популяризувати останній в межах єпархії⁶⁴⁸, підтримував О. Барвінського в моменти політичних невдач⁶⁴⁹. Йому ж він висловлював своє бачення суспільно-політичної ситуації, яке багато в чому повторювало позицію Константина Чеховича⁶⁵⁰. Точка зору владики Хомишина про те, що запорукою розвитку українців є «ухрестиянення суспільности»⁶⁵¹ перегукувалася з публікаціями газети «Руслан», яку єпископ підтримував. У відповідь часопис формував позитивний образ владики, захищаючи його від критики поляків⁶⁵², українських націонал-демократів⁶⁵³, а насамперед радикалів⁶⁵⁴ і русофілів⁶⁵⁵. Цікаво, що до призначення Григорія Хомишина станиславівським єпископом «Руслан» його гостро критикував, звинувачуючи в потуранні русофілам, недосвідченості, упертій безоглядності, використанні проповідниці «до простацької лайки», відсутності адміністративних здібностей⁶⁵⁶.

⁶⁴² ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2736 / п. 164. Арк. 110 зв. (Лист К. Чеховича до О. Барвінського, 4 вересня 1904 р.).

⁶⁴³ Там само. Спр. 2737 / п. 164. Арк. 15 (Лист К. Чеховича до О. Барвінського, 28 грудня 1905 р.).

⁶⁴⁴ На маргінесі листа Ревакович зазначив, що цей лист не слід публікувати за життя автора, а численні знаки питання, очевидно зроблені адресатом, свідчать про його здивованість різкістю оцінок: Там само. Ф. 93. Спр. 112 / п. IV. Арк. 5–6 зв. (Лист К. Чеховича до Т. Реваковича, 24 червня 1908 р.).

⁶⁴⁵ Там само. Ф. 11. Спр. 2738 / п. 164. Арк. 50 (Лист К. Чеховича до О. Барвінського, 14 червня 1914 р.).

⁶⁴⁶ Там само. Спр. 2665 / п. 160. Арк. 1зв. (Лист Г. Хомишина до О. Барвінського, 5 травня 1904 р.).

⁶⁴⁷ Там само. Арк. 68 (Лист Г. Хомишина до О. Барвінського, 8 січня 1913 р.).

⁶⁴⁸ Там само. Арк. 42 (Лист Г. Хомишина до О. Барвінського, 29 жовтня 1910 р.).

⁶⁴⁹ Там само. Арк. 50 (Лист Г. Хомишина до О. Барвінського, 4 травня 1911 р.).

⁶⁵⁰ Там само. Арк. 22 (Лист Г. Хомишина до О. Барвінського, 4 січня 1908 р.).

⁶⁵¹ ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2665 / п. 160. Арк. 31–31зв. (Лист Г. Хомишина до О. Барвінського, 24 січня 1909 р.).

⁶⁵² Нагінка на руского владику. *Руслан*. 1905. Ч. 96. 30 квітня (12 травня).

⁶⁵³ Відкрили вже зовсім шелом! *Руслан*. 1907 (1908). Ч. 286. 23 грудня (5 січня).

⁶⁵⁴ Напр.: Напасти «Галичанина». *Руслан*. 1907. Ч. 143. 27 червня (10 липня).

⁶⁵⁵ Напр.: Testimonium paupertatis... *Руслан*. 1907. Ч. 8. 11 (24) січня; Ч. 9. 12 (25) січня; Ч. 10. 13 (26) січня.

⁶⁵⁶ О. Хомишин. *Руслан*. 1903. Ч. 26. 2 (15) лютого; Допись (з кругів духовенства станиславівської єпархії). Там само. 1903. Ч. 156. 12 (25) липня.

Однак після призначення Григорія Хомишина єпископом часопис кардинально змінив позицію на його користь⁶⁵⁷.

Якщо християнсько-суспільний рух мав принаймні підтримку двох єпископів, то ситуація русофілів була складнішою. Останнім владикою, який задовольняв це середовище був Юліан Сас-Куїловський. Перетворення ГКЦ на чітко виражену українську національну структуру протягом першої чверті ХХ ст., зокрема з ініціативи і при активній підтримці найвищих ієрархів, не сприяло добрим стосункам між ними і русофільським середовищем. Особливою непримиренністю відзначався єпископ Хомишин, чий світогляд і діяльність ішли врозрід з русофільською ідентичністю й традицією. Одним з головних своїх завдань владика бачив боротьбу з русофілами. Показовим є конфлікт з коломиїським парохом, відомим русофілом, о. Миколою Семеновим. Мінімум два роки тривав канонічний процес проти цього священика, який мав символічне значення, адже усунення о. Семенова послабило б позиції В. Дудикевича і русофілів у регіоні. Тому не дивно, що єпископ був дуже наполегливий і безкомпромісний у своїх починаннях⁶⁵⁸.

Єпископ Чехович мав вагому причину не ставитись прихильно до русофілів – його єпархія напередодні війни стала центром пропаганди православ'я, яку підтримували русофіли-«новокурсники». Перемиський владика скаржився митрополиту, що «схизматицька» пропаганда набирає обертів⁶⁵⁹. Ієрархи видали спільне пастирське послання, яке застерігало народ перед загрозою православ'я. Владики спростовували головний аргумент прихильників православ'я – повернення до передунійної традиції і позбавленої латинських нашарувань східної літургійної традиції. Зазначалось, що тогочасна російська Церква не шанує традиційного обряду з часів її реформи і відмежування старообрядців⁶⁶⁰. Головними заходами протидії мала бути активна просвітницька акція з роз'ясненням парохами своїм вірним

⁶⁵⁷ Станиславівський владка. *Руслан*. 1904. Ч. 54. 7 (20) березня.

⁶⁵⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 2. Спр. 291. Арк. 39 (лист Г. Хомишина до А. Шептицького, 22 липня 1907 р.); Арк. 46 (лист Г. Хомишина до А. Шептицького, 2 січня 1908 р.); там само. Спр. 292. Арк. 2–2 зв. (лист Г. Хомишина до А. Шептицького, 16 січня 1909 р.).

⁶⁵⁹ Там само. Спр. 301. Арк. 127 зв. (лист К. Чеховича до А. Шептицького, 17 жовтня 1910 р.).

⁶⁶⁰ Схизматицька агітація. Спільне пастирське послання Митрополита Андрея та єпископату Галицької церковної провінції до духовенства. *Шептицький Андрей. Пастирські послання...* Т. 4. С. 95.

різниць між ГКЦ і російським православ'ям⁶⁶¹. Позиція ієрархів у цьому питанні була безкомпромісною. Наприклад, пропозиція австрійського міністра просвіти Макса Гуссарека (1865–1935) про підпорядкування вже наявних в Галичині, зокрема внаслідок останніх релігійних конверсій, православних юрисдикції митрополита в Чернівцях зустріла категоричну відмову⁶⁶².

Досвід Першої світової війни, насамперед російської окупації, остаточно розв'язав дилему національного характеру ГКЦ на користь модерного українства. На думку вищої ієрархії, в нову добу навіть помірковане й консервативне русофільство було шкідливим для національної справи і Церкви⁶⁶³. Попри активну православну агітацію напередодні війни, абсолютна більшість духовенства на чолі з ієрархами зберегли лояльність династії Габсбургів. Так, митрополита Шептицького було ув'язнено окупаційною російською адміністрацією і заслано вглиб Російської імперії, а єпископ Чехович відмовився покинути свою єпархію перед лицем російського наступу. Попри важкий стан здоров'я на момент захоплення росіянами Перемишля, єпископ Чехович відмовився йти на компроміс з новою владою⁶⁶⁴.

Війна стала чинником, що значною мірою визначив подальшу політику владик у міжвоєнний час. У 1916 р. єпископ Хомишин за відсутності митрополита в краї та при вакантній посаді перемиського єпископа спробував запровадити в своїй єпархії один з головних елементів західної церковної традиції – григоріанський календар. О. Єгрешій дотримується думки, що ці дії не мали політичного підтексту, а були лише проявом особистих світоглядних переконань владики⁶⁶⁵. Негативна реакція світських і церковних середовищ, які вбачали в юліанському календарі важливий елемент ідентичності й традиції, а також імовірно неприхильне ставлення до

⁶⁶¹ Там само. С. 98.

⁶⁶² Конференція XXIII, 28/II 1914. *Конференції Архидієрів...* С. 44–45.

⁶⁶³ Спільне пастирське послання Митрополита Андрея та єпископату Галицької церковної провінції до духовенства та вірних про завдання Церкви і народу в післявоєнний період, 21 лютого 1918 р. *Шептицький Андрей. Пастирські послання...* Т. 4. С. 121.

⁶⁶⁴ Один з Крилошан Капітули Перемиської. Єпископ Чехович. Матеріали до біографії. *Нива*. 1916. Ч. 2. 1 лютого. С. 84–91.

⁶⁶⁵ Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин... С. 30.

ініціативи митрополита Шептицького змусили станиславівського владика скасувати реформу⁶⁶⁶.

Спробу запровадження григоріанського календаря можна трактувати як місток, що сполучає досліджуваний період з перипетіями міжвоєнного часу, коли загострились як обрядові суперечності між «західниками» і «візантиністами», так і особисті стосунки митрополита Шептицького з владикою Хомишиним й наступником єпископа Чеховича – Йосафатом Коциловським (1876–1947). Іншим сигналом цієї тенденції є єпископська конференція 24 серпня 1919 р, де митрополит погодився на запровадження celibату⁶⁶⁷. Втім, і ця подія стала лише прелюдією до наступних дискусій.

Різні моделі поведінки представників вищої церковної ієрархії дають зразок відмінної консервативної поведінки в кризовий час. Хоча митрополит і єпископи по різному реагували на виклики, кожен з них залишався консерватором у своїх поглядах на суспільне й соціальне питання. Попри такі розбіжності, погляд на дилеми ГКЦ крізь призму її ключових представників дає змогу проаналізувати ключові аспекти інституційного консерватизму Церкви, що опинились під загрозою протягом першої чверті ХХ ст. І однією з головних проблем, що турбувала ієрархів, була поведінка парафіяльного духовенства.

4.3. Світ цінностей парафіяльного духовенства

Без розгляду моделей поведінки греко-католицького парафіяльного духовенства не є можливим формування повноцінного уявлення про історію ГКЦ як консервативного середовища в першій чверті ХХ ст. Дії цієї найчисельнішої групи в Церкві, зокрема в контексті національного руху, є зразком загрози консервативним християнським засадам зі сторони націоналізму і радикалізму. У досліджуваний період парафіяльне духовенство часто поставало перед ціннісними чи політичними дилемами, що не мали простих вирішень. Прикладом є відносини парохів до

⁶⁶⁶ Детальніше див.: Павлишин О. З історії впровадження григоріанського календаря в церковне життя українців: календарна реформа єпископа Григорія Хомишина. *Україна модерна*. 2002. Ч. 7. С. 7–68.

⁶⁶⁷ XXVII Конференція, 24 серпня 1919 в Перемишлі. *Конференції Архисреїв...* С. 52.

світської інтелігенції, яка багато в чому формувала секуляризаційний ідейний клімат доби⁶⁶⁸.

Парафіяльне духовенство було не тільки об'єктом для заходів світських середовищ і вищої церковної ієрархії, а й суб'єктом суспільно-політичного життя. Глибоко укоріненим було усвідомлення ним себе як окремого стану з власною історією, традицією і призначенням⁶⁶⁹. Середовище парафіяльних духівників мало власну ієрархічну стратифікацію – складалося з парохів, завідателів (обидві категорії можна віднести до самостійних душпастирів) і сотрудників⁶⁷⁰. Поділ на парохів і сотрудників сприяв проявам священничого консерватизму⁶⁷¹. Активній позиції парафіяльного духовенства в громадських справах сприяла теж наявність власних форм самоорганізації – деканальних соборчиків, священницьких конференцій, віч, товариств. Найактивнішим було створене в 1891 р. Товариство святого Апостола Павла, що займалося видавництвом літератури і реколекціями для різних верств населення⁶⁷².

Аналіз джерел дає змогу виокремити різні типи поведінки парафіяльного духовенства, а водночас відмінні прояви як консервативної поведінки, так і поведінки, яка не вписується в межі відповідного світогляду й цінностей. Першим типом були політично пасивні священники. Прикладом консервативної поведінки є о. Йосиф Авдикович з села Ясенів на Бродівщині. З опису о. Ф. Тарнавського постає образ старшого священника, «зимного аристократа», що дбав за дотриманням правил етикету. Хоча така манера поведінки не сприяла надмірній популярності серед парафіян, його парафія вважалась зразковою, а парох був авторитетною особою в громаді⁶⁷³. Відношення о. Авдиковича до своїх парафіян дає приклад відчуття

⁶⁶⁸ Sorokowski A. Z dziejów przemian mentalności greckokatolickiego duchowieństwa parafialnego w Galicji, 1900–1939. *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały* / red. A. Zięba. Kraków 1994. S. 70.

⁶⁶⁹ Волянський О. «Нива» яка повинна бути, а яка вона є. *Нива*. 1908. Ч. 20 і 21. 1 листопада.

⁶⁷⁰ Колб Н. Греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині на зламі XIX–XX століть: соціальна характеристика, майновий стан, спроби самоорганізації. *Галицька Митрополія 1303–1807–2007: Статті і матеріали* / Ред. кол.: З. Білик, В. Гаюк, Я. Дашкевич та ін. Львів, 2008. С. 18.

⁶⁷¹ Там само. Питання про стосунки між парохом і сотрудником неодноразово виникало на сторінках церковних часописів. Див: В. М. Єще про відносини між парохами а сотрудниками. *Нива*. 1908. Ч. 3. 1 лютого; Садовський М. На тему відносин між парохами і сотрудниками. *Там само*. 1908. Ч. 16 і 17. 1 вересня.

⁶⁷² Колб Н. Греко-католицьке парафіяльне духовенство... С. 23–25.

⁶⁷³ Тарнавський Ф. Спогади. Торонто: Українське видавництво «Добра книжка», 1981. С. 137–140.

власної ролі провідника, а водночас і відповідальності за ввірену паству⁶⁷⁴. Попри добре розуміння політичних процесів, він тримався осторонь політики, а керована ним місцева читальня зберігала партійний нейтралітет. Народовця за світоглядом, о. Авдиковича відштовхувала демагогічність чільних українських партій⁶⁷⁵.

Натомість о. Жеребецький і о. Петро Корчинський на межі XIX–XX ст. були прикладами неактивних політично парохів, які не відповідали уявленням про «отців народу». Отець Жеребецький із села Чистопади не переймався ні освітнім, ні господарським розвитком власної парохії, як і алкоголізмом селян. Водночас, намагаючись підкреслити власну вищість, у проповідях і в побуті часто використовував польську мову⁶⁷⁶. Зверхність пароха як негативний зразок консервативної поведінки наводить у своїх спогадах о. Пристай на прикладі підгорецького пароха о. Корчинського. Хоча він і мав досвід активної політики – був учасником польського постановня 1863–1864 рр. – але займав пасивну позицію і характеризувався ще давнім «старорусинським» консерватизмом – розглядав польську мову як «культурну» на протигагу «селянській» руській⁶⁷⁷. Така модель поведінки була характерною для XIX ст., але на початку XX ст. для більшості духовенства, особливо молодшого, видавалась анахронізмом.

Хоча поведінка оо. Жеребецького і Корчинського не може вважатися добрими прикладами традиційного пароха й негативно впливала на авторитет всього кліру, протилежний щодо політичної активності тип поведінки також не був запорукою збереження церковного консерватизму. Навпаки, надмірна активність парохів в національному русі була однією з найбільших загроз традиційній ролі Церкви в українському суспільстві. Зanedбання парафіяльними священиками своїх прямих обов'язків душпастиря заради політичного активізму й агітації часто лише підривали авторитет пароха⁶⁷⁸. Цікавими є спостереження члена Польського кола в німецькому парламенті Глембоцького, який приїхав до Галичини з метою

⁶⁷⁴ Гарнавський Ф. Спогади. С. 139.

⁶⁷⁵ Там само. С. 141.

⁶⁷⁶ Там само. С. 155–158.

⁶⁷⁷ Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів. Спомини з минулого і сучасного. Том II. Львів–Ньюорк, 1935. С. 139.

⁶⁷⁸ ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 159. Спр. 16 / п. 1. Арк. 20–20 зв. (лист старшої сестри при церкві в с. Ладичин до митрополичої Консисторії, 9 січня 1911 р.).

перевірити інформацію про утиски українців поляками. Він казав о. Тарнавському, що надмірна заполітизованість парохів і парафіян дозволяє їм дуже добре орієнтуватись у внутрішній і зовнішній політиці, але стоїть на заваді економічному розвитку, без якого неможливим бачилось зміцнення позицій українців⁶⁷⁹. У цьому контексті Глембоцький позитивно оцінив консервативну поставу русофілів як недемагогічного елемента, який дещо збалансовував радикальність священиків-народовців⁶⁸⁰. Стосунки між священиком і громадою не завжди залежали лише від політики. Часто причиною конфліктів ставали майнові і фінансові питання, як от розмір оплат за душпастирські послуги чи при будівництвах церков⁶⁸¹.

Були різні причини відмінного ставлення священиків до політичної активності, але за одну з головних можна вважати різницю поколінь. Автори спогадів про тогочасні події – оо. Тарнавський і Пристай – на початок ХХ ст. були представниками молодшого покоління душпастирів з українським модерним національним світоглядом. У своїй діяльності перед виїздом до США в 1911 р. о. Тарнавський був, за власними словами, «у гарячій воді купаний українець»⁶⁸². Він активно працював заради розвитку українського руху в селах, де був сотрудником чи парохом, неодноразово вступаючи з політичних причин в конфлікти з владою. Засобом для досягнення національно-політичних цілей було душпастирство і для о. Пристая⁶⁸³. У своїй політичній діяльності він пішов ще далі, ніж о. Тарнавський – під час українського мітингу під стінами Намісництва з нагоди приїзду австрійського президента міністрів Ернеста Кьорбера, що переріс у сутички з поліцією, о. Пристая було заарештовано за напад на кінного поліцейського⁶⁸⁴. Промовистою є навіть назва розділу його спогадів, присвячена діяльності на початку ХХ ст. – «Церква і Нація». Проте, за словами о. Пристая, він, на відміну від багатьох, не впускав політики до стін церкви⁶⁸⁵. Досвід оо. Тарнавського і Пристая є добрим аргументом на користь тези про поколінневу прив'язку моделей поведінки

⁶⁷⁹ Тарнавський Ф. Спогади... С. 208–209.

⁶⁸⁰ Там само. С. 210.

⁶⁸¹ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2. Спр. 904. Арк. 7–19.

⁶⁸² Тарнавський Ф. Спогади... С. 141.

⁶⁸³ Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів. Т. II... С. 210.

⁶⁸⁴ Там само. С. 318–320.

⁶⁸⁵ Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів. Т. II... С. 220.

парафіяльного духовенства. Якщо в часі буття сотрудником в о. Авдиковича молодий о. Тарнавський вважав, що його парох «консерватист, аристократ і сучасного руху не розуміє»⁶⁸⁶, то в зрілому віці він цілковито змінив свою думку⁶⁸⁷. Схожим чином і о. Пристай розкаювався у своєму використанні душпастирства не як цілі самої в собі, а для політики⁶⁸⁸.

Парафіяльне духовенство протягом першої чверті ХХ ст. відчувало на собі вплив не лише націоналізму, а й соціалізму. Але якщо перший дуже часто акцептувався парохами, то другий знаходив, з поодинокими винятками⁶⁸⁹, солідарний опір духовенства. Це стосувалось навіть таких часом радикальних національно і політично парохів, як о. Пристай⁶⁹⁰. Ще до Першої світової війни в реакції парафіяльного духовенства можна простежити ті елементи, на яких будував своє трактування соціалізму о. Костельник у «Границях демократизму». У рефераті на деканальному соборчику о. Роман Добровольський відзначав, що Церква не є супротивна духові демократизації, що охопив тогочасну Європу і спонукав до оборони убогих і скривджених. Такі функції референт вважав цілком згідними з характером християнства і Христовим вченням⁶⁹¹. Тут, як і в працях митрополита Шептицького, чітко простежується вплив енцикліки «*Reserum Novarum*». Це свідчить про ознайомлення не лише провідників Церкви, а й загалу кліру з тогочасними загальноєвропейськими тенденціями. Але засадничою різницею між позицією Церкви і соціалізмом було ігнорування останнім, на думку о. Добровольського, будь-яких етичних і релігійних принципів, права власності і усталених моральних норм⁶⁹². Оригінальний спосіб боротьби з соціалістичними ідеями практикував о. Юліан Дзерович у Стрию. Він записався в члени радикальної робітничої організації «Воля» і регулярно відвідував його читальню, де спілкувався з робітниками, не засуджуючи їх з висоти амвону, а спокійно вислуховував інші

⁶⁸⁶ Тарнавський Ф. Спогади... С. 141.

⁶⁸⁷ Там само. С. 141, 148–149.

⁶⁸⁸ Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів. Т. II... С. 210.

⁶⁸⁹ Wojtowicz-Huber В. «Ojcowie narodu»... S. 260–263.

⁶⁹⁰ Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів. Т. II... С. 307–309.

⁶⁹¹ ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 159. Спр. 11 / п. 1. Арк. 77–77 зв. (Реферат о. Романа Добровольського, прочитаний на деканальному соборчику 14 жовтня 1907 р.).

⁶⁹² Там само. Арк. 78.

точки зору і дискутував з ними. Такий спосіб виявився доволі ефективним⁶⁹³. Іншим шляхом була активізація роботи в економічних товариствах, зокрема «Сільському господарі», які під орудою духовенства мали б з'єднати клір і народ в міцну цілість за зразком німецьких католиків⁶⁹⁴.

Ангажування парафіяльного духовенства в політичні процеси сприяло його диференціації за партійною ознакою. Найбільше парохів брали участь в діяльності УНДП, значною мірою як головній спадкоємниці давнішого народовського руху. З одного боку це дозволяло священикам виконувати свій «патріотичний обов'язок» (як вони його розуміли), а з іншого породжувало конфлікт між партійною карністю і солідарністю з церковними традиціями й нормами. Вище було проаналізовано наскільки відмінно бачили цю ситуацію світські політики і вища ієрархія. Парафіяльне ж духовенство, прихильне до націонал-демократів, не було єдиним у цій ситуації. Показовими є дискусії навколо статті автора під псевдонімом «Священик-українець» «По виборах», поміщеної в «Ділі», і статті о. Йосифа Проця в «Ниві» під заголовком – «Пишім більше про себе». У першому випадку духовенство закликали безоглядно долучитися до роботи з національного освідомлювання народу задля боротьби з радикалами і соціалістами та критикувалась ідея окремої «клерикальної» партії; парохам відводилась повністю підпорядкована щодо світської інтелігенції роль у народній роботі, фактично утверджуючи інструментальний підхід націонал-демократів щодо ролі кліру⁶⁹⁵. У відповідь «Нива», навколо якої зосереджувались насамперед саме пов'язані з націонал-демократами священики, не заперечувала необхідності праці кліру на національному полі, але зазначала, що пропонована модель є неприйнятною. По-перше, «священик-українець» критикувався за ігнорування змісту перед формою, тобто, що просвітницька робота має бути не лише національною, але і відповідати християнським засадам. По-друге, дописувачу «Діла» закидається, що він критикує

⁶⁹³ Дзерович Ю. Священик між соціалістами. *Нива*. 1909. Ч. 18–19. 15 липня. С. 548–558.

⁶⁹⁴ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 159. Спр. 10 / п. 1. Арк. Арк. 14 зв. (протокол Соборчика Деканального [Микулинецький деканат], що відбув ся в Боршеві, дня 27го лютого 1912)

⁶⁹⁵ Священик-українець. По виборах. *Діло*. 1907. Ч. 122. 14 червня.

за реальні і уявні провини парохів, натомість повністю ігнорує антицерковні і антирелігійні прояви в націонал-демократичному середовищі⁶⁹⁶.

Схожою була й друга дискусія напередодні Першої світової війни. Отець Проць закликав парохів активніше писати в періодичних виданнях про власну суспільно-політичну, просвітню й господарсько-економічну діяльність заради уникнення образу, що лише світська інтелігенція працює над розвитком народу і щоб історію діяльності духовенства в майбутньому можна було простежити не лише в антицерковних часописах на зразок «Громадського голосу»⁶⁹⁷. У відповідь о. Теофіл Гординський обстоював роль «Діла» як головної «хроніки» доби, в тому числі й у церковних справах, і одночасно виправдовував прояви антирелігійних ідей у цьому часописі, зокрема статті М. Лозинського⁶⁹⁸.

У тексті о. Гординського також проявилися різниці між парохами з націонал-демократичного і християнсько-суспільного середовищ. Автор критикував «Руслан» за намагання відірвати духовенство від інтелігенції в народній праці, прагнення утворити окрему партію з духовенства⁶⁹⁹. В архіві редакції «Руслана» зберігається чернетка статті у відповідь о. Гординському, яка висвітлює бачення вже християнсько-суспільної частини парафіяльного духовенства і відкидає ідею підпорядкування духовенства світській інтелігенції, як такої, що виступає проти Церкви і релігії⁷⁰⁰. Водночас, звертається увага, що лише той парох є добрим, котрий першочергово працює на церковній ниві, а вже згодом на національно-політичній⁷⁰¹.

Така консервативна позиція не приваблювала загальних священиків-народовців, які трактували поміркованість християнсько-суспільного руху як невідповідну гостроті національного протистояння в Галичині. Серед членів ХСС з 253 осіб було 157 священиків⁷⁰². Втім, це становило абсолютну меншість у загалі греко-

⁶⁹⁶ Попис «священика-українця» в «Ділі». *Нива*. 1907. Ч. 13. 1 липня. С. 385–388.

⁶⁹⁷ Проць Й. Пишім більше про себе. *Нива*. 1914. Ч. 11. 1 червня. С. 289–294.

⁶⁹⁸ Гординський Т. Пишім більше про себе (голос в дискусії). *Нива*. 1914. Ч. 13–14. 1 липня. С. 365–379.

⁶⁹⁹ Там само. С. 374–378.

⁷⁰⁰ ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5502 / п. 338. Арк. 2 (Священик-Товариш, але не з «Діла» (псевд.): «Пишім про себе більше» (голос в дискусії)).

⁷⁰¹ Там само. Арк. 3.

⁷⁰² Християнсько-Суспільний Союз у Львові. Поазбучний список членів: ЛННБУ ім. В. Стефаніка, відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 5159. / п. 324. 80 арк.

католицького кліру в краї. Навіть наявність серед цього числа кількох крилошан львівської і станіславівської капітул та знаних церковних публіцистів – о. Садовського і о. Білінського – не дозволили християнсько-суспільному середовищу стати базовим для галицького духовенства⁷⁰³. Навіть попри невдоволення багатьох парохів політикою «Діла»⁷⁰⁴.

Диференціація парафіяльного духовенства за партійною ознакою, ставило на порядок денний питання про солідарність кліру. Його порушували не лише митрополит і єпископи, а й самі парохі. Першочерговою була дискусія щодо необхідності окремої політичної організації для духовенства, т.зв «клерикальної партії», як називали цей проект в пресі. На користь такого варіанту виступало прихильне до західної клерикальної традиції християнсько-суспільне середовище і пов'язане з ним духовенство. Але загал кліру поділяв точку зору, що необхідною може бути хіба що неполітична організація на кшталт вже існуючих товариств імені св. апостола Павла чи св. апостола Петра. Позицію духовенства з націонал-демократичного середовища сформулював редактор «Ниви» о. Левицький – що клір не має наміру творити жодної «клерикальної» партії чи перебирати політичний провід. Єдина засторога прозвучала щодо популярних у тому ж таки «Ділі» антирелігійних проявів⁷⁰⁵.

Нова станова організація в середовищі греко-католицького духовенства виникла в 1910 р., але для згуртування русофільської частини кліру. Від початку ХХ ст. і до Першої світової війни священники-русофіли, які складали велику частину духовенства, все більше потрапляли в ізоляцію з огляду на процес націоналізації ГКЦ. Вони фактично стояли осторонь дискусій в середовищі парохів-народовців обох партій, оскільки їх програми, насамперед у національному аспекті, суперечили

⁷⁰³ В останні роки ХІХ ст. на сторінках церковного часопису «Прапор» постать О. Барвінського була однією з улюблених мішеней для критики за «угодовість» і «розбиття руських сил»: «Безь огляду на партіі...». *Прапоръ*. 1897. Ч. 3. Березень. С. 85–87; Напрянь християньско-суспольный а погляды верховодячихь сферь. *Там само*. 1899. Ч. 1. Січень. С. 7–11.

⁷⁰⁴ На довірочних зборах 7 грудня 1911 р. за участю 400 священників з усіх трьох епархій висловили свою підтримку націонал-демократичній партії і засудили ідею створення ХСС: Довірочні збори руського духовенства. *Нива*. 1911. Ч. 24. 15 грудня. С. 744–747. Згодом саме це рішення К. Студинський вважатиме однією з головних причин невдач ХСС: ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2485 / п. 149. Арк. 17 (лист К. Студинського до О. Барвінського, 20 травня 1915 р.). Значною мірою недовіра духовенства до ідей О. Барвінського була пов'язана із негативною пам'яттю про «нову еру», див.: Тарнавський Ф. Спогади... С. 146–147; Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів. Т II... С. 182–183.

⁷⁰⁵ Левицький Я. «Нива» а клерикальна партія. *Нива*. 1907. Ч. 1. 1 січня. С. 1–5.

світогляду й традиціям русофільства. Стосунки цього середовища з парохами – носіями модерної української ідентичності – з означених вище причин поступово загострювались. Це ілюструє еволюція «Ниви». У перші роки вона фактично не виступала проти русофільства, особливо за часів перебування на посаді редактора о. Волянського (жовтень 1908 р. – жовтень 1909 р.), чий ультрамонтанський світогляд був індиферентним до дискусії двох партій⁷⁰⁶. Натомість, після нього риторика змінюється, стаючи різко негативною. Насамперед це було спричинено підозрюванням русофілів у поширенні православної агітації⁷⁰⁷.

Новоутворене Товариство ім. св. Іоанна Златоустого, яке очолив канцлер митрополичої капітули, крилошанин о. Олександр Бачинський, перед початком Першої світової війни налічувало як мінімум 300 священників⁷⁰⁸. Його програма відображала неприхильні консервативним русофілам зміни в ідейно-політичному кліматі Галичини. У ній відзначалося, що першочерговою метою організації є консолідація духовенства перед антирелігійними течіями в суспільстві, захист східного церковного обряду від латинізації. Окремо йшлося про засудження українського «сепаратизму»⁷⁰⁹. Священники-русофіли виступали проти «українізації» ГКЦ, насамперед протестуючи проти запровадження народної мови в молитвах і фонетичного правопису в діловодстві, вважаючи такі дії супротивними церковній традиції⁷¹⁰. Важливою складовою діяльності товариства і його часопису «Церковный Востокъ» був захист парохів-русофілів від звинувачень у пропаганді православ'я. Вину за це явище покладали на латинізацію обряду і національно-політичну нетерпимість всередині Церкви щодо членів русофільського

⁷⁰⁶ Такі погляди о. Волянського на національне питання викликали невдоволення серед загалу духовенства. Див. напр.: ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 264 / п. 35. Арк. 53–53 зв. (лист І. Глинського до О. Барвінського, 30 листопада 1908 р.).

⁷⁰⁷ Див. напр. Православні затії в Галичині. *Нива*. 1910. Ч. 2. 15 січня. С. 33–38; Дволичність наших русофілів. *Там само*. 1912. Ч. 23 і 24. 15 грудня. С. 728; Доброжелательний. Руссофільське духовенство на Лемківщині пропагатори схизми. *Нива*. 1913. Ч. 7 і 8. 1 квітня. С. 224–227.

⁷⁰⁸ Точну кількість встановити неможливо через переривання публікації списку членів у зв'язку з вибухом війни: Спись членовъ Общества им. св. Іоанна Златоустаго во Львовѣ. *Церковный Востокъ*. 1914. Вип. III. С. 154–155.

⁷⁰⁹ Во имя Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа! Всея Братии нашей искренній привѣтъ! *Церковный Востокъ*. 1911. Вип. I. С. 1–5.

⁷¹⁰ Дорожинскій Д. Протестъ противъ резолюции: учить школьную молодежь щоженныхъ молитовъ въ живомъ народномъ языкѣ. *Церковный Востокъ*. 1911. Вип. I. С. 80–91; Сверхоочередное общее Собрание членовъ Общества имени св. Іоанна Златоустаго во Львовѣ. *Там само*. 1911. Вип. II. С. 4; Фонетика въ церковномъ дѣловодствѣ. *Там само*. 1913. Вип. IV. С. 227–232.

середовища⁷¹¹. Окрім цього, русофільське духовенство активно відмежовувало себе від «новокурсників»⁷¹².

Одним з небагатьох питань, що об'єднували парафіяльне духовенство усіх партій, за винятком «західників», було протистояння латинізації. Надактивною тут була русофільська частина кліру, для якої протистояння полонізації і латинізації було основами власної ідентичності. Але і священники-народовці активно виступали проти цього явища. Тут варто виділити два ключових мотиви: захист традиції, з якою себе ототожнювала більшість кліру, не лише русофіли, та національний аспект. Останній полягав у тому, що через переманювання греко-католиків польське духовенство намагалось ослабити український національний рух⁷¹³. У серпні 1913 р. комітет священників-народовців, утворений для складання меморіалу до Апостольської столиці щодо протиправних дій латинського кліру, розіслав по всій Галицькій митрополії звернення з детальними інструкціями, де містилось прохання до парохів укласти перелік проступків римо-католицького духовенства супроти греко-католиків⁷¹⁴. Окрім латинізації, консолідаційним чинником були питання соціального забезпечення парохів, насамперед чимало років тривала боротьба за підвищення конгруї (виплат священникам з державного бюджету)⁷¹⁵.

Партійні протиріччя не завжди вели до ворожості між парохами. У спогадах о. Тарнавського є сюжет, присвячений чільному пароху-русофілу в околиці – о. Йоні Пелехатому. Активний народовець, о. Тарнавський зберігав з ним протягом всього часу сусідства добрі стосунки⁷¹⁶. Втім, не були рідкістю і протилежні випадки. Наприклад, невід'ємною складовою життя сколівського деканату ГКЦ були постійні взаємні скарги двох парохів – народовця о. Євстахія Качмарського і русофіла о. Еміліана Каленюка. Як писав у своєму звіті о. Володимир Сабата, призначений митрополічим ординаріатом до розслідування цих скарг: «набрав смиренно підписаний переконання що... Отці... взаємно себе ненавидять и ненависть тая до

⁷¹¹ Въ настоящую минуту. *Церковный Востокъ*. 1913. Вип. I. С. 1–4.

⁷¹² Несогласіє на парохіальную інституцію. *Церковный Востокъ*. 1913. Вип. IV. С. 205–215.

⁷¹³ Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів. Том II... С. 253–258.

⁷¹⁴ ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 159. Спр. 16 / п. 1. Арк. 22–22 зв.

⁷¹⁵ Див. напр.: ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 159. Спр. 6 / п. 1, Арк. 34–34 зв. (проект петиції до Міністерства віросповідань і просвіти щодо підвищення конгруї для священників).

⁷¹⁶ Тарнавський Ф. Спогади... С. 208.

крайної границі посунена опирає ся на... чисто політичнoмъ, о. Качмарскій єсть загорѣлий українець, а о. Каленюкъ загорѣлий москвофіль»⁷¹⁷. Такі ситуації виникали не лише по лінії поділу русофіл/народовець, а й між носіями модерної української ідентичності. Так, у квітні 1907 р. сотрудник з села Магдалівка о. Володимир Коломієць у брутальній формі виступив проти пароха Сороцька – о. Євгена Купчинського, до парафії якого приїхав в якості політичного агітатора⁷¹⁸.

Глибока криза ідентичності, в якій перебувало консервативне русофільство, у церковній сфері привело пошуку коренів традиції поза надто «українською» ГКЦ. В останні передвоєнні роки рух за перехід на православ'я набрав значних масштабів, насамперед на Лемківщині, де діяв о. Максим Сандович. Найбільшому поширенню проправославних симпатій на Лемківщині сприяла віддаленість цього гірського регіону і низький рівень національної свідомості місцевого населення. Тому Лемківщина віддавна була оплотом русофільства як серед духовенства на чолі з о. Михайлом Юрчакевичем⁷¹⁹, так і селян. Русофіли на Лемківщині вбачали в православ'ї поворот до передунійної, «справжньої», традиції і захист перед латинізацією чи «українізацією» обряду⁷²⁰. Свою роль відігравала і зовнішня схожість обрядів⁷²¹.

Вирішального удару русофільству серед парафіяльного духовенства завдала війна і російська окупація. Цитована раніше думка ієрархів з 1918 р. про ворожість цього типу консерватизму в нових обставинах ґрунтувалась як на широких політичних подіях, так і на випадках переходу частини греко-католицьких парохів на православ'я в часі окупації Галичини. Згідно матеріалів судових процесів, проведених за вказівкою митрополичого ординаріату, усі обвинувачені перед війною належали до русофільського середовища. Втім, моделі поведінки консерваторів-русофілів суттєво різнилися. Під час розслідування справи о. Володимира Сойка з Цінева виявилось, що до війни він активно виступав проти

⁷¹⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2. Спр. 913. Арк. 9 (звіт о. Володимира Сабата, уряд деканальний в Синевідску, 11/8 1909).

⁷¹⁸ Там само. Спр. 907. Арк. 1–8.

⁷¹⁹ Wojtowicz-Huber B. «Ojcowie narodu»... S. 187.

⁷²⁰ Ibid. S. 196.

⁷²¹ Ibid. S. 226.

українського модерного національного руху⁷²². Натомість, під час окупації він не згадував в богослуженнях імені російського імператора, обмежуючись формулою «Імператора Нашого»⁷²³. Натомість в справі о. Івана Пюрика слідство встановило, що до війни він був русофілом культурно, але без політичної активності, а конверсію на православ'я здійснив радше з матеріальних спонук⁷²⁴. За висновками суду, о. Пюрик «по переході на православіє чув ся нещасливим»⁷²⁵. Зразок еволюції консервативного пароха-русофіла в душі руху «новокурсників» уособлював о. Іоанн Насальський. Він добровільно змінив конфесію, був довіреною особою російського уїздного начальника в Перемишлянах, чинив тиск на священників, що не хотіли полишати ГКЦ⁷²⁶. Попри різні мотиви і дії, переходи парохів на православ'я укріпили тавро зрадників народу й віри, існуюче ще до війни та суттєво зміцнене світськими русофілами в часі війни. Як писав о. Василій Пилипчук до митрополичого ординаріату у Львові: «Перехід на православіє пароха цілком не соблазнив парохіян, противно причинить ся в значній мірі до вилічення їх з русофільства»⁷²⁷. Свідченням цих процесів є укладений ординаріатом перелік питань, за яким допитували свідків у справах священників, що змінили обряд. Згідно нього, вже сам факт приналежності до русофільського середовища вважалися передумовою зради⁷²⁸. Після війни русофіли стали серед парафіяльного духовенства архаїчної меншістю, приречені, за словами В. Расевича і А. Заярнюка, доживати свого віку в ізоляції та відчуженні⁷²⁹.

Надважливий вплив війна мала і на нерусофільську частину парафіяльного духовенства. Першим наслідком стало ослаблення традиційної лояльності до Габсбургів внаслідок репресій австрійської влади й армії на початку війни, зокрема проти священників⁷³⁰. Під загрозою опинилися всі існуючі традиційні цінності,

⁷²² ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Спр. 1490. Арк. 6–7 зв.

⁷²³ Там само. Арк. 11.

⁷²⁴ Там само. Спр. 1494. Арк. 1.

⁷²⁵ Там само. Арк. 6 зв.

⁷²⁶ Там само. Спр. 1496. Арк. 25–32.

⁷²⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Спр. 1494. Арк. 6 зв.

⁷²⁸ Там само. Арк. 12–13 зв.

⁷²⁹ Заярнюк А., Расевич В. Галицьке греко-католицьке духовенство у Першій світовій війні: політичні, культурні і соціальні аспекти. *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Число 6. Львів: Видавництво УКУ, 2012. С. 191.

⁷³⁰ Там само. С. 183.

насамперед моральні⁷³¹. Також можна стверджувати, що трагедія війни спричинилась до остаточної відмови духовенства від претензій на політичне провідництво, наскільки це було реальним в умовах важливості ГКЦ для національного руху. Цей факт можна вважати одним з ключових наслідків еволюції інституційного консерватизму Церкви. Натомість, головні зусилля мали бути зосереджені на відновленню суспільної моралі, економічній і просвітній роботі та допомозі жертвам війни⁷³². Остання складова є важливою з огляду на зміни, які переживала уся Католицька церква в умовах війни, коли папа Бенедикт XV першим з очільників Церкви чітко задекларував гуманітарну місію, яка стала у подальшому стала однією з головних її функцій.

Перша чверть ХХ ст. була часом, коли консервативні засади ГКЦ опинились перед викликами модерних ідей – секуляризації, соціалізму, націоналізму. Це відобразилось у зростанні кількості антицерковних і антирелігійних виступів. Найгучнішими з них можна вважати статтю «Ad maiorem Poloniae gloriam» і утворення «Безвіроісповідної Громади». У пошуках реакції клір не був монолітним – висувались як ультраконсервативні проекти, так і помірковані. Втіленням останніх є погляди о. Костельника, які можна вважати проміжною ланкою між передвоєнними та повоєнними дискусіями. Різні приклади реагування на кризу інституційного консерватизму ГКЦ продемонстрували вищі ієрархи Церкви – від активного втручання в політичні процеси в дусі західного клерикалізму єпископом Хомишиним до пасивності в цій сфері владики Чеховича. Найефективнішим варіантом можна вважати політику митрополита Шептицького, чия ставка на порозуміння з націонал-демократичним середовищем і зміна акцентів у діяльності духовенства на оборонців консервативних християнських засад суспільства шляхом активної просвітньої й економічної роботи, найбільшою мірою сприяла збереженню в подальшому важливої ролі Церкви в житті суспільства.

Найскладнішою була ситуація парафіяльного духовенства. Його становище як часто єдиного представника освічених верств українського суспільства на місцях з

⁷³¹ Дзерович Ю. Моральна відбудова Галичини. *Нива*. 1917. Ч. 1. січень. С. 1–5.

⁷³² Стефанович А. Задачі нашого духовенства в теперішнім часі. *Нива*. 1917. Ч. 2. лютий. С. 47–61.

одного боку робило його стійкішим до утримання впливу на суспільство, ніж світських консерваторів. З іншого боку, цей факт часто призводив до надмірного захоплення парохів українською політикою, розмиваючи межу християнським консерватизмом і націоналізмом. Консервативнішою була поведінка невтручання в активну політику, яка, втім, також мала позитивні і негативні прояви. Будучи активним учасником партійного життя, парафіяльне духовенство не могло абстрагуватися від нього задля зміцнення себе як окремого громадського чинника. Попри це, активне відстоювання священниками ролі провідників українського руху на місцях і наявність власних форм самоорганізації зберігали потенціал для поєднання парохами функцій захисників традиції, душпастирів та громадських активістів вже в міжвоєнний час, коли і сільські парохі, і митрополит та єпископи зіткнулись з викликами, що частково були продовженням досліджуваної доби, а значною мірою – новими, ще більш радикальними й небезпечними для консервативного світогляду і християнських цінностей.

РОЗДІЛ 5

ІДЕЇ І ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ КОНСЕРВАТОРІВ ГАЛИЧИНИ В КОНТЕКСТІ КОНСЕРВАТИВНИХ РУХІВ У ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ

5.1. Польські консерватори

Українські консервативні середовища в Галичині в першій чверті ХХ ст. були частиною ширшого інтелектуального й ідейного простору Центрально-Східної Європи, де діяли й інші консервативні групи й течії. З огляду на це важливим є розгляд українських консерваторів Галичини у ширшому контексті епохи. Це дозволить краще зрозуміти ідейні особливості, прослідкувати запозичення і впливи. Варто звернути увагу на два вектори взаємовпливів досліджуваних консервативних рухів. Перший з них полягав у контактах між галицькими й наддніпрянськими українцями, що розвивались протягом другої половини ХІХ–поч. ХХ ст. й охопили також і консерваторів. Другий вектор формувався належністю Галичини до Габсбурзької монархії. Спільний політичний і ментальний простір сприяв активним контактам, обміну ідеями і досвідом, міг призводити до співпраці, насамперед у віденському парламенті. Окрему групу серед консервативних середовищ Австро-Угорщини – найважливішу для порівняльного аналізу – становили представники слов'янських народів імперії. Перш за все йдеться про австрійську частину держави – Цислейтанію, де слов'янський елемент відігравав часто ключову роль у внутрішньодержавних процесах. Тому основними об'єктами порівняльного аналізу другого вектору є польські (західногалицькі «станьчики» і східногалицькі «подоляки»), чеські (Національна партія, або старочехи, і партія великих землевласників) і словенське консервативні середовища.

Засадничою відмінністю, що розділила досліджувані середовища в межах Цислейтанії і вплинула на їх ідеї і практики, була несхожість соціального складу. Вона витікала з історичних обставин, внаслідок яких поляки і чехи зберегли власні соціальні еліти, тоді як українці та словенці були їх позбавлені, а їх національні

рухи, в тому числі й консервативні напрями, черпали свої людські сили з духовенства і відносно нечисленної інтелігенції. Це зумовило відмінні підходи до багатьох проблем. Якщо українські і словенські консервативні середовища складались виключно з кліру й інтелігенції, то серед польських і чеських були не лише аристократи. Національна партія насамперед складалась з інтелігенції, а серед «станьчиків» значну роль відігравали професори Ягеллонського університету. Натомість, порівняно незначна кількість представників науки серед «подоляків», на думку Вільгельма Фельдмана, робила це середовище «менш мудрим», ніж Краківська школа⁷³³. Хоча середовище «подоляків» і справді було найбільш аристократичним (разом з чеською партією велькостатку), втім наявність серед його лідерів професорів Львівського університету Владзімежа Козловського (1858–1917), Леона Пінінського і такого оригінального мислителя як граф Войцех Дзедушицький (1848–1909) дають вважати твердження В. Фельдмана перебільшенням.

Середовище «станьчиків» з осідком у Кракові⁷³⁴ сформувалося в другій половині 1860-х років на інтелектуальному фундаменті перших краківських консерваторів – Павла Попеля (1807–1892) і Антонія Зигмунта Гельця (1808–1870). Після невдачі січневого повстання 1863–1864 рр. Галичина стала осердям польських національних аспірацій, що найчастіше виражались у масштабних народних маніфестаціях і творенні конспіративних гуртків задля приготування нових повстань. Такий стан справ став головною мішенню атаки зі сторони засновників школи «станьчиків» – Станіслава Козьмяна (1836–1922), Юзефа Шуйського, Станіслава Тарновського (1837–1917) і Людвіка Водзіцького (1834–1894). На сторінках заснованого ними в Кракові політичного часопису «Przegląd Polski» вони засудили глорифікацію повстанської традиції⁷³⁵ і загалом «liberum conspiro», яке вважали спадком такого згубного для давньої Речі Посполитої «liberum veto». Головними маніфестами «станьчиків» стали брошура Ю. Шуйського «Kilka prawd z dziejów naszych»⁷³⁶ і, насамперед, «Тека станьчика», яка в сатиричному тоні

⁷³³ Feldman W. Stronnicstwa i programy polityczne w Galicji 1846–1906. Tom 1. Kraków, 1907. S. 227–228.

⁷³⁴ Цікаві зауваги Станіслава Естрайхера про характер міста, що сприяв домінуванню тут консервативних ідей: Estreicher S. Konserwatyzm krakowski. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2012. S. 44–45.

⁷³⁵ Важливо зазначити, що всі чотири засновники цієї школи самі були учасниками повстання.

⁷³⁶ Szujski J. Kilka prawd z dziejów naszych. Ku rozważeniu w chwili obecnej. Kraków, 1867. 20 s.

висміювала поверхневий патріотизм, маніпулювання суспільною думкою, ідею тяглості повстання і, в тому числі, надмірний консерватизм⁷³⁷. Варто зауважити, що на початках своєї діяльності «станьчики» виглядали подекуди лібералами в порівнянні з ідеями Попеля чи політичною практикою графа Агенора Голуховського.

Головною засадою політичної філософії краківських консерваторів була ідея «органічної праці» – підвищення освітнього і морального рівня польського суспільства легальними шляхами замість витрачання сил на повстання, після яких національне життя потрібно було знову відроджувати з початків. Єдиним шляхом для такої роботи могла бути лояльна постава щодо Габсбургів, тим паче, що Галичина в 1861 р. здобула широку автономію. Визначальною рисою краківської школи став фаховий пошук причин політичних невдач поляків у внутрішньому стані польського суспільства, що приводив дослідників до інтерпретації занепаду Речі Посполитої з власної вини⁷³⁸. Подолати історичні хиби можна було за допомогою зміцнення суспільної дисципліни та сильної влади, ідею якої протиставляли надмірній демократичності Речі Посполитої. Найвиразніше ці погляди обґрунтував представник молодшого покоління краківської школи М. Бобжинський у знаковій синтезі «*Dzieje Polski w Zarysie*»⁷³⁹. Лоялізм і прагматизм краківських консерваторів дозволив їм увійти в довіру до Відня і стати визначальною силою суспільно-політичного життя Галичини. Цей прагматизм – особливість, на якій варто наголосити. Маючи прояви у відкиданні романтичних візій та ідей і акцентуючи на ролі політичних інституцій, їх тяглості, дисципліні й порядку, «станьчики» наближались до інтелектуальних традицій англійського консерватизму⁷⁴⁰.

Концепція «органічної праці» з її успішним застосуванням краківськими консерваторами мала непересічний вплив на інші політичні й ідейні середовища

⁷³⁷ Król M. Przedmowa. *Staiczy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich / Wybór tekstów, przedmowa i przypisy* M. Król. Warszawa, 1982. S. 13-14.

⁷³⁸ Аркуша О. Краківський консерватизм та проблема українсько-польських взаємин у Галичині на початку ХХ століття. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. ССLVI: Праці Історично-філософської секції / Редактор тому Олег Купчинський. Львів, 2008. С. 287–288.

⁷³⁹ Bobrzyński M. *Dzieje polski w Zarysie*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986. 559 s.

⁷⁴⁰ Цю особливість також відзначив Міхал Яскульський: Jaskólski M. *Kaduceus polski: myśl polityczna konserwatystów krakowskich 1866-1934*. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2014. S. 11.

краю, зокрема її елементи активно й успішно застосовувала УНДП. Серед українських консервативних середовищ найбільшою мірою цей вплив помітний в ідеях і практиці християнсько-суспільного руху, а особливо – О. Барвінського. Як було проаналізовано раніше, християнські суспільники зробили «органічну працю» наріжним каменем власної моделі розвитку українського суспільства Галичини. Тож не дивно, що і тогочасні опоненти, і деякі сучасні дослідники, йменували О. Барвінського «станьчиком»⁷⁴¹.

Інший різновид консервативного світобачення репрезентували східногалицькі аристократи-землевласники – «подоляки». Їх можна радше пов'язати з типом консервативного світобачення, який Уолтер Беджет називає «Партією порядку»: «Це щось більш-менш схоже на страх. Він знаходить своє вираження в чудових пропозиціях для безпеки суспільства, захисту «результатів віків»; та коли ви його аналізуєте, то просто виявляєте – тих, що відчують жах перед тим, що їхній магазин, їхній будинок, їхнє життя – не стільки фізичне життя, скільки спосіб життя та засоби існування – будуть зруйновані і втрачені назавжди»⁷⁴². Для «подоляків» таким способом і засобом була земля. Розкидані по східній частині Галичини і оточені руським селянським морем, земельні володіння аристократії творили острівці польського національного життя. Знаковим для них був міф (не в сенсі його правдивості, а в плані функції) про предків, що захищали цю землю. До цього додавалась ідея «цивілізаційного» впливу шляхти на місцеву руську людність. Сукупно це творило ставлення до землі як духовної категорії не менше, ніж матеріальної⁷⁴³, а також патерналізм стосовно селян, повноправними представниками і захисниками яких «подоляки» вважали себе⁷⁴⁴. Це робило їх вразливими перед зростанням національної свідомості українського селянства, як і перед загостренням соціальних антагонізмів. Такий стан справ сприяв оцінці цього

⁷⁴¹ Ще ізза виборів до парламенту. *Громадський голос*. 1901. Ч. 7. 7 лютого; Чорновол І. Син «руського станьчика»: Богдан Барвінський. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* Tom IV / Red. J. Maternicki, L. Zaskilniak. Львів-Ряшів, 2006. С. 421-434.

⁷⁴² Bagehot W. Intellectual conservatism. *The Works and Life of Walter Bagehot*. Vol. 9 (Essays from the Economist, the Saturday Review). London: Longmans, Green, and Co., 1915. P. 256.

⁷⁴³ Arkusza O., Mudryj M. XIX-wieczna arystokracja polska w Galicji Wschodniej wobec ruskich (ukraińskich) aspiracji narodowych. *Krakowskie Pismo Kresowe*, 2012. Nr. 4: Galicja jako pogranicze kultur. S. 146.

⁷⁴⁴ Ustrzycki M. Pomiedzy konserwatyzmem a nacjonalizmem. Podolacy wobec kwestii narodowej na wsi wschodniogalicyskiej na przełomie XIX i XX wieku (do roku 1908). *Przegląd Wschoni*. T. VI, Z. 3 (23). S. 479.

середовища як найбільш «твердоголового» і опірною змінам⁷⁴⁵. Втім, принаймні окремі його представники інакше оцінювали свій світогляд, трактуючи власний консерватизм як ідею органічного розвитку суспільства на засадах демократизації, освіти і християнської доктрини⁷⁴⁶. Важливою особливістю цього середовища була також його різноманітність, тому складно говорити про чітку програму «подоляків», як і про єдину організацію.

Польські консервативні середовища є добрим прикладом елітарного стилю в політиці і пов'язаної з цим неприхильності до масової політики і партій. Відводячи керівну роль елітам, «станьчики» не обов'язково розуміли під ними винятково найвищі соціальні прошарки⁷⁴⁷. Втім, попри такі твердження, у своїй політичній практиці обидві групи залишались передусім захисниками інтересів саме великих землевласників. Доказом цього є ставлення «станьчиків» і «подоляків» до ідеї запровадження загального виборчого права до парламенту Цислейтанії. У ній вони вбачали перш за все намагання уряду зробити законодавчий орган більш піддатливим виконавчій владі⁷⁴⁸, а отже виникали побоювання щодо долі Польського кола в Державній раді. Ворожість польських консерваторів до реформи ґрунтувалась на кількох моментах. Перший був наслідком політичної філософії консерватизму і дуже добре відображений у сеймовій промові представника краківської школи Юзефа Мілевського. Основні застереження полягали в неготовності широких суспільних мас до політичної активності, неправомірністю і несправедливістю прирівняння голосу людини з великими політичним і громадськими заслугами до «першого ліпшого парубка»⁷⁴⁹. Сам факт народження людини, досягнення нею певного віку і відсутність кримінальних правопорушень не вважався достатньою підставою для права голосу, натомість озвучувалась потреба відповідної освіти і кваліфікації, а також небезпека зниження загального рівня публічного життя⁷⁵⁰. Ще однією проблемою Мілевський вважав застосування

⁷⁴⁵ Почин, імовірно, дав Вільгельм Фельдман, вкрай критично змальовуючи східногалицьких консерваторів у своїй праці: *Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846–1906...* S. 227–242.

⁷⁴⁶ *Sejm. Gazeta Narodowa*. 1900. Nr. 121. 3 maja.

⁷⁴⁷ *Król M. Przedmowa...* S. 20.

⁷⁴⁸ *Przegląd polityczny. Przegląd Polski*. 1906. Zeszyt 477. Marzec.

⁷⁴⁹ *Milewski J. Zdobycze i iluzje postępu*. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2013. S. 360.

⁷⁵⁰ *Milewski J. Zdobycze i iluzje postępu...* S. 362–363.

кількісного критерію як головного в Галичині, яке могло би призвести до того, що у Галицькому сеймі засідали б самі селяни, а це було б дискримінаційним щодо інших соціальних верств⁷⁵¹. Зверталась увага на негативний досвід Франції, де загальне виборче право призвело до політичної нестабільності⁷⁵².

Другим важливим аспектом, насамперед для «подоляків», було національне питання. В. Дзедушицкий у інтерв'ю «*Neue Freie Presse*» відверто висловлювався, що загальне виборче право загрожує державі національними конфронтаціями⁷⁵³. За цими словами простежується побоювання перед зростаючим українським національним рухом. Протягом тривалого часу «подоляки» намагалися заперечувати саме існування «українського питання». Але радикалізація цієї дилеми, що вповні проявилася під час сільськогосподарських страйків 1902 р., у розгортанні яких прямо звинувачували українські діячів⁷⁵⁴, остаточно переконала «подоляків», що національне питання в краї не тільки існує, а й загрожує їхньому «стану посідання». Найбільшу пересторогу викликало набуття українськими селянами землі внаслідок парцеляції шляхетських маєтків⁷⁵⁵.

Перші вибори згідно принципу загального і рівного права голосу в 1907 р. принесли поразку польським консервативним середовищам і продемонстрували не тільки справедливість їх побоювань щодо власних перспектив, але і великі організаційні проблеми. Як йшлося вище, консервативна практика ведення політики не передбачала існування організованих і структурованих партій. Але поступова втрата позицій консервативними середовищами змусила їх шукати варіанти зміцнення власних організаційних засад.

Організаційне оформлення краківського консерватизму відбувалося з запізненням по відношенню до польських неконсервативних та українських політичних груп у Галичині і прискорилось лише після провальних виборів 1907 р. Ініціатори об'єднання прагнули протиставити демократичним і націоналістичним рухам згуртований консервативний табір, спроможний дотримуватися засад

⁷⁵¹ Ibid. S. 355.

⁷⁵² Ibid. S. 343.

⁷⁵³ Hr. Wojcieh Dzieduszucki o powszechnem głosowaniu. *Gazeta Narodowa*. 1905. Nr. 259. 11 listopada.

⁷⁵⁴ Polityka w strajkach rolniczych. *Gazeta Narodowa*. 1902. Nr. 207. 17 sierpnia.

⁷⁵⁵ Kryczyński Br. Zamiast pożytku – szkoda. *Gazeta Narodowa*. 1905. Nr. 76. 2 kwietnia.

дотеперішньої польської політики в Австрії й контролювати внутрішні суперечності в провінції, зокрема стосунки з українцями⁷⁵⁶. Нова організація отримала назву «Сторонництва національної правиці» (пол. *Stronnictwo Prawicy Narodowej*, далі – СПН), чий статут було затверджено рескриптом Галицького намісництва 19 липня 1907 р. Його метою проголошено «розвиток життя і відносин публічних у нашому суспільстві на засаді національної солідарності і на підставі релігії з утриманням згоди між віросповіданнями»⁷⁵⁷. Статут передбачав цивілізаційне й економічне піднесення найширших верств населення, зміцнення патріотичних почуттів, поваги до права й суспільного ладу, розширення автономних прав Галичини. Створення політичної організації не викликало значного ентузіазму в середовищі «станьчиків». Показовим є лист до графа Здіслава Тарновського (очільника організації), де невідомий кореспондент стверджував, що вже запізно творити таку організацію і що у зв'язку з великою зайнятістю іншими публічними обов'язками не може брати активної участі в товаристві⁷⁵⁸. Не вдалося і здійснити мету об'єднання усіх польських консервативних сил через постійно наростаючі розбіжності між «станьчиками» і «подоляками».

«Подоляки» так і не здійснили спроби створити політичну партію сучасного зразка, продовжуючи гуртуватись навколо Польського виборчого комітету, а згодом навколо його наступниці – Ради Народової. Це були потужні і знані суспільством організаційні центри, але вони не могли в повній мірі відповідати потребам часу. Варто погодитись з Артуром Гурським, що історія цього консервативного середовища це не так історія організацій, як осібних політиків, котрі сильною особистістю визначали політику свого середовища⁷⁵⁹. Це не завжди йшло на користь «подолякам», оскільки в час кризи призвело до поділу на поміркованіші і радикальніші групи. Останні, на чолі з Тадеушом Ценьським, стали на шлях тісної співпраці з ендецією⁷⁶⁰.

⁷⁵⁶ Аркуша О. Краківський консерватизм та проблема українсько-польських взаємин... С. 292.

⁷⁵⁷ Statut stowarzyszenia «Stronnictwo prawicy narodowej». Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I (na Wawelu), Archiwum Dzikowskich Tarnowskich (далі – AdzT), 649. К. 3.

⁷⁵⁸ Ibid. 653. К. 1 (лист невстановленого кореспондента до З. Тарновського, 1907 р.).

⁷⁵⁹ Górski A. Podolacy. Obóz polityczny i jego liderzy. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013. S. 14.

⁷⁶⁰ А. Гурскі у своєму дослідженні так і називає Т. Ценьського – «союзник ендеків». Також див. Wątor A. Ziemianin-polityk Tadeusz Cieński 1856–1925. Szczecin: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Szczecińskiego, 1997. 148 s.

Польські націонал-демократи була втіленням націоналістичної небезпеки для «станьчиків». «Przegląd Polski» характеризував центральний орган ендеків – Лігу Народову з осідком у Королівстві Польському (польських землях під російською владою) – як внутрішню хворобу, що заражає молодь і, попри весь історичний досвід, висуває нездійсненні жадання⁷⁶¹. З точки зору засадничих постулатів краківської школи критикував націонал-демократів і М. Бобжинський, вказуючи на те, що наївність і шкідливість політики, опертої на почуттях і емоціях доведена польською історією. Також він наголошував на безперспективності прагнень ендеків опустити рівень польсько-українських відносин до «брутальної, племінної боротьби»⁷⁶².

Натомість значна частина східногалицького консервативного середовища, стривожена масштабами українського руху, все більше зближувалась з націонал-демократами. Крах давніх уявлень про ідеальний світ мирного і взаємовигідного співіснування шляхетського двору і українського села призвів до гострої реакції. Риторика преси «подоляків» стає усе різкішою щодо українців, а висунете найрадикальнішими українськими середовищами гасло «Ляхів за Сян» приписувалось навіть поміркованим групам і усім прагненням українців⁷⁶³. Ідея відкритої національної боротьби з ними, проголошена ендецією, потрапила в родючий ґрунт. Тому спільність інтересів у національному питанні переважає консервативні засади і допроваджує до відкритого союзу за урядування в Галичині намісника М. Бобжинського⁷⁶⁴.

Українське питання було однією з причин розколу між польськими консерваторами. «Станьчики» намагались провадити прагматичну і позбавлену емоцій, характерних для «подоляків» у цьому питанні, політику⁷⁶⁵. Виразно ці розбіжності проявились через проблему союзу русофілів і східногалицьких

⁷⁶¹ Liga Narodowa i jej organa. *Przegląd Polski*. 1902. Zeszyt 430. Kwiecień.

⁷⁶² Bobrzyński M. Rozmiary niebezpieczeństwa. *Bobrzyński M. Zasady i kompromisy. Wybór pism*. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2001. S. 207, 212.

⁷⁶³ Див. напр.: Uniwersytet ruski. *Gazeta Narodowa*. 1911. Nr 260. 14 listopada.

⁷⁶⁴ Buszko J. Polityka Michała Bobrzyńskiego w kwestii ukraińskiej (1906–1913). *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne*. Z. 103, 1993. S. 63–70.

⁷⁶⁵ Детальніше про погляди «станьчиків» на українське питання див.: Аркуша О. Краківський консерватизм та проблема українсько-польських взаємин... С. 282–315

консерваторів у 1908 р. Якщо «подоляки» охоче пішли на співпрацю, то ставлення краківських консерваторів до угоди було неоднозначним. Частина «станьчиків» позитивно висловлювалась про такий крок, а їх мотиви ілюструє лист Мечислава Рея (1836–1918) до М. Бобжинського, в якому Рей описував русофілів як «єдине поважне сторонництво на руській землі», і цей вислів суттєво контрастував з означенням ним українських націонал-демократів «терористами і гайдамаками»⁷⁶⁶. Втім, з призначенням М. Бобжинського, який був прихильником курсу на порозуміння з УНДП⁷⁶⁷, намісником краю у краківському середовищі переміг звичний прагматизм і воно відмовилось від підтримки русофілів, попри намагання останніх її здобути⁷⁶⁸.

«Станьчики» також у кризових обставинах йшли на незвичні з компроміси. Однак це не були домовленості, що йшли різко всупереч ідейним засадам (як у випадку польсько-русофільських домовленостей), а тактичні кроки. Головним з них стало укладання угоди з Польською селянською партією (*пол. Polskie stronnictwo ludowe*), згідно якої людовці мали вступити до Польського кола в парламенті і послабити свою антицерковну і антишляхетську риторику⁷⁶⁹. Такі кроки краківського середовища не всіх задовольняли. Єпископ Тарнува Леон Валенга (1859–1933) висловив неможливість прийняття порозуміння з людовцями і зокрема їх лідером Яном Стапінським (1867–1946)⁷⁷⁰. Водночас глибошали непорозуміння між «станьчиками» і «подоляками». Останні різко засуджували «проукраїнський» курс намісника Бобжинського, а останньою краплею стало недопущення силами адміністрації до вибору в Державну раду в Жовківському міському окрузі одного з лідерів «подоляків» Станіслава Стажиньського (1853–1935)⁷⁷¹ і гостра критика в

⁷⁶⁶ Biblioteka Jagiellońska. Oddział rękopisów. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8090 III. Vol. I. K. 23–24 (лист М. Рея до М. Бобжинського, Микулинці, 11 лютого 1908 р.).

⁷⁶⁷ Відмова від урядової підтримки русофілів була неодмінною умовою будь-яких контактів: дуже промовистим є лист К. Студинського до одного з провідних діячів «станьчиків» В. Коритовського, у якому автор обґрунтовує хибність підтримки русофілів з огляду на їх «ренегатство» і непопулярність серед українського суспільства: Biblioteka Jagiellońska. Oddział rękopisów. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8090 III. Vol. II. K. 508–511 (лист К. Студинського до В. Коритовського, 11 лютого 1908 р.).

⁷⁶⁸ Ibid. Sygn. 8093 III. K. 357–358 (лист М. Глібовицького до М. Бобжинського, 1 вересня 1910).

⁷⁶⁹ Bobrzyński M. Z moich pamiętników. Oprac. A. Galosz. Wrocław–Kraków, 1957. S. 4.

⁷⁷⁰ Biblioteka Jagiellońska. Oddział rękopisów. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8090 III. Vol. I. K. 9–10 (лист Леона Валенги до М. Бобжинського, 15 січня 1908 р.).

⁷⁷¹ Wybór, który został zakazany. *Gazeta Narodowa*. 1911. Nr. 146. 28 czerwca.

«Czas-i» Ради Народової⁷⁷². Ще раніше «Czas» опублікував статтю «Два консерватизми», де звинуватили «подоляків» у відсутності конструктивної роботи і опірності будь-яким змінам⁷⁷³. Слід зазначити, що не лише «подоляки» в кризовий момент схилились до націоналізму. Таку долю обрав і ряд представників «станьчиків», зокрема згаданий раніше Ю. Мілевський⁷⁷⁴.

Польські консервативні середовища значною мірою усвідомлювали економічні проблеми краю, хоч особливих здобутків у цій галузі за час свого управління Галичиною не мали. В останні роки ХІХ ст. у середовищі «станьчиків» формується «Консервативний клуб» – група «неоконсерваторів» – професорів права й економіки Ягеллонського університету на чолі з Владиславом Леопольдом Яворським (1865–1930), Антонієм Гурським (1862–1928), Яном Гупкою (1866–1952) і Адамом Кжижановічем. Не надто відрізняючись від старшого покоління краківських консерваторів щодо національних, ідейних і моральних засад, вони змістили акцент на економічну сферу. Відкидаючи радикалізм і трактуючи консерватизм як «запобігання зіпсуттю цілого організму через загнивання однієї частини»⁷⁷⁵ «неоконсерватори» закликали до продуманих і поступових перетворень, насамперед у аграрній і адміністративній сфері⁷⁷⁶. Їх старання, втім, не увінчалися великими здобутками. Намагання провести адміністративну реформу наткнулось на опір «подоляків», які не бажали з'єднання шляхетських дворів і сіл у спільні округи. Одним з головних проявів реформістських спроб «неоконсерваторів» став законопроект Я. Гупки про рентові оселі. Його декларованою метою було запобігання подальшому обезземеленню й еміграції селян шляхом обмеження права на поділ селянських наділів й творення верстви середніх власників⁷⁷⁷. Закон викликав обурення в українських депутатів, які в нормі, що дозволяла переселення селян із західної до східної частини краю, вбачали прагнення колонізації Східної

⁷⁷² «Czas» o Radzie Narodowej. *Gazeta Narodowa*. 1911. Nr. 159. 14 lipca.

⁷⁷³ Dwa konserwatyzy. *Czas*. 1909. Nr. 3. 5 stycznia (wyd. wieczorne).

⁷⁷⁴ Grzybek D. Wstęp. *Milewski J. Zdobycze i iluzje postępu...* S. X–XI.

⁷⁷⁵ Walne zgromadzenie klubu konserwatywnego. *Czas*. 1897. Nr 18. 24 stycznia.

⁷⁷⁶ Spectator. Stracony Czas? *Ruch Społeczny*. Nr 1. 1 stycznia; Jaworski W. L.. Jak zaczacz? *Ibid*. Nr 4. 15 lutego.

⁷⁷⁷ *Czas*. 1900. Nr. 94. 10 kwiecnia (wyd. poranne).

Галичини. Тому проект Я. Гупки запам'ятався не так економічною складовою, як викликаною його прийняттям сесією українських депутатів⁷⁷⁸.

Для східногалицьких консерваторів в економічній і національній сфері ключовим було збереження земельної власності. Ці переживання посилились через зростання і поступову радикалізацію українського руху. Страйки 1902 р. зруйнували уявлення шляхти про відсутність національної і соціальної конфронтації польський маєток/українське село. Хоча «Gazeta Narodowa» переконувала, що страйки не мали підстав⁷⁷⁹, було очевидно, що це не так. У зв'язку з банкрутством багатьох шляхетських помість і їх подальшою парцеляцією розгорнулася боротьба за збереження цих земель у польських руках. Звіт з діяльності Парцеляційного банку, опублікований у квітні 1905 р. викликав паніку «подоляків» – 72 відсотки розпарцельованої землі потрапило в руки українців⁷⁸⁰. Надважлива роль землі для свідомості «подоляків» пояснює їхню нехіть до вкладання коштів у розвиток промисловості (втім, не надто вкладали в неї і «станьчики»), слабкий розвиток якої пов'язувалось з поганим урядування австрійців ще до автономної доби⁷⁸¹. Натомість детально обґрунтовувалася виняткова роль шляхтича-землероба для економічного і суспільного життя Галичини⁷⁸².

Сферою, де фактично не існувало розбіжностей між консерваторами, було уявлення про роль католицизму в житті польського суспільства⁷⁸³. Наявність світської політичної еліти, на відміну від українців чи словенців, призвела до меншої політичної активності польського духовенства, хоча, будучи для на польських землях фактично національною інституцією, повністю усунулись від політики Римо-католицька церква не могла. Дуже часто активними політичними фігурами були вищі ієрархи, підтримки яких бажали усі консервативні середовища з огляду на їх світогляд. Попри теоретичну схожість інтересів та оцінок,

⁷⁷⁸ О. Барвінський від імені усіх українських послів зачитав у Сеймі спільну декларацію про покинення зали засідань.

⁷⁷⁹ Zarobek przy żniwach a strajki rolne. *Gazeta Narodowa*. 1902. Nr. 200. 8 sierpnia.

⁷⁸⁰ Kryczyński Br. Zamiast pozytku – szkoda. *Gazeta Narodowa*. 1905. Nr. 76. 2 kwietnia.

⁷⁸¹ Uprzemysłowanie kraju. *Gazeta Narodowa*. 1901. Nr. 263. 22 września.

⁷⁸² Bieliński St. Większa własność w stosunku do dobrobytu kraju. *Gazeta Narodowa*. 1901. Nr. 235. 25 sierpnia; Nr. 237. 27 sierpnia; Nr. 238. 28 sierpnia; Nr. 239. 29 sierpnia; Nr. 243. 2 września; Nr. 244. 3 września; Nr. 245. 4 września.

⁷⁸³ *Czas*. 1902. Nr. 295. 24 grudnia.

взаємовідносини між єпископатом і світськими консерваторами не завжди були дружніми. Зокрема, глибокі розбіжності щодо українського питання, що розкололи краківських і східногалицьких консерваторів, проявились і в боротьбі за прихильність польських єпископів. Перемогу тут святкували «подоляки», яким, спільно з ендеками, вдалось переконати єпископат саботувати весною 1913 р. проект виборчої реформи до Галицького сейму, підготовлений намісником Бобжиньським⁷⁸⁴.

Доля польських консерваторів є показовою для ілюстрації занепаду консерватизму внаслідок Першої світової війни. Лідером «станьчиків» у 1914–1918 рр. залишався М. Бобжинський, а серед подоляків найбільше виділялась постать Т. Ценьського. Вони йшли різними дорогами. Бобжинський залишався до кінця вірним традиційній орієнтації краківських консерваторів і всі надії покладав на т. зв. «австро-польський» варіант відновлення Польщі, який передбачав приєднання до Галичини підросійського Королівства Польського під владою Габсбургів⁷⁸⁵. Ценьський ж ще від часів передвоєнного зближення з ендеками не мав симпатій до такого варіанту. Внаслідок підозр у проросійських симпатіях, що були посилені важливою роллю у провалі проєкті Східного легіону (польського національного військового підрозділу, що мав бути частиною австро-угорської армії), його було тимчасово інтерновано⁷⁸⁶. Остаточним ударом по Бобжинському стала резолюція спільної наради польських сеймових і парламентських депутатів 28 травня 1917 р., де чітко декларувався намір створення об'єднаної і незалежної Польщі з доступом до моря⁷⁸⁷. Втім, попри такий різний підхід до відновлення польської державності, повоєнні долі Бобжинського і Ценьського були значною мірою схожі. Вони стали людьми минулої епохи, чиї уявлення про політику не годилися для реалій нової Польщі. Бобжинський сам усвідомив нову реальність, відійшовши від політичної

⁷⁸⁴ Lazuga W. Ostatni stańczyk... S. 144–145. Наприкінці 1913 р. М. Бобжинський писав архієпископу львівському Ю. Більчевському, що такі дії єпископів завдали шкоди, співмірної якій мало було у польській історії: Biblioteka Jagiellońska, oddział rękopisów, Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8097 III. K. 314–315 (лист М. Бобжинського до Юзефа Більчевського, 30 жовтня 1913 (чернетка)).

⁷⁸⁵ Łazuga W. Ostatni stańczyk. Michał Bobrzyński – portret konserwatysty. Toruń, 2005. S. 151.

⁷⁸⁶ Wątor A. Ziemiańin-polityk Tadeusz Cieński... S. 85–90.

⁷⁸⁷ Ibid. S. 94.

діяльності і присвятивши себе науковій праці⁷⁸⁸. Натомість Ценьський обрався сенатором II Речі Посполитої, але лише щоб переконатись у цілковитій невідповідності власного досвіду вимогам нової доби⁷⁸⁹.

Роль польських консерваторів Галичини в контексті вивчення українських консервативних середовищ полягає насамперед у їх щоденному співіснуванні й прямій чи опосередкованій взаємодії. З одного боку, польські еліти були керуючим чинником в Галичині, а отже більшою чи меншою мірою ототожнювались українськими силами, у тому числі й консервативними, з численними проблемами Галичини. Але іншою стороною медалі було те, що польські консерватори, насамперед «станьчики», могли ставати і зразком для наслідування. Найкращий приклад – очевидна схожість концепції «органічної праці» українських християнських суспільників до такої ж успішно втілюваної краківськими консерваторами моделі. Важливість розгляду в рамках цього дослідження «подоляків», з поміж іншого, полягає в схожості частини їхніх дилем з труднощами русофілів, логічним наслідком чого стала проба порозуміння в 1908 р. Зважаючи ж на багату інтелектуальну традицію тогочасної польської консервативної думки, її ігнорування суттєво звужувало б перспективу вивчення українських консерваторів у Галичині.

5.2. Словенські і чеські консервативні середовища

Важко переоцінити важливість впливів польської консервативної традиції на українські консервативні середовища Галичини з огляду на співіснування в межах одного краю. Втім, лише нею інтелектуальний простір в монархії Габсбургів для українських консерваторів не обмежувався. Насамперед це стосується християнських суспільників. Єдиним прикладом активної співпраці русофілів з іншими консерваторами в рамках Австро-Угорщини став вже проаналізований польсько-русофільський союз 1908 р. Натомість партнером і джерелом ідей для

⁷⁸⁸ Łazuga W. Ostatni stańczyk... S. 183–224.

⁷⁸⁹ Wątor A. Ziemiańin-polityk Tadeusz Cieński... S. 112–113.

українського християнсько-суспільного руху були словенські консерватори. Носіями консервативного світогляду серед словенського суспільства були члени утвореного в 1890 р. «Католицького політичного товариства», погляди яких ґрунтувались на засадах католицької релігії і моралі. Центром діяльності організації було герцогство Крайна із центром у Любляні. Втім, була налагоджена активна взаємодія з іншими краями монархії, де жили словенці – Штиріїєю, Каринтією, Горицією й Істрією. «Католицьке політичне товариство» можна віднести до типу християнсько-соціальних організацій, які протягом 1890-х років активно творились як в межах Австро-Угорщини, так і Європі, та до яких належали і створювані О. Барвінським політичні товариства. Клерикальний характер середовища зумовлювався ключовою роллю католицького духовенства у словенському національному відродженні⁷⁹⁰. Головною програмною засадою руху були соціально-економічні перетворення в дусі християнського віровчення, які мали підвищувати матеріальний добробут і національну свідомість словенців і водночас захистити суспільство від поширення ліберальних ідей⁷⁹¹.

Схожість соціальної структури українського й словенського суспільств в монархії Габсбургів сприяла подібній оцінці проекту запровадження загального голосування в Цислейтанії. Як і українським консерваторам, для словенців такий шлях був єдиним для збільшення чисельності парламентського представництва, а отже для втілення власних програм. З таких мотивів проект виборчої реформи підтримували насамперед лідери створеної в 1905 р. «Словенської народної партії» Іван Шустершич і Янез Евангеліст Крек (1865–1917)⁷⁹². Чи не єдиними, в кого реформа викликала застереження був єпископ Любляни Антоні Бонавентура Єгліч (1850–1937)⁷⁹³. Його позиція багато в чому є схожою до становища вищих ієрархів Греко-католицької церкви.

⁷⁹⁰ Про роль духовенства у національному відродженні словенців і хорватів на прикладі Істрії див.: Cetnarowicz A. *Odrodzenie narodowe w Istrii w latach 1860–1907*. Kraków: Historia Iagellonica, 2010. 264 S.

⁷⁹¹ Bobić P. *War and Faith. The Catholic Church in Slovenia, 1914–1918*. Leiden-Boston, 2012. S. 9–11.

⁷⁹² Grdina I. *Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Sušteršič*. *Zgodovinski časopis*. Letnik 50. Leto 1996. Številka 3 (104). S. 369–372.

⁷⁹³ *Ibid.* S. 376–378.

Словенський католицький рух був для українських християнських суспільників зразком успішної адаптації до масової політики, адже його представники трансформували «Католицьке політичне товариство» в масову «Словенську народну партію». Створюючи у сільській місцевості численні осередки спортивно-гімнастичного товариства «Орел», освітні заклади і, на відміну від українських колег, маючи широку підтримку духовенства, словенським консерваторам вдалося здобути повну перевагу над лібералами і соціал-демократами⁷⁹⁴, а отже і найбільше представництво серед словенських партій у Країнському сеймі і Державній раді⁷⁹⁵. Закріпленням успіху стало перетворення «Словенської народної партії» у «Вселовенську народну партію» шляхом об'єднання словенських християнсько-соціальних депутатів Крайни, Істрії, Гориції, Каринтії і Нижньої Штирії.

Словенські консерватори не були винятком у постанні перед викликами націоналізму. Він сприяв загостренню німецько-словенських відносин, зокрема через справу словенської мови в гімназії в м. Цельє⁷⁹⁶. Найкращим прикладом є проблема співпраці словенців і хорватів в Істрії задля протистояння італійському національному руху. Тривале і досить успішне, це партнерство на початку ХХ ст. зіткнулась з проблемою поширення серед істрійських хорватів націоналістичних ідей хорватської «Партії права», що закликала до відновлення давньої хорватської держави. Проблема полягала в тому, що історичні кордони середньовічної Хорватії охоплювали і частину словенських земель, а словенцям перспектива увійти до її реінкарнації не видавалась привабливою⁷⁹⁷. Втім, серйозного протистояння вдалось уникнути (найгострішим її проявом став вихід частини хорватів з спільного словенсько-хорватського клубу в Державній раді⁷⁹⁸), оскільки обидві сторони знайшли порозуміння в підтримці ідеї перетворенні Австро-Угорщини на

⁷⁹⁴ Bobić P. War and Faith... S. 11.

⁷⁹⁵ Melik V. Slovenci v Državnem zboru 1893—1904. *Zgodovinski časopis*. Letnik 33. Leto 1979. Številka 1. S. 49–66; Melik V. *Volitve na Slovenskem 1861–1918*. Ljubljana, 1965. 439 s.

⁷⁹⁶ Детальніше про Цілейську проблему див. Łazuga W. *Kalkulować... polacy na szczytach C. K. Monarchii*. Poznań, 2013. S. 162–165.

⁷⁹⁷ Cetnarowicz A. *Odrodzenie narodowe w Istrii w latach 1860–1907...* S. 156–161.

⁷⁹⁸ Melik V. *Slovenci v Državnem zboru 1893–1904*. S. 55–59.

тріалістичну державу з виокремленням як третьої частини південнослов'янських земель⁷⁹⁹.

Як і у випадку зі створенням масової модерної партії, в соціально-економічній сфері словенський католицький рух міг слугувати зразком до наслідування для українських консерваторів. У першу чергу старанням Я. Крека в словенських землях було створено банки і кооперативи, розгалужену мережу інших неполітичних товариств, які провадили активну соціальну й економічну просвітницьку й організаційну роботу з селянами і робітниками. У 1892 р. було засновано «Словенський християнсько-соціальний робітничий союз», що став головною словенською інституцією такого спрямування⁸⁰⁰. Соціально-економічні постулати цього середовища пропагувались і під час масштабних католицьких віч у Любляні в 1892, 1900, 1906 і 1913 рр.⁸⁰¹

Очевидною є і важлива роль Церкви й релігії для словенського католицького консервативного руху. Доказом активної ролі словенського духовенства є персональний склад словенської фракції в Державній раді каденції 1897–1900 рр., де 6 з 15 депутатів були священиками⁸⁰². Це свідчило не лише про активну участь духовенства в політичних і суспільних процесах, а й про те, що світські словенські діячі змогли заручитись його широкою підтримкою. Такий стан справ є протилежністю до дій більшості греко-католицьких парохів, що брали участь у діяльності неконсервативної УНДП.

Якщо в українському суспільстві Галичини за прихильність єпископату боролись два консервативних середовища, то в словенських землях ситуація виглядала незвично – тут таку мету ставили собі не лише консервативні клерикали з Словенської народної партії, а й подекуди ліберали⁸⁰³. Єпископ Єгліч у щоденнику писав, що після номінування в Любляні він отримав пораду від єпископа Загреба Йосипа Штроссмаєра (1815–1905) – найпомітнішої постаті церковного життя серед

⁷⁹⁹ Rahten A. Zadnji slovenski avstrijakant. Prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šusteršiča. *Zgodovinski časopis*. Letnik 53. Leto 1999. Številka 2 (115). S. 196.

⁸⁰⁰ Bobić P. War and Faith... S. 11–12.

⁸⁰¹ Ibid. P. 11.

⁸⁰² ІЛ ВР. Ф. 135. Од.зб. 34. Арк. 703.

⁸⁰³ Детальніше див.: Bergant Zv. Vloga katolištva in Cerkve pri slovenskih liberalcih (1890–1918). *Prispevki za novejšo zgodovino*. Letnik XXXIX. Ljubljana 1999. Številka 2. S. 51–64.

південних слов'ян – співпрацювати саме з лібералами. Втім, він все ж зав'язав дружні відносини з І. Шустершічем⁸⁰⁴.

Схожість ідейних засад між словенським католицьким рухом і українськими християнськими суспільниками отримала практичне втілення в їх співпраці в рамках парламентської фракції Слов'янський християнсько-національний союз (СХНС), що існувала в Державній раді каденції 1897–1900 рр. До неї увійшли 34 послі: 6 українських депутатів з Галичини, що визнавали програму КРНС, на чолі з О. Барвінським, 1 буковинський українець, 15 словенських, 11 хорватських політиків і 1 чех⁸⁰⁵. Таким чином не тільки втілились на практиці ідейні спільності українського і словенського християнсько-суспільних рухів, але й розпочалась персональна співпраця О. Барвінського з І. Шустершічем та кількома іншими словенськими політиками⁸⁰⁶. На відміну від неослов'янських ідей русофілів, співзасновники СХНС на установчих засіданнях дуже чітко зазначили, що дана співпраця не ґрунтується на «слов'янській спільності», а має на меті лише відстоювати національні інтереси кожного з окремих (курсив – *Р.Л.*) народів⁸⁰⁷.

Ще 1891 р. у О. Барвінського виникла думка приєднатися до фракції графа Карла фон Гогенварта (1824–1899) – консервативно-клерикальної групи, що гуртувала німецьких консерваторів, словенських, хорватських та румунських парламентарів і була одним з найбільших об'єднань у Державній раді. Тоді ця ідея не була підтримана українськими депутатами, які вирішили створити окрему фракцію – «Руський клуб»⁸⁰⁸. З 1897 р., беручи участь у творенні СХНС, українські християнські суспільники хотіли використати досвід південних слов'ян, набутий ними завдяки членству в клубі Гогенварта. Обмін досвідом мав сприяти підвищенню рівня політичної і парламентарної культури українських послів⁸⁰⁹. Водночас, утворення

⁸⁰⁴ Grdina I. Nekronani vojvoda kranjski... S. 376–378.

⁸⁰⁵ ІЛ ВР. Ф. 135. Од.зб. 34. Арк. 703.

⁸⁰⁶ У відділі рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаніка збереглися листи до О. Барвінського від таких словенських консервативних політиків, як І. Шустершіч та А. Грегоріч: ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2837 / п. 169 (листи І. Шустершіча до О. Барвінського); Спр. 1003 / п. 4 Арк. (листи А. Грегоріча до О. Барвінського).

⁸⁰⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 68.

⁸⁰⁸ ІЛ ВР. Ф. 135. Спр. 34. Арк. 701.

⁸⁰⁹ Там само. Спр. 35. Арк. 856.

достатньо чисельної групи могло дати шанс українським депутатам відігравати більшу, ніж дотепер, роль у розподілі важливих державних посад⁸¹⁰.

Програма СХНС так окреслювала його завдання: «Змагати до уладження публичного життя в релігійнім, культурнім, соціальнім і економічним взгляді на позитивно-християнській основі і відстоювати з всякою рішучістю за безумовною рівноправністю славянських народів на основі національних прав і християнської справедливости, як і за повну свободу Церкви»⁸¹¹. На практиці це втілювалось у постійній боротьбі за впровадження реальної, а не теоретичної, національної рівноправності в Цислейтанії. Перспективи цієї боротьби не з вини членів СХНС були примарними. В останні роки ХІХ ст. різко загострився чесько-німецький національний антагонізм, який не лише паралізував роботу парламенту, а й спричинив зміну одразу декількох урядових кабінетів. Це було проявом посилення негативних тенденцій у національних відносинах в усій Цислейтанії. Хоча українські християнські суспільники і їх партнери по фракції у загальнодержавних нещастях звинувачували головно німецьких націоналістів і соціалістів, але критичні стріли випускались і на адресу партнерів по парламентській коаліції – поляків та чехів. Наприклад, лідеру старочехів Франтішеку Рігеру «Руслан» докоряв політикою Національної партії в час обіймання посади президента міністрів графом Едуардом Тааффе у 1879–1893 рр., коли чеський політик лише на словах відстоював рівність усіх слов'янських народів Цислейтанії, тоді як відмовляв українським послав у допомозі⁸¹². Логічним завершенням бурхливої каденції 1897–1900 рр. став розпуск парламенту, а отже і невдача змагань СХНС.

За наступної парламентської каденції 1901–1906 рр. група поміркованих українських депутатів увійшла до фракції «Слов'янський центр», що продовжувала вести політику СХНС. О. Барвінський відмовився увійти до складу «Русько-українського клубу» на чолі з Ю. Романчуком, оскільки вважав, що кориснішим для національної справи є перебування в Слов'янському Центрі⁸¹³. Втім, цього разу

⁸¹⁰ ІЛ ВР. Ф. 135. Спр. 34. Арк. 737–738.

⁸¹¹ З Ради державної. *Народна Часопись*. 1897. Ч. 68. 25 березня (6 квітня).

⁸¹² Др Рігер а Русини. *Руслан*. 1897. Ч. 136. 18 (30) червня.

⁸¹³ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 75–77.

перспективи слов'янської християнсько-суспільної фракції виглядали ще гірше. Національні протиріччя в Цислейтанії і загалом в державі лише посилювались разом із зростанням впливів націоналізму і соціалізму. Водночас, сама фракція ослабла – українських депутатів було лише четверо, а словенці цього разу не були монолітними⁸¹⁴.

Українських християнських суспільників і словенських консерваторів поєднувала і схожість доль лідерів цих середовищ. Головною метою політики І. Шустершіча напередодні і під час Першої світової був тріалістичний проект. Навесні 1917 р. Шустершіч подав цісарю Карлу I (1887–1922) меморіал, у якому обґрунтовував необхідність такого реформування держави, стверджуючи, що південнослов'янська проблема є найважливішою серед національних питань у монархії і що словенці і хорвати своєю вірністю династії заслуговують на такий крок⁸¹⁵. Але на перешкоді планів Шустершіча стояла не тільки війна і зовнішні обставини, але і власна партія, де наростала опозиція до його «тиранічного», на думку опонентів, стилю управління. Ще 1912 р. очільником словенської репрезентації в Державній раді замість Шустершіча обрали Антона Корошеца (1870–1942), а апогеєм чварів став формальний розпуск Шустершічем власної партії 22 листопада 1917 р.⁸¹⁶ Як і О. Барвінський, Шустершіч намагався реанімувати політичну діяльність після війни, але в цілком нових обставинах заснована ним «Національна народна партія» на виборах до парламенту Королівства сербів, хорватів і словенців у березні 1923 р. здобула лише 0,49 відсотків голосів⁸¹⁷. Це було кінцем політичної діяльності «останнього словенського австрофіла»⁸¹⁸. Його смерть у вересні 1925 р. – за рік до смерті О. Барвінського – підкреслює межу двох епох в історії словенського й українського галицького консерватизму.

Чеські консервативні середовища, попри те, що серед проаналізованих груп мали найменше зв'язків з українськими консерваторами Галичини, також

⁸¹⁴ Протягом каденції Державної ради 1901–1906 рр. словенці почергово розколювались на дві окремі фракції і об'єднувались: Melik V. *Slovensci v Državnem zboru 1893–1904...* S. 63–64.

⁸¹⁵ Rahten A. *Zadnji slovenski avstrijakant...* S. 201.

⁸¹⁶ *Ibid.* S. 200.

⁸¹⁷ Kranjec S. *Šušteršič, Ivan*. Slovenska biografija. UR: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi678766/> (дата звернення: 01.10.2016).

⁸¹⁸ Rahten A. *Zadnji slovenski avstrijakant...* S. 207.

заслуговують на увагу як приклад реагування на виклики модерності. Національна партія були фактично основою національного руху, починаючи з часів «Весни народів». На чолі з Франтішеком Палацьким (1798–1876) і Франтішеком Рігером (1818–1903) це середовище поступово пройшло шлях від ліберальних до помірковано-консервативних засад, активно співпрацюючи з дворянством, або ж партією (цей термін у тут слід розуміти умовно) консервативного велькостатку⁸¹⁹. Зближенню старочехів із земельними власниками сприяло те, що обидва середовища активно використовували історично-правову аргументацію при обстоюванні якомога ширших прав для земель корони св. Вацлава – Богемії, Моравії і чеської Сілезії⁸²⁰. Їх поєднували і загальні консервативні принципи – несприйняття революційних перетворень, поміркованість, схильність до політичних компромісів. Найповніше програмні засади Національної партії відображає прем'єрний випуск їх періодичного видання – «*Národní listy*», де закликалося до розширення компетенції земських сеймів, обґрунтовувалась можливість співпраці з аристократією⁸²¹.

Із польськими консерваторами чехів поєднувало негативне ставлення до ідеї загального виборчого права. Чеське дворянство виступило проти реформи, наполягаючи на її республіканському й антидинастичному характері⁸²². Граф Франц (Франтішек) Тун (1847–1916), виступаючи в Палаті панів, зазначив, що проект реформи президента міністрів Пауля Гауча (1850–1918) становить більшу небезпеку, ніж проблеми, які мають бути вирішені за його допомогою, і що вона може становити небезпеку для держави⁸²³. Вбачаючи в проекті централістичні наміри уряду, і аристократія, і старочехи висували альтернативну пропозицію – повернутись до практики, що існувала перед 1873 р., коли послы до Державної ради обирались крайовими сеймами⁸²⁴.

⁸¹⁹ Велькостатком називали великі земельні маєтності, а згодом ця назва стала застосовуватись і на позначення самих землевласників.

⁸²⁰ Барсуков Н. Чешский политический консерватизм в конце XIX – начале XX вв. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Специальность 07.00.03 – Всеобщая история (Новое и новейшее время). Москва, 2015. С. 81–82, 86–87.

⁸²¹ Program Národních listů. *Národní listy*. 1861. Nr. 1. 1 ledna.

⁸²² Барсуков Н. Чешский политический консерватизм... С. 213.

⁸²³ Izba panów o reformie wyborczej. *Czas*. 1905. Nr. 277. 3 grudnia (wydanie poranne).

⁸²⁴ Таку позицію у Палаті панів, наприклад, озвучи один із лідерів старочеської партії Клемент Маттуш: Dr. Mattusz o reformie wyborczej. *Gazeta Narodowa*. 1905. Nr. 293. 24 grudnia.

Попри схожість позицій у питанні масової політики, чеських консерваторів різнила від поляків економічна програма. На противагу перш за все «подолякам», чеська аристократія була рушійною силою успішних аграрних перетворень у Богемії і Моравії, які автори дослідження «Die Habsburgermonarchie» назвали аграрною революцією і прикладом дворянського реформістського консерватизму⁸²⁵. Водночас слід наголосити, що такі дії великих землевласників допомогли їм ціною втрати деяких привілеїв зберегти вплив на суспільне життя⁸²⁶. У старочеському середовищі, яке на межі століть перебувало в глибокій кризі, в досліджуваний період активно висував економічні постулати А. Браф. Він акцентував на потребі «економічного відродження», яке мало забезпечити зростання і зміцнення сили чехів і замінити застарілі й абстрактні, на думку автора, ідейно-правові постулати та боротьбу навколо мовного питання⁸²⁷. А. Браф сформулював ідею чеського «економічного націоналізму», суть якого полягала у вихованні духу підприємництва серед народу, розвитку великого капіталу і підтримці національного виробника, що мало запобігати трудовій еміграції⁸²⁸. Також ним піднімалися питання запровадження обов'язково страхування робітників⁸²⁹. Цілком у дусі консервативного мислення, А. Браф вважав такі соціально-економічні реформи «неоціненним засобом морального виховання народу»⁸³⁰.

Вплив словенського й чеського консерватизму на ідеї і практики українських консервативних середовищ був меншим, ніж польських, але також важливим. Насамперед йдеться про словенський католицький рух, який варто вважати за успішний зразок для ідейно споріднених українських християнських суспільників. Тож логічним було прагнення О. Барвінського переймати цей досвід, зокрема в рамках практичної співпраці в Державній раді. Водночас, історія фракції СХНС є прикладом консервативного стилю в політиці, коли дії О. Барвінського суттєво різнилися від опозиційності решти українських сил. Чеські консерватори мали

⁸²⁵ Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band VIII: Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. 1. Teilband. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006. S. 65.

⁸²⁶ Ibid.

⁸²⁷ Bráf A. Listy politickeho kacire... S. 63.

⁸²⁸ Bráf A. Národohospodářské potřeby české... S. 174–175.

⁸²⁹ Bráf A. Almužna a mzda... S. 144.

⁸³⁰ Ibid. S. 146.

найменший вплив на ідеї і практики досліджуваних українських середовищ. Але короткий їх огляд дає змогу ширше розглянути історію і дилеми консерватизму в Цислейтанії в першій чверті ХХ ст. А соціально-економічні ідеї А. Брафа могли б слугувати добрим прикладом для русофілів, чия соціально-економічна програма залишала бажати кращого

5.3. Український консерватизм у Наддніпрянській Україні

Обмін ідеями і контакти з іншими консерваторами для представників українських консервативних середовищ Галичини в першій чверті ХХ ст. не обмежувались лише рамками монархії Габсбургів. Менш інтенсивними з огляду на політичні кордони і відмінність суспільної й культурної традиції в Австро-Угорщині і Російській імперії, але не менш важливими для розуміння українського консерватизму в Галичині, були взаємозв'язки з носіями консервативної свідомості серед українців Наддніпрянщини. Водночас, порівняння особливостей консервативної думки і практики в різних частинах українських земель є ефективним не лише в галицькому контексті, а й при дослідженні українського консерватизму загалом.

Суттєвою відмінністю українських консерваторів Галичини і Наддніпрянщини було те, що якщо в перших можна простежити виразні середовища, а подекуди і партійні структури, то в підросійській Україні не існувало виокремлених консервативних середовищ, а тим паче політичних організацій. Певною мірою винятком було лише явище крайовства. Проте навіть приклад найпомітнішої постаті цього руху – графа Михайла Тишкевича – свідчить, що консерватизм на Наддніпрянщині існував як індивідуальні ідеї і практики, навідріз від Галичини. Попри це, можна окреслити два різновиди українського консерватизму на території Російської держави початку ХХ ст. – малоросійську ідентичність і вже згаданий феномен крайовства. Хронологічно пізнішим став український монархізм.

Малоросійська ідентичність як різновид українського консерватизму сформувалась на ґрунті територіального патріотизму й функціонувала насамперед

серед нащадків старшинських родів колишньої Гетьманщини. Ключовими складовими цієї ідентичності було ототожнення елітою себе з певною територією, а людей – з єдиною назвою⁸³¹. Тут існувала невизначеність стосовно обох пунктів⁸³². Аж у XVIII ст. термін «Малоросія» поступово витісняє інші і його приймає українське суспільство, насамперед еліта. Тоді вперше чітко окреслились територіальні межі «Малої Росії»: цією назвою послуговувались лише щодо Лівобережжя – спадкоємиці Гетьманщини. Еліта вважала «Малу Русь» своєю батьківщиною, особливим краєм, який кожен з них повинен був любити та захищати. Таким чином вперше українською елітою було дано назву конкретному народу, землям та політичній структурі⁸³³.

Після ліквідації Гетьманщини можна було спостерігати піднесення історичної свідомості української еліти. Проте, Зенон Когут трактує це не як подальший розвиток малоросійської ідентичності, а як переконаність у її неминучому занепаді. Замість переростання в модерну національну свідомість малоросійська ідентичність пішла шляхом локального патріотизму, що оплакував занепад малоросійської «нації»⁸³⁴. Припинення намагань відновити бодай мінімальні елементи давнього устрою звели діяльність носіїв малоросійської ідентичності до ностальгії, яка проявлялась у культурницькій сфері. Попри кризу цієї ідентичності, не слід забувати про роль її носіїв у збереженні історичної пам'яті, яку вони донесли до 40-х років XIX ст. – часу появи нового поводиря національного руху – різночинної інтелігенції. Від середини XIX ст., коли представники українського дворянства втрачають чільну роль в українському русі, малоросійська ідентичність не зникає. Вона переживає трансформацію, результатом якої стала поява на початку XX ст. трьох різновидів

⁸³¹ Когут З. Розвиток малоросійської свідомості і українське національне будівництво. *Коріння ідентичности: студії з ранньомодерної та модерної історії України*. К.: Критика, 2004. С. 84.

⁸³² Наприклад, Як вказував Микола Костомаров, українці вживали чимало термінів для означення території власного проживання: «Русь», «Мала Русь», «Малоросія», «Мала Росія», «Україна»: Костомаров М. Дві руські народности. URL: <http://www.utoronto.ca/elul/Kostomarov/DviNarodnosty.html> (дата звернення: 14.11.2014) Також див.: Кравченко В. Ім'я для України. *Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії*. К.: Критика, 2011. С. 27; Шелухин С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. Прага, 1936. С. 146-147.

⁸³³ Когут З. Розвиток малоросійської свідомості... С. 88.

⁸³⁴ Там само. С. 99.

малоросійства: традиційний образ малороса в межах імперської соціальної ієрархії, малорос – російський націоналіст, і «українець російської культури»⁸³⁵.

Щодо першого типу, то це – ускладнений варіант малороса початку ХІХ ст. Він зберігав імперський лоялізм, був династично вірним слугою трону. В цей же час представники цього типу малоросійства на початку ХХ ст. були однаково далекими як від російського, так і українського новочасних національних рухів. Мав місце поступовий і болісний перехід малоросів, котрі мислили в традиційних категоріях соціальної ієрархії, від династичної лояльності до вибору на користь певної модерної національної ідентичності. Каталізатором процесу стала Перша світова війна і революційні події 1917–1918 рр. в Україні й усій імперії. Найкращим прикладом є доля Павла Скоропадського, який ще влітку 1917 р. був носієм традиційного аполітичного малоросійства, а вже менш як за рік очолив українське державотворення. Втім, політика гетьмана лише підкреслила труднощі еволюції від малоросійства до новочасного українського консерватизму⁸³⁶.

Іншим вибором став тип малороса – російського націоналіста. Вони, як правило, були полонофобами й антикатоликами, зберігали регіональну ідентичність і заперечували існування окремих народів у межах єдиної російської нації. На думку Р. Вульпіус головною відмінністю малороса початку ХІХ ст. з малоросом – російським націоналістом було використання останніми поняття «малорос» як протиположності модерному означенню «українець»⁸³⁷. Частина їх взяла участь у проекті «великої російської нації» і формуванні модерного державного російського націоналізму. Для останнього російська нація охоплювала всіх східних слов'ян, а отже їй загрожував національний рух українців⁸³⁸. Тому деякі представники

⁸³⁵ Гьйдел Э. Об «украинофильстве» Георгия Вернадского, или вариация на тему национальных и государственных лояльностей. *Ab imperio*. 2006. № 4. С. 332–334.

⁸³⁶ Скоропадський П. Спогади: кінець 1917–грудень 1918 / упор. Ігор Гирич. К.: Наш формат, 2016. 480 с. Також дилеми еволюції цього типу українського консерватизму добре проаналізував Марк фон Гаген: Hagen von M. «I love Russia, and/but I want Ukraine» or How a Russian General became Hetman of the Ukrainian State, 1917-1918. URL: <http://www.timeandspace.lviv.ua/files/session/JUS29%20Skoropadsky4538e33db87b5.pdf> (Дата звернення: 15.11.2014).

⁸³⁷ Вульпіус Р. Слова и люди в империи: к дискуссии о «проекте большой русской нации», украино – и русофилах, наречиях и народностях. *Ab imperio*. 2006. № 1. С. 353–358.

⁸³⁸ Каппелер А. Мазепинці, малороси, хохли: українці в етнічній ієрархії Російської. URL: <http://www.history.org.ua/?litera&id=7277> (дата звернення: 14.11.2014).

українського дворянства, не перестаючи любити народну селянську культуру, дійшли аж до заперечення українського руху як такого.

Носіїв третього типу малоросійства Ернест Гйдел називає людьми, які стежили за російським і українським націєтворенням, прагнучи знайти шляхи для співіснування. Вони поділяли окремі положення українського руху, зокрема самостійність народу й мови, а згодом змінили і самоназву з «малороси» на «українці». Носії цього типу вважали себе «українцями російської культури»⁸³⁹. Аналіз цієї групи спонукає до порівняння їх з середовищем *Gente Rutheni, natione Poloni* – «русинів польської нації». Ця група була активною протягом 1860–1880-х років у Галичині, відстоюючи спільність інтересів поляків і русинів та наголошуючи на важливості традицій Речі Посполитої і польської культури⁸⁴⁰. Хоча на початку ХХ ст. більшість представників цього середовища померли, а їх концепції виглядали анахронічно, вони все ще були присутніми в інтелектуальному просторі Галичини⁸⁴¹.

Протягом першої чверті ХХ ст. не було контактів між представниками малоросійського консерватизму й українськими консервативними середовищами Галичини. Ситуативно вони мали місце в минулому. Так, відома меценатка освіти і культури Єлизавета Милорадович-Скоропадська (1832–1900) пожертвувала значні суми коштів на розвиток «Просвіти» і «Літературного товариства імені Шевченка»⁸⁴². У досліджуваній ж час було дві пов'язані причини відсутності контактів: аполітичність представників малоросійського типу українського консерватизму, що виносило їх поза рамки контактів тих галицьких консерваторів, які мали активні відносини з наддніпрянськими діячами – представниками

⁸³⁹ Гйдел Э. Об «украинофильстве» Георгия Вернадского... С. 333.

⁸⁴⁰ Детальніше див: Мудрий М. «Русини польської нації» (*gente Rutheni, natione Poloni*) в Галичині ХІХ ст. і поняття «вітчизни». *Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича* / Відп. ред. М. Крикун, заст. відп. ред. О. Серета. Львів, 2006–2007 (*Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць*. Вип. 15 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). С. 461–474; Świątek A. *Gente Rutheni, natione Poloni. Z dziejów Rusinów narodowości polskiej w Galicji*. Kraków, 2014. (Studia Galicyjskie. T. 3). 512 s.

⁸⁴¹ Мудрий М. Між поясненням, виправданням і осудом: образ «русинів польської нації» в галицькій публіцистиці з передодня Першої світової війни. *Історичні та культурологічні студії* / [відп. ред. М. Литвин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2014–2015. Вип. 6–7. С. 89–105.

⁸⁴² Томазов В. Милорадович Єлизавета Іванівна. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. Т. 6. К.: Наукова думка, 2009. С. 660.

українського національного руху. Насамперед йдеться про митрополита Шептицького й О. Барвінського.

Серед представників наддніпрянської інтелігенції певною мірою консервативним діячем можна вважати Олександра Кониського, який познайомився з О. Барвінським ще 1865 р. і аж до своєї смерті в 1900 р. підтримував з ним товариські відносини. В останні роки життя Кониський великою мірою солідаризувався з поглядами галицького товариша-консерватора. Найповнішою мірою це проявлялося на прикладі Наукового товариства імені Шевченка (далі – НТШ), до творення і функціонування якого Кониський значною мірою був причетним. Як і Барвінський, він негативно оцінював процеси в товаристві, зокрема його політизацію, привнесення в наукову структуру партійних поділів і особистих поррахунків⁸⁴³. З огляду на це не дивно, що О. Кониський критикував і напрям «Літературно-наукового вісника», також тісно пов'язаного з Грушевським⁸⁴⁴. Як і О. Барвінський, він засуджував консолідаційну щодо русофілів політику народоців у останні роки ХІХ ст.⁸⁴⁵ Логічною виглядає його прихильність до «Руслана», який він просив О. Барвінського надсилати йому попри всі перепони російської цензури⁸⁴⁶.

Дилеми модерного націєтворення як причина кризи консервативного світогляду споріднює частину носіїв малоросійської ідентичності з русофільським середовищем. Неприйняття новочасної української ідеї було характерне як для малоросів – російських націоналістів, так і русофілів. У випадку перших причинами можуть бути як політичні, так і соціальні мотиви. У політичній площині їм перешкождали старі династичні й імперські лояльності. Перепонами соціального характеру були невідповідності між статусом дворянства та джерелом модерного українського проекту: еліті важко було сприйняти ідентичність, ґрунтовану на мові й культурі простолюду, до реформи 1861 р. – їхніх кріпаків⁸⁴⁷. Тому консервативні

⁸⁴³ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 1438 / п. 98. Арк. 49 зв.–50 (лист О. Кониського до О. Барвінського, 7/20 липня 1900 р.).

⁸⁴⁴ Там само. Арк. 36 зв.–37 (лист О. Кониського до О. Барвінського, 25 лютого 1899 р.).

⁸⁴⁵ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 1438 / п. 98. Арк. 9–9 зв. (лист О. Кониського до О. Барвінського, 20 грудня 1896 р.).

⁸⁴⁶ Там само. Арк. 38 (лист О. Кониського до О. Барвінського, 12/24 липня 1899 р.).

⁸⁴⁷ Когут З. Розвиток малоросійської свідомости. С. 101.

дворяни нерідко робили вибір на користь домодерної слов'янської, або ж пов'язаної з давньою династичною й територіальною лояльністю модерної російської ідентичності.

Зразком найактивніших контактів між консервативним діячами Галичини і Наддніпрянщини є відносини між Андреем Шептицьким і представником течії крайовства – графом М. Тишкевичем. Своїм існуванням феномен крайовства серед правобережної шляхти на початку ХХ ст. завдячує насамперед глибокій укоріненості місцевої польської та полонізованої української еліти у власній землі, «малій батьківщині». Земельна власність, що належала аристократичним родинам упродовж століть стала невід'ємною складовою консервативної шляхетської ідентичності. Опинившись наприкінці ХІХ–на початку ХХ ст. між тиском російського уряду з одного боку та модерного націоналізму з іншого, шляхта на Правобережжі, маючи приклад землевласників на території колишнього Великого князівства Литовського⁸⁴⁸, зробила спробу створити подвійну польсько-українську ідентичність на основі належності до польської політичної нації та любові до української землі. Надмірна увага до заслуг предків, як і власних, у історії краю не дозволила польсько-українським крайовцям зійтись на рівності українського та польського начал. Таким чином посилювалось нерозуміння подвійної ідентичності українським селянством, що підважувало одну з головних опор крайової ідеї. Це відіграло свою роль під час намагань політичної структуризації представників крайового руху, що втілились у Крайовій партії, створеній у Києві в серпні 1907 р. Цей проект зазнав невдачі, в першу чергу через неможливість функціонування подвійних ідентичностей в умовах наростання націоналізму. За таких обставин абсолютна більшість крайовців Правобережжя обрала польську модерну ідентичність.

М. Тишкевич був нечастим винятком вибору на користь українства. Корінь його рішення закладений у тих же чинниках, на яких ґрунтувалась ідея крайовства – пов'язаність роду з краєм, любов та прив'язаність до нього. Як впливає з мемуарів

⁸⁴⁸ Детальніше про діяльність польсько-литовських крайовців див.: Смалянчук А. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй: Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864-1917. Гродна: ГрДУ, 2001. С. 105.

Тишкевича, ключовою могла стати його зацікавленість історією⁸⁴⁹. У цьому контексті дуже важливим було його знайомство з Володимиром Антоновичем, який став для графа сполучною ланкою для знайомства з багатьма провідними діячами українського руху⁸⁵⁰.

Діяльність М. Тишкевича показує дефіцит консервативних представників аристократії в українському русі. Граф розвинув філантропічні та меценатські заходи, започатковані ще матір'ю – Оленою Колишківною-Тишкевич – для користі українства і не шкодував на них грошей⁸⁵¹. Окрім доброчинності, спонсорував україномовні видання наукових та художніх творів, зокрема поезій Лесі Українки та новел Михайла Коцюбинського⁸⁵². У повній мірі свою корисну роль Тишкевич продемонстрував з початком Першої світової війни. Перебуваючи під час війни у Швейцарії, граф використовував особисті зв'язки для пропагування української справи⁸⁵³. Апогеєм стала його діяльність як дипломатичного представника УНР у Ватикані та очільника української делегації на Паризькій мирній конференції. Ангажування до українських політичних справ ще напередодні війни вело Тишкевича до контактів з їх епіцентром – Галичиною. За посередництва відомого історика Шимона Ашкеназі (1865–1935) він познайомився, зокрема, з К. Студинський, Ще до цього М. Тишкевич був знайомим з О. Барвінським⁸⁵⁴.

Найтісніші відносини граф Тишкевич мав з митрополитом Андреем Шептицьким⁸⁵⁵. Початки їх контактів сягають передодня Першої світової війни, коли владики прагнув купити частину лісів з власності графа, але транзакції зашкодила російська влада⁸⁵⁶. На цей же час припадає і початок довірливих обговорень політичних справ, які набрали активності під час війни. Листування цих діячів висвітлює дилему українських консерваторів Наддніпрянщини – остракізм

⁸⁴⁹ Тишкевич М. Уривки з спогадів. *Літературно-науковий вісник*. 1928. Кн. III. С. 229.

⁸⁵⁰ Василенко В. Вітчизна як імператив буття. *Вірити в Україну. Зі спадщини графа Михайла Тишкевича*. Львів: Друкарські куншти, 2009. С. 66.

⁸⁵¹ Граф Михайло Тишкевич [некролог]. *Діло*. 1930. Ч. 172. 6 серпня.

⁸⁵² Господин А. Три визначні дипломати: Граф М. Тишкевич, князь І. Токаржевський-Карашевич і барон М. Василько. Вінніпег, 1989. С. 12.

⁸⁵³ Цю діяльність не забули і на момент смерті Тишкевича у 1930 р.: Граф Михайло Тишкевич: [некролог]. *Літературно-науковий вісник*. Львів, 1930. Кн. IX. С. 834.

⁸⁵⁴ Тишкевич М. Уривки з спогадів. *Літературно-науковий вісник*. 1928. Кн. IX. С. 58.

⁸⁵⁵ Митрополит дуже високо цінував діяльність М. Тишкевича для української справи: ЦДІАЛ України. Ф. 681. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 52 (лист А. Шептицького до М. Тишкевича, 5 січня 1920 р.).

⁸⁵⁶ Господин А. Три визначні дипломати... С. 13–14.

щодо аристократів з боку української інтелігенції. Повною мірою це проявилось під час діяльності графа в Парижі, коли найбільшою проблемою для нього були не так надскладні й несприятливі зовнішні обставини, як недовіра і перешкоди з боку власних партнерів по делегації, які вбачали в ньому «чужого». Але ще на початку 1914 р. Тишкевич уже відчував це несприйняття: «Я переконався що нема для нас місця в молодій, – новій – Україні!... Нихто не оцінить і не подякує...»⁸⁵⁷. Вживання графом у наведеному фрагменті фрази «для нас» ймовірно мало підкреслити і непростий досвід львівського митрополита, чиє аристократичне походження не раз ставало об'єктом нападів в українських газетах. Хоча для Галичини на початку ХХ ст. проблема приналежності до українського руху соціальних еліт не була надто актуальною, досвід М. Тишкевича викликає асоціації з ставленням в середині ХІХ ст. провідників українського руху в Галичині до ідей окремих представників полонізованих руських шляхетських родів – насамперед Леона Сапєги (1803–1878) і Єжи Любомирського (1817–1872) – щодо переходу на унію. Слова єпископа Григорія Яхимовича (1792–1863) з того часу – «Русини народ такий, що не має своєї шляхти, тай не треба її йому»⁸⁵⁸ – мають чимало спільного з позицією української інтелігенції першої чверті ХХ ст.

Андрея Шептицького і М. Тишкевича як консерваторів єднала оцінка соціалістичної політики Центральної ради протягом 1917 р. Окрім очевидного неприйняття соціального радикалізму і руйнування усталених традицій й ієрархій, важливим для розуміння дилем консерваторів були думки графа, що така політика українського уряду може повністю зруйнувати ґрунтований на любові до землі український патріотизм серед тих землевласників, що прагнули розбудови української держави⁸⁵⁹. З сучасної перспективи актуальними видаються і побоювання М. Тишкевича, що соціалістична політика в підсумку може привести до нової успішної агресії Росії щодо України⁸⁶⁰.

⁸⁵⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 357. Арк. 21 зв. (лист М. Тишкевича до А. Шептицького, 30 квітня 1914 р.).

⁸⁵⁸ Цит. за: Терещенко Ю. Причинки до історії галицького консерватизму. *Його ж. Скарби історичних традицій*. К.: Темпора, 2011. С. 242.

⁸⁵⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 357. Арк. 33 (лист М. Тишкевича до А. Шептицького, 9 грудня 1917 р.).

⁸⁶⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 357. Арк. 35 зв. (лист М. Тишкевича до А. Шептицького, 3 січня 1918 р.).

Попри негативну оцінку Центральної ради, М. Тишкевич не схвалював і діяльність гетьмана Скоропадського. Серед листів, адресованих ним до митрополита Андрея, зберігся лист графа до редакції «Діла» зі спростуванням чутки про призначення його дипломатичним представником Української держави у Швейцарії, оскільки він не міг «взяти на себе представництво «Правительства якого політичні цілі і наміри для мене не досить ясні»⁸⁶¹. Головною «неясністю» були підозри на адресу гетьмана в проросійських симпатіях⁸⁶². У листах до М. Тишкевича митрополит Андрей також виражав застереження перед надмірною, на його думку, концентрацією росіян у Києві влітку 1918 р., яку вони могли використати у власних цілях⁸⁶³. Владика висловлював сумніви і щодо міцності гетьманської держави⁸⁶⁴.

Недовіра митрополита до Скоропадського могла бути зумовленою неприхильністю гетьмана до планів Андрея Шептицького щодо поширення унії на українські землі на схід від Збруча. Так, православний монах о. Потапій, який перейшов на унію і схилив до такого кроку жителів с. Богданівка, був затриманий органами влади Української держави і позбавлений священства. Складно встановити, яку роль відіграв у цих подіях митрополит, але серед його вхідної кореспонденції збереглося декілька листів від о. Потапія про свою діяльність, зокрема і в справі затримання⁸⁶⁵. До львівського владика звернувся і особисто гетьман з поясненням ситуації, стверджуючи, що діяльність о. Потапія не є погодженою з його церковними властями, а отже нелегальною, як і перехід с. Богданівка на унію⁸⁶⁶. Контрастує з непростими відносинами митрополита і гетьмана позитивна оцінка останнього О. Барвінським⁸⁶⁷.

Говорячи про контакти українських консервативних середовищ Галичини з представниками українського монархізму неможливо обійти увагою постать В'ячеслава Липинського. Його головні праці були написані в міжвоєнну добу і є

⁸⁶¹ Там само. Арк. 73 (лист М. Тишкевича до редакції газети «Діло», 22 серпня 1918 р.).

⁸⁶² Там само. Арк. 74 (лист М. Тишкевича до А. Шептицького, 23 серпня 1918 р.).

⁸⁶³ Там само. Ф. 681. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 46 (лист А. Шептицького до М. Тишкевича, 16 червня 1918 р.).

⁸⁶⁴ Там само. Арк. 48–48 зв. (лист А. Шептицького до М. Тишкевича, 9 серпня 1918 р.).

⁸⁶⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 201 (Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів). Оп. 1 р. Спр. 219. Арк. 47–48 (лист ієромонаха о. Потапія до А. Шептицького, 6 вересня 1918 р.).

⁸⁶⁶ Там само. Арк. 45–45 зв. (лист П. Скоропадського до А. Шептицького, 3 вересня 1918 р.).

⁸⁶⁷ ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 133 / п. 20. Арк. 37 зв. (лист О. Барвінського до Б. Барвінського, 7 серпня 1918 р.).

інтелектуальною складовою саме цього часу. Втім, передвоєнна діяльність В. Липинського, спрямована на пропагування територіального українського патріотизму серед правобережної шляхи, не залишилась непоміченою в Галичині. На думку Таїсії Сидорчук-Потульницької, станом на 1909 р. В. Липинський вже був знайомий з митрополитом Андреем Шептицьким⁸⁶⁸. Протягом 1909–1910 рр. львівський владика фінансово підтримував часопис «Przegląd Krajowy», на сторінках якого В. Липинський пропагував свої ідеї. У подальшому їх контакти активізувалися лише з 1924 р.⁸⁶⁹

Праця Липинського «Z dziejów Ukrainy» викликала схвальну реакцію в «Руслані», водночас спонукаючи представлене часописом середовище до рефлексій щодо важливості шляхти в українській історії і шляхів її повернення до українства⁸⁷⁰. В останні роки життя О. Барвінського налагодились досить регулярні контакти між ним і В. Липинським. Хоча вони познайомились ще під час студій Липинського в Кракові на зустрічах в Б. Лепкого⁸⁷¹ і ще перед війною майбутній теоретик українського консерватизму читав перші дві частини «Споминів...» лідерів християнсько-суспільного руху⁸⁷², їх листування охоплює лише 1923–1926 рр. Ідеолог українського монархізму високо оцінював діяльність Барвінського, зокрема його роботу щодо творення в Галичині «основних для буття нації консервативних підстав»⁸⁷³. Позитивне враження на В. Липинського справила опублікована на той час частина спогадів О. Барвінського⁸⁷⁴. Про вагомість для О. Барвінського такої оцінки В. Липинським власної праці може свідчити поміщення ним фрагменту листа з нею на початку шостої частини «Споминів...»⁸⁷⁵ (див. дод. 26). Слідкував

⁸⁶⁸ Sidorczuk-Potulnycka T. Listy Władysława Lipińskiego do Andrija Szeptyckiego w okresie ukazywania się «Przeglądu krajowego». *Над Дніпром і Віслою: Україна і Польща в європейському вимірі – минуле і сучасність. Серія: Історія. Міжнародні системи та глобальний розвиток. 2003–2004. № 2–3. К. – Торунь, 2003–2004. S. 136.*

⁸⁶⁹ Ibid. S. 132–141.

⁸⁷⁰ Шляхта на Україні. *Руслан*. 1912. Ч. 264. 23 (10) листопада; Ч. 266. 26 (13) листопада; Ч. 267. 27 (14) листопада; Ч. 268. 28 (15) листопада; Ч. 269. 29 (16) листопада; Ч. 270. 30 (17) листопада.

⁸⁷¹ Лист В. Липинського до О. Барвінського, 28 серпня 1923 р. *Листування В. Липинського* / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. Т. 1. К.: Смолоскип, 2003. С. 175.

⁸⁷² ІЛ ВР. Ф. 135. Спр. 30. Ненумерований аркуш перед Арк. 1.

⁸⁷³ Лист В. Липинського до О. Барвінського, 1 липня 1924 р. *Листування В. Липинського...* С. 180.

⁸⁷⁴ Лист В. Липинського до О. Барвінського, 4 січня 1924 р. *Листування В. Липинського...* С. 178.

⁸⁷⁵ ІЛ ВР. Ф. 135. Спр. 30. Ненумерований аркуш перед Арк. 1.

О. Барвінський і за діяльністю молодшого колеги-консерватора, зокрема високо цінував видавану Липинським «Хліборобську Україну»⁸⁷⁶.

Дослідження консервативних середовищ в Центрально-Східній Європі свідчить, що дилеми, з якими зіткнулись українські консерватори в Галичині протягом першої чверті ХХ ст. не були унікальними. Польські, словенські, чеські й українські консерватори Наддніпрянщини також постали перед викликами модерних ідеологій і масової політики, як і зазнали руйнівного для власного світогляду впливу Першої світової війни та її наслідків. Спільність проблем, втім, не означала однаковості в спробах їх вирішення. Важливі розбіжності зумовлювало соціальне походження ядра кожного з консервативних середовищ, оскільки воно багато в чому диктувало бачення політичних і соціально-економічних питань. У зв'язку з вимушеною опорою на селянство і духовенство, українські і словенські консерватори приділяли велику увагу необхідності соціально-економічних перетворень, хоча не завжди, як до прикладу русофіли, могли запропонувати чітку програму змін. З тих же мотивів ці три середовища були активними прихильниками запровадження в державі загального виборчого права. Натомість польські й чеські аристократи-землевласники негативно сприймали ідею такої реформи з огляду як на виправдані побоювання щодо готовності суспільства до такого кроку, так і на побоювання втратити вирішальний вплив у суспільстві. Спільні й відмінні риси можна простежити і між українським консерватизмом в Галичині й Наддніпрянщині. Зокрема, схожими були національні дилеми русофілів і носіїв малоросійської ідентичності, а листування Андрея Шептицького з графом Тишкевичем свідчить про спільність консервативного бачення соціальних проблем по обидві сторони австрійсько-російського кордону.

Важливою була взаємодія між консерваторами. До її прямих проявів у межах Цислейтанії можна віднести співпрацю на взір передвиборчої польсько-русофільської в 1908 р. чи українсько-словенсько-хорватської в Державній раді. У цій ситуації не так важливими були безпосередні плоди союзів (з різних причин

⁸⁷⁶ Наприклад, рекомендував її о. І. Глинському: «Посилаю Хліб. Україну 4 книжки – читай, як довго схочеш – се дуже цікаве і розумне!»: ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 159. Спр. 50 / п. 3. Арк. 36 зв. (лист О. Барвінського до І. Глинського, 20 листопада 1923 р.)

сумнівні). Регулярні контакти (не лише в рамках формальної співпраці) сприяли інтелектуальним запозиченням. Найкращим зразком цього можна вважати очевидний вплив на О. Барвінського і його однодумців політичної філософії краківських консерваторів, чий приклад успішного застосування раціонального підходу до розвитку народу багато в чому сприяв формуванню прагматичної політичної лінії українських християнських суспільників. Натомість контакти між українськими консерваторами в Австро-Угорщині й Російській імперії були важливими як з огляду на обмін ідеями й досвідом, так і в ширшому контексті уявлень про українську націю. Водночас відносини між О. Барвінським і В. Липинським – найпомітнішою (поряд з Андреем Шептицьким) постаттю серед галицьких консервативних середовищ першої чверті ХХ ст. і найвизначнішим теоретиком міжвоєнного і загалом українського консерватизму – можна вважати за символічний перехід від однієї доби в історії українського консерватизму до іншої.

ВИСНОВКИ

Консервативна думка і світогляд були невід'ємною складовою українського національно-політичного життя Галичини першої чверті ХХ ст. У цей період їх представляли три середовища: русофіли, християнсько-суспільний рух і Греко-католицька церква. Хоча в досліджуваній період усі вони переживали складні часи з огляду на кризу власних консервативних засад, їхній внесок в інтелектуальний спадок доби не можна зігнорувати як при історичних студіях, так і в контексті сьогодення.

Як теорією, так і практикою представники всіх трьох середовищ вписувались у перелік традиційних найзагальніших консервативних принципів. Різноманітність, якою характеризувалися при порівнянні між собою ці консервативні групи, їхні уявлення про традицію, національні чи політичні проблеми, тільки додатково свідчать про консервативну спрямованість. Адже жодна система поглядів на світ не характеризується такою внутрішньою різноманітністю в межах єдиного явища, як консерватизм. Тому, не випускаючи з уваги місцеву специфіку українського консерватизму в Галичині, можна стверджувати, що різноманітність є свідченням «типовості» місцевої української консервативної традиції. Така «типовість» в історії української консервативної думки не є чимось унікальним. (На думку М. Скринника, ідеї одного з провідних українських консерваторів мислителів ХІХ ст. – П. Куліша – цілком відповідали європейській консервативній традиції⁸⁷⁷.)

Консерватизм серед українських політичних осередків Галичини не можна розглядати як цілісну ідеологію: він не був виразником окремої соціальної групи, не мав яскраво виражених ідеологів, вирізнявся радше практичним характером і суттєво різнився в залежності від конкретного середовища. Про певні риси ідеології можна говорити лише на рівні окремих середовищ, натомість кожне з них мало власну політичну доктрину і програми втілення власних ідей у різних сферах (усередині ГКЦ таких доктрин було декілька). Доцільніше говорити про український консерватизм у тогочасній Галичині як про стиль мислення. Пропонований підхід

⁸⁷⁷ Скринник М. Наративні практики української ідентичності: доба Романтизму. Львів : Каменяр, 2007. С. 331.

відображає недогматичність, неартикульованість, а подекуди й домодерну складову консервативної думки в українському суспільстві краю. Таким чином досвід досліджуваних середовищ актуалізує методологічну дискусію щодо (не)ідеологічності консерватизму і вписує їх у ширший контекст дискусій щодо природи цього феномену.

Українські консервативні середовища не можна чітко вписати в наявні класифікації консерватизму, навіть у межах Австро-Угорської монархії. Але розгляд цих типологій є важливими з огляду на підтвердження неоднорідності консерватизму. За типологією К. Епштайна, український християнсько-суспільний рух може бути віднесений до реформістського типу, тоді як русофіли радше прагнули зберегти статус-кво. Якщо ж узяти до уваги класифікацію, яку пропонують автори книги «Die Habsburgermonarchie», то русофіли були носіями романтичного, а група О. Барвінського – католицького й прагматичного консерватизму водночас. У той же час романтизм, що є важливою частиною формування уявлень про традицію, притаманний до певної міри усім консерваторам, незалежно від часових і просторових умов. Це засвідчує умовність будь-яких класифікацій консерватизму.

Світоглядні засади українських консервативних середовищ у Галичині першої чверті ХХ ст. виявляли велике різноманіття. З одного боку можна спостерігати зорієнтованих на схід русофілів, чия «всеруська» ідея бачила корінь традиції в спадщині киево-руської і галицько-волинської княжої доби, східному церковному обряді й етимологічному правописі. Такий світогляд був вразливим перед викликами модерного часу, а насамперед націоналізму, який не залишав місця для невиразної національної самоідентифікації. На відміну від русофілів, християнсько-суспільне середовище орієнтувалося на західні зразки, зокрема що стосувалися клерикалізму і досвіду європейських партій християнсько-соціального спрямування. Запозичена з практики краківських «станьчиків» концепція «органічної праці», критична постава щодо масової політики з її низькою політичною культурою та прагнення віднайти *modus vivendi* в українсько-польських відносинах було тим, що вирізняло О. Барвінського і його прихильників зі середовища колишніх галицьких

народовців, які в більшості стали кісткою УНДП. Ще іншою була ситуація всередині ГКЦ, де в межах однієї інституції співіснували різні ідеї й концепції. Як кожен окремо взятий ієрарх, так і різні групи серед парафіяльного духовенства мали власні уявлення про історію, традицію, сьогодення і майбутнє цієї інституції. Але спільним для абсолютної більшості з них було бажання зберегти впливову роль Церкви в житті українського суспільства Галичини і запобігти поширенню радикальних і антирелігійних ідей.

Політичні практики українських консерваторів багато в чому були зумовлені викликами початку ХХ ст. Ключовими були націоналізм, соціалізм, секуляризація. Варто брати до уваги й лібералізм, який також здобув позиції в суспільстві. Кожна з цих ідей так чи інакше загрожувала різним елементам консерватизму. Поширення націоналізму змусило русофілів шукати чіткіших національних самоідентифікацій, що спричинило кризу їх консервативного світогляду й значною мірою зумовило розкол 1909 р. Загроза націоналізму для них проявлялася і в зростанні та радикалізації модерного українського руху, що штовхало русофілів на незвичні союзи, як це мало місце під час сеймової виборчої кампанії 1908 р. Націоналізм і, меншою мірою, соціальний радикалізм, по суті, підточували русофільське середовище ззовні і зсередини. Це суттєво ускладнювало реагування на виклики і, разом з фактичною неможливістю адаптувати консервативну «всеруську» ідею до умов ХХ ст., визначило невдачу русофільського варіанту українського консерватизму: деякі його представники стали російськими націоналістами (як-от «новокурсники»), а хто залишився на старих позиціях – уже не міг, та й не хотів, змінюватися.

Падіння позицій українського християнсько-суспільного руху визначила низка зовнішніх і внутрішніх причин. Головним зовнішнім чинником була радикалізація настроїв на початку ХХ ст. Це підважувало концепцію «органічної праці», робило пропаговану О. Барвінським і його однодумцями ідею міжнаціонального порозуміння непопулярною, а відтак тільки посилювало образ «угодовців» і «зрадників», який існував щодо християнських суспільників ще з часів «нової ери». Залучення мас до політичного життя також не сприяло християнським

суспільникам, які не вважали віча, маніфестації чи страйки добрим засобом в політиці і не мали достатнього впливу в народі, щоби в нових умовах претендувати на популярність. Неможливість і небажання змінювати власні політичні практики відповідно духові часу найкраще показала історія з О. Барвінським під час перших загальних виборів до Державної ради. Причиною невдач християнських суспільників була й організаційна слабкість. Ні КРНС, ні «Руська громада», ні ХСС не стали масовими організаціями: як через несприятливі зовнішні обставини, так і з причини власної нездатності вийти поза межі вузького гуртка однодумців.

Особливим щодо різноманітності практик був консерватизм ГКЦ. Її представники намагались активно опонувати ліберальним, соціалістичним і секуляризаційним ідеям, водночас відстоюючи консервативні засади. Аналіз публіцистичної спадщини кліру дає змогу виокремити різні прояви консерватизму – від ультрамонтанства о. Волянського до компромісності о. Костельника. Несприятливий для Церкви ідейно-політичний клімат по-різному впливав на вищу ієрархію й парафіяльне духовенство. Діяльність митрополита Андрея Шептицького, єпископів Константина Чеховича і Григорія Хомишина показує три різні моделі поведінки, кожна з яких була проявом консервативного мислення. Ще більшу різноманітність видно в діях парафіяльного духовенства, якому було важко балансувати між консерватизмом Церкви як інституції й вимогами, що їх висували світські українські партії. Реакції були різними – від повного усунення від політичної діяльності до виставлення її як найвищого пріоритету. Суттєвою обставиною, яка полегшувала функціонування церковного середовища в порівнянні зі світськими консерваторами була та, що Церква мала куди міцніші інституційні позиції й більші можливості, ніж русофіли чи християнські суспільники. Цей чинник, поряд з виваженою політикою митрополита Андрея Шептицького, був запорукою того, що з трьох консервативних середовищ, які досліджуються, тільки ГКЦ змогла адаптуватися до нового світу.

(Не)успішність політичних практик досліджуваних консервативних середовищ вирішальним чином вплинула на втілення їх соціально-економічних ідей і програм. Найслабшими в цьому плані були позиції русофілів, які не змогли створити цілісної

концепції соціально-економічних перетворень. Натомість, як і у випадку з суспільно-політичними постулатами, християнські суспільники зазнали невдачі через власну загальну непопулярність, що зробило неможливою реалізацію достатньо комплексної і якісної програми реформ, розробленої О. Барвінським і А. Вахнянином на основі досвіду інших європейських народів. У ситуації з ГКЦ на найбільшу вагу заслуговує соціальна доктрина митрополита Андрея Шептицького, яка стала одним з наріжних каменів для успішного перетривання Церквою кризового періоду.

Консервативна думка в Галичині першої чверті ХХ століття – це історія не так інституцій, як особистостей. В умовах інституційної слабкості світських українських консервативних середовищ їхнє майбутнє визначали дії окремих персоналій. Найсильніше це проявилось в історії християнсько-суспільного руху: його представники й самі визнавали, що О. Барвінський є ідейним і політичним натхненником усього середовища, надає йому цілісності. Найцікавішою серед русофілів є постать М. Короля. Його сеймова промова восени 1908 р. стала символом дилем русофільського консерватизму. Водночас він є винятком серед «старокурсників» – єдиним, хто зміг трансформувати домодерний русофільський консерватизм у новочасне українське консервативне мислення. У цьому контексті його ідеї щодо реформування програми РНП, висловлені в 1906 р., є зразком альтернативи для «всеруської» ідеї. Постать М. Короля, утім, є радше винятком, що лише підтверджує нездатність консервативних «старокурсників» модернізуватися. Хоча роль інституції для ГКЦ була найбільшою, історію консерватизму всередині неї також великою мірою творили особистості. Розглянуті варіанти дій вищих ієрархів суттєво збагачують спадщину тогочасного українського консерватизму, а кількість моделей поведінки парафіяльного духовенства творить мозаїку, аналогічну до якої складно знайти в історії консервативного стилю мислення.

Порівняння українського консерватизму в Галичині в першій чверті ХХ ст. з ідеями й практиками носіїв консервативної свідомості на Наддніпрянщині і з консервативними рухами серед поляків, чехів і словенців підтверджує тезу про його «типовість». Усі вони стояли перед тими ж викликами, які хоча й мали місцеву

специфіку, але так само загрожували консервативним засадам. Важливим елементом була взаємодія між консерваторами. До її прямих проявів можна віднести польсько-русофільський союз під час виборчої кампанії 1908 р., діяльність україно-хорватословенської фракції СХНС у Державній раді, контакти між О. Барвінським і О. Кониським, М. Тишкевичем і Андреем Шептицьким. У цій ситуації важливими були насамперед інтелектуальні взаємовпливи. Найкращим зразком тут можна вважати вплив на О. Барвінського і його однодумців політичної філософії краківських консерваторів, чий приклад успішної реалізації концепції «органічної праці» багато в чому сприяв формуванню політичної лінії християнських суспільників.

Поєднує всіх згаданих консерваторів роль для їх історії Першої світової війни і світового устрою, що виник за її результатами. Досліджувані рухи були витвором політичного, соціального і культурного клімату ХІХ ст., а тому крах цього світу внаслідок війни став і кінцем консерватизму в тій формі, в якій він існував у досліджуваний час. У всіх новопосталих на руїнах Австро-Угорської чи, тим паче, Російської імперії державах він не відігравав важливої ролі. Причин цього можна знайти чимало, але найважливішою з них була непристосованість консервативного способу мислення й уявлень про політику до нових обставин. Попри це, русофільство, християнсько-суспільний рух і Греко-католицька церква продовжували діяльність у міжвоєнний період. Ефективність цієї діяльності вирішальним чином залежала від успішності відповідей цих середовищ на виклики першої чверті ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Архівні матеріали

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

Ф. 129. Ставропігійський інститут, м. Львів.

Оп. 2.

1. Спр. 965. Листування з редакціями газет «Галичанин», «Прикарпатська Русь», «Віче» та ін. з видавничих питань, 1882–1911, 33 арк.

Оп. 3.

2. Спр. 259. Стаття Бендасюка Семена «Западно-римська чужина» та «Подальше від Рима», друковані в журналі «Воскресенъ», після 1914, 13 арк.

Оп. 4.

3. Спр. 83. Переліки членів «Руської народної ради», редакторів русофільських газет і депутатів сейму Галичини. Копії, 1914, 22 арк.

Ф. 201. Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів.

Оп. 1 р.

4. Спр. 219. Листи гетьмана Скоропадського П. та ін. українських націоналістичних діячів, 1918, 69 арк.

Оп. 2.

5. Спр. 904. Скарги, протокол розслідування, листування з Галицьким намісництвом у м. Львові, Бережанським, Журавненським деканатами та ін. документи стосовно священиків Білецького Еміліяна, Петрицького Петра та Садовського Миколи, 1904–1906, 30 арк.

6. Спр. 907. Донесення Скалатського декана, скрга, протокол розслідування про розгляд звинувачень від пароха с. Сороцько Купчинського Євгена проти сотрудника с. Магдалівка і експозитора Коломийця Володислава в ганебному і зневажливому ставленні під час приїзду до їхньої парафії на передвиборні збори, 1907, 8 арк.

7. Спр. 913. Донесення Любінецького, Сколівського, Тухлянського деканатів, пояснення священників та ін. документи про розгляд звинувачень від пароха с. Славсько Качмарського Євстахія проти сотрудника с. Хащованє Каленюка Еміліана в оскверненні його в газеті «Галичанин», підбурюванні проти нього парафіян, політичних агітаціях, 1907, 1909, 18 арк.

Оп. 2а.

8. Спр. 1490. Протоколи розслідування із зізнаннями свідків, скарги, листи та ін документи про розгляд звинувачень проти пароха с. Цінева Сойки Володимира у самовільному залишенні парафії, переході на православну віру, 1915–1912, 31 арк.

9. Спр. 1494. Протоколи розслідування із зізнаннями свідків, скарги, листи та ін документи про розгляд звинувачень проти пароха с. Івачів Пюрика Івана у самовільному залишенні парафії, переході на православну віру, 1916–1918, 13 арк.

10. Спр. 1496. Протоколи розслідування із зізнаннями свідків, скарги, листи та ін документи про розгляд звинувачень проти пароха с. Ражнів Насальського Івана у самовільному залишенні парафії, переході на православну віру, 1894, 1907, 1916–1929, 58 арк.

Ф. 358. Андрей Шептицький.

Оп. 1.

11. Спр. 214. Листи кореспондентів з прізвищами на літери «Барв–Бат» до Шептицького А., 1895–1939, 254 арк.

12. Спр. 357. Листування Шептицького А. з Тишкевичем М., 1913–1930, 172 арк.

Оп. 2.

13. Спр. 291. Листи Станіславівського єпископа Хомишина Г. до Шептицького А. Том I, 1901–1908, 69 арк.

14. Спр. 292. Листи Станіславівського єпископа Хомишина Г. до Шептицького А. Том II, 1909–1914, 76 арк.

15. Спр. 300. Листи Перемиського єпископа Чеховича К. до Шептицького А. Том I, 1899–1904, 91 арк.

16. Спр. 301. Листи Перемиського єпископа Чеховича К. до Шептицького А. Том I, 1905–1910, 133 арк.

Ф. 362. Кирило Студинський.

Оп. 1.

17. Спр. 196. Статути українських культурно-освітніх і політичних товариств Галичини, 1868–1928, 81 арк.

18. Спр. 236. Листи Барвінського Олександра, 1894–1934, 71 арк.

Ф. 681. Михайло Тишкевич.

Оп. 1.

19. Спр. 20. Листи Тишкевичу Михайлу від кореспондентів з прізвищами на літери «Ч», «Ш», 1917–1930, 75 арк.

Ф. 818. Анатоль Вахнянин.

Оп. 1.

20. Спр. 10. Протоколи засідань «Руського клубу» державної ради, писані Вахнянином А., 1891–1902, 89 арк.

21. Спр. 32. Листи кореспондентів з прізвищами на літери «А–М», 1838–1917, 106 арк.

**Львівська національна наукова бібліотека України
ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів**

Ф. 1. Бібліотека НТШ у Львові.

Оп. 2.

22. Спр. 57-а. Показчик до часопису «Руслан» за 1897–1907, 141 арк.

23. Спр. 57-б. Показчик до часопису «Руслан» за 1908–1912, 64 арк.

24. Спр. 57-в. Показчик до часопису «Руслан» за 1912–1914, 41 арк.

Ф. 11. Барвінські.

25. Спр. 133 / п. 20. Барвінський Олександр Григорович. Листи до сина Богдана Олександровича Барвінського 1916–1925, 54 арк.

26. Спр. 136 / п. 21 Барвінський Олександр Григорович. Листи до сина Василя Олександровича Барвінського 1914, 1916, 8 арк.

27. Спр. 264 / п. 35. Глинський Ізидор. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1891–1914, 108 Арк. (виправити в розділі 4 виноску 183).

28. Спр. 886 / п. 70. Герасимович Микола. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1901, 53 арк.

29. Спр. 887 / п. 70. Герасимович Микола. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1902–1904, 71 арк.

30. Спр. 888 / п. 70. Герасимович Микола. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1905, 1912, 1913, 1914, 49 арк.

31. Спр. 973 / п. 77. Гординський Ярослав. Листи до Олександра Григоровича Барвінського 1911–1926, 22 арк.

32. Спр. 1003 / п. 76. Грегоріч А. Листи до Барвінського Олександра Григоровича 1897, 1899, 4 Арк.

33. Спр. 1015 / п. 76. Гробельський Іван. Листи до Барвінського Олександра Григоровича 1894–1898, 84 арк.

34. Спр. 1041 / п. 78. Гузар Євгеній. Листи до Барвінського Олександра Григоровича 1885–1918, 117 арк.

35. Спр. 1438 / п. 98. Кониський Олександр. Листи до Барвінського Олександра Григоровича 1897–1900, 56 арк.

36. Спр. 1619 / п. 108. Левицький Василь. Листи до Барвінського Олександра Григоровича 1895, 1896, 1900–1903, 1906–1908, 1916–1918, 48 арк.

37. Спр. 1801 / п. 118. Маковей Осип. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1893–1907, 69 арк.

38. Спр. 1802 / п. 118. Маковей Осип. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1908–1910, 58 арк.

39. Спр. 1803 / п. 118. Маковей Осип. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1911–1922, 39 арк.
40. Спр. 2012 / п. 127. Олесницький Євген. Листи до Барвінського Олександра Григоровича 1879–1914, 71 арк.
41. Спр. 2201 / п. 135. Ревакович Тит. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1901–1914, 51 арк.
42. Спр. 2242 / п. 137. Романчук Юліан. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1875–1926, 52 арк.
43. Спр. 2483 / п. 149. Студинський Кирило. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1891–1905, 99 арк.
44. Спр. 2484 / п. 149. Студинський Кирило. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1906–1913, 80 арк.
45. Спр. 2485 / п. 149. Студинський Кирило. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1914–1925, 53 арк.
46. Спр. 2665 / п. 160. Хомишин Григорій, єпископ. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1904–1923, 107 арк.
47. Спр. 2720 / п. 163. Чапельський Іван. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1889–1906, 65 арк.
48. Спр. 2736 / п. 164. Чехович Константин, єпископ. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1893–1914, 108 арк.
49. Спр. 2737 / п. 164. Чехович Константин, єпископ. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1905–1910, 74 арк.
50. Спр. 2738 / п. 164. Чехович Константин, єпископ. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1911–1914, 59 арк.
51. Спр. 2785 / п. 166. Шептицький Андрій, митр. Листи до Барвінського О. Г., 1895–1926, 23 арк.
52. Спр. 2837 / п. 169. Шустершич Іван, адвокат. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1897–1904, 34 арк.
53. Спр. 4371 / п. 287. Барвінський Олександр Григорович. «Програма християнських українських народівців» – проект, 1923, 10 арк.

54. Спр. 4411 / п. 289. Барвінський Олександр Григорович. Меморіали закритих зборів «Католицького Русько-народного Союзу», 1896, 4 арк.
55. Спр. 4416 / п. 290. Барвінський О. Г. Лист до Шептицького Ан. [1923], 1 арк.
56. Спр. 5134 / п. 323. Лукашевич Модест, священник. Лист до управління партії «Християнсько-Суспільний Союз», 1991, 1912, 4 арк.
57. Спр. 5153 / п. 324. Християнсько-Суспільний Союз. Відозва із закликом вступати до партії «Християнсько-Суспільний Союз», 1911, 6 Арк.
58. Спр. 5159. / п. 324. Християнсько-Суспільний Союз у Львові. Поазбучний список членів. 80 арк.
59. Спр. 5163 / п. 324. «Християнсько-суспільний Союз» у Львові. Членські грамоти «Христ.-Сусп. Союзу» адресовані різним особам, 1911, 1912, 4 арк.
60. Спр. 5178 / п. 325. Білинський Стефан. Листи до редакції «Руслана», 1911–1913, 11 арк.
61. Спр. 5193 / п. 325. Виноградський Володимир. Листи до редакції «Руслана», 1912, 1913, 5 арк.
62. Спр. 5181 / п. 325. Бодревич Данило, священник. Листи до редакції «Руслана», 1907–1913, 13 арк.
63. Спр. 5208 / п. 326. Гробельський Іван, священник. Листи до редакції «Руслана», 1912, 6 арк.
64. Спр. 5218 / п. 326. Дродзікевич Давид, вчитель. Лист до редакції «Руслана», 1896, 1 арк.
65. Спр. 5219 / п. 326. Друкарня В. А. Шийковського у Львові. Лист до Барвінського Олександра Григоровича, 1898, 2 арк.
66. Спр. 5225 / п. 326. Застирець М., священник. Листи до редакції газети «Руслан», 1898–1913, 10 арк.
67. Спр. 5253 / п. 327. Ломницький Ієремія. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1899, 1908, 1909, 1911, 1914, 10 арк.
68. Спр. 5255 / п. 327. Лопатинський Лев. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1899, 9 арк.

69. Спр. 5260 / п. 328. Маковей Осип. Листи редактору газети «Руслан», [1898]–1911, 10 арк.

70. Спр. 5292 / п. 329. Плав'юк Іван, священник. Листи до редакції «Руслана», 1909–1913, 19 арк.

71. Спр. 5331 / п. 330. Студинський Кирило. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1899–1905, 25 арк.

72. Спр. 5337 / п. 330. Тисовський Василь. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1896–1900, 27 арк.

73. Спр. 5365 / п. 332. Барвінський Олександр Григорович. Список прізвищ дописувачів «Руслана», 3 арк.

74. Спр. 5386 / п. 333. Барвінський Олександр Григорович. Лист до Романчука Юліана (чернетка), 1915, 4 арк.

75. Спр. 5387 / п. 332. Барвінський Олександр Григорович. Промова на зборах товариства «Руська Громада», 1903, 13 Арк.

76. Спр. 5502 / п. 338. Священик-Товариш, але не з «Діла» – псевд. «Пишім про себе більше» (Голос в дискусії), 1914, 6 арк.

Ф. 93. Тит Ревакович.

77. Спр. 10 / п. 1. Барвінський Олександр. Листи до Реваковича Тита, 1888–1904, 62 арк.

78. Спр. 112 / п. 4. Чехович Константин. Листи до Реваковича Тита, 1896–1898, 1905–1910, 12 арк.

Ф. 159. Глинські.

79. Спр. 6 / п. 1. Службове листування Глинського з митрополичою греко-католицькою консисторією у Львові, 1887–1926, 40 арк.

80. Спр. 10 / п. 1. Ісидор Глинський. Програми і протоколи деканальних соборчиків, 1905–1925, 24 арк.

81. Спр. 11 / п. 1. Ісидор Глинський. Реферати священників на релігійні теми, прочитані на «соборчиках», 1907–1924, 80 арк.

82. Спр. 16 / п. 1. Ісидор Глинський. Розрізнені матеріали (становище уніатської церкви і духовенства, біжучі справи), 1903–1927, 31 арк.

83. Спр. 49 / п. 2. Барвінський Олександр. Листи до Глинського Ісидора, 1884–1922, 56 арк.

84. Спр. 50 / п. 2. Барвінський Олександр. Листи до Глинського Ісидора, 1923, 43 арк.

Ф. 167. Біографічний словник Івана Левицького.

Оп. 2.

85. Спр. 950 / п. 35. Давидяк Василь. 1876, 1902, 12 арк.

Ф. 168. Осип Марков

86. Спр. 10 / п. 1. Марков Осип Андрійович. «Культ Шевченка» - стаття, б.д., 2 Арк. (чорновик)

87. Спр. 98 / п. 1. Глушкевич Мар'ян. Лист до редакції газети «Галичанин» у справі спростування фактів, наведених у статті Івановича «За провинцією слово», вміщеній у Галичанині», 1909, 2 арк.

88. Спр. 173 / п. 7. Резолюція з'їзду мужів довір'я «русько-народної» партії Бродівського виборчого округу від 7.XII 1908 р., 1908 р., 2 арк.

89. Спр. 179 / п. 7. Кореспонденція про з'їзд мужів довір'я «русько-народної» партії Коломийського виборчого округу, 1908, 2 арк.

90. Спр. 276 / п. 11. Глушкевич Мар'ян. Листи до Маркова Осипа Андрійовича, 1906, 16 арк.

91. Спр. 297 / п. 9. Дідицький Богдан Андрійович, редактор газет «Зоря Галицька» і «Слово». Листи до Маркова Осипа Андрійовича, 1881, 1882, 1905, 1907, 20 арк.

92. Спр. 302 / п. 12. Добрянський Іван Адольфович, адвокат, доцент Львівського ун-ту, голова Руської ради, депутат Галицького сейму. Листи до Маркова Осипа Андрійовича, 1898, 1903, 1907, 4 арк.

93. Спр. 311 / п. 9. Дудикевич Володимир Феофілович, адвокат у Коломиї. Листи до Маркова Осипа Андрійовича, 1900, 1909 і б.д., 9 арк.

94. Спр. 362 / п. 15. Марков Дмитро Андрійович. Листи до Маркова Осипа Андрійовича, 1906–1908 і б.д., 19 арк.

95. Спр. 460 / п. 15. Спр. 460 / п. 15. Яворський Юліан Андрійович, учитель, громадський діяч, публіцист. Листи до Маркова Осипа Андрійовича, 1894, 1899–1901, 1904, 1906–1909 і б.д., 35 арк.

**Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника НАН
України. Інститут досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів**

Фонд фотографій.

96. Спр. 16998 / І. Посли до Ради державної Олександр Барвінський, д-р Еміліян Гладішовський, проф. Єротеї Пігуляк і радн. Длужанський на прогульці поза Віднем.

97. Спр. 20927 / І. Михайло Король.

98. Спр. 22553 / І. Константин Чехович.

99. Спр. 23972 II ф. Осип Марков.

**Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.
Відділ рукописних фондів і текстології**

Ф. 135. Барвінський О. Г.

100. Спр. 30. Барвінський О. Г. «Спомини з мого життя», ч. VI, зошит XXIX, 160 арк.

101. Спр. 32. Барвінський О. Г. «Спомини з мого життя», ч. VI, зошит XXXI, 209 арк.

102. Спр. 33. Барвінський О. Г. «Спомини з мого життя», ч. VI, зошит XXXII, 121 арк.

103. Спр. 34. Барвінський О. Г. «Спомини з мого життя», ч. VI, зошит XXXIII, 125 арк.

104. Спр. 37. Барвінський О. Г. «Спомини з мого життя», ч. VII, зошит XXXVI, 110 арк.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I (na Wawelu)

Zbior 29/639. Archiwum Dzikowskich Tarnowskich.

Pokolenie XVIII: Jan Zdzisław. Działalność polityczna. Archiwum Stronnictwa Prawicy Narodowej. Akta prezesa (Z. Tarnowskiego.)

105. Zespół 649. Statut stowarzyszenia «Stronnictwo prawicy narodowej». 15 k.

106. Zespół 653. Korespondencja zewnętrzna. 601 k.

Biblioteka Jagiellońska, Oddział Rękopisów

Teki Michała Bobrzyńskiego.

107. Sygn. 8090 III. Korespondencja Michała Bobrzyńskiego – od maja 1908 namiestnika Galicji – z 1908 r., volumin I, 308 k.

108. Sygn. 8093 III. Korespondencja Michała Bobrzyńskiego namiestnika Galicji z 1910 r., 456 k.

109. Sygn. 8097 III. Korespondencja Michała Bobrzyńskiego – do maja 1908 namiestnika Galicji – z 1913 r., 329 k.

II. Опубліковані документи і матеріали

Збірники документів

110. *Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали.* Том 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. 712 с.

111. *Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали.* Том. 3. Книга 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. 680 с.

112. *Конференції Архидієреїв Української Греко-католицької Церкви (1902–1937)* / Ред. А. Кравчук. Львів: Монастир Монахів Студійського уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1997. 106 с.

113. *Листування В. Липинського* / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. Т. 1. К.: Смолоскип, 2003. 960 с.

114. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність: Документи і матеріали 1899–1944*. Том II: Церква і суспільне питання. Кн. 2: Листування. Львів: Місіонер, 1999. С. 571–1096.

115. *Москвофільство: Документи і матеріали* / Вступна стаття, коментарі та добірка документів Сухого О. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 236 с.

116. *Шептицький Андрей. Пастирські послання 1899–1914 рр.* Т. 1. Львів: Видво «Артос», 2007. L + 1014 с.

117. *Шептицький Андрей. Пастирські послання 1905–1944 рр.* Т. 4: спільні пастирські послання. Львів: Видавництво «Артос», 2013. XIV + 1194 с.

118. *Konstantyn Czechowicz: korespondencja greckokatolickiego biskupa przemyskiego z lat 1897–1914* / Wyd. Anna Krochmal. Przemyśl, 1998. 180 s.

119. *Sprawozdania z pierwszej sesji dziewiątego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskiem z roku 1908*. Т. I. Od 15. września do 5. listopada. S. 1291–1354.

Мемуари

120. Барвінський О. Спомини з мого життя. Т. 1. / Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. К.: Смолоскип, 2004. 526 с.

121. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Частина друга. Львів: Друкарня оо. Василіян у Жовкві, 1929. 495 с.

122. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: На підставі споминів. Львів, 1926. 736 с.

123. Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів: спомини з минулого й сучасного. Том I / Репринт. вид. Дрогобич, 2010. 254 с.;

124. Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів: спомини з минулого й сучасного. Том II. Львів–Ньюйорк, 1935. 366 с.

125. Скоропадський П. Спогади: кінець 1917–грудень 1918 / упор. Ігор Гирич. К.: Наш формат, 2016. 480 с.

126. Гарнавський Ф. Спогади. Торонто: Українське видавництво «Добра книжка», 1981. 266 с.

127. Тишкевич М. Уривки з спогадів. *Літературно-науковий вісник*. 1928. Кн. III. С. 229–241; 1928. Кн. V. С. 29–36; 1928. Кн. VII–VIII. С. 250–260; 1928. Кн. IX. С. 52–58; 1929. Кн. III. С. 224–230.

Документи політичних партій і товариств

128. Второй съѣздъ мужей довѣрія Русско-народной партіи во Львовѣ 2 н. ст. февраля 1903. Изданіе полит. Общества «Русская Рада» во Львовѣ. Львовъ: Изъ типографіи Ставропигійского Института подъ управленіемъ О. Данилюка, 1903. 19 с.

129. Довірочні збори членів «Християнсько-суспільного союзу» у Львові дня 26. грудня 1911. Християнсько-суспільний Союз. 2 лист. Львів. б. д. 32 с.

130. Довірочні збори членів «Християнсько-суспільного союзу» у Львові дня 26. грудня 1912. Християнсько-суспільний Союз. 3 лист. Львів. б. д. 48 с.

131. Довірочні збори членів «Християнсько-суспільного союзу». Львів, 1914. 62 с.

132. До Руского Народа. Християнсько-суспільний Союз. 4 лист. Львів, [1913]. 15 с.

133. Русская Народная Организация. Программа. Львов, 1926. 4 с.

134. Статут «Християнсько-Суспільного Союзу» у Львові. Львів, 1911. 10 с.

135. Съѣздъ мужей довѣрія русско-народной партіи и ея организація. Львов: изд. полит. Общества «Русская Рада» во Львоѣ, 1900. 41 с.

136. Вказівки і спис членів для відпоручника. Християнсько-суспільний Союз. І лист. Львів, б.д. 8 с.

Періодика та публіцистика

137. 1700–1900. *Руслан*. 1900. Ч. 222. 1 (14) жовтня.

138. Австро-Угорщина й Україна. *Відродженнє*. 1918. Ч. 9. 24 (11) квітня.

139. Агітаційна поїздка д-ра Козловського. *Руслан*. Ч. 48. 28 лютого (13 березня).

140. Агітатор др. В. Козловский. *Руслан*. 1903. Ч. 3. 4 (17) січня.

141. Атеизмъ въ гимназії. *Галичанинъ*. 1903. Ч. 70. 27 березня (9 квітня).

142. Барвінський О. Дорога до відродження із занепаду. *Український голос*. 1922. Ч. 29. 16 липня.

143. Барвінський О. Занепад соціалізму і безвиглядність соціалістичної господарки в Німеччині і гроза для Європи. *Український голос*. 1922. Ч. 49. 10 грудня.

144. Барвінський О. Значіннє рідної школи для самостійности України. *Відродженнє*. 1918. Ч. 35. 6 червня.

145. Барвінський О. Кілька думок про завдання академічної молодіжи. *Український голос*. 1921. Ч. 31. 31 липня.

146. Барвінський О. Образець священничого подружя. *Український голос*. 1924. Ч. 37. 14 вересня; Ч. 38. 21 вересня.

147. Барвінський О. Підвалини самостійної української держави. *Відродженнє*. 1918. Ч. 22. 18 травня.

148. Барвінський О. Потреба всенародньої просвіти в Українській Державі. *Відродженнє*. 1918. Ч. 28. 25 травня;

149. Барвінський О. Проєкт віддовження селянської посілости земельної. *Руслан*. 1905. Ч. 205. 13 (26) вересня; Ч. 206. 14 (27) вересня; Ч. 207. 16 (29) вересня; Ч. 208. 17 (30) вересня; Ч. 209. 18 вересня (1 жовтня).

150. Барвінський О. Страх перед «клерикальною» партиєю. *Руслан*. 1911. Ч. 106. 16 (2) травня.

151. Барвінський О. Чи християнська основа може довести до понехування народної справи? *Руслан*. 1911. Ч. 111. 21 (8) травня.
152. Барвінський О. Ще кілька слів. *Руслан*. 1913. Ч. 103. 13 травня (30 квітня).
153. Барвінський О., Маковей О. Студинський К. В обороні правди і чести. Львів, 1911. 99 с.
154. Безбраччє духовенства. *Галичанинъ*. 1903. Ч. 37. 15 (28) лютого.
155. Безвіроісповідна громада у Львові. *Нива*. 1913. Ч. 22–23. 1 грудня.
156. Безвѣроісповѣдная Громада. Церковный Востокъ. 1914. Вип. I і II.
157. «Безъ огляду на партіи...». *Прапоръ*. 1897. Ч. 3. Березень.
158. Бельгійські католики і нові вибори. *Руслан*. 1912. Ч. 109. 16 (3) травня.
159. Берім ся спільно до економічної роботи! *Руслан*. 1899. Ч. 54. 9 (21) березня.
160. Білінський С. Материялістичний світогляд в кругах шкільної молодєжи, єго причини і наслідки. Львів, 1912. 74 с.
161. Благословенъ грядый. *Галичанинъ*. 1900. Ч. 252. 7 (20) листопада.
162. Блуд карає блудячих. *Руслан*. 1903. Ч. 58. 12 (25) березня.
163. Бобржинщина. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 124. 8 (21) червня; Ч. 125. 10 (23) червня.
164. Божий слуга. *Громадський голос*. 1908. Ч. 29. 2 травня.
165. Борба о християнський світогляд . *Руслан*. 1912. Ч. 42. 24 (11) лютого.
166. Борба о школу . *Нива*. 1904. Ч. 2. 1 травня.
167. Боротьба Ірляндії за самостійність. *Відродженнє*. 1918. Ч. 5. 11 квітня (29 березня).
168. Борьба духовенства съ соціализмомъ. *Галичанинъ*. 1903. Ч. 13 і 14: Додаток. 18 (31) січня.
169. Буде робота реальна! *Руслан*. 1897. Ч. 286. 17 (31) грудня.
170. Будзиновський В. По смерти Потоцкого: «божевільна» промова Вячеслава Будзиновського в палаті послів державної ради виголошена дня 22-го мая 1908 «на замовленє Поляків!». Львів, 1909. 60 с.
171. Будка Н. Вага друкованого слова і способи єго ширення. *Нива*. 1910. Ч. 1. 1 січня.

172. Будуще «Галичанина». *Галичанинъ*. 1909. Ч. 92. 26 квітня (9 травня).
173. Ваврикъ В. Значеніе Талергофа. *2-ой Талергофскій Съѣздъ. Рѣчи, привѣтствія, отзывы*. Львовъ, 1934. 49 с.
174. Ваврикъ В. Селянска доля. Розказы, подслушани подчас роз'ѣздов по случаю выборов до сойма. Львов: Типографія Ставропигійскаго Института подь управленіемъ А. И. Яськова, 1928. 24 с.
175. Ваврикъ В. Справка о русскомъ движеніи въ Галичинѣ съ библиографіей за 1929 годъ. Львовъ: Типографія Ставропигійскаго Института подь управленіемъ М. Г. Мацана, 1930. 16 с.
176. Ваврикъ В. Якъ Богданъ Черемха умиравъ за правду. Картина народного житья въ 1914 роцѣ. *Ваврикъ В. Якъ Богданъ Черемха умиравъ за правду. Картина народного житья въ 1914 роцѣ. Свящ. о. К. Н. Чайковскіи. Дуклянскій переваль на Лемковщинѣ. Картина лемковского села подчасъ войны*. Львовъ, 1929. С. 7–59.
177. Важно для бѣженцевъ. *Призыв*. 1917. Ч. 8. 7 жовтня.
178. Василияне латинизаторами. *Галичанинъ*. 1903. Ч. 30. 24 квітня (7 травня).
179. Вигнанський Й. Голоси з кругів духовенства в справі популярного видавництва для народу. *Нива*. 1908. Ч. 18 і 19. 1 жовтня.
180. Визволенє чи окупація? *Відродженнє*. 1918. Ч. 1. 1 квітня (19 березня).
181. Відкрили вже зовсім шелом! *Руслан*. 1907 (1908). Ч. 286. 23 грудня (5 січня).
182. Війна Франції з Католицкою Церквою. *Руслан*. 1906. Ч. 268. 5 (18) грудня).
183. Віра і Наука. Переробив з німецкого о. Ярослав Левицький. Львів, 1905. 12 с.
184. Внутрішня сила французских католиків. *Руслан*. 1907. Ч. 188. 22 серпня (4 вересня).
185. Возможно-ли объединеніе? *Галичанинъ*. 1913. Ч. 133. 26 червня (9 липня).
186. Во имя Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа! Всея Братіи нашей искренній привѣтъ! *Церковный Востокъ*. 1911. Вип. I.

187. Войнаровський Т. Кого вибирати послом до парламенту? Або котра українська партія для селян шкідлива, а котра корисна? Львів, 1911. 38 с.
188. Волянський О. Апольоґетично-соціална діяльність руского душпастира в наших часах. Львів, 1908. 14 с.
189. Волянський О. В справі християнсько-соціальної партії. *Нива*. 1907. Ч. 19. 1 жовтня.
190. Волянський О. Діло в службі лібералізму. *Нива*. Ч. 17. 1 вересня.
191. Волянський О. До фізіогномії соціальної демократії. *Нива*. 1907. Ч. 14. 15 липня.
192. Волянський О. З нагоди зїзду української академічної молодіжи. *Руслан*. 1909. Ч. 148. 5 (18) липня.
193. Волянський О. Наука і жите в обороні Католицької Церкви. *Нива*. 1907. Ч. 9. 1 травня.
194. Волянський О. Начерк християнсько-католицького світогляду. *Нива*. 1908. Ч. 5. 1 березня.
195. Волянський О. «*Нива*» яка повинна бути, а яка вона є. *Нива*. 1908. Ч. 20 і 21. 1 листопада.
196. Волянський О. Про відношеня штуки до релігії. *Нива*. 1908. Ч. 7. 1 квітня.
197. Волянський О. Про ересь модернізму. *Нива*. 1908. Ч. 6. 15 березня; Ч. 7. 1 квітня.
198. Волянський О. Сьвященики а соціалізм. *Нива*. 1908. Ч. 18 і 19. 1 жовтня.
199. Волянський О. Церков а держава. *Нива*. 1906. Ч. 16. 15 серпня.
200. Всеобщее право голосованія. *Галичанинъ*. 1905. Ч. 227. 9 (22) жовтня.
201. Вторая рѣчь деп. д-ра М. П. Короля произнесенная во время бюджетныхъ дебатовъ въ галицкомъ сеймѣ 7 (20) января 1910 г. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 8. 12 (25) січня.
202. Выборы въ сеймъ изъ сельской куріи. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 130. 19 червня (2 липня).
203. Въ настоящую минуту. *Церковный Востокъ*. 1913. Вип. I.
204. Въ страсъ и трепетѣ. *Галичанинъ*. 1899. Ч. 78. 7 (19) квітня.

205. Въ чомъ мы недомагаємъ? Душпастырѣ. 1897. Ч. 2. 31 січня (12 лютого). С. 25.
206. Галицко-русская Рада. *Прикарпатская Русь*. 1911. Ч. 432. 8 (21) березня; Ч. 433. 9 (22) березня; Ч. 435. 11 (24) березня; Ч. 436. 12 (25) березня.
207. Галицко-русская Рада. Львів, 1911. 48 с.
208. «Галицко-русская Рада» до галицко-русского Народа. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 49. 2 (15) березня.
209. «Галичанинъ» будетъ издаваться! *Галичанинъ*. 1910. Ч. 256. 14 (27) листопада.
210. Гангрена въ украинскомъ обществѣ. *Галичанинъ*. 1912. Ч. 14. 18 (31) січня.
211. Голос з кругів духовенства о послѣднім посланію владиків. *Діло*. 1908. Ч. 109. 18 (5 травня).
212. Голос небіжчика. *Громадський голос*. 1900. Ч. 3 і 4. 1 і 15 лютого.
213. Глѣбовицкій Н. За вѣру батьковъ. Львів, накладом гр. Гануляка, 1911. 23 с.
214. Глушкевич Б. Двѣ науки. *Жывая мысль*. 1903. Ч. 8. 1 травня (18 квітня).
215. Гординський Т. Пишім більше про себе (голос в дискусіі). *Нива*. 1914. Ч. 13–14. 1 липня.
216. Грязная сдѣлка деп. Д. А. Маркова. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 275. 8 (21) грудня.
217. Граф Михайло Тишкевич [некролог]. *Діло*. 1930. Ч. 172. 6 серпня.
218. Граф Михайло Тишкевич: [некролог]. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1930. Кн. IX. С. 834.
219. Два єпископата. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 79. 6 (19) квітня.
220. Дволичність наших русофілів. *Нива*. 1912. Ч. 23 і 24. 15 грудня.
221. Дзерович Ю. Моральна відбудова Галичини. *Нива*. 1917. Ч. 1. січень.
222. Дзерович Ю. Св'ященик між соціялістами. *Нива*. 1909. Ч. 18–19. 15 липня.
223. «Діло» атакуєть митрополита. *Галичанинъ*. 1908. Ч. 179. 9 (22) серпня.
224. Доброжелательний. Руссофільске духовенство на Лемківщині пропатори схизми. *Нива*. 1913. Ч. 7 і 8. 1 квітня.
225. Довірочні збори руського духовенства. *Нива*. 1911. Ч. 24. 15 грудня.
226. Допись. З Брідщини. *Руслан*. 1907. Ч. 78. 5 (18) квітня.

227. Допись (з кругів духовенства станиславівської єпархії). *Руслан*. 1903. Ч. 156. 12 (25) липня.
228. Допись зпіді Львова. *Руслан*. 1912. Ч. 16. 23 (10) січня.
229. Дорожинскій Д. Протестъ противъ резолюціи: учити школьну молодежь шоженныхъ молитовъ въ живомъ народномъ языцѣ. *Церковный Востокъ*. 1911. Вип. I.
230. До Русского народа Галицкой земли. *Русское слово*. 1908. Ч. 4: Додаток. 25 січня (7 лютого).
231. Др Рігер а Русини. *Руслан*. 1897. Ч. 136. 18 (30) червня.
232. Другий лист до людей доброї волі. *Руслан*. 1913. Ч. 275. 11 грудня (28 листопада).
233. Д-ръ Н. П. Глѣбовицкій о польско-украинскомъ соглашеніи. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 229. 13 (26) жовтня.
234. Дума державная. *Русь*. 1909. Ч. 8. 20 лютого (5 березня).
235. Дурделла Гр., о. Ще кілька заміток про націоналізм і Церкву. *Руслан*. 1913. Ч. 57. 14 (1) березня.
236. Дух руїни. *Руслан*. 1913. Ч. 288. 28 (15) грудня.
237. Енцикліка против модернізму. *Діло*. 1907. Ч. 202. 20 вересня.
238. Епископ Чехович балює! *Громадський голос*. 1900. Ч. 18. 12 вересня.
239. Епископъ одной партіи. *Галичанинъ*. 1907. Ч. 58. 14 (27) березня.
240. Экономический трудъ. *Галичанинъ*. 1912. Ч. 221. 30 вересня (13 жовтня).
241. Єще про відносини між парохами а сотрудниками. *Нива*. 1908. Ч. 3. 1 лютого. Підпис: В М.
242. Завидуемъ полякамъ епископовъ! *Галичанинъ*. 1913. Ч. 85. 14 (27) квітня.
243. Задачи рускої шкільної молодіжи. *Руслан*. 1905. Ч. 184. 18 (31) серпня; Ч. 185. 19 серпня (1 вересня).
244. Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. 1907. Ч. 183. 15 (28) серпня.
245. Заявленє. *Руслан*. 1897. Ч. 45. 25 лютого (9 березня).
246. Заявленіє деп. Куриловича. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 48. 2 (15) березня.

247. Заявленіє на «заявленіє». *Галичанинъ*. 1909. Ч. 18. 23 січня (5 лютого).
248. З Безвіроісповідної Громади. *Шляхи*. 1913. Ч. 8–9. 1 листопада.
249. Звідки взяв ся і що означає «клерикалізм»? *Руслан*. Ч. 18. 26 (13) січня.
250. Земельне питаннє на Україні. *Відродженнє*. 1918. Ч. 10. 25 (12) квітня.
251. З'їзд мужів довіря. *Руслан*. 1906. Ч. 103. 16 (29) травня.
252. З Ради державної. *Народна Часопись*. 1897. Ч. 68. 25 березня (6 квітня).
253. З Різдом Христовим! *Руслан*. 1897. Число на показ.
254. Иванъ Политика. Безпотребно безпокоятся. *Русское слово*. 1908. Ч. 3. 18 (31) березня.
255. Изъ львовского повѣта. *Русское слово*. 1908. Ч. 8. 22 лютого (6 березня).
256. Изъ царства перемышльскаго владыки. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 31. 8 (21) лютого.
257. Іерей Іоаннъ. Отъ словъ къ дѣлу! *Галичанинъ*. 1910. Ч. 37. 17 (30) лютого.
258. Імперіялізм. *Відродженнє*. 1918. Ч. 4. 9 квітня (27 березня).
259. Ірляндія в боротьбі за волю. *Відродженнє*. 1918. Ч. 33. 2 червня.
260. Камо грядете? *Галичанинъ*. 1908. Ч. 74. 30 березня (12 квітня).
261. Кандидаты духовнаго званія или хулиганы? *Галичанинъ*. 1912. Ч. 38. 17 лютого (1 березня).
262. Карпаторусскій Крестьянскій Союзъ. *Призыв*. 1917. Ч. 3. 2 вересня.
263. Кацапи про страйки. *Руслан*. 1902. Ч. 159. 18 (31) серпня.
264. «Клерикал – клерикалізм». *Руслан*. 1909. Ч. 221. 3 (16) жовтня.
265. Костельник Г. Границі демократизму. Львів, 1919. 220 с.
266. Кс. арцибіскуп гакатистом. *Діло*. 1903. Ч. 20. 25 січня (7 лютого).
267. Кто держаль при виборахъ съ поляками? *Русское слово*. Ч. 8. 22 лютого (6 березня).
268. К торжеству 10-лѣтія студенческаго о-ва «Другъ». *Жывая мысль*. 1905. Ч. 25. Жовтень.
269. Куда дѣвались пожертвованія на бурси? *Галичанинъ*. 1910. Ч. 266. 26 листопада (11 грудня).

270. Культурна боротьба на європейськiм Заходi. *Руслан*. 1906. Ч. 188. 27 серпня (9 вересня).
271. Къ отнятію краевой субсидіи Обществу им. М. Качковскаго. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 160. 20 липня (2 серпня).
272. Латинство идетъ. *Галичанинъ*. 1903. Ч. 15. 19 січня (1 лютого).
273. Лев XIII. *Regum novarum*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.pseudology.org/Documets/Lio13_enciclika.htm.
274. Левицький Я. «Нива» а клерикальна партія. *Нива*. 1907. Ч. 1. 1 січня.
275. Лежогубский Т. Теория розвою а чоловік. Жовква: Печатня ОО.Василиян, 1910. 34 с.
276. Листи до рускої інтелігенції. *Руслан*. 1897. Ч. 31. 8 (20) лютого.
277. Лицеміри. *Руслан*. 1902. Ч. 63. 17 (30) березня.
278. Лозинський М. «Згідність між думкою і житєм». *Шляхи*. 1913. Ч. 8 і 9. 1 листопада.
279. *Львовско-Архієпархіальни вѣдомости*. 1907. Ч. 1. 29 січня.
280. *Львовско-Архієпархіальни вѣдомости*. 1908. Ч. VIII. 8 серпня 1908.
281. *Львовско-Архієпархіальни вѣдомости*. 1908. Ч. 14. 31 грудня.
282. Маковей О. Ревун. *Його ж. Твори: в 2 т.* К.: Дніпро, 1990. Т. 1: поетичні твори. Повісті / Авт. передм. Ф. П. Погребенник; Упоряд. та авт. приміт. О. В. Мишанич. С. 268–330.
283. Марковъ Д. Письма публициста. Львовъ: Типографія Ставропигійскаго Института подъ упр. Михаила Рефця, 1905. 101 с.
284. Марковъ Д. Послѣднее слово передъ австрійскимъ военнымъ судомъ / Изданіе газеты «Русскій голось». Львовъ, 1938. 59 с.
285. Митрополить Андрей въ воображеніи новокурсниковъ. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 51. 5 (18) березня.
286. Митрополить въ роли политика. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 21. 27 січня (9 лютого).
287. Мілітаризм. *Відродженне*. 1918. Ч. 5. 11 квітня (29 березня).
288. Молчите, безстидники! *Галичанинъ*. 1907. Ч. 121. 31 травня (13 червня)

289. Мончаловській О. Главныя основы русской народности. Львовъ: Типографія Ставропигійскаго Института подъ упр. Михаила Рефця, 1904. 22 с.
290. Мончаловській О. Святая Русь. Львовъ: Изъ ипографіи Ставропигійскаго Института подъ управленіемъ Михаила Рефця, 1911. 110 с.
291. Мудрагелѣ зъ офіцины. *Діло*. 1899. Ч. 167. 28 липня (9 серпня).
292. Нагінка на руского владику. *Руслан*. 1905. Ч. 96. 30 квітня (12 травня).
293. Напасти «Галичанина». *Руслан*. 1907. Ч. 143. 27 червня (10 липня).
294. На прощаніе. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 142. 14 (27) липня.
295. Напрямъ християнсько-суспольный а погляды верховодячихъ сферъ. *Прапоръ*. 1899. Ч. 1. Січень.
296. Национально-політична загорілість. *Руслан*. 1907. Ч. 54. 8 (21) березня.
297. Наш з'їзд. Резолюції. *Шляхи*. 1913. Ч. 7. 15 липня.
298. Наша програма и тактика. *Галичанинъ*. 1907. Ч. 172. 2 (15) серпня.
299. Наші наміри . *Руслан*. 1897. Ч. 6. 9 (21) січня; Ч. 16. 21 січня (2 лютого).
300. Наші християнські суспільники. Львів: Накладом редакції «Діла», 1910. 77 с.
301. Наше становище. *Діло*. 1908. Ч. 255. 11 листопада (29 жовтня).
302. Наше становище в справі соймових виборів. *Руслан*. 1913. Ч. 139. 26 (13) червня.
303. Неопрятность крестьянъ. *Галичанинъ*. 1904. Ч. 7. 10 (23) січня.
304. Непокірний. В справі остатного подвига митрополита гр. Шептицького . *Громадський голос*. 1908. Ч. 53. 11 вересня.
305. Не слишкомъ-ли рано? *Галичанинъ*. 1911. Ч. 219. 1 (14) жовтня.
306. Несогласіе на парохіальную институцію. *Церковный Востокъ*. 1913. Вип. IV.
307. Николаевичъ. Въ дѣлѣ школьной молодежи. *Галичанинъ*. 1903. Ч. 151. 8 (21) липня
308. Николаевичъ. Недостатки педагогіки. *Галичанинъ*. 1903. Ч. 105. 11 (24) травня.

309. Николаевичъ. Самооплеваніе. *Галичанинъ*. 1904. Ч. 267. 26 листопада (9 грудня).
310. Николаевичъ. Честолюбіе нашего крестьянства. *Галичанинъ*. 1903. Ч. 89. 23 квітня (6 травня).
311. Николаевичъ. Школа а религія. *Галичанинъ*. 1905. Ч. 33. 11 (24) лютого.
312. Нове руске товариство політичне у Львові. *Правда*. 1896. Ч. 41. 11 (23) жовтня.
313. Новокурсно-українській блокъ. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 83. 15 (28) квітня.
314. Новокурсный первомученикъ. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 84. 14 (27) квітня.
315. Новий силябус, його генеза та його прийняте серед німецьких католиків. *Діло*. 1907. Ч. 175. 17 серпня.
316. Новый «подвигъ» пайдократовъ. *Галичанинъ*. 1904. Ч. 180. 12 (25) серпня.
317. Обманщики народа. *Русское слово*. 1908. Ч. 14. 4 (17) квітня.
318. Объ участіи духовенства въ кредитнихъ обществахъ. *Галичанинъ*. 1910 (1911). Ч. 287. 23 грудня (5 січня).
319. О. В. (Онуфрій Волянський) До руского Духовенства! *Нива*. 1908. Ч. 22 і 23. 1 грудня.
320. О виборчу реформу в Австрії. *Руслан*. 1905. Ч. 242. 28 жовтня (10 листопада).
321. О високомъ званію стану священнического. Посланіе пастырске Григорія Хомышина епископа станиславовского до Духовенства своей епархіи. Станиславовъ, 1904. 19 с.
322. Один з Крилошан Капітули Перемиської. Епископ Чехович. Матеріяли до біографії. *Нива*. 1916. Ч. 2. 1 лютого.
323. О мирныхъ условіяхъ революціонной демократіи. *Призыв*. 1917. Ч. 10–11. 28 жовтня.
324. Опека іезуитовъ надъ василіанами. *Галичанинъ*. 1904. Ч. 162. 21 липня (3 серпня).
325. О сільскихъ касахъ системи Райфайзена. *Руслан*. 1899. Ч. 57. 12 (24) березня).
326. Отзывъ. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 77. 6 (19) квітня.

327. Отъ Администраціи. *Церковный Востокъ*. 1914. Вип. III.
328. Отъ «Галицко-русской Рады». *Галичанинъ*. 1913. Ч. 102. 8 (21) травня.
329. Отъ напасти не пропасти! *Галичанинъ*. 1900. Ч. 45. 25 лютого (9 березня).
330. Отъ редакціи. *Русь*. 1909. Ч. 1. 1 (14) січня.
331. Отъ Русского Издательского Общества. *Русь*. 1909. Ч. 14. 3 (16) квітня.
332. О. Хомишин. *Руслан*. 1903. Ч. 26. 2 (15) лютого.
333. Переписка учеників. *Руслан*. 1903. Ч. 20. 25 січня (7 лютого).
334. Пій Х. *Pascendi Dominici Gregis*. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: http://w2.vatican.va/content/pius-x/en/encyclicals/documents/hf_p-x_enc_19070908_pascendi-dominici-gregis.html.
335. Піп – воріг просьвіти! *Громадський голос*. 1900. Ч. 16. 15 серпня.
336. Після події! *Руслан*. 1899. Ч. 9. 13 (25) січня.
337. Побольше политическаго благоразумия. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 184. 18 (31) серпня.
338. По вічу. *Руслан*. 1897. Ч. 243. 25 жовтня (6 листопада).
339. Поділ Галичини. *Руслан*. 1897. Ч. 116. 24 травня (5 червня).
340. Покушеніе на нашъ обрядъ. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 91. 25 квітня (8 травня).
341. Покушеніе священника на еп. Хомышина. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 217. 29 вересня (12 жовтня).
342. Политичный «гоноръ» д-ра Короля передъ судомъ. *Русь*. 1909. Ч. 23. 6 (19) червня.
343. Польска дяка. *Руслан*. Ч. 105. 11 (24) квітня.
344. Поляк о Русинах. *Руслан*. 1898. Ч. 169. 30 липня (11 серпня).
345. Поляки а ми. *Руслан*. 1897. Ч. 193. 27 серпня (8 вересня).
346. Помогите малымъ симъ. *Призыв*. 1917. Ч. 14–15. 9 грудня.
347. Попис «свьященника-українця» в «Діліі». *Нива*. 1907. Ч. 13. 1 липня.
348. По поводу покушенія о. Каминскаго. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 221. 4 (17) жовтня.
349. По поводу учрежденія «О-ва св. Іоанна Златоустаго». *Галичанинъ*. 1910. Ч. 105. 12 (15) травня.

350. Пора організувати. *Галичанинъ*. 1908. Ч. 72. 28 березня (10 лютого).
351. Послѣ выборовъ. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 130. 19 червня (2 липня).
352. Послѣдствія работы гр. Бобринскаго 2-го для Галицкой Руси. *Галичанинъ*. 1912. Ч. 214. 22 вересня (5 жовтня).
353. Послѣ перваго сраженія. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 127. 9 (22) червня.
354. Посольскій выборъ Барвинскаго и митрополитъ. *Галичанинъ*. 1904. Ч. 81. 13 (26) квітня.
355. Потреба хлѣборобскої організації і репрезентації. *Руслан*. 1897. Ч. 186. 19 (31) серпня; Ч. 187. 20 серпня (1 вересня); Ч. 207. 13 (26) вересня; Ч. 212. 19 вересня (1 жовтня); Ч. 213. 20 вересня (2 жовтня).
356. Походъ Станиславовскаго владыки противъ русской печати. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 270. 1 (14) грудня.
357. Правда въ очи. *Русь*. 1909. Ч. 1. 1 (14) січня.
358. Православні затії в Галичині. *Нива*. 1910. Ч. 2. 15 січня.
359. Предвыборное движеніе. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 106. 12 (25) травня.
360. Преосвященный Епископ Константин Чехович. *Руслан*. 1907. Ч. 1. 1 (14) січня.
361. Преосвъ. Епископ Чехович виїздить на візит. Потел. деканата. *Руслан*. 1905. Ч. 98. 3 (16) травня.
362. Принцип національности. *Руслан*. 1897. Ч. 21. 26 січня (7 лютого).
363. Притворный страхъ предъ православіемъ. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 40. 20 лютого (5 березня).
364. Причины и послѣдствія убійства намѣстника. *Галичанинъ*. 1908. Ч. 75. 1 (14) квітня.
365. Провал між церквою та суспільністю в західній Європі. *Діло*. 1907. Ч. 169. 10 серпня.
366. Проваль гр. Бобринскаго. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 172. 3 (16) серпня; Ч. 174. 5 (18) серпня; Ч. 175. 6 (19) серпня; Ч. 176. 9 (22) серпня.
367. Програма неославизма. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 48. 1 (14) березня.

368. Промова п. Барвіньського в Галицькім соймі для умотивуваня внесеня о заснованє рускої гімназії ім. Франца-Йосифа в Тернополи. *Руслан*. 1897. Ч. 290. 24 грудня (5 січня).
369. Промова пос. Барвіньського в делегацийній комісії бюджетовій дня 28. Падолиста 1897. *Руслан*. 1897. Ч. 264. 20 листопада (2 грудня).
370. Пропамятное письмо львовского духовенства русско-народной партии к митрополиту Андрею. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 24. 30 січня (12 лютого).
371. Просвѣтительно-экономическая работа во Жолковщинѣ. *Галичанинъ*. 1909. Ч. 268. 29 листопада (12 грудня).
372. Просимъ пожаловать! *Галичанинъ*. 1911. Ч. 50. 3 (16) березня.
373. Простыя пожеланія съ Новым годомъ. *Галичанинъ*. 1906 (1907). Ч. 284. 31 грудня (13 січня).
374. Протестъ. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 128. 10 (23) червня.
375. Проць Й. Пишім більше про себе. *Нива*. 1914. Ч. 11. 1 червня.
376. Работа среди народа. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 15. 20 січня (2 лютого).
377. Разочарованіе нам. Бобржинскаго. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 70. 27 березня (9 квітня).
378. Релігія не є річию приватною. *Руслан*. 1897. Ч. 61. 15 (27) березня.
379. Реорганизация русско-народных обществъ. *Галичанинъ*. 1907. Ч. 175. 5 (18) серпня.
380. Рільничі страйки. *Руслан*. 1902. Ч. 155. 13 (26) липня.
381. Рільні страйки в Галичині. *Руслан*. 1902. Ч. 157. 16 (29) липня.
382. Річ пос. Вахнянина виголошена в державній раді 1. Цвѣтня в розправі над заявою президента кабінету гр. Туна. *Руслан*. 1898. Ч. 73. 1 (13) квітня; Ч. 74. 2 (14) квітня.
383. Рѣчь деп. д-ра М. П. Короля произнесенная въ галицком сеймѣ 9 (22) октября 1910 г. въ дебатахъ по дѣлу избирательной реформы. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 232. 15 (28) жовтня; Ч. 233. 16 (29) жовтня.
384. Рѣчь деп. д-ра Н. П. Глѣбовицкаго произнесенная въ австрійскомъ парламентѣ во время бюджетныхъ преній. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 127. 9 (22) червня.

385. Рѣчь посла Короля. *Галичанинъ*. 1907. Ч. 217. 28 вересня (11 жовтня).
386. «Рольничій Союзъ». *Галичанинъ*. 1913. Ч. 53. 6 (19) березня.
387. «Руска Громада». Політичне товариство у Львові. *Руслан*. 1901. Ч. 134. 15 (28) червня.
388. Русская Народная Организация. *Призыв*. 1917. Ч. 4–5. 16 вересня.
389. Русскіе⁶⁰. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 245. 31 жовтня (13 листопада).
390. Русскіе Избиратели! *Галичанинъ*. 1913. Ч. 127. 13 (26) червня.
391. Садовський М. Антірелігійна резолюція академічної молодіжи в сьвітлі науки. Жовква: Печатня ОО. Василян, 1909. 29 с.
392. Садовський М. Дві науки та котрої з них держати ся нам? Львів: Накладом Редакції «Основи», 1910. 21 с.
393. Садовський М. Нинішна Молодіж або новітна культура а щастє людства. Львів, 1912. 32 с.
394. Садовський М. Ратуймо молодіж! *Нива*. 1914. Ч. 1–3. 15 лютого.
395. Садовський М. Студентский конгрес у Львові в липці 1913 р. Львів, 1913. 14 с.
396. Садовский М. Хто є ворогом католицького світогляду? Львів, 1910. 22 с.
397. Сверхочередное общее Собрание членовъ Общества имени св. Іоанна Златоустаго во Львовѣ. *Церковный Востокъ*. 1911. Вип. II.
398. Свистун Ф. «Чемъ есть для насъ Шевченко? Критическое рассуждение». Львів, 1901. 162 с.
399. Свой. Русско-народная партія и сеймовая реформа. *Галичанинъ*. 1913. Ч. 77. 4 (17) квітня.
400. Святитській И. Наши культурныя задачи. *Жывая мысль*. 1903 Ч. 5. 19 січня (1 лютого).
401. Святитській И. Т. Г. Шевченко – поэтъ крестьянскаго горя. *Жывая мысль*. 1903. Ч. 7. 19 березня (11 квітня).
402. Святицкій И. Рутенство. *Жывая мысль*. 1905. Ч. 25. Жовтень.
403. Слідами клерикалізму. *Шляхи*. 1913. Ч. 10. 1 грудня.
404. Смѣхотворцы. *Галичанинъ*. 1900. Ч. 136. 17 (30) червня.

405. Спасаймо селянь-хлѣборобовъ. *Галичанинъ*. 1902. Ч. 153. 17 (30) липня.
406. Собачий куток. *Руслан*. 1911. Ч. 123. 6 червня (24 травня).
407. Собрание членовъ «Галицко-русской Рады». *Галичанинъ*. 1913. Ч. 109. 16 (29) травня.
408. Собрание членовъ института «Народный Домъ». *Галичанинъ*. 1911. Ч. 279. 16 (29) грудня.
409. Союзъ украинфиловъ и дудыкевичевцевъ. *Галичанинъ*. Ч. 1911. Ч. 105. 12 (25) травня.
410. Спись членовъ Общества им. св. Іоанна Златоустаго во Львовѣ. *Церковный Востокъ*. 1914 . Вип. III.
411. Станиславівский владка. *Руслан*. 1904. Ч. 54. 7 (20) березня.
412. Становище руских послів в державній радї а обективність «Діла». *Руслан*. 1907. Ч. 180. 11 (24) серпня.
413. Становище руского священника в суспільности. *Руслан*. 1897. Ч. 120. 29 травня (10 червня).
414. Старшина Християньско-суспільного Союзу у Львові. *Руслан*. 1913. Ч. 139. 26 (13) червня.
415. Статут політичного товариства під назвою «Католицкий руско-народний Союз». *Правда*. 1896. Ч. 41. 11 (23) жовтня.
416. Стефанович А. Задачі нашого духовенства в теперішнім часі. *Нива*. 1917. Ч. 2. лютий.
417. Студентський конгрес. *Нива*. 1913. Ч. 18 і 19. 1 жовтня.
418. Судьба Галичини. *Призыв*. 1917. Ч. 14–15. 9 грудня.
419. Сумасброды. *Призыв*. 1917. Ч. 16–17. 23 грудня; *Призыв*. 1917. Ч. 9. 14 жовтня.
420. Суспільне упосліджене духовенства руского. *Руслан*. 1897. Ч. 203. 7 (19) вересня.
421. Свѣщеник-українець. По виборах. *Діло*. 1907. Ч. 122. 14 червня.
422. Съѣздъ мужей довѣрія. *Галичанинъ*. 1909. Ч. 17. 22 січня (4 лютого).

423. Съѣздъ мужей довѣрія русско-народной партіи. *Русь*. 1909. Ч. 3. 16 (29) січня.
424. Травля русско-народной партіи въ станиславовской епархіи. *Галичанинъ*. 1908. Ч. 78. 4 (17) квітня.
425. Указанія для новаго епископа. *Галичанинъ*. 1904. Ч. 60. 14 (27) березня.
426. Украинскіе голоса о русскомъ манифестѣ. *Галичанинъ*. 1908. Ч. 15. 18 (31) січня.
427. Украинскій языкъ въ церкви. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 254. 12 (25) листопада.
428. «Учитель». Школа а церков. *Руслан*. 1905. Ч. 70. 26 березня (8 квітня); Ч. 71. 29 березня (11 квітня).
429. Українська основа. *Відродженнє*. 1918. Ч. 38. 12 червня.
430. Фонетика въ церковномъ дѣловодствѣ. *Церковный Востокъ*. 1913. Вып. IV.
431. Хлопскі страйки. *Діло*. 1902. Ч. 158. 17 (30) липня.
432. Хомишинівська зараза. *Український голос*. 1922. Ч. 22. 28 травня.
433. Цегельський Л. Ad maiore poloniae gloriam. *Діло*. 1908. Ч. 182. 14 (1) серпня.
434. Церковъ и «Січи». *Галичанинъ*. 1910. Ч. 246. 2 (15) листопада.
435. Чернодоля І. о. «Ниві» у заяву. *Руслан*. 1911. Ч. 228. 14 (1) жовтня; Ч. 230. 17 (4) жовтня
436. Что творится въ львовской духовной семінарії? *Галичанинъ*. 1912. Ч. 139. 21 червня (4 липня).
437. Шестий лист до людей доброї волі. *Руслан*. 1913. Ч. 279. 16 (3) грудня.
438. Школа, церква і держава. *Руслан*. 1897. Ч. 92. 25 квітня (7 травня).
439. Шляхта на Україні. *Руслан*. 1912. Ч. 264. 23 (10) листопада; Ч. 266. 26 (13) листопада); Ч. 267. 27 (14) листопада; Ч. 268. 28 (15) листопада; Ч. 269. 29 (16) листопада; Ч. 270. 30 (17) листопада.
440. Ще ізза виборів до парламенту. *Громадський голос*. 1901. Ч. 7. 7 лютого.
441. Ще одна замітка про «Хритияньско-суспільний Союз». *Руслан*. 1911. Ч. 162. 25 (12) липня.
442. Що дальше робити? *Руслан*. 1906. Ч. 261. 26 листопада (9 грудня).

443. Що діяти народним учителям? *Громадський голос*. 1907. Ч. 8. 29 січня.
444. Що се таке християнський світогляд? *Основа*. 1909. Ч. 1. 5 січня. Підпис: М. Щ.
445. Якая для насъ наука изъ теперышнихъ выборовъ? *Русское слово*. Ч. 7. 15 (28) лютого.
446. Якъ випадуть виборы? *Русское слово*. Ч. 5. 1 (14) лютого.
447. Bieliński St. Większa własność w stosunku do dobrobytu kraju. *Gazeta Narodowa*. 1901. Nr. 235. 25 sierpnia; Nr. 237. 27 sierpnia; Nr. 238. 28 sierpnia; Nr. 239. 29 sierpnia; Nr. 243. 2 wrzesnia; Nr. 244. 3 września; Nr. 245. 4 wrzesnia.
448. Bobrzyński M. *Zasady i kompromisy. Wybór pism*. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2001. 324 s.
449. Bobrzyński M. *Dzieje polski w Zarysie*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986. 559 s.
450. Bráf A. Almužna a mzda. *Bráf A. Život a dílo*. D. III. Výbor stati z hospodářské a sociální politiky. Praha, 1923. S. 125–147.
451. Bráf A. Národohospodářské potřeby české. Přednáška dne 10. Prosince 1904 ve Dvoře Králove n. L. *Bráf A. Život a dílo*. D. IV. Rozličné stati. Praha, 1923. S. 168–179.
452. Braf A. Listy politického kacíře. *Bráf A. Život a dílo*. D. V. Výbor statí z politiky a samosprávy. Praha, 1924. S. 5–72.
453. *Czas*. 1900. Nr. 94. 10 kwiecnia (wyd. poranne).
454. *Czas*. 1902. Nr. 295. 24 grudnia (wyd. wieczorne).
455. «*Czas*» o Radzie Narodowej. *Gazeta Narodowa*. 1911. Nr. 159. 14 lipca.
456. Dr. Mattusz o reformie wyborczej. *Gazeta Narodowa*. 1905. Nr. 293. 24 grudnia.
457. Dwa konserwatyzy. *Czas*. 1909. Nr. 3. 5 stycznia (wyd. wieczorne).
458. Estreicher S. *Konserwatyzm krakowski*. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2012. 507 s.
459. Izba panów o reformie wyborczej. *Czas*. 1905. Nr. 277. 3 grudnia (wydanie poranne).
460. Jaworski W. L. Jak zaczacz? *Ruch Społeczny*. Nr 4. 15 lutego.

461. Kryczyński Br. Zamiast pożytku – szkoda. *Gazeta Narodowa*. 1905. Nr. 76. 2 kwietnia.
462. Liga Narodowa i jej organa. *Przegląd Polski*. 1902. Zeszyt 430. Kwiecień.
463. Milewski J. Zdobycze i iluzje postępu. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2013. 434 s.
464. Polityka w strajkach rolniczych. *Gazeta Narodowa*. 1902. Nr. 207. 17 sierpnia.
465. Program Národních listu. *Národní listy*. 1861. Nr. 1. 1 ledna.
466. Przegląd polityczny. *Przegląd Polski*. 1906. Zeszyt 477. Marzec.
467. Rusini ugodowcy. *Gazeta Narodowa* 1900. Nr. 284. 14 października.
468. Sejm. *Gazeta Narodowa*. 1900. Nr. 121. 3 maja.
469. Spectator. Stracony Czas? *Ruch Społeczny*. Nr 1. 1 stycznia.
470. Szujski J. Kilka prawd z dziejów naszych. Ku rozważeniu w chwili obecnej. Kraków, 1867. 20 s.
471. TeKa Stańczyka. Oprac. Andrzej Dziadzio. Kraków: Universitas, 2007. 185 s.
472. Terror ruski. *Gazeta Narodowa*. 1908. Nr. 39. 16 lutego; Nr. 45. 23 lutego.
473. Testimonium paupertatis... *Руслан*. 1907. Ч. 8. 11 (24) січня; Ч. 9. 12 (25) січня; Ч. 10. 13 (26) січня.
474. Testimonium paupertatis animi, видане «Русланови» його власним співробітником. *Діло*. 1910. Ч. 190. 27 (14) серпня.
475. Ukrainofilstwo i propaganda anarchizmu. *Gazeta Narodowa*. 1908. Nr. 30. 6 lutego.
476. Uniwersytet ruski. *Gazeta Narodowa*. 1911. Nr 260. 14 listopada.
477. Uprzemysłowanie kraju. *Gazeta Narodowa*. 1901. Nr. 263. 22 września.
478. Verax. Der Weltkrieg und das ukrainische Problem. Berlin, 1915. 64 s.
479. Walne zgromadzenie klubu konserwatywnego. *Czas*. 1897. Nr 18. 24 stycznia.
480. Wybór, który został zakazany. *Gazeta Narodowa*. 1911. Nr. 146. 28 czerwca.
481. Wynik wyborow. *Gazeta Narodowa*. 1908. Nr. 48. 27 lutego.
482. Zarobek przy żniwach a strajki rolne . *Gazeta Narodowa*. 1902. Nr. 200. 8 sierpnia.

III. Монографії, брошури, наукові статті

483. Антоняк І. Політичні дилеми Греко-католицької церкви в Галичині в останній чверті XIX століття (на прикладі діяльності митрополита Сильвестра Сембратовича). *Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць / За редакцією Олени Аркуші, Олексія Вінниченка, Мар'яна Мудрого*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2012. Т. 8. Ч. 2: Культура, освіта, наука, церква. [Вісник львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск, 2012]. С. 70–94.

484. Антошевський Т. До історії християнсько-суспільного руху в Галичині (90-і рр. XIX ст. – 1914 р.). Львів, 1997. 36 с.

485. Аркуша О. Анджей Потоцький: біографія політика на тлі українсько-польських відносин. Частина друга: галицький намісник. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2010. Вип. 45. С. 169–282.

486. Аркуша О. Краківський консерватизм та проблема українсько-польських взаємин у Галичині на початку XX століття. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. CCLVI: Праці Історично-філософської секції / Редактор тому Олег Купчинський. Львів, 2008. С. 282–315.

487. Аркуша О. Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Вип. 35–36. Львів, 2000. С. 168–206.

488. Аркуша О. Олександр Барвінський. *Західно-Українська народна республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / упор.: Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр; гол. ред. ради Ярослав Ісаєвич*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Львів, 2009. С. 48–66.

489. Аркуша О. Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження). Львів, 1997. 34 с.

490. Аркуша О. Польські політичні середовища Львова та Кракова на зламі XIX–XX століть: спроба порівняння. *Львів: місто – суспільство – культура: Зб. наук. праць / За ред. М. Мудрого*. Львів: Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, 1999 [Вісник Львів. ун-ту. Сер. істор. Спец. вип.]. С. 362–377.

491. Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку ХХ століття: політичне товариство «Руська громада». *Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка. На пошану професора Костянтина Кондратюка*. Львів, 2004. С. 63–99.

492. Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Вип. 34. Львів, 1999. С. 231–268.

493. Барсуков Н. Чешский политический консерватизм в конце ХІХ – начале ХХ вв. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Специальность 07.00.03 – Всеобщая история (Новое и новейшее время). Москва, 2015. 275 с.

494. Берк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж. London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. 412 с.

495. Василенко В. Вітчизна як імператив буття. *Вірити в Україну. Зі спадщини графа Михайла Тишкевича*. Львів: Друкарські куншти, 2009. С. 59–115.

496. Вендланд А. В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією і Росією, 1848–1915. Пер. з нім. Х. Назаркевич; наук. ред. М. Мудрий. Львів: Літопис, 2015. 688 с.

497. Вендланд А. В. Русофільство: ще один український проект? Зауваги про невітлене прагнення. Електронний ресурс: <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/wendland.htm>.

498. Вульпиус Р. Слова и люди в империи: к дискуссии о «проекте большой русской нации», украино – и русофилах, наречиях и народностях. *Ab imperio*. 2006. № 1. С. 353–358.

499. Гайсенюк В. Початок кінця. Москвофіли у Великій війні (1914–1918). Чернівці: Друк Арт, 2017. 304 с.

500. Гантінгтон С. Консерватизм як ідеологія. *Консерватизм: Антологія*. 2-ге вид. / упор. О. Проценко, В. Лісовий. К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. С. 122–141.

501. Гелей С. Консервативна течія в суспільно-політичній думці України XIX ст. Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. 124 с.

502. Гентош Л. Ватикан і виклики модерності: східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923). Львів, 2006. 456 с.

503. Гентош Л. Митрополит Шептицький 1923–1939: випробування ідеалів. Львів, 2015. 586 с.

504. Господин А. Три визначні дипломати: Граф М. Тишкевич, князь І. Токаржевський-Карашевич і барон М. Василько. Вінніпег, 1989. 40 с.

505. Гыйдел Э. Об «украинофильстве» Георгия Вернадского, или вариация на тему национальных и государственных лояльностей. *Ab imperio*. 2006. № 4. С. 329–346.

506. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ, 2006. 168 с.

507. Заярнюк А., Расевич В. Галицьке греко-католицьке духовенство у Першій світовій війні: політичні, культурні і соціальні аспекти. *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Число 6. Львів: Видавництво УКУ, 2012. С. 160–192.

508. Каппелер А. Мазепинці, малороси, хохли: українці в етнічній ієрархії Російської. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?litera&id=7277>.

509. Кісь Н. Західництво в Галичині почату XX століття: клерикальна група – політична доктрина – цивілізаційний вибір. *З історії західноукраїнських земель* / [гол. редколегії Микола Литвин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2013. Вип. 9. С. 25–38.

510. Кісь Н. Участь парохіального греко-католицького кліру у громадсько-політичному житті. Партійна риторика початку XX століття (1900–1914). *Історія релігій в Україні. Наук. щорічник*. Львів, 2009. Кн. 1. С. 375–384.

511. Кліш А. Заснування Католицького Русько-народного союзу в «Споминах з мого життя» Олександра Барвінського. *Наукові записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / за заг. ред.

проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 2. Ч. 3. С. 56–60.

512. Кліш А. Кирило Студинський: життя та діяльність: монографія. Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. 220 с.

513. Кліш А. Кирило Студинський та християнсько-суспільний рух у Галичині (кінець XIX–початок XX ст.). *Наука. Релігія. Суспільство*. Донецьк, 2006. № 1. С. 30–36.

514. Кліш А. Політична діяльність християнсько-консервативної течії наприкінці XIX – на початку XX ст. Електронний ресурс.: <http://nauka.uagate.com/wp-content/uploads/2014/04/Klish.pdf>.

515. Кліш А. Селянське питання у політиці християнських суспільників наприкінці XIX – на початку XX ст. (за матеріалами газети «Руслан»). *Вісник аграрної історії*. Вип. 13–14. Київ, 2015. С. 54–68.

516. Кліш А. Фракція «Слов'янський християнсько-народний союз» у Державній Раді (1897-1900рр.) [Текст]. *Україна–Європа–Світ*. 2014. Вип. 14. С. 123–132.

517. Когут З. Розвиток малоросійської свідомости і українське національне будівництво. *Коріння ідентичности: студії з ранньомодерної та модерної історії України*. К.: Критика, 2004. С. 80–101.

518. Козак Н. Український консерватизм: історія і сучасність: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2001. 18 с.

519. Колб Н. Греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині на зламі XIX–XX століть: соціальна характеристика, майновий стан, спроби самоорганізації. *Галицька Митрополія 1303–1807–2007: Статті і матеріали* / Ред. кол.: З. Білик, В. Гаюк, Я. Дашкевич та ін. Львів, 2008. С. 17–30.

520. Колб Н. «З Богом за Церкву і Вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XX століття / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2014. 324 с.

521. Колесник І. Інтелектуальне співтовариство як засіб легітимації культурної історії України XIX століття. *Український історичний журнал*. 2008. № 1. С. 169–193.
522. Кондратюк К. Українська історіографія XIX – початку XX століть: Основні напрями і концепції. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 240 с.
523. Костомаров М. Дві Руські народности. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.utoronto.ca/elul/Kostomarov/DviNarodnosty.html>.
524. Котлобулатова І. Львів на фотографії. Т. 3: Львів'яни. Львів: Центр Європи, 2014. 320 с.
525. Кравченко В. Ім'я для України. *Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії*. К.: Критика, 2011. С. 11–44.
526. Лисяк-Рудницький І. Консерватизм. *Його ж. Історичні есе: у 2 т.* К.: Основи, 1994. Т. 2. С. 125–129.
527. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. 368 с.
528. Матюшко Л. Галицьке москвофільство міжвоєнного періоду: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 – історія України. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2007. 18 с.
529. Матюшко Л. «Образ Талергофа» в Західно-українській пресі міжвоєнного періоду. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. VIII, 2004. С. 308–316.
530. Мацевко І. Слов'янська ідея в інтерпретації та політичній діяльності Дмитра Маркова. *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Зб. наук. праць*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. Вип. 3. С. 97–103.
531. Москалюк М. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. XX ст. К.: Стилос, 1998. 56 с.
532. Мудрий М. «Згадки з життя свого і своєї родини»: Спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини XIX століття. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. ССLII: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. Львів, 2006. С. 708–762.

533. Мудрий М. Між поясненням, виправданням і осудом: образ «русинів польської нації» в галицькій публіцистиці з передодня Першої світової війни. *Історичні та культурологічні студії* / [відп. ред. М. Литвин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2014–2015. Вип. 6–7. С. 89–105.

534. Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу в Галичині. *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Київ; Львів, 2004. Т. I. С. 421–440.

535. Мудрий М. «Русини польської нації» (*gente Rutheni, natione Poloni*) в Галичині ХІХ ст. і поняття «вітчизни». *Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича* / Відп. ред. М. Крикун, заст. відп. ред. О. Середа. Львів, 2006–2007 (*Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць*. Вип. 15 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). С. 461–474

536. Олександр Барвінський 1847–1927. Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського. Львів. 14 травня 1997 р. Львів, 2001. 205 с.

537. Орлевич І. Взаємини греко-католицької ієрархії та русофільських товариств Галичини (ХІХ – початок ХХ століть). *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник*. Львів, 2007. Кн. I. С. 672–684.

538. Орлевич І. Галицьке русофільство під час Першої світової війни. *Вісник Львівської комерційної академії: збірник наукових праць. Серія гуманітарні науки*. Випуск 10: Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея. Львів: Львівська комерційна академія, 2011. С. 235–249.

539. Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1914–1925). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. Вип. 18. С. 153–169.

540. Орлевич І. «Отцы и дѣти» ідеологічні розбіжності чи боротьба за домінування в Русській народній партії? (До питання розколу в русофільській течії на початку ХХ століття). *З історії західноукраїнських земель* / [наук. редактор і

упорядник Іри-на Орлевич]: Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'кевича НАН України. Львів, 2015. Вип. 10–11. С. 166–183.

541. Орлевич І. Русофільська течія на початку 1920-х років у Галичині. *Галичина*. 2013. Ч. 22–23. С. 200–208.

542. Оукшот М. Що означає бути консерватором . *Консерватизм: Антологія*. 2-ге вид. / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. С. 43–61.

543. Павлишин О. З історії впровадження григоріанського календаря в церковне життя українців: календарна реформа єпископа Григорія Хомишина. *Україна модерна*. 2002. Ч. 7. С. 7–68.

544. Павлишин С. Олександр Барвінський. Львів: Академічний Експрес, 1997. 148 с.

545. Потульницький В. Дипломатія Павла Скоропадського. Військово-дипломатичні стосунки гетьмана з острівними монархіями у 1926–1943 рр. Харків: Акта, 2014. 312 с.

546. Потульницький В. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). К.: Либідь, 1992. 232 с.

547. Потульницький В. Роль польської шляхти у формуванні світоглядних та ідеологічних засад українського монархізму в другій половині ХІХ-на початку ХХ ст. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://prima.lnu.edu.ua/slavistyka/n51/07.pdf>.

548. Потульницький В. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії ХVІІ-ХХ століть. К: Либідь, 2002. 480 с.

549. Расевич В. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблема національно-політичної консолідації українців (1900-1918 роки). *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Число 2. Львів: Інститут історії Церкви ЛБА, 2000. С. 212–223.

550. Романюк С. До історії створення часопису «Руслан» (за рукописною спадщиною О. Барвінського). *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів, 2004. Вип. 12. С. 50–57.

551. Романюк С. Олександр Барвінський – публіцист, редактор, видавець. Національна академія наук України, Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Львів, 2009. 373 с.

552. Романюк С. «Функціонуючий мозок суспільности»: думки Олександра Барвінського про українську пресу. *Українська періодика: історія і сучасність*. Доп. та повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 24-26 жовт. 2003 р. / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. НДЦ періодики; за ред. М. М. Романюка. Львів, 2003. С. 822–827.

553. Скринник М. Наративні практики української ідентичності: доба Романтизму. Львів : Каменяр, 2007. 367 с.

554. Смалянчук А. Паміж краєвасцю і нацьянальнай ідэяй: Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864-1917. Гродна: ГрДУ, 2001. 322 с.

555. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті). Львів, 2003. 498 с.

556. Тельвак В., Тельвак В. «По долгу історика»: конфлікти в середовищі українських інтелектуалів наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Scriptorium nostrum*. 2016. № 2 (5). С. 7–25.

557. Терещенко Ю. Причинки до історії галицького консерватизму. *Його ж. Скарби історичних традицій*. К.: Темпора, 2011. С. 236–309.

558. Тетчер М. Виміри консерватизму. *Консерватизм: Антологія*. 2-ге вид. / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. С. 26–42.

559. Тичка Г.-М. Діяльність Михайла Тишкевича на чолі української дипломатичної місії у Парижі (1919–1921 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 2. Ч. 1. С. 145–152.

560. Томазов В. Милорадович Єлизавета Іванівна. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. Т. 6. К.: Наукова думка, 2009. С. 660.

561. Цьольнер Е. Історія Австрії. Львів: Літопис, 2001. 701 с.

562. Черкаська Н. Польська шляхта на Правобережній Україні початку ХХ століття: національна ідея чи крайова ідеологія? *Український археографічний щорічник*. Вип. 12. К., 2007. С. 186–206.

563. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів: Тріада плюс, 2010. 228 с.

564. Чорновол І. Галицькі війни за історію. Електронний ресурс: <http://zbruc.eu/node/5444>.

565. Чорновол І. Митрополит Шептицький та його послання «О квестії соціальной». [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/studios/materials_conferences/60496/

566. Чорновол І. Незбагненний митрополит. Кардинал Сильвестр Сембратович. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/events_people/60504/

567. Чорновол І. Рівні раціоналізму, або О. Барвінський й І. Франко в контексті політики «нової ери». *Його ж. Нариси з історії Галичини*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2017. С. 308 – 324.

568. Чорновол І. Святий Юр на зламі століть: митрополит Юліян Куїловський. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/events_people/60572/

569. Чорновол І. Син «Руського станьчика»: Богдан Барвінський. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* Том IV / Red. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak. Львів-Ряшів, 2006. С.421-434.

570. Чорновол І. Тягар прагматизму, або Олександр Барвінський у світлі сучасності. *Барвінський О. Спомини з мого життя*. Т. 1. / Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. К.: Смолоскип, 2004. С. 17–35.

571. Шелухин С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. Прага, 1936. 248 с.

572. Шкраб'юк П. Ми, українські радикали... Львів, 2012. 191 с.

573. Arkusza O., Mudryj M. XIX-wieczna arystokracja polska w Galicji Wschodniej wobec ruskich (ukraińskich) aspiracji narodowych. *Krakowske Pismo Kresowe*, 2012. Nr. 4: Galicja jako pogranicze kultur. S. 145–171

574. Bagehot W. Intellectual conservatism. *The Works and Life of Walter Bagehot*. Vol. 9 (Essays from the Economist, the Saturday Review). London: Longmans, Green, and Co., 1915. P. 254–258.

575. Bergant Zv. Vloga katolištva in Cerkve pri slovenskih liberalcih (1890-1918). *Prispevki za novejšo zgodovino*. Letnik XXXIX. Ljubljana 1999. Številka 2. S. 51–64.

576. Biskup Konstantyn Czechowicz i jego rządy w diecezji przemyskiej. *Konstantyn Czechowicz: korespondencja greckokatolickiego biskupa przemyskiego z lat 1897–1914* / Wyd. Anna Krochmal. Przemyśl, 1998. S. XIX–XXXV.

577. Blake R. The Conservative Party from Peel to Major. London: Heinemann, 1997. 450 p.

578. Bobić P. War and Faith. The Catholic Church in Slovenia, 1914–1918. Leiden-Boston, 2012. 261 s.

579. Buszko J. Polityka Michala Bobrzyńskiego w kwestii ukraińskiej (1906–1913). *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Prace historyczne. Z. 103, 1993. S. 63–70.

580. Cetnarowicz A. Odrodzenie narodowe w Istrii w latach 1860–1907. Kraków: Historia Iagellonica, 2010. 264 s.

581. Cibulka P. Národní strana. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*. Jiří Malíř, Pavel Marek a kolektiv. I.díl 1861-1938. S. 109–138.

582. Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band VIII: Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. 1. Teilband. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006. 1491 s.

583. Epstein K. The genesis of German conservatism. Princeton, New Jersey: Princeton university press, 2015. 748 p.

584. Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846–1906. Tom 1. Kraków, 1907. 248 s.

585. Georgiev J. Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848. Praha, 2011. 376 s.

586. Górski A. Podolacy. Obóz polityczny i jego liderzy. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013. 340 s.

587. Grdina I. Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Sušteršič. *Zgodovinski časopis*. Letnik 50. Leto 1996. Številka 3 (104). S. 369–382.

588. Grzybek D. Wstęp. *Milewski J. Zdobycze i iluzje postępu*. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2013. S. VII–XXIV.

589. Hagen von M. «I love Russia, and/but I want Ukraine» or How a Russian General became Hetman of the Ukrainian State, 1917-1918 / [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<http://www.timeandspace.lviv.ua/files/session/JUS29%20Skoropadsky4538e33db87b5.pdf>.

590. Henrie M. Tradition. *American conservatism: an encyclopedia* / edired by Bruce P. Frohnen, Jeremy Beer, and Jeffrey O. Nelson. I st ed. Wilmington, Del.: ISI Books, 2006. P. 867–870.

591. Jaroszyński P. Ideologia. *Powszechna encyklopedia filozofii*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ptta.pl/pef/pdf/i/Ideologia.pdf>

592. Jaskólski M. Kaduceus polski: myśl polityczna konserwatystów krakowskich 1866-1934. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2014. 334 s.

593. Kirk R. The Conservative Mind From Burke to Eliot. Seventh Revised Edition. Washington D.C.: Regnery Publishing, Inc., 2001. 535 p.

594. Kirk R. What Is Conservatism. *The essential Russel Kirk. selected essays* / edited by George A. Panichas. 1st ed. Wilmington, DE.: ISI Books, 2007. P. 4–22.

595. Kosiakiewicz W. Idea konserwatywna. Próba doktryny. Warszawa, 1913. 86 s.

596. Kranjec S. Šušteršič, Ivan. Slovenska biografija. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi678766/>

597. Król M. Konserwatyści a niepodległość. Studia nad polską myślą konserwatywną XIX wieku. – Warszawa, 1985. 283 s.

598. Król M. Przedmowa. *Stańczycy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich / Wybór tekstów, przedmowa i przypisy M. Król.* Warszawa, 1982. S. 5–37.
599. Łazuga W. *Kalkulować... polacy na szczytach C. K. Monarchii.* Poznań, 2013. 457 s.
600. Łazuga W. *Ostatni stańczyk. Michał Bobrzyński – portret konserwatysty.* Toruń, 2005. 264 s.
601. Lord Cecil Hugh. *Konserwatyzm.* Warszawa, 1915. 211 s.
602. Ludwikowski R. R. Ultramontanizm a konserwatyzm polski XIX w. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z nauk politycznych.* 1978. Z. 11. S. 103–115
603. Ludwikowski R. R. Ultramontanizm galicyjski – rozwój ruchu i główne założenia doktryny. *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej.* T. XXVI. Warszawa, 1981. S. 99–116.
604. Malíř J. *Od spolků k moderním politickým stranám: vývoj politických stran na Moravě v letech 1848-1914.* Brno, 1996. 375 s.
605. Melik V. *Slovenci v Državnem zboru 1893–1904. Zgodovinski časopis.* Letnik 33. Leto 1979. Številka 1. S. 49–66;
606. Melik V. *Volitve na Slovenskem 1861–1918.* Ljubljana, 1965. 439 s.
607. Miner B. *Zwięzła encyklopedia konserwatyzmu.* Poznań, 1999. 359 s.
608. Niemeyer G., Frohnen B. *Ideology. American conservatism: an encyclopedia /* edited by Bruce P. Frohnen, Jeremy Beer, and Jeffrey O. Nelson. Ist ed. Wilmington, Del.: ISI Books, 2006. P. 418–420.
609. Pijaj S. *Opozycja w Wiedeńskiej Radzie Państwa w latach siedemdziesiątych XIX w. (skład–organizacja–funkcjonowanie).* Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica», 2011. 208 s.
610. Pleterski J. *Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma.* Ljubljana, 1998. 500 s.
611. Rahten A. *Zadnji slovenski avstrijakant. Prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šusteršiča.* *Zgodovinski časopis.* Letnik 53. Leto 1999. Številka 2 (115). S. 195–208.

612. Schuettinger R. Introduction. *The Conservative Tradition in European Thought / An Anthology Selected and Edited by Robert Lindsay Schuettinger*. New York: Capricorn Books, 1971. P. 11–33.

613. Scruton R. Co znaczy konserwatyzm. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2014. 352 s.

614. Skarzyński R. Konserwatyzm. Zarys dziejów filozofii politycznej. Warszawa, 1998. 366 s.

615. Sorokowski A. Z dziejów przemian mentalności greckokatolickiego duchowieństwa parafialnego w Galicji, 1900–1939. *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały* / red. A. Zięba. Kraków 1994. S. 69–74.

616. Świątek A. Gente Rutheni, natione Poloni. Z dziejów Rusinów narodowości polskiej w Galicji. Kraków, 2014. (Studia Galicyjskie. T. 3). 512 s.

617. Sydorczuk-Potulnyčka T. Listy Wiaczesława Lipińskiego do Andrija Szeptyckiego w okresie ukazywania się «Przeglądu krajowego». *Над Дніпром і Віслою: Україна і Польща в європейському вимірі — минуле і сучасність. Серія: Історія. Міжнародні системи та глобальний розвиток*. 2003–2004. № 2–3. К. Торунь, 2003–2004. S. 132–141.

618. Szczupak A. Greckokatolicka diecezja przemyska w latach I wojny światowej. Kraków: Towarzystwo wydawnicze «Historia Iagellonica», 2015. 284.

619. Szlachta B. Szkice o konserwatyzmie. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2008. 438 s.

620. Szlachta B. Z dziejów polskiego konserwatyzmu. Kraków, 2000. 254 s.

621. *The Conservative Tradition in European Thought*. An Anthology Selected and Edited by Robert Lindsay Schuettinger. New York: Capricorn Books, 1971. 383 p.

622. Ustrzycki M. Pomiędzy konserwatyzmem a nacjonalizmem. Podolacy wobec kwestii narodowej na wsi wschodniogalicyskiej na przełomie XIX i XX wieku (do roku 1908). *Przegląd Wschoni*. T. VI, Z. 3 (23). S. 477–498.

623. Wątor A. Ziemiańin-polityk Tadeusz Cieński 1856–1925. Szczecin: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Szczecińskiego, 1997. 148 s.

624. Wielomski A. Konserwatyzm: główne idee, nurty i postacie. Warszawa: Fijor Publishing, 2007. 348 s.

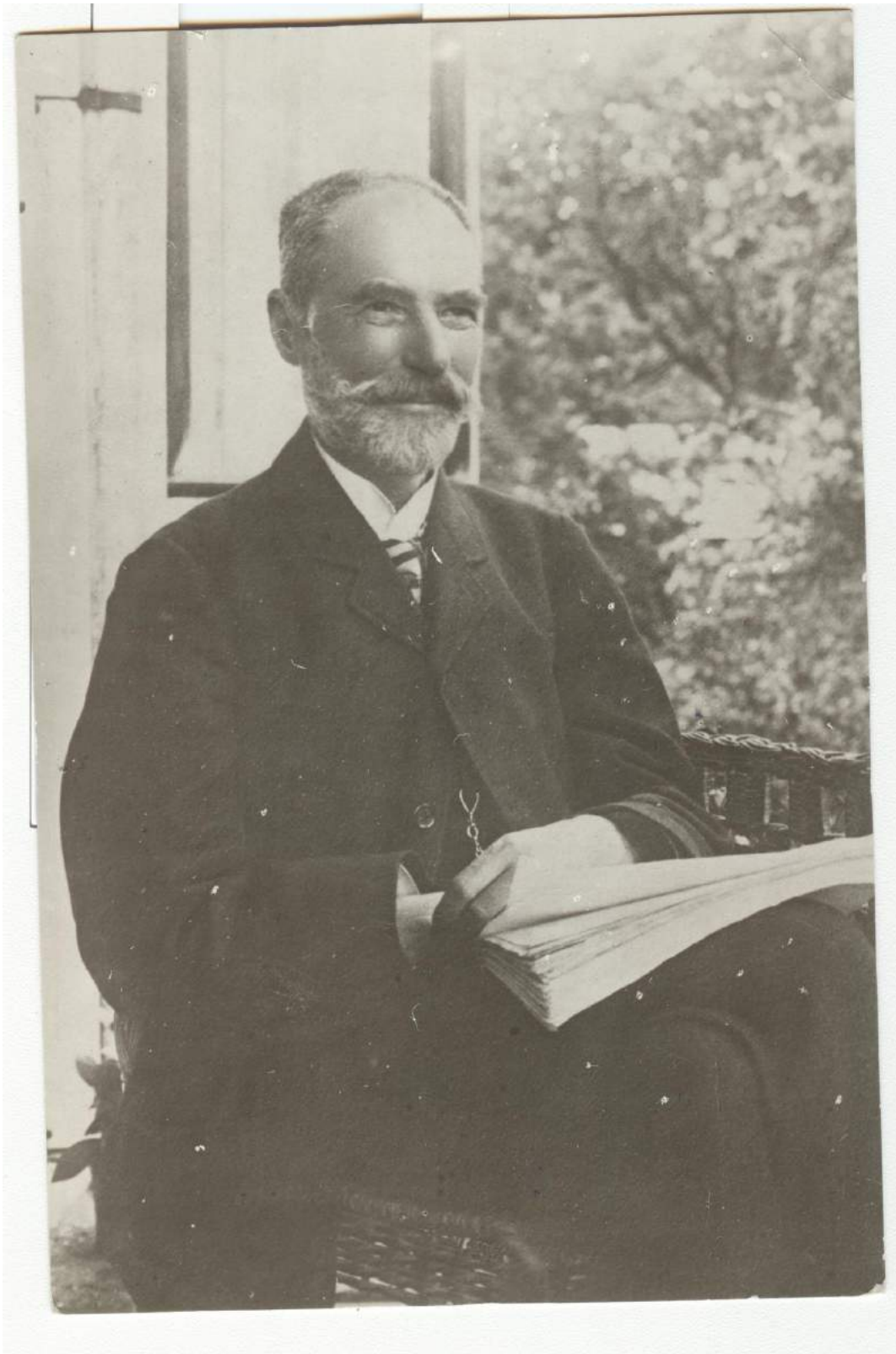
625. Wojtowicz-Huber B. «Ojcowie narodu». Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. 333 s.

ДОДАТКИ

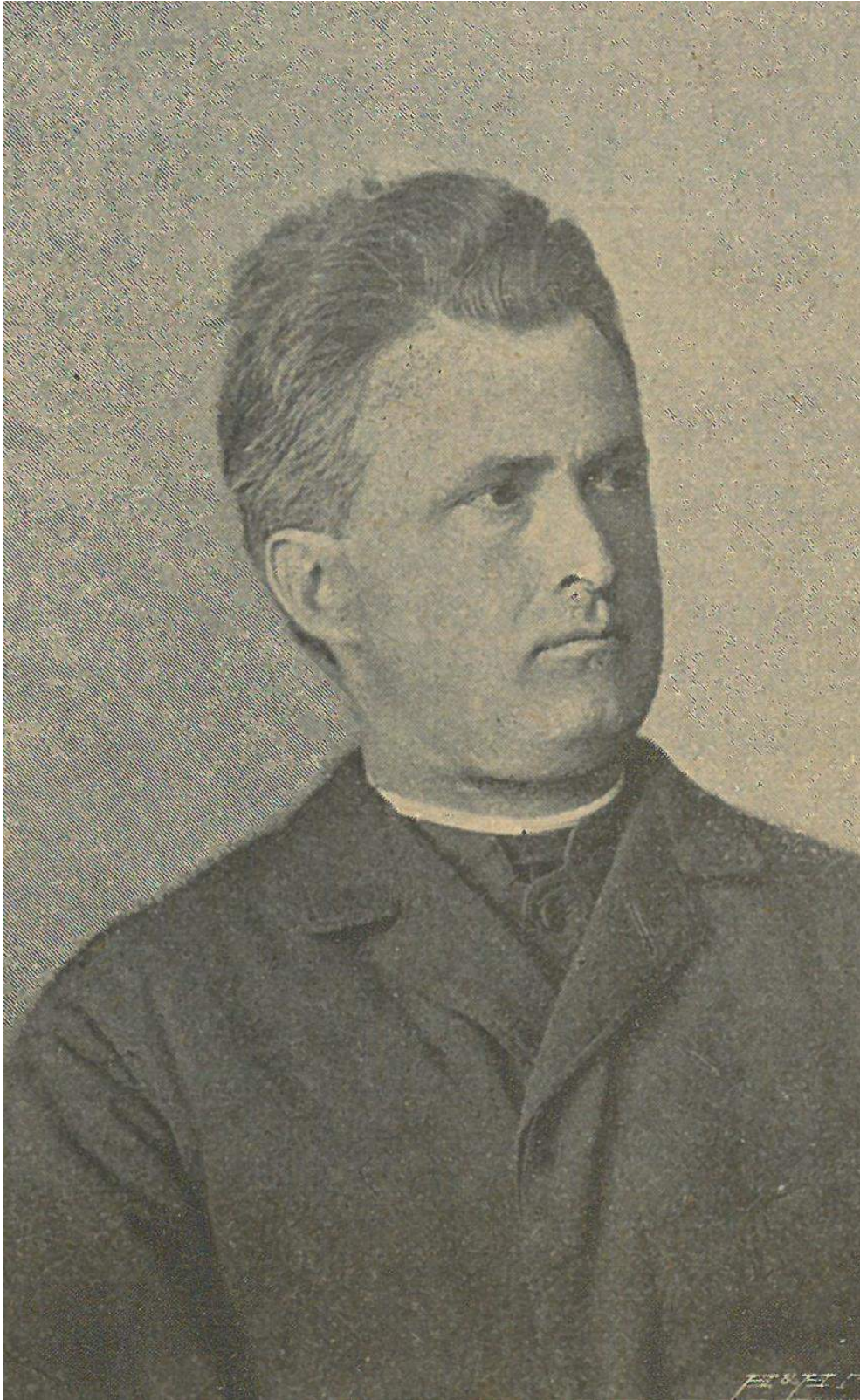
Додаток 1. Михайло Король – депутат Державної ради і Галицького сейму, один з лідерів консервативного крила русофільського середовища – «старокурсників» [ЛННБУ ім. В. Стефаника. Інститут досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів.

Фонд фотографій. Спр. 20927/І]

Додаток 2. Осип Марков – журналіст, публіцист, головний редактор і видавець часописів «Галичанин» і «Русское Слово», чільна постать русофільського руху [ЛННБУ ім. В. Стефаника. Інститут досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів.

Фонд фотографій. Спр. 23972/Пф]

Додаток 3. Отець Василь Давидяк – парох с. Тухля на Сколівщині, депутат Державної ради, ключова постать у середовищі русофілів – «старокурників». (ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 167 [Біографічний словник І. Левицького). Оп. 2. Спр. 950. Арк. 9]

Додаток 4. Олександр Барвінський – лідер християнсько-суспільного консервативного середовища, 1904 р. [Котлобулатова І. Львів на фотографії. Т. 3: Львів'яни. Львів: Центр Європи, 2014. С. 93]

Додаток 5. Українські депутати Державної ради на прогулянці поза Віднем: сидять
(зліва направо): Олександр Барвінський, Длужанський;
стоять (зліва направо): Єротеї Пігуляк, Еміліян Гладішовський
[ЛННБУ ім. В. Стефаника. Інститут досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів.

Фонд фотографій. Спр. 16998/1]

Додаток 6. Поруч з дружиною Леонтією Вахнянин: Кирило Студинський – славіст, літературознавець, професор Львівського університету, провідна постать у християнсько-суспільному середовищі [Котлобулатова І. Львів на фотографії. Т. 3: Львів'яни. Львів: Центр Європи, 2014. С. 65]

Додаток 7. Осип Маковей – письменник, публіцист, автор сатиричної поеми «Ревун», де висміював українських політиків в Галичині початку ХХ ст., член Християнсько-суспільного союзу [Електронний ресурс. Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/de-vi-pohovalis-zemlyaki>]

Додаток 8. Тит Ревакович – суддя, один з чільних діячів християнсько-суспільного руху. Восени 1905 р. вийшов з його складу через незгоду з «угодовою» політикою О. Барвінського щодо поляків у Галичині (Мудрий М. «Згадки з життя свого і своєї родини»: Спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини XIX століття. *Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 2006. Т. ССІІ: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 708–762]*

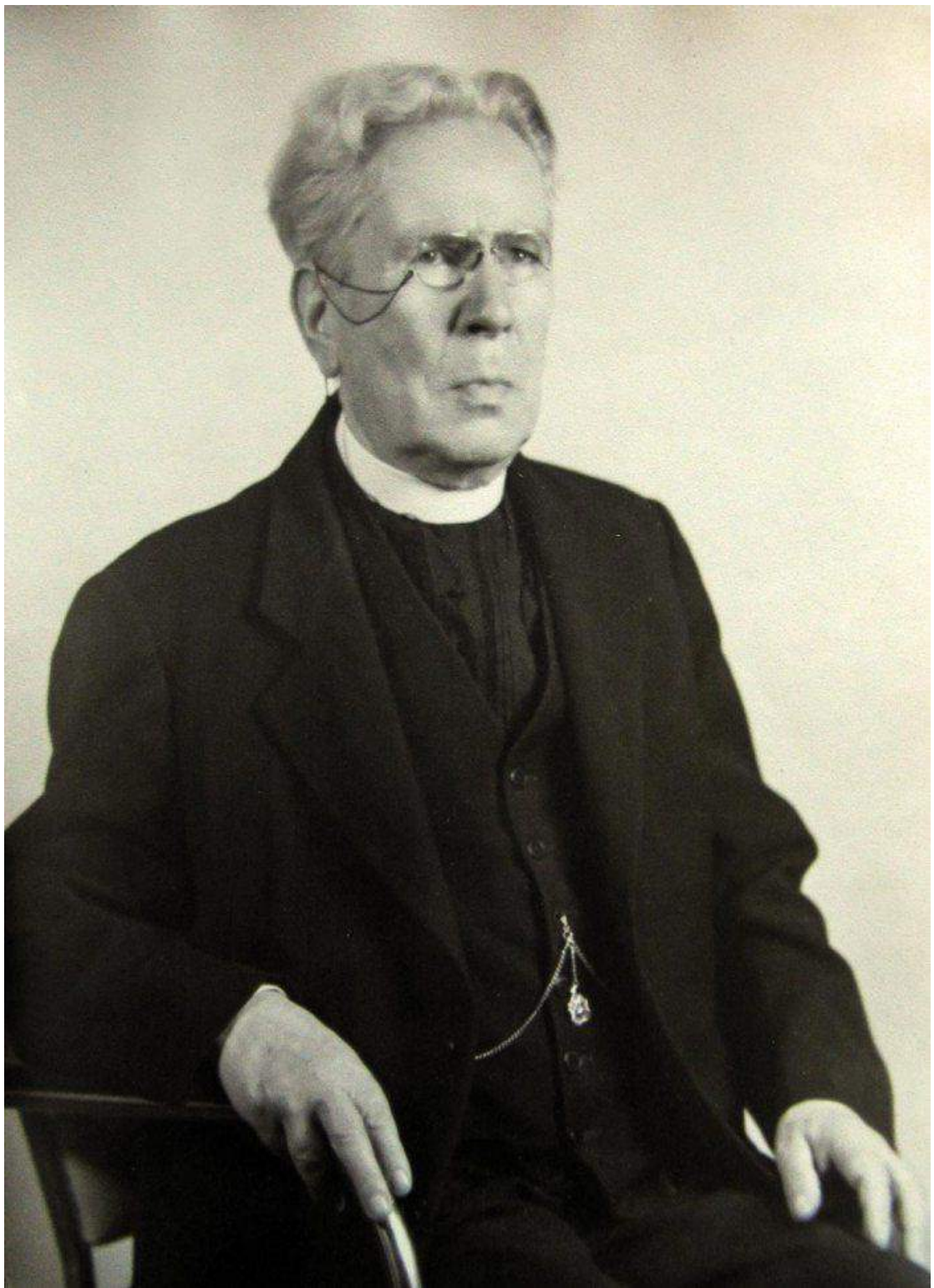
Додаток 9. Митрополит Андрей Шептицький – очільник Греко-католицької церкви в 1901–1944 рр. [Фото з приватного архіву Олега Лехнюка]

Додаток 10. Константин Чехович – греко-католицький єпископ перемиський у 1896–1915 рр. [ЛННБУ ім. В. Стефаника. Інститут досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів. Фонд фотографій. Спр. 22553/І]

Додаток 11. Григорій Хомишин – греко-католицький єпископ станіславівський у 1904–1945 рр. [Електронний ресурс. Режим доступу: <https://homyshyn.te.ua/wp-content/uploads/2017/04/7.jpg>]

Додаток 12. Отець Олекса Пристай – греко-католицький парох, автор чотирьохтомних мемуарів – «З Трускавця у світ хмародерів»

[Електронний ресурс. Режим доступу:

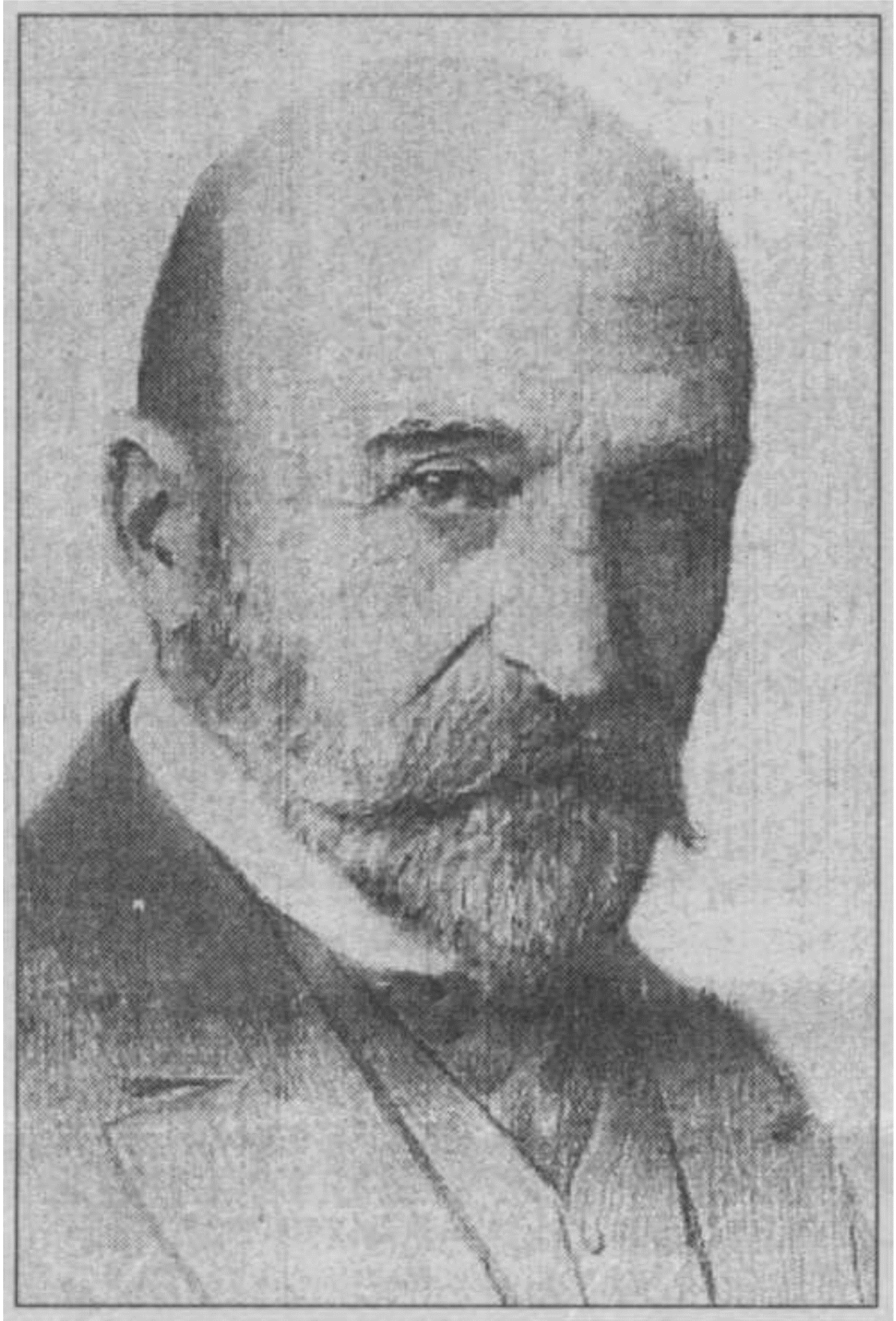
https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/kaleido_digest/66055/]

Додаток 13. Міхал Бобжинський – польський історик і політик, представник середовища західногалицьких консерваторів («станьчиків»), намісник Галичини в 1908–1913 рр. [Łazuga W. Kalkulować... Polacy na szczytach C. K. Monarchii. Poznań, 2013]

Додаток 14. Іван Шустершіч – словенський політик, лідер консервативної Словенської народної партії, разом з О. Барвінським і хорватським політиком К. Булятом – співголова фракції Слов'янський християнсько-народний союз у Державній раді каденції 1897–1900 рр. [Електронний ресурс. Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Ivan_%C5%A0uster%C5%A1i%C4%8D]

Додаток 15. Граф Михайло Тишкевич – український аристократ, дипломат [Фото з приватного архіву Романа Гери]

P. P.

IV

Д 9858

р. к. 36 609

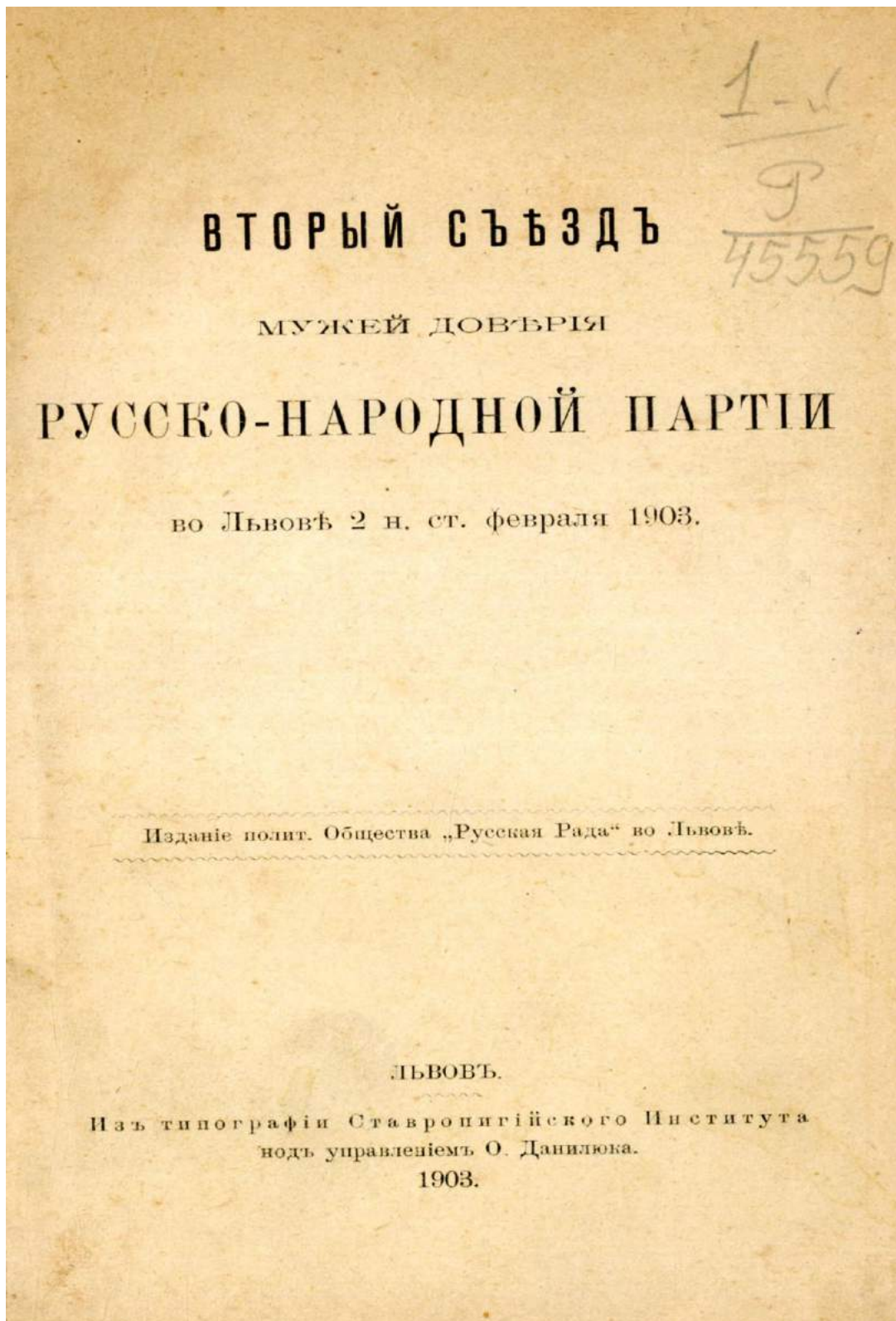
Организація русько-народной партіи.

I.

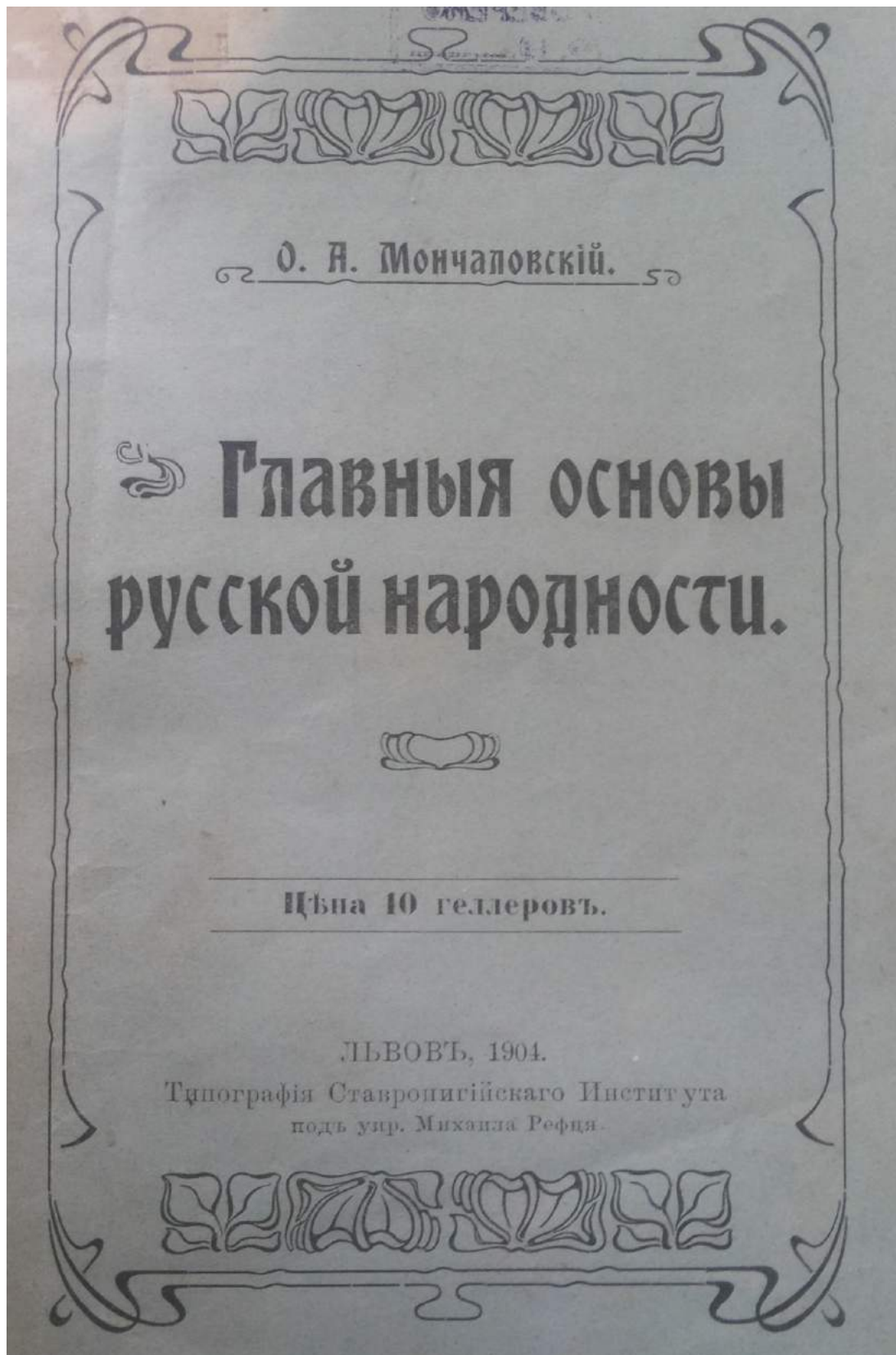
Основаніе русско-народной партіи въ Галичинѣ состоитъ въ главнѣйшій принципъ русскаго народа, выражающійся въ признаніи его національнаго, племеннаго и культурнаго единства. Признаючи своими плодами тысячелѣтней культурной работы всего русскаго народа, русско-народная партія въ Галичинѣ, соображаясь съ лѣтними условіями, считаетъ природною необходимостью просвѣщать русское населеніе края на почитаемыхъ галицко-русскаго народнаго, одновременно-же пользовавшихся тѣми культурными средствами, якимъ для развитія галицко-русскаго населенія могутъ дати общерусскій языкъ и общерусская литература, представляющіи национальное и культурное выраженіе всего русскаго народа.

II.

Сторонники и исповѣдники упомянутыхъ основнѣйшихъ принциповъ составляютъ русско-народную партію. А такъ какъ принципъ единства русскаго народа исповѣдуется образованными галичанами сознательно, массою же простонародія стихійно, въ силу историческихъ традицій и чувства родства, то русско-народная партія есть въ дѣйствіи,

Додаток 17. Титульна сторінка русофільського видання: [Вторый съездъ мужей довѣрія Русско-народной партіи во Львовѣ 2 н. ст. февраля 1903. Изданіе полит. Общества «Русская Рада» во Львовѣ. Львовъ: Изъ ипографіи Ставропигійскаго Института подъ управленіемъ О. Данилюка, 1903. 19 с.]

Додаток 18. Титульна сторінка праці Осипа Мончаловського: [Мончаловскій О. Главныя основъ русской народности. Львовъ: Типографія Ставропигійскаго Института подь упр. Михаила Рефця, 1904. 22 с.]

Въ виду того потреба намъ доконче розпочати якусь акцію, а думаю, що Руска Рада повинна выдати манифестъ до народа, щобы въ легальный спосѣбъ запротестовавъ противъ той вопіючої кривды та упѣмнувся о свои права.

Такожъ думаю, що булобы може на часъ пѣддати ревизіи програму нашої партіи, станути на грунтѣ чисто малорускѣмъ, та въ тѣмъ дусѣ змѣнити предовсѣмъ языкѣ Галичанина, та всѣ газеты и книжочки общества Качк. печатати на чисто малорускѣмъ языцѣ. Думаю, що въ виду того, що сталося въ Росіи, дотеперѣшна политика нашої партіи мусится змѣнити, бо въ противнѣмъ случаю мусить та партія упасти, а змѣнивши ту политику, станувши на грунтѣ малорускѣмъ, можемъ сотворити сильну консервативну партію, котра моглабы мати сильное вліяніе на Украину, та противстати партіи т. зв. украинской, котра чимъ разъ бѣльше переходить въ таборъ соціалистичный.

За такою консервативною рускою партією мусѣлобы пѣйти духовенство, пѣйшлабы велика часть партіи народовской, а така партія моглабы отограти дуже важну ролю пѣдъ теперѣшну хвилю.

Прошу то розважити, бо то дѣло теперъ принципіальне.

Въ вторникъ може буду въ Львовѣ, то позволю собѣ до Васъ поступити.

Съ глубокимъ почтеніемъ *Король с. р.*

Додаток 19. Лист Михайла Короля до голови товариства «Руська рада» Івана Добрянського про необхідність змін у програмі Русько-народної партії, 1906 р.

[Галицко-русская Рада. Львів, 1911. С. 39]

Marszałek. Z kolei zapisany jest na listę mowców p. Korol. Udzielam mu głosu.

P. Korol. Wysokyj Sojme!

Chotiaj dalekij jeśm wid toho, szczo by maty pretensju do fachowych widomości na poły finansowim, wseż taky chozczu poprubowaty swoich słabych sył, szczo by bodaj kilkoma słowamy poruszyty toj, wsich nas tak żywo interesujący fakt, jakyj wid ciłoho rjadu lit podybujemy w budżeti krajewim, t. j. nerównomirnyj wzrost wydatkiw, czoho bezposerednym poślidstwem jest z roku na rik powtarjajuczyj sia deficyt budżetowyj. Ne chozczu twerdyty, szczo nasza gospodarka krajewa ide tałszywymy dorohamy, szczo my ne umijemo prymiriaty naszych wydatkiw do dochodiw, szczo ne chozczemo czysłyty sia z faktycznoju możnostej finansowoju kraju, wseż taky, obserwujuczy toj z kożdym rokom wzrastajuczyj deficyt, muszu sobi postawyty zapros, kuda zawede nas taka

Додаток 20. Фрагмент промови Михайла Короля під час бюджетних дебатів у Галицькому сеймі, 24 жовтня 1908 р. [Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 26. posiedzenia I. Sesi IX peryodu z dnia 24. października 1908]

Выходитъ во Львовѣ каждое для неоплаченныхъ подписавшихся разъ въ 4 часа вечера.

Редакция и Экспедиція — по Львову, Русская улица №-ръ 3. — открыта каждый день.

Подписной номеръ стоить 12 руб., въ почтовомъ переводѣ 15 руб.

За объявленія платится по 30 коп. въ одну строку, а за продолженіемъ 40 коп. отв. одной строки, включая послѣд.

Рекламы неоплаченныя принимаются только бѣзплатно.

Телефонъ Редакціи № 1115.

Подписка съ почтовымъ переводомъ: въ годъ 24 руб., въ полугодіе 12 руб., въ кварталъ 6 руб., въ мѣсяцъ 50 коп. — За почтовой пересылкой въ годъ 24 руб., въ полугодіе 12 руб., въ кварталъ 6 руб., въ мѣсяцъ 50 коп. — За пересылку въ Россію: въ годъ 1.4 руб., въ полугодіе 70 коп., въ кварталъ 35 коп., въ мѣсяцъ 30 коп. — За пересылку въ Германію, Америку и другія государства 2.00 руб., въ годъ 1.00 руб., въ полугодіе 50 коп., въ кварталъ 25 коп., въ мѣсяцъ 20 коп.

Собрание членовъ „Русской Рады“

Прежде чѣмъ приступить къ изложенію самого хода совѣщаній, считаемъ необходимымъ отмѣтить, что ходъ совѣщаній былъ вполне спокойный и серьезный; на собраніи не было мѣста даже такому мѣлкому недоразумѣнію, какъ это случилось на вчерашнемъ съѣздѣ мужей довѣры. Гораздѣе желаніе водворенія полного согласія между русскимъ народомъ, объединеніемъ его подъ русскимъ знаменемъ, сближеніемъ братскаго союзнатства и интеллигенціи съ крестьянами и наоборотъ, вотъ главное содержаніе рѣчей, произнесенныхъ разными ораторами, какъ интеллигентными, такъ и крестьянскими, особенно тѣхъ послѣднихъ, явно-ясно сознававшихъ, что только при такомъ положеніи дѣлъ на нашей Галичской Русѣ возможенъ успешный трудъ, εκπѣристый русскаго народа, культурный и экономическій его подъемъ, следовательно пріобрѣтеніе нимъ принадлежающей ему значенія. Другое повеленіе не то какому-то труду, а даже частнымъ лицамъ, непремѣнно должно бы считаться измѣною русскому дѣлу, русскому народу, русской идеѣ. И потому не могло не вызвать на вчерашнемъ собраніи своего рода непріятно-го впечатлѣнія выступленіе д-ра Романа Алексѣевича, набрасывающаго на русское духовенство словами, которыя несомнѣнно не могли поощрять оное къ самоотверженному труду въ пользу русскаго дѣла. Не отрицая же у д-ра Р. Алексѣевича хорошаго намѣренія, доброй воли, не подозрѣвая его въ злобномъ, въ ничемъ и никакъ неоснованномъ настроеніи къ нашему самоотверженному духовенству, но слѣдуетъ признать, что и критика имѣетъ свои предѣлы, неслѣдуетъ имѣть серьезной критикой, и неслѣдуетъ принимать въ соображеніе положеніе критиковъ. Совершенно справедливая оценка дѣятельности русскаго духовенства крестьянами излагалась и этотъ диссонансъ Откровенній, могущій только крестьянъ-ораторовъ заглумить рѣзкимъ словомъ интеллигента.

Избранный догосударственнымъ правленіемъ „Русской Рады“ временныхъ ея представителей д-ръ Д. А. Марковъ открылъ собраніе въ 5.10 час. по-полудни. Въ предсѣдательствѣ на арена общаго собранія избранъ о. Илья Машакъ изъ Липини, въ товарищѣ предсѣдателя д-ръ Юліанъ Секаля изъ Дрогобыча. Съ дневной программой ред. Ив. Н. Пелехъ прочелъ отчетъ о дѣятельности „Русской Рады“ за истекшій годъ.

Въ дискуссіи надъ отчетомъ пришелъ первый къ слову д-ръ Романъ Алексѣевичъ, Ораторъ заявилъ, что онъ дѣлаетъ отъ критики отчетъ и хочетъ только обратить

вниманіе на послѣдніе сеймовые выборы. Въ первую минуту казалось, что выборы Ф-ти депутатовъ, поставленныхъ „Русскою Радою“ является особенно при наличии столь многочисленныхъ и враждебныхъ русскому народу факторовъ, бѣгнательной ея побѣдой. Но незалого радостно оказалось преждевременной. Большинство русскихъ сеймовыхъ послатовъ не оказалось на высотѣ своей задачи. Причиной тому, очевидно, проведеніе выборовъ. Правда, „Р. Рада“ старалась избрать наибольшее число депутатовъ, но не самыхъ лучшихъ. Къ этому требовалось большихъ усилій и напряженію труда, котораго у ней не было видно. Отношенія наши къ полякамъ ясны, кокетничать съ ними нельзя, а нужно пробудить русский народъ, расчитывать во всякомъ начинаніи на собственную силу, на собственныи трудъ.

Крестъ Михалчукъ предлагаетъ, что на собраніи не явились некоторые изъ депутатовъ „Р. Рады“, а въ особенности д-ръ Добржанскому, выражаетъ признательность за усердную дѣятельность. — Помѣщикъ Хлопский указываетъ на сожальную обстоятельство, что провалились русскіи кандидаты съ дрогобычкомъ, золочевскимъ сенокосомъ и калушскимъ округомъ, хотя выборочная работа со стороны русскихъ людей была совершенна. „Р. Рада“ совершила большую ошибку, что назначила кандидатамъ на Турку д-ра Ганчаковскаго, обязанностью котораго было спасти Отганю. Въ Туркѣ имѣлъ право кандидатомъ ораторъ, гдѣ навѣрно былъ-бы избранъ депутатомъ, а въ городскомъ округѣ провалился. — Г-нъ Марушакъ указываетъ на необходимость сближенія интеллигенціи съ русскими простонародіемъ, какъ равно-же на необходимость введенія организаторовъ по политѣ. — Крестъ Вас. Ничай требуетъ переизбранія организаціи. Когда русскій народъ будетъ сильно организованъ, то онъ самъ будетъ назначать кандидатовъ въ депутаты, „Р. Рада“ только-бы ихъ утверждала.

Г-нъ Бартковъ призываетъ къ согласію, такъ какъ раздоры ни къ чему не могутъ привести, на оборотъ же ослабитъ только силу русскаго народа. Назначеніе интеллигенціи на крестьянъ и наоборотъ, должно прекратиться. Нельзя черезуръ обвинять „Р. Раду“, такъ какъ она не въ состояніи всего предвидѣть.

Крестъ Мих. Мыслякъ обращаетъ вниманіе на великое значеніе духовенства, особенно въ тѣхъ округахъ, гдѣ крестьяне еще не совершенно сознательны. Духовенство сыграло въ жизни Галичской Русѣ, въ пробужденіи русскаго народа отъ вѣкового сна большую и благодарную роль. Безъ него русскій народъ былъ-бы погнутъ, а и теперь можетъ погнубить, лишившись его,

какъ духовнаго предводителя. Ораторъ признаетъ, что наши депутаты, будучи малочисленны не могли много сдѣлать, но они сдѣлали много, если останутся вѣрными русскому програму. За близкостію интеллигенціи къ народу говорить и крестъ Лука Ковальскій, произнесшій свою рѣчь на русскомъ литературномъ языкѣ.

О. Машакъ не хочетъ винить интеллигентную „Р. Раду“, такъ какъ мы все виноваты. Наша вина въ томъ, что на нынѣшній чѣмъ написано: русский. За это насъ ненавидятъ, враждуютъ къ намъ относятся, мы подвержены гонѣніямъ, притѣсненіямъ. Мы находимся въ крѣпости, на которую со всѣхъ сторонъ сыплются пули. „Р. Рада“ не могла сдѣлать больше, чѣмъ ей позволили обстоятельства.

Послѣ перваго вступленія къ выбору. Избранными оказались г-г. Гр. Я. Вучма, д-ръ М. Ф. Гаушкевичъ, д-ръ И. П. Гриневелкій, О. А. Денчинокъ, д-ръ И. А. Добржанскій, д-ръ В. Ф. Дудкевичъ, о. сов. Красицкій, Гр. С. Малей, агрономъ въ О-вѣ Качковскаго, ред. И. Н. Процька и Л. Старикій изъ Засеня.

Д-ръ Дудкевичъ заявляетъ, что рѣшеніе принять выборы только по тяжелой внутренней борьбѣ, не осыпаясь откажутся люди съ отчаяніемъ смотрѣть на происходящее, то вѣрять въ идею, которая оживляетъ и оздоравливаетъ наши отношенія.

Д-ръ Р. Алексѣевичъ набрасываетъ въ рѣзкихъ словахъ на русское духовенство, упрямка его въ бездѣятельности, не брезгая даже обидными по адресу духовенства словами, въ виду чего представляющей дѣла его слова. — О. Винницкій изъ Галича находитъ положеніе русскаго народа отчаяннымъ, но не въ дѣлѣ, если не въ горько несомнѣннымъ положеніи находится русское духовенство, ни въ какомъ случаѣ не заслуживающее на упрекъ. Духовенство поддается справедливой критикѣ, отъ которой не должна быть извѣстна также мѣрская интеллигенція. Ораторъ надѣется, что предсѣдатель возьметъ обратное обещаніе для духовенства слова. — Д-ръ Алексѣевичъ всецѣло бѣзидѣяетъ слова обратно, на-сколько священники чувствовали обидными и заявляетъ, что у него не было намѣренія обидѣть духовенство.

Д-ръ Дудкевичъ сожалеетъ, что по поводу какого-то страннаго степенія обсто-

ительствъ были произнесены обидныя для духовенства слова и видѣть въ нихъ что то непонятное, новое и неосновательное. Сегодня нужна сплоченность силъ и только дѣловитый замыселъ могъ бы сблизить между духовенство и мѣрскую интеллигенцію и народъ котораго неслася. Ораторъ проситъ духовенство не обращать вниманія на сказаннаго недавно обидныя для него слова, сознавая, что тамъ гдѣ не хватаетъ аргументовъ, возмужаютъ полубогини. Критика должна быть бѣзпристрастной, справедливой, критикой для дѣла а не для критики. Надо сознаться, много есть глупыхъ по сторонѣ духовенства, но не меньше, если не больше по сторонѣ мѣрскаго интеллигенціи. Русскому народу надо дѣла, любви, силы. Когда будетъ дѣло, объединимся же по адресу духовенства и дѣлимъ народъ впередъ.

Крестъ Пелехатый прѣдвѣствуетъ новонабранному правленію. Ораторъ обращаетъ вниманіе на необходимость согласія безъ различія сословій. Русскій народъ дуждѣтся въ просвѣщеніи, такъ какъ безъ его просвѣщенія за политикѣ приниматься ему опасно. — Крестъ К. Захарчукъ предлагаетъ, чтобы будущее правленіе „Р. Рады“ позаботилось о денежныхъ средствахъ на дѣла „Р. Рады“. — Крестъ Миськовъ негодуетъ, что по адресу духовенства обидныя слова. Крестьянъ основная значеніе духовенства, не могутъ позволить на его обиду и вызываютъ молочекъ основывая „Русскія Дружину“, а новыя русскія народнаго правленія вызываютъ къ неуныному труду и доставленію доказательствъ, что критикующае умѣютъ также трудиться. Въ томъ же направленіи говорилъ также о. Ой. Польскій, заявившій, что черезъ годъ увидимъ съ какими успѣхами станутъ передъ нами избраннаго правленія. — Крестъ Богущій поручаетъ „Народному Совету“ заняться переизбраніемъ мѣрскаго организаціи провинціальнаго политическаго общества.

— На предложеніе крестъ Михалчука поручено „Р. Раду“ затребовать разъясненій отъ депутатовъ, не явившихся на собраніи и занятыхъ дѣломъ организаціи „Защита Земли“ въ томъ направленіи, чтобы на провинціи могли быть учреждены ея филиалы.

Включенъ въ протоколъ д-ръ Алексѣевичъ поблагодарилъ крестьянъ за ихъ трудъ и принятіе участія какъ въ совѣщаніяхъ „Народнаго Совета“ такъ и въ Русской Радѣ.

Собраніе кончилось въ 9 час. вечера.

Заявленіе на „заявленіе“

Такъ какъ заявленіе президиума собранія мужей довѣры отъ 2 ст. февраля не вѣрно и на некоррктность послѣдовательно печальныхъ событій на томъ же собраніи, просимъ о умѣищеніи въ „Галичанинѣ“ шавской полиціи пунктъ г. Скерневицы, въ которомъ развитыя дѣла значительныя желѣзныя дороги. Однимъ словомъ, отъ введенія съ перваго января 1867 г.) новаго административнаго раздѣленія Царства польскаго на губерніи и уѣзды мѣсто русское населеніе не получило, сравнительно съ прежнимъ, и никакихъ преимуществъ для сохраненія своей народности: не во всѣхъ дѣлахъ гимназій обособленіе отъ польскаго населенія, оно было соединено съ польскимъ большинствомъ во многихъ уѣздахъ (даже въ Холмскомъ), и чего прѣтъ тамъ не было, раздѣлено между двумя губерніями. — Холмщина осталась въ Люблинской, а Подляшье отошло къ Сѣдлецкой. Весьма скоро не означенность никакой возможности объединить дѣйствію по унитарскому вопросу губернаторовъ Сѣдлецкой и Люблинскаго... Въ Люблинской губерніи возведеніе унитарно подготовилось постепенно и преимущественно духовной властью, а въ Сѣдлецкой быстро и исключительно гражданскою: Холмскій епископъ Куземскій долженъ былъ выѣхать за границу, и чиновники Сѣдлецкаго губерниатора Громыка стали „восстанавливать“ греко-унитарные приходы на Подляшье тогда, когда и послѣ Куземскаго холмская епархіальная власть считала возведеніе предреформеннаго даже для болѣе подготовленной Холмщины.

(Прод. слѣд.)

Въдѣленіе Холмской Руси.

(Памятная записка Холмскаго Свято-Ворогочецкаго Врѣстна.)

(Продолженіе.)

По собраніямъ въ 1865 г. официально съдѣланнымъ (запискамъ достоянства?), Царство польское занимало пространство въ 2.216 кв. миль, и число жителей въ немъ „простиралось до 5,319,363“. За исключеніемъ изъ сего числа „постояннаго народонаселенія“ (т. е. не считая временно проживающихъ) въ Варшавѣ (180.657), приходилось среднимъ числомъ на губернію народонаселенія болѣе миллиона и пространства по 440, кв. миль, а на уѣздъ жителей по 131 тысячѣ съ лишнимъ и пространства по 57 кв. миль. При устройствѣ новаго административнаго управленія въ Царствѣ польскомъ обращено было вниманіе на то, что въ обширныхъ и многолюдныхъ уѣздахъ и губерніяхъ уѣздная управленія и губернскаго правленія, не смотря даже на усиленіи ихъ состава, не въ состояніи были ни съ должною исправностью исполнять всѣ предписанія высшихъ властей, ни удовлетворительно разбирать принимаемыя жителями жалобы и просьбы, ни достаточно вникать во всѣ дѣятельнаго мѣстнаго потребностями вѣдываемыхъ ими губерніи или уѣзда.

Въ ноябѣ 1865 года послѣдовало императорское повелѣніе, чтобы число губерній и уѣздовъ „приблизно удвоить“. Указанный пунктъ предсѣдательствомъ главнаго директора правительственной комиссіи внутреннихъ дѣлъ князя Черкаскаго особый комитетъ стремился къ тому, чтобы на уѣздъ пришлось среднимъ числомъ 261 квадратная миля и 60.455 душъ народонаселенія, и, принявъ во вниманіе „густоту населенія по разнымъ мѣстностямъ Царства“, границы (въсѣхъ) сельскихъ гминыхъ, учрежденныхъ на основаніи императорскихъ указовъ 19 февраля (2 марта) 1864 года, границы (отчасти) прежнихъ уѣздовъ и „соображенія политическія“, вывѣяныя недавнимъ мѣткомъ?), раздѣливъ Царство польское (мѣсто прежнихъ 39) на 85 уѣздовъ, въ числѣ которыхъ былъ и Холмскій.

При рѣшеніи вопроса, во сколько губерній соединить новообразованные уѣзды, комитетъ принялъ въ соображеніе, что тогдашнія губерніи Варшавская, Люблинская и Радомская весьма обширны, что въ нихъ губернскаго правленія и губернаторы не въ состояніи ни съ должною исправностью и

* По этимъ соображеніямъ комитетъ призналъ необходимымъ образовать уѣзды помѣньше въ окрестности Варшавы и по линіямъ главныхъ сообщений отъ Варшавы въ Торь и въ Брестъ въ Варшаву, чтобы доставить уѣздамъ начальникамъ тѣхъ мѣстъ возможность имѣть болѣе бдительный надзоръ за жителями и предупреждать разнаго рода безпорядки.

точностью соблюдать возложенныя на нихъ обязанности, ни достаточно вникать въ разнообразныя мѣстныя потребности вѣдываемыхъ ими губерній, ни имѣть постоянныхъ за ними наблюденій, и что жители этихъ губерній „встрѣчаютъ затрудненія въ сношеніяхъ своихъ съ губернскими правленіями“. На этихъ основаніяхъ изъ тогдашней Варшавской губерніи образованы три губерніи (Варшавская, Галицкая и Петроковская), изъ Радомской — двѣ (Радомская и Кѣдлецкая), изъ Люблинской тоже двѣ (Люблинская и Сѣдлецкая), и изъ остальныхъ двухъ губерній, Августовской и Плошской, выдѣлена третья губернія (Ломжинская) съ переменными первой въ Суwalkскую. При группировкѣ новыхъ уѣздовъ въ новыя губерніи, кромѣ географическихъ основаній, приняты были во вниманіе только интересы административно-политическіе.

Обозначая границы новыхъ губерній, комитетъ — въ виду недавняго мѣтежа — обращалъ вниманіе на то, „чтобы желѣзныя дороги не были по возможности раздроблены между губерніями и чтобы желѣзная дорога, гдѣ существуетъ таковая (выражаясь словами журнала комитетъ), могла служить, такъ сказать, женой артеріей административной подобно тому, какъ она служитъ путемъ торговымъ и промышленнымъ“. Къ Варшавской, напримѣръ, губерніи причислено 13 нынѣшнихъ уѣздовъ въ тѣхъ (между прочимъ) вѣдлхъ, чтобы „вся Варшавско-Бромбергская желѣзная дорога находилась въ этой одной губерніи“ и чтобы (въ частности) находился въ ней „важный для Вар-

Додаток 21. Щоденна газета «Галичанинъ» — найвпливовіший русофильскій часопис початку XX ст. [Галичанинъ. 1909. Ч. 18. 23 сiчня (5 лютого)]

ПРАВДОЮ И ЧЕСТЬЮ — СИЛОЮ И ТРУДОМЪ!

РУСИ

иллюстрированная политично-аграрная (рѳльничая) газета для русского народа съ гумористичнымъ додаткомъ.

ПРЕДПЛАТА:
 Нѳ рѳкъ 4, на пѳвъ року 2 кор.
 За границу:
 На рѳкъ 6, на пѳвъ року 3 короны.
 (Квартальных и мѳсячных
 предплатъ нема).
 Подѳножее число 10 сот.

Рекламаціи
 независимой прїймае почта бесплатно.
Анонсы
 по 20 сот. бѳг строчки.
Рукописи
 не возвращаются.

Выходитъ каждый пятницѳ. — Редакція: Львѳвъ, ул. Валовая ч. 14.

Ч. 4. „Руси“ получаютъ тѳлько тѳ, котрїи запренумеруютъ!

На бой!

На бой, на бой! зоветь насъ нынѳ.
 Народъ за славу-честь свою,
 На стражу вѳковой святинѳ,
 На смѳну тѳмъ, кто палъ въ бою!

За нами, съ вѳрой и любовью,
 Кому лишь дорогъ нашъ завѳтъ,
 Туда, гдѳ надъ родною новью
 Народной правды вѳчный свѳтъ.

Не страшны намъ ни смерть, ни муки,
 Дружнїи-же, силой, напроломъ!
 Свободы чтобъ узрѳли внуки,
 Чтѳбъ ладъ насталъ въ краю родномъ.

Могучїи кличъ свободы, счастья
 Народъ за нами повторитъ,
 И сброситъ иго чужевластья,
 Борьбою любовью наградитъ.

И онѳ, одинѳ въ одной державѳ,
 Великїи, царственный народъ
 Воспрянетъ къ жизни, въ силѳ, въ славу,
 И Русь на подвїигъ поведетъ!

Съѳздъ мужей довѳрїя русско-народной партїи.

Въ той вторникѳ т. е. дня 2. лат.
 лютого облудеся во Львѳвѳ, въ вели-
 кой сали „Народного Дома“, съѳздъ
 мужей довѳрїя русско-народной пар-
 тїи. Мы скажемъ съ горы, шо то уже
 троха за пѳзно, бо у насъ въ послѳднихъ
 часахъ зайшли такїи важнїи справы и
 неожиданнїи случаетъ, котрїи давнїи да
 вно треба було полагадити, а то тѳмъ
 больше, шо и самѳ „Народный Совѳтъ“
 уряде и рѳшае жизненнїи народнїи
 справы исправно и нелегально, безъ
 полномочїа народа, бо уряде уже
 т р и лѳ та, хотя послѳ статута мае

онѳ скликати съѳздъ и выбирати но-
 выхъ членѳвъ въ „Народный Совѳтъ“
 каждого року.

Но у насъ все не такъ, якъ у лю-
 дей, и нашимъ львѳвскимъ предводител-
 ямъ не въ головѳ ни статутъ, ни важ-
 ность справъ, ни голосъ народа, кобы
 тѳлько ихъ тѳснѳйша, такъ сказати
 фамилийна политика ишла напередѳ.
 Такъ и теперь треба було ажъ просьба
 и грозбы изъ стороны провинциї, а
 именно съѳздѳвъ мужей довѳрїя въ
 Бродяхъ, Коломыѳѳ, Станиславѳвѳ, соб-
 рания „Русской Рады“ въ Сяноцѳ, шо-
 бы оспалого львѳвского Ивана въ тве-
 рдого сну разбудити и ему сказати:
 Вставай Ивасю, бо проспїишь все! Кро-
 мѳ того и мы уже въ першѳмъ числѳ
 „Руси“ затребовали рѳзко и рѳшитель-
 но такъ съѳзду мужей довѳрїя якъ и
 собрания членѳвъ „Русской Рады“.

А теперь перейдемъ до самого
 съѳзду. Съѳздъ мужей довѳрїя народа
 чи партїи, есть дѳйствительно наивыс-
 шою народною институциею, котра въ
 имени того народа чи партїи высказуе
 ихъ волю и рѳшае всѳ ихъ справы.
 Отъ рѳшенья народныхъ справъ черезъ
 съѳздъ мужей довѳрїя, рекурсу и апел-
 ляциї нема, и тѳмъ рѳшеньямъ мае
 подчинити отъ великого до малого
 каждый членѳ народа взглядию партїи.
 Но коли рѳшенья съѳзду мужей довѳрїя
 мають такую силу? — Тогда, если
 той съѳздъ есть дѳйствительно съѳз-
 домъ мужей довѳрїя. Значитъ, если на-
 томъ съѳздѳ являются, радятъ и рѳшаютъ
 дѳйствительно отпоручнїи народа
 всѳхъ его верствъ и сословїи; мужѳ, кот-
 рыхъ одаривъ народъ своимъ повнїямъ
 и неограниченнїи довѳрїемъ.

То мае мѳстце тогда, если народъ
 чи партїа мае свою сильную организацию.
 Въ каждомъ повѳтѳ, округѳ, а дальше
 въ каждомъ мѳстѳ, мѳстечку, селѳ и
 присеку есть одинѳ чи больше мужей
 довѳрїя, котрїи заступаютъ свои села,

мѳста и т. д. на съѳздѳ мужей довѳрїя;
 въ ихъ имени промовляютъ и въ ихъ
 имени народнїи справы рѳшаютъ. Если
 же такой постоянной организациї нема,
 тогда мужѳ довѳрїя на съѳздѳ, мають
 бути выбраннїи общимъ голосомъ наро-
 да въ данный часъ, зничитъ на народ-
 ныхъ собранияхъ въ повѳтахъ, округ-
 тахъ и т. д.

У насъ, на жаль, нема ни одного,
 ни другого. Нема ни постоянной, силь-
 ной, отъ часу до часу пополненной и
 обновленной организациї въ широкихъ
 массахъ народа, — за исключениемъ
 одного двоухъ повѳтовъ, — а зъ другої
 стороны собрания для выбора делега-
 товъ на съѳздъ мужей довѳрїя у насъ
 также не практикуются, съ выключен-
 ьемъ вновь двоухъ-троухъ повѳтовъ, въ
 котрыхъ суть живїи и энергичнїи рус-
 ский люди. То заслуга и работа наше-
 го центрального правления во Львѳвѳ
 за 60 лѳтъ, котре подѳ взглядомъ на-
 родной организациї стоитъ нынѳ тамъ,
 где стояли нашїи батьки и дѳды въ
 48-мѳмъ роцѳ. — А где нынѳ стоятъ
 нашїи противники? Страшно и подума-
 ти.....

А теперь посмотрѳмъ, якъ созы-
 вается у насъ той народнїи съѳздъ му-
 жей довѳрїя? Цѳлкомъ просто. Береса
 въ руки сїсь патриѳтѳвъ зъ 1870 р.
 и признавсаязньнїи поклобкохъ до Льво-
 ва. Тѳ, котрїи давно поумирали, порохомъ
 дились по бѳлому свѳту, перейшли въ
 противнїи намъ таборъ, постарѳлись,
 позаперились въ своихъ хатахъ и вывѳ-
 сили таблички: „все бери, но мене не
 рушь“ — розумѳеса, не прѳбѳдѳтъ, а
 други и прѳбѳдѳтъ, и все одобрятъ, и
 набѳютъ нашимъ дорогимъ львовчанамъ
 безъ числа старопольского „бравѳ“ и
 русского „славѳно“, часто-густо огѳпѳ-
 ваютъ на всѳ лады „многая лѳта“ и —
 ступай Иванушка домой, у насъ, мѳль,
 все хорошо, прекрасно и согласнѳ.....

6187

I 08
1902.

Н-рѣ I.

ЖИВАЯ МЫСЛЬ

литературно-общественный журналъ.

Выходитъ въ началѣ каждаго мѣсяца.

СОДЕРЖАНІЕ:

1. Отъ редакціи.
2. Къ друзьямъ — *стихотв. М. Ѳ. Гликевича.*
3. Нѣсколько азбучныхъ истинъ — *д-ра Д. П. Вергуна.*
4. Ванька — *разск. А. Чехова.*
5. Уиранофильство въ карпаторусскихъ гимназіяхъ — *И. П. Савчака.*
6. Къ женскому вопросу въ Червоноросіи — *М. В. Я-ой.*
7. Годичное собраніе членовъ О-ва им. М. Качковскаго въ Самборѣ — *И. С-ій.*
8. Разговоръ въ пору — *А. П. Дошны.*
9. Призывъ — *стихотв. Дм. Вергуна.*

Львовъ, Театральная ул. 22, Общество „Другъ“

Отвѣтственный редакторъ: И. П. Савчакъ.

ПЕЧАТНЯ СТАВРОПОЛІЙСКАГО ИНСТИТУТА
подъ управленіемъ Осипа Даллелки.

Додаток 23. Часопис «Жывая мысль» – періодичне видання русофільської молоді, де активно критикувався консерватизм старшого покоління [Жывая мысль. 1902. Н-р 1. 17 (30) вересня]

ЖС-23934

1911-2

2 пр.

ЦЕРКОВНЫЙ ВОСТОКЪ

органъ духовно-церковнаго Общества
имени св. Іоанна Златоустаго въ Львовѣ.

II. Выпускъ 1911.

Содержаніе:

Сверхочередное общее Собраніе чле- новъ	стр. 1	Первоначальство Святаго Апостола Петра и Его наслѣ- дниковъ — въ бого- служебныхъ книгахъ нашей Церкви. (Свящ. Владимиръ Гургула)	стр. 31
Меморіалъ пред- ложенный Е. П. Впре- освящ. Митрополиту Андрею Шенцицкому съ протестомъ про- тивъ попытокъ у- страшенія церковна- го языка изъ мо- литвъ употребляе- мыхъ галицко-рус- скимъ народомъ	" 9	Къ вопросу оор- ганизации священни- чихъ женъ. (Свящ. Амеросій Полянскій)	" 40
Символь сердца въ св. Писаніи и въ Церкви. (с. с) Про- долженіе	" 22	Библиографія и рецензіи	" 47
		Всячина	" 76
		Изъ общества им. св. Іоанна Златоу- стаго	" 83
		Переписка редакціи "	" 83

Издаеть: Общество им. св. Іоанна Златоустаго.

За редакцію отвѣчаетъ: Предсѣдатель Общества
свящ. Александръ Бачинскій.

ЛЬВОВЪ 1911.

Изъ типографіи Ставропигійскаго Института
подъ управленіемъ М. Рефца.

Додаток 24. Часопис «Церковный Востокъ» – періодичне видання Товариства ім. св. Іоанна Златоустого, яке представляло інтереси і погляди русофільської частини греко-католицького духовенства [Церковный Востокъ. 1911. Вип. II]

10. За что? Бо онь РУССКІЙ и не признавалъ Украинны.

12

Вы жертвою пали за Русь и Православіе.

Додаток 25. Поштівки, видані книгарнею імені Івана Наумовича у Нью-Йорку в міжвоєнний період із зображеннями австрійських і німецьких репресій в Галичині і Наддніпрянщині у часі Першої світової війни [Приватна колекція Олега Лехнюка]

100 карток

заказо 23/12 1923.
скинуто 23/1 1924.

„Politik ist die Kunst des Möglichen“.

Вареслав Липинський,
«Справу від мене», «Спо-
мин з мого життя», написав мені про них, такий свій погляд:
«З правдивого насолодою перечитую знов «Життя», «Споми-
ни», зна-
ходячи в них той ідеалізм і ту справжню національну куль-
туру, яку так бракує нашим сучасним, надмірно інтелі-
гентним інтелігенції, колиб сі прикметами були у нас і інтелі-
генції, як у ^{інтелігенції} нас, і тільки подію останніх часів. Наші
державно-творчі-переважно помісковлені або
самолюбні верстви малиб від кого для своєї України,
свої політичної праці свій ідеалізм національний
і культуру національну переїмати. А так знахо-
дили вони тільки «патріотичну» орієнтацію суцільно
себе з боку людей, позбавлених ідеалізму та націо-
нальної культури, а ськупивши їх виключно на
рідних, неї гіршого сорту, матеріалістичних,
партійних фресках. Се одна з головних причин
упадку Гетьманства, а з ним і нашої держави...»

«В. Липинський казав, «Споми-
ни з мого життя» це перед війною, коли вони «одвинули» печатню
(Гітцайт), однак від нас воєнного заводу вийшли
пробами. Дізнавшись про це від нас, писав в емо-
цій до Reichenan, місця в тобити і дістав від нього
писем з 4/1 1924, з якого наводжу ось цю
частину, оцінку його твору.

Додаток 26. Фрагмент неопублікованих спогадів О. Барвінського з враженнями В. Липинського від прочитання перших двох частин «Споминів з мого життя» лідера християнських суспільників [Інститут літератури НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології. Ф. 135. Спр. 30. Ненумерований аркуш]

-коштом
Руско-Католицький Союз

Новгородський Чехович

7

(Збори в р. 1896)
 14 січня
 м. "Трובה" 1896,
 з. 41, с. 487.

Сторона
 Отець
 Адамський

Казимир
 Святий
 Дев. Тарб
 Тарбів
 Захаревич
 М. Святий
 Данко
 проф. Тринько
 Тринько
 Іван Третьяков
 Лев Третьяков
 Гречанин
 Мис. Левицький

Богдан
 Урожай
 Любовичин

Вас. Третьяков
 Микола Третьяков
 Стефан Третьяков
 Дмитро Третьяков
 Іван Третьяков
 Антон Третьяков
 Микола Третьяков
 Іван Третьяков
 Е. Третьяков
 А. Третьяков
 Василь Третьяков
 Володимир Третьяков
 Микола Третьяков
 Захаревич
 М. Третьяков
 Урожай
 М. Третьяков
 О. Ванко

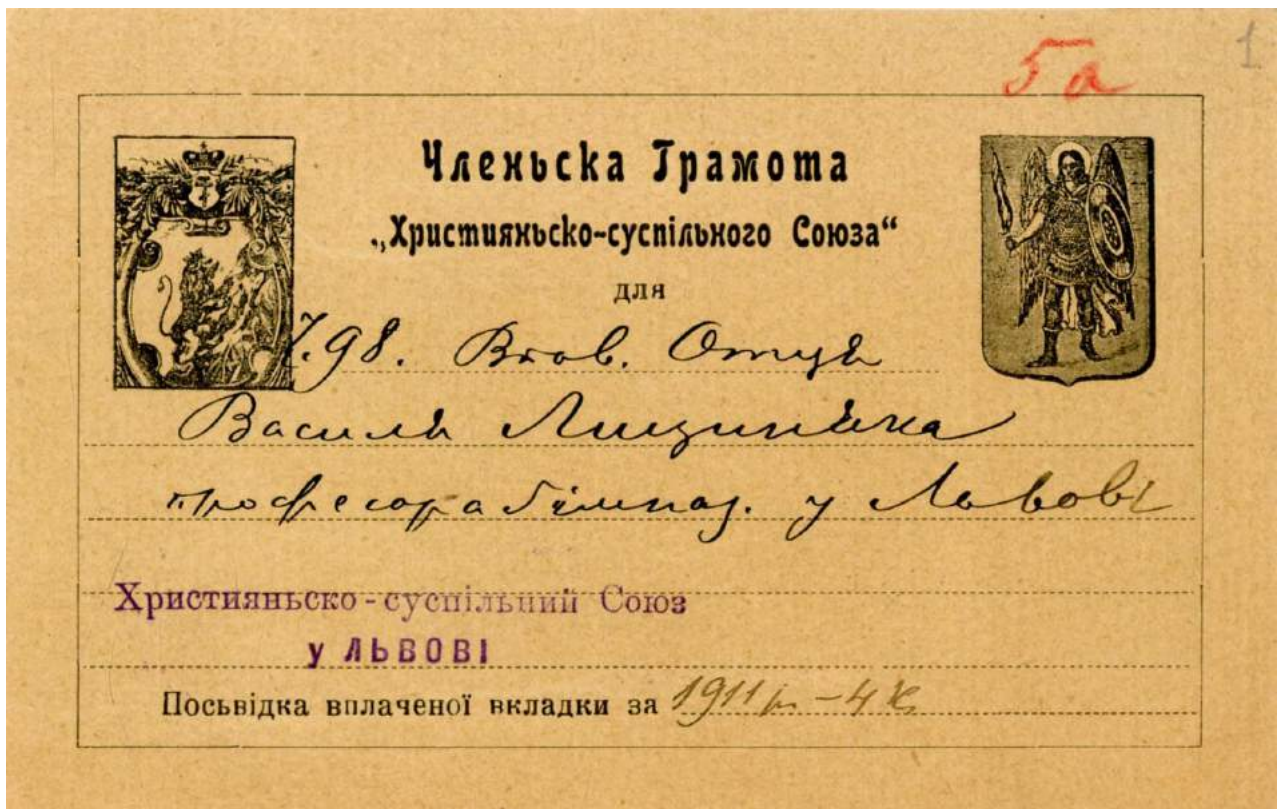
А. Третьяков
 Микола Третьяков
 Володимир Третьяков
 Микола Третьяков
 Захаревич
 М. Третьяков
 Урожай
 М. Третьяков
 О. Ванко

Микола Третьяков
 Володимир Третьяков
 Микола Третьяков
 Захаревич
 М. Третьяков
 Урожай
 М. Третьяков
 О. Ванко

Микола Третьяков
 Володимир Третьяков
 Микола Третьяков
 Захаревич
 М. Третьяков
 Урожай
 М. Третьяков
 О. Ванко

Додаток 27. Протокол установчих зборів Католицького русько-народного союзу з підписами учасників (ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11 [Барвінські). Спр. 4411 / п. 289. Арк. 5]

Додаток 29. Членська грамота Християнсько-суспільного союзу, виписана на ім'я о. Василя Лициняка (ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11 (Барвінські).

Спр. 5163 / п. 324. Арк. 1)

Відозва!

Ми підписані ~~багато~~ оснували у нас християнсько-суспільну партію на взір таких партій у інших народів. Провідні думки у праці цієї партії ~~мають~~ бути такі:

1. Партія має старати ся о розбуджене і підтримане як найширшої національної свідомости в народі.

2. Партія має працювати в християнськїм дусі і берегти всіх прав нашої гр. кат. Церкви.

3. Партія повинна розбуджувати у руского народу як найбільшій інтерес до державного життя в Австрії.

4. Партія має дбати про економічний розвиток народу.

Партія має виховувати нарід так, щоби він у всіх тих чотирох напрямх виявляв здоровий погляд і хосенну діяльність.

До першої точки не потребуємо додавати ніяких пояснень; справа нашої національної самостійности вже занадто ясна, щоби потрібно її ще доказувати. Заявляємо лише, що від цієї основної думки про самостійність нашого народу ніколи не відступимо і вдавати ся в спілки з іншими, ненаціональними партіями ніколи не будемо.

На справу нашого відношення до Поляків дивимо ся не лише з нашого національного, але християнського і державного становища. Уважаємо себе народом рівноправним і ніякої висшости та опікуєнства над собою не признаємо. Свідомі того, що для досягненя повної рівноправности також ми повинні доложити всяких старань, розуміємо ще наше відношенє до Поляків так, що і християнська справедливність і державна konieczність вимагає передовсім від Поляків, як від сильніших, щоби они шукали способів, як поладити в свої міжнародні спірні справи.

Що до другої точки треба замітити, що як культурний, так і економічний стан нашого народу наказує нам покласти як найбільшу вагу на християнського духа у цілій нашій праці і вихованню народу. Різні проби інших наших партій в Галичині в напрямі або байдужнім, або шкідливим для християнської етики і нашої гр. кат. Церкви дали доволі доказів, що маловажати ані християнських основ ані нашої Церкви ми не сміємо.

Що до третьої точки стоїмо на тім становищі, що тепер нема нігде культурного життя, винятого із державної звязи. Кождий нарід потребує сильної і добре упорядкованої держави, але й кожда держава потребує просвіченого і прихильного для себе народу. Ми свідомі, що мимо всяких перепон у розвитку нашого народу, які походять не лише з міжнародних відносин і занедбань державних і краєвих властей, але і з немочи та малої свідомости нашого власного народу, ми таки найкращі обставини до дальшого розвитку маємо у нашій Австрійській державі, а не поза її межами. Ми свідомі також, що нарід такий, як наш в Галичині, без численної своєї інтелігенції, без певного у всіх верствах національного почуття, слабший економічно, так довго не може і не буде мати хісна хоч би і з найліпших державних порядків, поки сам не доросте до уживаня признаних ему прав, поки в основних справах, як у національній, не перестане блукати так, як доси блукає, і буде знати, яка его мета. Ми маємо дбати про се, щоби наш нарід зрозумів своє положенє і своє відношенє до держави, і з другого боку, щоби також держава не ставала перепоні нашому розвитку. Доля і будучина нашої держави у великій мірі залежить від нас, яко від народу, що живе на межі з Росією і може

Додаток 30. Чернетка відозви засновників Християнсько-суспільного союзу до українського суспільства Галичини [ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11 (Барвінські). Спр. 5153 / п. 324. Арк. 1 зв.]

Der Weltkrieg
und
das ukrainische Problem.

Ein Beitrag
zur Aufklärung der gegenwärtigen
politischen Lage

von

Verax.

ks. Wiktor Piotrowicz

***** Berlin - Januar 1915 *****
Verlag von Carl Kroll, Berlin S 14, Sebastianstrasse 76.

Додаток 31. Титульна сторінка праці О. Барвінського
«Світова війна і українське питання», виданої під псевдонімом у Німеччині
під час Першої світової війни [Verax. Der Weltkrieg und das ukrainische Problem.
Berlin, 1915. 64 s.

Передплата
 «РУСЛАН» виноситься:
 в Австрії:
 за чл. рік . . . 30 кер.
 т. п. року . . . 10 кер.
 за чл. рік . . . 5 кер.
 за місяць . . . 1-70 кер.
 За границю:
 цілий рік . . . 18 рубль
 або 36 франків
 за пів року . . . 8 рубль
 або 18 франків
 Подвійне число по 10 сот.

РУСЛАН

«Варши ми очі і думи ми виреш: а не лозьмені милості і шри не лозьмені, бо руске ми серце і віра руска.» — 8 Руськихових псалмів М. Пашкевича.

Вийдуть у Львові що для крім неділь і руських свят о 6½ год. поноудні.
 Редакція, адміністрація і експедиція «Руслава» під ч. і. п. Дамбрівського (Хорунжий). Експедиція місцева в Агонії Солововаго в пасажі Гавсманна.
 Руськовия звертає славіне впопередне застереженя.— Редакція і адміністрація візьми від порта. — Оголошеня звычайні приймають ся по шп. 20 с. від стріч ки, а в «Писемани» 40 с. від стрічки. Поданя і приватні доносеня по 30 сот. від стрічки.

Національно-політична загорілість

(+) Якнебудь в новійшій добі історії висувують ся наперед народно-господарські і суспільні питання і домагають ся поладоди, відповідної новітнім поглядам і потребам, бачимо від недавня сильне розогнене національних почувань. Се розогнене національних почувань доходить до національно-політичної загоріліости, котра починає щораз більше впливати на політичні і державні справи в цілій майже Європі. Сю учасну національно-політичну загорілість треба одначе добре відрізнити від того розбудженя почути народних окремішностей, яке проявило ся з починю XIX ст. замість космополітизму, питомого XVIII му столітю. Змагане до здійсненя народних ідеалів становило визначну ціху XIX столітя і длучило ся нераз з вольнодумними струями та доводило до відродіня народностей, особливож до відродіня народностей славянських. Тимчасом сучасні націоналістичні сторонництва мають зовсім инші понуки, змагають до зовсім иншої мети. Не розходять ся ім о обезпеченє і розвиток своєї народности, котра зовсім не є в дійсности загрожена, не розходять ся о народні ідеали, як се можна бұл бачити в змаганях на початку XIX ст. і опісля, але о верховтаду над иншими народностями, о згнобленє инших народностей, котрих не можуть побіч себе стерпіти. В сучасних націоналістичних змаганях проявляє ся отже завидлива ненависть, хижакца жадоба забору чужого добра. Тимто сучасний націоналізм викликує всюди заогненє, роззятренє, доводить до внутрішнього розстрою і розладу в краях і державах, убиває всяке почуванє справедливости і викликує всюди завязату боротьбу, заколючує міжнародний мир.

Сучасні націоналістичні змаганя викликали в Німеччині т. зв. всеніміці, котрі лише себе вважають справедливиими Німцями, всюди розповсюджують і розбуджують народну нетерпимість і загорілість, а в своїх змаганях послугують ся найпоганішою насилію і нечуваним, безпримірним завязатем проти всего, що неїмешке. Всеніміцкі змаганя зродили в Німеччині гакатизм, звернений головно проти Польки в Познаньщині, а ті самі змаганя перенесли австрійські всеніміці до нашої держави в боротьбі проти Чехів, Словинців й Італійців.

За прикладом всеніміців пішли Мадяри, а посеред них прийало на себе подібну роллю сторонництво т. зв. незалежності або компунців, котре змагає до цілковитого заневолення і гнобленя всіх немадярських народностей в Угорщині та викликує такий розлад і розстрої, що тим способом поважно загрожені підвалини монархії.

Поміж славянськими народностями проявили ся подібні змаганя у Полькі, спершу в Конгресівці, а відтак і в Галичині. Се сторонництво прийало за притомом всеніміців назву «всеноляків» або «сторонництва народної демокрації», хоч его змаганя ані на крихту не схожі з демократичною цією. Навпаки се сторонництво має божий характер і змагає до гнобленя і заневолення у нас руського населеня (в Конгресівці холмських Русинів — на Литві — Литовців). Розбуджуює набавазятійшій пристрасти національно-політичної, розповсюджує найбільш ненависти до всего, що не є польське, боротьба найнікчемішійми ведена способами (брехнею, доносами, насилію і т. п.), отже головні прикмети сею національно-політичного напряму всенольського. Від часу, як сі варшавські зайді поселили ся у Львові і з редакції Слова виперли сторонництво т. зв. демократичне (котрого представниками бұл: Шенановский, Романович, Руговский, Витовт, Левинский і ин.), почали они свою бовбу політику проти національно-політичних, культурних і економічних змагань руського народу і тим способом викликали великий заколот в Галичині. Инші польські сторонництва і дневники, щоби не втратити зовсім свого значеня і впливу, намагали ся достроювати до сею все польського тону, а се знов роззятрувало Русинів і викликувало посеред руської суспільности скріпленє радикальних струй. Таким способом відносини застроювали ся щораз більше, пронасть між обидвома в краю поселеними народами розширляла ся і поглубляла. Нічого дивного, що се завязте обосторонне проинило ся особливо посеред молодіжи, склонної до того вже своєю молодечою влачюю, і се доводило до велими сумних наслідків. Події останних кількох років так живо ще остають в тямі всіх, що не потреба їх знов тут пригадувати. Але мимохіть насуває ся питання, до чого се веде, що буде дальше і чи роздуване сеї загоріліости націоналістичної в нашої суспільности доведе до добра.

Може декому видавати ся, що се

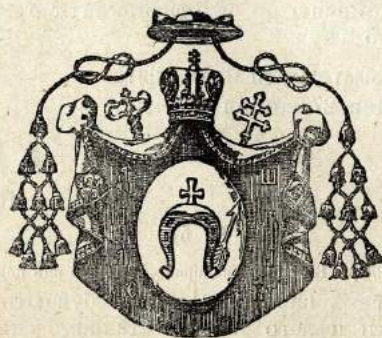
веде ся до освідомлення широких верств народних, до розбудженя народних почувань ітд. Одначе хто здорово і предметово глядить на сучасні події, сей влевинить ся, що ненависть і загорілість нічого не збудує, а хибя зруйнує, що ненависть і загорілість є зовсім що иншого як національна свідомість і національне почутє, як народолоубство. Ненависть і загорілість се хоробливі прояви, котрі відривають нашу суспільність від дійсної, позитивної роботи, не позволяють нам бачити своїх власних хиб і недостачі і задля того наша суспільність не робить того вкладу в народну працю, якого потрібно для подвигненя нашого народу на національно-політичним, просвітитим і народно-господарським полі. Молодіж наша відринає ся і відкидає науки і праці, котра може єдино дати їй спромому в будучній стати в пригоді сному народови. Тим способом зменшає ся наш народний капітал, коли тимчасом инші народи скоро і бистро розвивають ся і поступають вперед, а ми ледви шкандибавмо поза ними. Польки, котрі мають стілько засобів, можуть собі позволювати на такий збиток, як всепольска гаката, але у нас кожда єдиница дорога, кожда могла придати ся для позитивної народної роботи. Але роботи сеї не зробимо розповсюджуванем ненависти, розбуджуванем завязаті і загоріліости, — бо се самі негативні прикмети, а до позитивної праці потреба позитивного знаня і науки. Не вільно нам отже марнувати нашого народного капіталу і йти слідом тих загоріліців всепольських, котрі і нам і сному власному народови заподівають стілько лиха і шкоди. Не ненавистю, не загорілістю а позитивною, витривалою і невсипучою роботою зможемо обезпечити своє народне єствоване.

На порі.

(О консолидації і організації руського народу в Галичині).

Чи можлива межі нашим свьященством і взагалі в цілій народі руським в Галичині якась організація і консолидація с. є народна карність і дисципліна витворююча загальну єдність, перед котрою би вороги руськости мали повний респект? На се рішучо відповідаю, що ні і то абсолютно ні!

Цілий руський галицький нарід доти

Львівсько-Архієпархіальний
ВѢДОМОСТИ

Рѣкъ 1908.

Выдано дня 8. серпня 1908.

Ч. VIII

Ч. 53.

Ч. 161/Орд. — Въ справѣ стислаго захованя правъ парохѣвъ.

Вѣдкликуючи ся на торжественну присягу каноничного послуху вложено черезъ каждого священника въ день рукоположеня властію Намъ вѣдъ Бога даною пѣдъ тяжкимъ грѣхомъ всѣмъ священникамъ епархіи Нашихъ закауемо вмѣшувати ся безъ згоды дотычного пароха въ справы вѣдносичй ся якимъ небудь способомъ до его парохіи або вѣрныхъ пѣдконуючимъ его повагу якъ прим.: закладаючи читальнѣ, братства и товариства навѣтъ чисто економичной натуры уряджуючи вѣча, нарады, зѣбрания и т. д. Парохѣвъ, покривдженыхъ черезъ нелегальне вмѣшуване ся чужого въ парохіи священника або власного сотрудника пѣдъ каноничнымъ послухомъ обовязуемо дати непосредно знати до Митропол. Ординаріату. Винный буде каранный найстрогимъ каноничнымъ упѣмненемъ, по чѣмъ наступлять каноничный кары бѣльшій або меншій пѣсля того, чи крѣмъ переступленя сего нынѣшного Нашого закауу аѣстала бѣльше або менше

Додаток 33. Указ митрополита Андрея Шептицького про заборону парохам втручатися у справи інших парафій без відома місцевого священника, який спровокував хвилю обурення в українських світських політичних середовищах, насамперед націонал-демократичному, і спричинив появу статті редактора «Діла» Лонгина Цегельського «Ad maiorem poloniae gloriam» [Львовско-Архієпархіальни вѣдомости. 1908. Ч. VIII. 8 серпня]

06
10

Ник. Садовский.

АНТИРЕЛІГІЙНА РЕЗОЛЮЦІЯ
АКАДЕМІЧНОЇ МОЛОДІЖИ
в світлі науки.

Накладом автора.

Ж О В К В А
Печатня ОО. Василян
1909.

Додаток 34. Титульна сторінка брошури о. Миколи Садовського, присвяченої проблемі антицерковних і антирелігійних виступів серед української молоді [Садовський М. Антірелігійна резолюція академічної молодіжи в світлі науки.

Жовква: Печатня ОО. Василян, 1909. 29 с.]

ХРИСТІЯНСЬКА БІБЛІОТЕКА

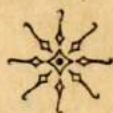
ч. 1.

68

Свящ. Др. Гавриїл Костельник

ГРАНИЦІ ДЕМОКРАТИЗМУ

- I. РІВНІСТЬ ЛЮДИЙ.
- II. СОЦІАЛІЗАЦІЯ МАЙНА.
- III. ГОРОЖАНСЬКА СВОБОДА.
- IV. ДЕРЖАВА А ЦЕРКОВ.

ЛЬВІВ, 1919.

В ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

Додаток 35. Титульна сторінка книги о. Гавриїла Костельника «Границі демократизму», в якій автор намагався примирити модерність з традиційним християнським консерватизмом [Костельник Г. Границі демократизму. Львів, 1919.

220 с.]

Передплата
річна 8 коп.
піврічна 4 „
Поодинокі
число 40 сот.

Адрес
редакції і
адміністрації
Львів, ульця
Коперника ч. 36.

ЧАСОПИСЬ ПОСВЯЧЕНА СПРАВАМ ЦЕРКОВНИМ І СУСПІЛЬНИМ

Виходить 1-го і 15-го кожного місяця.

ЗМІСТ: Про єресь модернізму. — Д-р. В. Журат. — Свв. Іван Златоустий на Русі. — Розумові основи християнства. — Де сидить єзіма. — Лист з Америки. — По виборах. — Вежчина.

Про єресь модернізму.

I. Часть: *Гене́за модернізму і єго осудженє церквою.*

Силабус (виказ) 80. блудів противцерковного лібералізму виданий Пієм ІХ. дня 8. грудня 1864 р., осудив ліберальні погляди на релігію, науку, політику, які незгідні з світоглядом католицької Церкви. Ватиканський собор сформулював на четвертій торжественній засіданню з дня 18. липня 1870 р., догмат про примат папи, а та обставина причинила єа до великого вигляроваєня поглядів та зміцнила і теоретично становище Апостольского Престола. Наслідком таких явищ лібералізм, що опинив єа поза церквою, стратив єяку надію на свій успіх, став єа для церкви нешкідливим. Але взяв єа на способи і пристудив до підпольної роботи. Закинув на себе плащик католицизму, приєав і спосіб говорєня католицької теології, але під тою маскою скривав осуджені тези лібералізму. Єа гене́за модернізму з єго ріжнородними формами.

Ліве крило модернізму, то єввідома і конєвєнєтно перевєдена система засад новочасної, противхристияньєскої, противкатолицької філософії, приєоврєлєних в біблійній ієсторії та єгєзєєзі, в ієсторії церкви і догми, в культі і в дисципліні церковній. То крило єтало на тоєці засадничо церковному світогля-

Додаток 36. Стаття о. Онуфрія Волянського «Про єресь модернізму», вмієна у часописі «Нива» — єдин з найкращих приєладів ультраконєвєративної реакції в єередовищі Греко-католицької церкви на ієдейно-політичний клімат початку ХХ єт.

[Нива. 1908. Ч. 6. 15 березня]

ОСНОВА

християнська часопись для руского народа.

Виходить 10 і 25. кожного місяця.

Редакція і адміністрація: Львів ул. Шевцова ч. 3.	ПЕРЕДПЛАТА: річна . . . 3.— кор. піврічна . . . 1.50 " чвертьрічна 0.75 " Поодинокє число 10 сот.
---	---

Що доброго зробили радикали?

Не дармо то каже наша пословиця: Порожня бочка гуде... Таке і з нашими радикалами. Крику багато, а роботи мало.

„Ми радикали в одиноких добродіях і приятелями робучого народу. Все, що придбав наш нарід за послідні роки, се все завдячує лише радикалам і т. д.“

Таке можна почути на кождім радикальнім вічу і вичитати в кождій радикальній газеті.

Якжеж вєсть в дійсности? Чи радикали се справді спасителі нашого народу? Що доброго вони доси для него зробили?

Відповідь на се дасть нам один з провідирів радикальної партії. Ось вона:

На послідних зборах радикальної партії д. 18. і 19 грудня 1910 р. у Львові виголосив др. Данилович промову, з котрої вибираємо отсей уступ:

„Сей з'їзд радикальної партії то ювілейний з'їзд. Минуло 20 літ від часу, як зійшла ся горстка наших інтелігентів і оснувала українську радикальну партію... Назву прийняла наша партія від противників, котрі перших борців свободної думки у нас прозвали „радикалами“, то значить такими, котрі хочуть зміни до самого кореня, до основ... Якій були ключі радикальної партії? Передовсім оперти ся на народній, хлопській масі, здобути землю для хлопів, піднести народ економічно і культурно (просвітньо), вибороти для него самоуправу — словом зробити з хлопа свободного чоловіка і дати йому з чого жити. За тих 20 літ своєї діяльності радикальна партія виборола серед нашої суспільности свободу(?) думки“

Борба нашої партії звертала ся головню проти попів і клерика-

лізму... В економічній роботі успіхи нашої партії слабі!). Що йно тепер починає минати для неї тяжкий час... може вона тепер значне виконувати свою роботу і в сім напрямі і т. д.“ (гл. „Громадский Голос“, ч. 51. з 23. грудня 1910 р)

Що се значить? Значить, що радикальна партія устами свого провідника признала публично, що вона доси за 20 літ своєї „діяльности“ нічого а нічого доброго для свого народу не зробила!

Просимо послухати: Радикальна партія мала наш нарід підносити економічно і просвітньо, а тимчасом вона боролася з „попами“ і „клерикалізмом“! І ся борба, як вона сама признає, була її головним „трудом“!

Правда, вона „виборола свободу думки“! Та у се не повірять і самі радикали, вони самі се висміють!

А зрештою, що радикали розуміють під „свободою думки“? Чи наплюженє з'огиджуване релігій, віри, Церкви і духовенства? Коли так, то справді їх „заслуга“ дуже велика..

Отже радикали для нашого народу під зглядом економічним і просвітнім нічого не зробили.

А прещі у нашім народі за тих 20 послідних літ є величезний поступ і на полі економічнім і просвітнім. Колиж до сего поступу не причинили ся радикали, як се самі признають, то комуж властиво приписати підвигненє нашого народу економічне і просвітне?

Нікому иншому, як в головній мірі тим „попам“, з котрими радикали провадили так за-зятую борбу! Кажемо виразно, що в головній мірі, а не виключно, бо з „попами“ працювали також світські інтелігенти, котрих за те радикали називають дуже часто „клерикалами“.

Виходить отже, що радикали для свого народу нічого не зробили, а еще противно бороли ся на смерть з тими, котрі для того

народу щиро і з посвяченєм працювали.

Чи тепер знайде ся еще хто такий, що назавби наших радикалів патріотами і народолобцями?

Думаємо, що ні! Бо який патріот з людини, що сама для народу нічого не робить, а еще кидає колоди під ноги і борбу веде з правдивими народолобцями і патріотами?

Така людина се не патріот, а найбільший ворог свого народа!

Та не тратьмо надії. Радикали обіцють поправити ся. Вони кажуть: „Може (!) ми тепер зачнемо виконувати свою роботу і в економічно-просвітнім напрямі.“

Коли вони обіцують, що „може“ зачнуть щось хосенного для народа робити — то треба підождати. Грішник і на смертнім ложі може покаятись. Отже чекаймо еще других 20 літ!

Але поки-що, панове радикали, сидіть тихо і не рипайте ся! Не кричіть і не горлайте про свій патріотизм і про своє „народолобство“, бо вам до одного і до другого еще дуже а дуже далеко.

Поки-що ви... вороги руского народа..

Молитви на рідній мові.

Катехити народних, виділових і середних шкіл, зібрані в числі шістьдесять кілька осіб на недавних зборах свого Товариства у Львові, як також съязвенники зібрані дня 8-го грудня 1910 р. в числі около 150 осіб на зборах Товариства св. ап. Павла рівнож у Львові, ухвалили просити Епископів о позволенє учити шкільну молодіж щоденних молитов вперекладі на народну мову.

Одні і другі съязвенники ухвалили лише просити своїх Епископів, бо инакше і годі. Самі съязвенники не мають навіть права вводити подібних новостей. А вже від Епи-

Додаток 37. Часопись «Основа» – періодичне видання, що видавалось групою греко-католицького духовенства для зміцнення української національної свідомості і християнських цінностей серед селянства

[Основа. 1911. Ч. 1. 10 січня]

1. Українська молодіж рішучо осуджує причину інциденту поміж письменником п. Яковом й одвічальним редактором „Діла“ п. Панейком, а саме замітку редакції до фейлетону „Пасквіль і його аматори“ в ч. 226 в словах: „Ми батили в'ялому... всі знамена того самого суспільно-історичного явища, яке обернулося в „революційній“ літературній „творчості“ О. Шпигла (Wiz i rewolucja), Демянчука, Тизюновича — з поміж наших, відомого Ст. Брандовського — з поміж польських „письменників“, яка ставить п. Яковца, відомого письменника і шанованого громадянина (гл. хочби „Діло“ з дня 6. І. 1912 ч. 6. „Символізм в творках Яковца“) на рівні з Демянчуком і Брандовським.

2. Заразом жаліє, над способом, в який п. Яків позволив собі зробити сатисфакцію супроти п. Панейка.

3. Рівнож висказує своє здивоване, що п. М. Лозинський і ті В. П. Панове, що прилучилися до його виводів в статті „Самосуджене“, так крайню безоглядно поставились до участі п. Яковца в сій прикрий і небуваній події.

резольція тов. Капія:

4. Вважаючи інцидент з п. Яковом як відірваний факт, а як діло систематичного нищення редакцією „Діла“ наших письменників, українська академічна молодіж протестує рішучо проти того рода поступованя, якому не місце в ніякій культурній суспільності.

3 Безвіроісповідної Громади.

Пригадуючи резолюцію з заливом до переходу на безпрофесійність, ухвалену на з'їзді радикального студентства^{*)}, і навіваючи до статті п. Лозинського, уміщеної на 105. ст. цього числа, відкидаємося о сьом в першій мірі до тих товаришів, котрі за згаданою резолюцією голосували, а даліше і до всіх тих товаришів студентів і не студентів, що, з одної сторони, не почувують ніякої духової звязи з наукою церкви, до якої належать, а з другої, в на стільки „чесні з собою“, що не хочуть поповнювати в своєму житті „везгідности між думкою й життям“, — щоби порозуміли ся взаімно що до потреби основи якогось товариства всіх тих, що і формально вірвали з церквою.

Не потребуємо переконувати, що таке товариство — потрібне. Зазначимо лишень дуже загально напрямки діяльності такої громади. Перш усього дорогого студії безвіроісповідної життєвої філософії, виробленої на заході, зближенє до повного визволення цілого чоловіка з впливу клер-

^{*)} Резольції сього з'їзду подано в садибу чл. — Р. З.

риказізму, який за сьильно увійшов в нашу кров і кість. Взаімно піддержує в тій роботі і зближенє одинаць, над якими тягнуть „віймковий стан“ суспільності.

Другим завданням тої громади, була би оборона своїх горожанських прав, як також ініціюванє, підпиранє і проагованє стремління, що мати-муть цілю звільненє людської душі з кліщів несправедливого закону.

Підписана „Безвіроісповідна Громада“ de facto не існує і требаб її шойно заснувати. На оповістки в „Ділі“ і „Громадському Голосі“ аглосіло ся 14 осіб, а разом з ініціаторами 17. Такі оповістки помістимо ще кілька разів. А новіщо просимо тих В. Панів, що свої адреси подали, висловлювати свої погляди на шойно обговорений проєкт. Ми постарали ся, щоб до кожного, хто досі подав адресу, вислали отсе число „Шляхів“, а так само на будуче будемо старати ся

о мішеня тут статті, що якабудь торкають ся безвіроісповідности. — Отсе вихай покласти буде відповідо на надіслані адреси.^{*)}

Тих, що вже зголосили ся, просимо надіслати свої погляди, а ще радше оброблені статті на порушену kwestію по адресі:

Безвіроісповідна Громада
Львів, Суайського 21.

^{*)} Для характеристики відношеня нашої секціонізованої суспільности до нашої роботи — хоча це властиво роботи не було — подамо товаришам безвіроісповідним до відома два факти: На адресу Беав. Гр. надійшла картка, в котрій вийняв анонім „радять“ нам назвати ся „безвіроісповідною худобою“. Се оден, а другий, яке воєм не відповіданий: взаість „Руським“ на „Діло“ за поміненя відомої оповістки.

Із Українського Студентського Союзу.

Загальні Збори

відбудуть ся у Львові дня 2. падолиста 1913 в салі товариства „Січ“ при вулиці Коперника ч. 5. о годині 9. рано з дньним порядком:

1. Відчитанє протоколу з попередних Загальних Зборів.
2. Звіт з діяльности Головної Ради.
3. Уділенє обсолноторії старій Головній Раді і вибір нової.
4. Справа органу.
5. Евентуалія.

Право участі в Загальних Зборах нормують §§. 9. і 10. статута з тим, що нельві в ській Секції і Товариства можуть всі свої голоси віддати одному делегатови. Се не при слугує львівським Секціям і Товариствам. Кожний делегат має виказати ся письменною повновастю.

Касовий звіт Головної Ради.

за час від 15. грудня 1912 до 15. жовтня 1913.

	Приходи.		Розходи.		
	Корон	с.	Корон	с.	
1. Сальдо з попередного року	8	21	1. На видаванє „Шляхів“	179	19
2. ^o / від Секцій і Товариств	147	05	2. Львокаль	120	—
3. З академічного балю	79	01	3. Адміністрація	140	06
4. Підмога з Краєвого Шкільного Союзу	200	—	4. Люстраційні поїздки по Секціях	44	30
5. Датки	5	—	5. Членські вкладки (до Пров. Наук. Тов. ім. Шевченка, У. П. Т.)	20	—
6. Зворот довгу	2	—	6. На Конгрес	518	96
7. Дохід з конгресу	842	23	7. На дар Франкови від молодіжи	100	—
			8. На статистику	31	—
Разом	1283	50	Разом	1153	51

Додаток 39. Повідомлення про заснування у Львові «Безвіроісповідної громади» — один з найгучніших проявів секуляризаційних і антицерковних тенденцій в українському суспільстві Галичини в першій чверті ХХ ст.

[З Безвіроісповідної Громади // Шляхи. 1913. Ч. 8-9. 1 листопада]

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лехнюк Р. Газета «Руслан» як джерело до вивчення середовища Католицького русько-народного союзу (1896–1901 рр.). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2015. Вип. I. Ч. 1. С. 150–159.

2. Лехнюк Р. Соціальні та політичні дилеми греко-католицького духовенства в Галичині на початку ХХ століття (у світлі публіцистичної спадщини о. Онуфрія Волянського). Українознавчий альманах. Київ, 2015. Вип. 18. С. 181–185.

3. Лехнюк Р. Спогади графа Михайла Тишкевича як джерело до вивчення українського консерватизму. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Харків, 2015. Вип. 18. С. 143–155.

4. Лехнюк Р. Українські консервативні середовища у ідейному просторі Львова початку ХХ століття. Львів: місто – суспільство – культура: Зб. наук. праць. Львів, 2016. Т. 10: Львів / Lwów / Lemberg як міські простори: уявлення, досвіди, практики / за ред. О. Аркуші, О. Вінниченка, М. Мудрого. Част. 1. (Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск'2016). С. 310–345.

5. Кліш А., Лехнюк Р. Співпраця слов'янських депутатів християнсько-суспільного напрямку в австрійській Державній раді наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. (за українськими джерелами). Проблеми слов'янознавства. Львів, 2016. Вип. 65. С. 167–177.

6. Лехнюк Р. Суспільно-політичні дилеми греко-католицького парафіяльного духовенства в Галичині на початку ХХ століття. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль, 2017. Вип. 2. Ч. 1. С. 75-82.

7. Лехнюк Р. Контакти між українськими консерваторами Галичини і Наддніпрянщини в першій чверті ХХ століття. Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2017. Ч. 28. С. 341–348.

8. Лехнюк Р. Криза русофільського консерватизму напередодні Першої світової війни: політичне товариство «Галицько–руська рада». Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. К., 2017. Вип. 127 (12). С. 36–42.

Статті, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Лехнюк Р. Граф Михайло Тишкевич: від «крайовства» до модерного українства. Intermagum: історія, політика, культура: Матеріали міжнародної наукової конференції «В єдності сила. Україна–Польща: спільні шляхи до свободи». Житомир, 2014. С. 162–172.

2. Лехнюк Р. Поняття «християнсько-католицького світогляду» в ідейно-політичних дискусіях Галичини початку ХХ ст. (на прикладі публіцистичної спадщини о. Онуфрія Волянського). Держава і Церква в новітній історії України. Збірник наукових статей за матеріалами V Всеукраїнської наукової конференції «Держава і Церква в новітній історії України». Полтава, 2015. С. 296–304.

3. Лехнюк Р. Дилеми українського консерватора – приклад Олександра Барвінського. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль, 2017. С. 66–72.

Статті, які додатково відображають результати дослідження:

1. Лехнюк Р. Церква в баченні українських консервативних середовищ у Галичині на початку ХХ століття. Історичні та культурологічні студії / [відп. ред. М. Литвин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2014–2015. Вип. 6–7. С. 217–236.

2. Лехнюк Р. Греко-католицька церква в Галичині у першій чверті ХХ століття: між інституційним консерватизмом і новочасними викликами. Історія релігій в Україні: науковий щорічник. Львів, 2015. С. 350–358.

3. Лехнюк Р. Постать митрополита Андрея Шептицького у висвітленні газети «Руслан». Соціогуманітарні проблеми людини. № 8. Львів, 2015. С. 62–70.

4. Лехнюк Р. «Лише під проводом нашого ВПр. Єпископату може нарід наш двигнути ся з занепаду»: взаємини представників українського християнсько-суспільного руху з вищими ієрархами Греко-католицької церкви в Галичині на початку ХХ століття. Історія релігій в Україні: науковий збірник світлій пам'яті професора Ярослава Дашкевича (1926–2010) / за ред. М. Капралю, О. Киричук, І. Орлевич. Львів, 2016. Част. 1: Церковна історія. С. 483–496.

5. Лехнюк Р. Українсько-польські відносини в Галичині на зламі ХІХ–ХХ століть у висвітленні газети «Руслан». *Intermarum: історія, політика, культура*. Житомир, 2015. Вип. 2. С. 92–105.

АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Всеукраїнська наукова конференція з нагоди 419-річчя від дня народження гетьмана Богдана Хмельницького «VIII Богданівські читання», м. Черкаси, 10 грудня 2014 р., доповідь: «Консервативне підґрунтя діяльності митрополита Василя Липківського».

2. II Міжнародна наукова конференція «Польща – Україна: спільні шляхи до свободи», тематика зустрічі: «Балто-Чорноморський регіон та Україна у сусідніх просторах та пограничних епохах», м. Житомир, 24 квітня 2015 р., доповідь: «Українсько-польські відносини в Галичині на зламі ХІХ–ХХ століть у висвітленні газети «Руслан».

3. Всеукраїнська наукова конференція «Духовність. Культура. Пам'ять». До 150-річчя від дня народження митрополита Андрея Шептицького, м. Львів, 12–13 травня 2015 р., доповідь: «Постать митрополита Андрея Шептицького у висвітленні газети „Руслан”».

4. XXV Міжнародна наукова конференція «Історія релігій в Україні», м. Львів, 25–28 травня 2015 р., доповідь: «Греко-католицька церква в Галичині у першій чверті XX століття: між інституційним консерватизмом і новочасними викликами».

5. Міжнародна наукова конференція «Українство в контексті світових цивілізаційних процесів», м. Київ, 29 жовтня 2015 р., доповідь: «Соціальні та політичні дилеми греко-католицького духовенства в Галичині на початку XX ст. (у світлі публіцистичної спадщини о. Онуфрія Волянського)».

6. П'ята Всеукраїнська наукова конференція «Держава і Церква в новітній історії України», м. Полтава, 19–20 листопада 2015 р., доповідь: «Поняття «християнсько-католицького світогляду» в ідейно-політичних дискусіях Галичини початку XX століття (на прикладі публіцистичної спадщини о. Онуфрія Волянського)».

7. XXVI Міжнародна наукова конференція «Історія релігій в Україні», м. Львів, 24–26 травня 2016 р., доповідь: «Лише під проводом нашого ВПр. Єпископату може нарід наш двигнути ся з занепаду»: взаємини представників українського християнсько-суспільного руху з вищими ієрархами Греко-католицької церкви в Галичині на початку XX століття».

8. Наукова конференція «Досліджуючи минуле: методологічне оновлення історіографії в Україні», м. Київ, 20–21 квітня 2017 р., доповідь: «Між традицією і викликами модерності: методологічні проблеми дослідження українських консервативних середовищ у Галичині першої чверті XX століття».

9. Третя Міжнародна науково-практична конференція «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)», м. Тернопіль, 13-15 вересня 2017 р., доповідь: «Дилеми українського консерватора – приклад Олександра Барвінського».

10. Науковий семінар кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка, 12 грудня 2016 р., доповідь «Українські консервативні середовища в Галичині на зламі XIX–XX ст. у контексті консервативних рухів слов'янських народів Цислейтанії».